

Közép-Európai Közlemények

XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM, 2026/1. SZÁM

№ 62.

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XIX. évfolyam 1. szám, 2026/1. szám
№ 62.

Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
180. kiadványa

A megjelenés időpontja:
2026. június

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG (2026.01.01-től – ...)

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László,

egyetemi tanár,

Szegedi Tudomány Egyetem, állományon kívüli kutató

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, alapító főigazgató

A Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. habil. Andrej Tóth – Silesian University in Opava, University of Economics, Prague

Dr. habil. Dömök Csilla – Pécsi Tudományegyetem

Prof. Dr. Kaposi Zoltán, DSc – Pécsi Tudományegyetem

Dr. PhD. Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem

Prof. Dr. Szávai Ferenc, DSc – Károli Gáspár Református Egyetem

Dr. PhD. Tarkó Klára – Szegedi Tudományegyetem (mint az SZTE-JGYPK dékánja)

Dr. PhD. Turcsányi Enikő – Szegedi Tudományegyetem

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

a mindenkori dékán

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség székhelye:

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására, 6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com és/vagy gulyas.laszlo@szte.hu

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

- Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két, PhD vagy DSc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. **dupla vak lektorálás!**
- Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
 - MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
 - EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
 - HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek)
- Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) „tudományos folyóiratcikk” sorban kerül rögzítésre.**
- Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémiától az alábbi minősítéseket kapta**

Kategória	Osztály/Bizottság
A	II. Történelemtudományi Osztálya
A	IV. Agrártudományok Osztálya
A	X. Földtudományi Osztálya
B	IX. Regionális Tudományok Bizottsága
C	IX. Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Doktori Bizottsága
C	IX. Demográfiai Osztályok Állandó Bizottsága
C	IX. Politikatudományi Bizottság

- Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában,** teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:
 - Az SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett OJS folyóirat-platformon <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek>
 - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>
 - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.eu
- Folyóiratunk évente kétszer jelenik meg:** tavasszal és ősszel

CENTRAL EUROPEAN STUDIES
a referenced journal of history, regional science, geography,
economics and management

Our journal was founded in 2008, as a scientific forum of the Virtual Institute for Central-European Research, in close cooperation with the University of Szeged. Four issues are published each year, in March, May, October and December.

Geographically, the topics are focused on Central-Europe, covering the following scientific areas: 20th century history and political-geographical issues, regional science (regionalism and regionalization), economics and business administration.

The journal is headed by an editorial board. Basically, papers are written in Hungarian, with English abstracts. But it is possible to submit papers written in English as well, with the permission of the editor-in-chief. Submitted papers are blind-reviewed by two lecturers

Editor-in-chief:

László Gulyás – University of Szeged

Editorial Board:

Andrej Tóth – Silesian University in Opava, University of Economics, Prague

Csilla Dömök – University of Pécs (Pécs)

Zoltán Kaposi Zoltán – University of Pécs (Pécs)

Zoltán Maruzsa – Eötvös Loránd University (Budapest)

Ferenc Szávai – University of the Reformed Church (Budapest)

Klára Tarkó – as Dean of JGYPK, University of Szeged

Enikő Turcsányi – University of Szeged

Published by:

VIKEK – Association for Research in Central Europe, Hungary
and

University of Szeged, Juhász Gyula Faculty of Education, Hungary

Address:

Egyesület Közép-Európa Kutatására Hungary, 6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

laszlo.gulyas65@gmail.com

and

SZTE-JGYPK Alkalmazott Társadalompolitikai és Kisebbségpolitikai Intézet

Hungary 6725, Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

gulyas.laszlo@jgypk.u-szeged.hu

Download from: vikek.eu

HU ISSN 1789-6339 (print)

HU ISSN 2676-878X (online)

Szeged, Hungary

Juny, 2026

XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM, 2026/1. SZÁM

№ 62.

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- KAPOSI ZOLTÁN:** Lokális Trianon: a Csonka-belleyi uradalom gazdasági változásai a két világháború közötti időben 9
- NAGY-WILHELM RÉKA:** Fenntartható turizmusfejlesztés a Balaton Régióban. Intézkedések és eredmények 1990 után 31
- VARGA PATRIK ZSOLT:** A szállásadás bővülése Pécssett a világ gazdasági válság éveit követően. A Mecsek Üdülőszálló története 51
- TARNAI ATTILA:** Egy dél-baranyai község fejlődése és hanyatlása (1867-1945) 71
- DOMONKOS ENDRE:** A regionális és az országgyűlési választások tapasztalatai Spanyolországban 93

GÉOPOLITIKA ROVAT

- GLOFÁK PÉTER – MÁTHÉ RÉKA ZSUZSÁNNA:** Az Egyesült Államok és az Európai Unió geökonómiai küzdelmeinek hatása a magyar gazdaságra . . . 107
- SZABÓ ANTÓNIA:** Az északi-tengeri olajkitermelés szerepe Skócia függetlenségi törekvéseiben 121

TRIANON 105 ROVAT

- OLASZ LAJOS:** Szomoróc „visszavívása” - fegyverrel és diplomáciával (1920-1922) 145

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ROVAT

- LEBA JÓZSEF:** Izraelita katonák az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében, különös tekintettel az első világháború harcaira 165

MENEDZSMENT ROVAT

- GÓSI ZSUZSÁNNA:** Trendek az atipikus munkavégzés területén 177

A „RÖVID MAGYAR 20. SZÁZAD” TÖRTÉNETE ROVAT

- GULYÁS LÁSZLÓ:** Vezérfonal a szintézisíráshoz II/2. A demokratikus kísérlet elbukása 1944–1948. Második rész: Nagy Ferenc kormányának hivatalba lépésétől a két munkáspárt egyesüléséig 1946. február 4-től 1948. július 12-ig . 191

KAPOSI ZOLTÁN

egyetemi tanár, az MTA doktora,

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
professor, University of Pécs Faculty of Business and Economics,
 Pécs, Hungary

ORCID: 0009-0002-7328-7383

email: zkaposi@gmail.com

LOKÁLIS TRIANON: A CSONKA-BELLYEI URADALOM GAZDASÁGI VÁLTOZÁSAI (1920-1941)

LOCAL TRIANON: ECONOMIC CHANGES OF ESTATE OF CSONKA-BELLYE, 1920-1941

ABSTRACT

The Treaty of Trianon in 1920 resulted that Hungary lost about 70% of its territory. The annexations affected also the Southern Transdanubian region very hard, which was aggravated by the Serbian occupation that lasted 33 months between 1918 and 1921. The Serbs systematically plundered the farms which they found in the region. We analyzed in this study that, following the annexation of 78% of the largest estate in South Transdanubia, the Bellye estate of 109 000 holds owned by Archduke Friedrich von Habsburg before 1918, what kind of possibilities the owner had to continue former modern large-scale farming within the Trianon border, and how he had to reorganize the management of the estate, which had been reduced to 24 000 holds. Our investigation reveals that they borrowed huge loans to renew technical equipment, to buy machinery, improve arable and livestock farming, forestry, game management and fishing. As a result of the reconstruction, by the end of the 1920s, the estate was once again a model farm. However, after the great depression, it became increasingly difficult to repay debts, and the estate was placed under sequestration at the end of 1936. Taking advantage of the new law on entails, 3 000 holds of the estate were sold. In 1941, after regaining Drava Corner, Duke Albrecht could take back his old property, but this was short-lived as by the end of 1944 Soviet troops had occupied the area.

Keywords: estate, Csonka-Bellye, stabilization, development, production

Kulcsszavak: uradalom, Csonka-Bellye, stabilizáció, fejlődés, termelés

1. Bevezetés

A nagybirtokok hosszú évszázadokon át stabil egységei voltak a hazai gazdasági életnek. Az idők során az uradalmakat számos megrázkódtatás érte, de viszonylagos rugalmasságuk révén mindig tudtak alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz. A török kor utáni újjászervezés, a reformkori törvények, az 1848. évi jobbágyszabadítás nemesi tulajdont érintő rendelkezései, a piacgazdaságra való áttérés kényszere, a filoxérajárvány, a kívülről jött agrárválság, az első világháború stb. számtalan változást okozott a nagybirtokok működésében. A hazai gazdaság- és társadalomtörténet-írás ugyanakkor az egyik leggazdagabb témája az uradalomtörténet, amelyben kétszáznál is több, kisebb-nagyobb alkotás született már. A kutatók legtöbbször egyértelműen a 18–19. századi változásokról írtak. Érdekes ugyanakkor, hogy a két világháború közötti korszak nagyrészt kimaradt a vizsgálódásokból: alig vannak olyan tanulmányok, könyvek vagy könyvfejezetek, amelyek e korszakra vonatkozóan egy-egy latifundium működéséről szólnának. Ezért gondoljuk fontosnak azt, hogy érdemes ezt a kérdéskört egyedi vizsgálatokkal, jelen esetben az 1918 előtt még legnagyobb dél-dunántúli nagybirtok, a Habsburg Frigyes főherceg tulajdonában lévő Bellyei uradalom esetében megvizsgálni. A téma különlegességét az adja, hogy a trianoni elcsatolások miatt a főherceg elveszítette drávaközi földjeinek négyötödét, s így Csonka-Magyarországon mindössze 24 ezer kat. holdja maradt.¹

2. Források, módszerek, kutatási kérdések

A Bellyei uradalom 1918 előtti története mindig is kedvelt témája volt a hazai kutatásoknak.² Ennek több oka is van. Egyrészt a birtok 1780 óta a Habsburg-leszármazottak magántulajdonában volt, s a befolyásos szerepet játszó főhercegek mindig az érdeklődés középpontjában álltak. Másrészt a 19. század második felében Albrecht, majd 1896-tól kezdve Frigyes főherceg nagyon sokat tett azért, hogy a hatalmas uradalomból olyan mintagazdaságot alakítson ki, amelyre méltán tekinthettek föl a kor gazdálkodói. A 20. század elején Frigyes herceg hatalmas földekkel rendelkezett a Monarchia területén: tulajdonában volt mintegy 268.807 kat. hold, ötvenöt önálló gazdasággal, 141 majorsággal és 45 erdőgazdasággal.³ De az is növelhette az érdeklődést, hogy a 19–20. század fordulóján a drávaközi térség népszerű vadászatoknak adott helyet, ami hamar a sajtó érdeklődésének homlokterébe került.

Érdekes ugyanakkor, hogy 1918 utáni időszakra vonatkozóan, amikor az uradalom 78%-a a délszláv királysághoz került, megcsappant a kutatói érdeklődés. A megmaradt mintegy 24.000 hold, vagyis az ún. csonka-bellyei uradalom már nem volt különösen vonzó a kutatók számára. Frigyes főhercegnek Magyarországon két uradalma maradt, a magyaróvári és a csonka-bellyei, összesen mintegy 43.000 hold méretben. De az sem segítette a történészeket, hogy a csonka-bellyei

forrásanyag előbb Magyaróvárra, onnan az Országos Levéltárba került, ahol aztán az 1956-ban megsemmisült, így uradalomtörténeti feldolgozásra csak szórt források maradtak. Ilyenek például az MNL Baranya Vármegyei Levéltárában lévő ügyészi iratok, az erdőgazdasági anyagok,⁴ de ezen kívül támaszkodhattunk statisztikákra, szaksajtóra, egyéb sajtóforrásokra, a térség helytörténeti irodalmára, családtörténeti adatokra, így egészében fel lehetett vázolni az 1920–1941 közti csonka-bellyei történet főbb vonalait. Módszerünk kronologikus és strukturális: a fontosabb változásokat próbáltuk rendszerben értelmezni, megvilágítva a rekonstrukció és a fejlesztés fontosabb folyamatait. Tanulmányunkban alapvetően arra keressük a választ, hogyan sikerült a területének nagy részétől megfosztott és a szerbek által kirabolt uradalom gazdálkodását átszervezni a meglehetősen kedvezőtlen politikai és gazdasági feltételek közepette; milyen fejlesztési folyamatokat indítottak el; s hogyan érték el, hogy a válság előtti évekre már újra mintagazdasággá váljon az uradalom.

3. A Bellyei uradalom 1918 előtt. A szerb megszállás következményei

A Bellyei uradalom 1826 óta hitbizomány volt.⁵ Az úrbéri erdő- és legelőelválasztások után az uradalom területe 109 ezer holdat tett ki, amely 33 falu határában feküdt. Az agrárnagyüzemnek meg kellett küzdeni a természetföldrajzi adottságokból fakadó nehézségekkel. Az uradalom nagy része a Drávaközben feküdt, ahol a Duna és a Dráva áradása veszélyeztette a gazdálkodást. Egy 1883-ban készült üzemi felmérés szerint a birtok 38%-a árvízjárta terület volt, holott már hosszú évtizedek óta folytattak folyószabályozó munkát. Szerencsés volt ugyanakkor, hogy az 1850-es évek végétől kiépültek azok a vasutak, amelyek az uradalom számára szállítási lehetőségeket teremtettek: Villány állomáson keresztül Mohács, Pécs, illetve Eszék felé nyílt meg vasúti szállítás lehetősége, az első világháború előtt átadott Drávavölgyi vasúton pedig nyugat felé a Déli Vasút Társaság vonalai váltak elérhetővé.⁶ A világháborúig mintegy 110 km, többnyire lóvontatással működő belső üzemi vasutat építettek.

A jobbágyfelszabadítás után szélesítették a majorsági gazdálkodást, s áttértek a bérmunkára. Gyors lépéseket tettek a korabeli innovációk bevezetésére: vaskéket, vetőgépeket, töltőgető ekéket, cséplőgépet használtak. A szántókon a hagyományos búza, rozs, árpa és zab mellett termeltek repcét, burgonyát, kukoricát, répát, egyéb takarmányféléket. Vetésforgóban dolgoztak, a földek egy részét trágyázták. 1865-ben kezdték el a komló termelését, az 1890-es években már 70-100 holdon foglalkoztak vele. Egy másik újdonság a kendertermesztés volt, amihez 1868-ban Albertfárván felépítettek egy kendergyárat.⁷ A szántóföldi termelés magas termelékenysége részben a gépesítésből fakadt: a nagyüzemben az 1890-es évek közepén 5 db 20 LE gőzeke, 4 db 14 LE gőzeke, 18 gőzcséplőgép, 63 aratógép, 45 vetőgép stb. volt. A háború előtti időszak legnagyobb innovációja a mintegy 400 főt foglalkoztató Baranyavári Cukorgyár létrehozása volt 1910–1911-ben. Mellette haladt

el a Pécs–Eszék vasút, amit a pélmonostori állomáson csatlakozva iparvágánnyal kötöttek össze. A cukorrépat az uradalom termelte.

Sokat fejlődött az állattartás is: az uradalom egyre inkább a szarvasmarhatartásra állt át. 1899-ben 3693 marhát tartottak, de 1906-ban már 4996 darabot számláltak. Egyre nagyobb lett a fejőstehén-állomány is, amely révén emelkedett a tejtermelés is: 1906-ban már 37.212 hl volt az évi termelés. Különlegesség volt a Duna mellett kialakított tógazdaság,⁸ ahol 1906-ban 8175 q halat termeltek.⁹ Kiemelkedő volt az erdőgazdálkodás, s a vele szorosan összefüggő vadgazdálkodás is. Az erdőket üzemterv szerint kezelték, a fa eladása és értékesítése nagy haszonnal járt.¹⁰ A térség gazdag volt vadban, a szarvastól a vaddisznón keresztül az apróvadakig minden előfordult. Az arisztokrata lét fontos vonása volt a vadászatok rendezése. Európa főúri családjai szinte mind megfordultak a bellyei vadászatokon, elszállásolásukra a Bellyéhez tartozó Kőriserdőn (ma Tikes Horvátországban), illetve Karapancsán reprezentatív kastélyt építettek.¹¹ Az uradalom gazdatisztjeiről, munkásairól magas szinten gondoskodott.¹² 1896-ban az uradalomban 483 épületet találunk, amiből 177 volt lakóház. A gazdaságban 39 tiszt és 867 cseléd dolgozott; az uradalom a térség legnagyobb foglalkoztatójává vált.¹³ A Bellyei uradalom a 20. század elején mintagazdaságnak számított.

A gazdasági fejlődés a háborúig tartott. 1918. november közepén Magyarország dél-dunántúli területének jelentős része szerb katonai megszállás alá került.¹⁴ A megszálló csapatok módszeresen kifosztották a térséget. A leginkább használt módszer a sequestrum volt, amikor is korlátozták a tulajdonos működését, s lehetősége nyílt az idegen hatóságoknak bármilyen mezőgazdasági vagy ipari termékészlet, nyersanyag, állatállomány, gép, eszköz elsajátítására. A Bellyei uradalomból 33 hónap alatt 1 millió liter tejet és 49 q tejterméket, 22.000 q száraz- és 4133 q zöldtakarmányt, 3385 szarvasmarhát, 383 lovat, 1711 sertést, 1219 birkát vittek el. A cukorgyárból 141.000 q cukorrépat szállítottak el.¹⁵ A Dráva-mente uradalmi közül a legmodernebb bellyei birtok járt a legrosszabbul: a felmért károk 258 ezer jugoszláv koronát tettek ki.¹⁶ Az uradalom 1919 elejétől szerb állami tulajdonnak minősült. Az uradalom igazgatóját, Höcker Ágostont elbocsátották, aki Magyaróvárra került. Az egyes üzemágakat vezető gazdatisztteket retorziók érték. A főhercegi tejcsernok vezetőjét, Stettner főintézőt hónapokra letartóztatták. Sárkány főmérnököt, az építészeti hivatal vezetőjét, Taussing főherceglaki, Schneider sátorhelyi tisztartókat, Jaeger uradalmi orvost stb. elküldték. A tisztikar egy része északra menekült, helyükre szerbek kerültek.¹⁷

A szerb megszállók 1921 augusztusában távoztak, de addigra az uradalom nagy része már a délszláv királyság részét képezte. A trianoni elcsatolások miatt a 109 ezer holdas Bellyei uradalomból mindössze 24 ezer hold maradt Magyarországon. A pontos határkijelölések és a telekkönyvi bejegyzések egészen 1927-ig elhúzódtak.¹⁸ Frigyes főherceg monarchiabeli földjeinek nagy részét elveszítette. A magyaróvári uradalom egyharmada Ausztriához került, így a trianoni Magyarországon maradt birtokai a korábbi 142 ezer holdról 43 ezer holdra apadtak.¹⁹ De ezeken túl

is nagyok voltak a veszteségei. A korábbi Észak-Magyarországon lévő 47 ezer holdas véglesi uradalom Csehszlovákiához került, az Ausztria részét képező Teschen hercegségbeli, valamint a morvaországi seelovitzai birtokok Csehszlovákiához, illetve Lengyelországhoz kerültek. Délen a petrozsényi és topolováci birtokokat vették el a főhercegtől.²⁰ Frigyes állandó lakhelyéül Magyaróvárt választotta, ahol az egykori uradalmi számvevőség épületében, nagy visszavonultságban főleg a gazdaság fejlesztésének élt.²¹

Természetesen a Habsburgok nem hagyták annyiban birtokaik erőszakos elvételét, s minden nemzetközi jogi fórumon megpróbálták érdekeiket érvényesíteni. A bellyei birtokot a jugoszláv állam azzal az indoklással vette állami tulajdonba, hogy az egy ellenséges állam képviselőjének birtoka, ezért a főherceg földjét, mint hadizsákmányt kobozták el. Frigyes főherceg 1926-ban a Hági Nemzetközi Bírósághoz fordult a döntés megsemmisítéséért. A trianoni békeszerződés 250. pontja ugyanis kimondta, hogy idegen állampolgárok földjét nem lehet elvenni,²² márpedig az uradalom az ő magánbirtoka volt, s nem a Habsburg uralkodó családé. Frigyes a csehekkel és a lengyelekkel szemben is pert indított vagyona visszaszerzéséért. A jugoszlávok húzták az időt. A hági bíróság 1932-ben a főhercegnek adott igazat: megállapították Jugoszlávia kártérítési kötelezettségét, ám nem tudunk semmit ennek teljesítéséről.²³

4. Az uradalom átszervezése: a sátorhelyi központ

A korábbi területének négyötödét elvesztítő uradalom működtetésének biztosítására a királyi hercegnek, akinek bevételei és vagyona lecsökkent, kölcsönökre volt szüksége. Frigyes főherceg a csonka-bellyei uradalomra 1.250.000 aranydollár hosszúlejáratú zálogleveles kölcsönt vett fel a Magyar Általános Hitelbanktól, majd 115.000 angol font hasonló kölcsönt a Földhitelintézettől.²⁴ A forrásokkal sikerült a Kis-Magyarországon maradt csonka-bellyei uradalom átszervezése. Mivel a korábbi birtokközpont, Főherceglak is a határ túloldalán maradt, ezért az uradalmi jószágigazgatóságot a tőle északra lévő, de már itteni Sátorhelyre helyezték át. 1922 felé a források a nagybirtokot már csak sátorhelyi uradalomnak mondják. Sátorhely korábban egy uradalmi pusztaközpont volt, 1907-ig sokác nyelven Satoristyének hívták. A puszta közigazgatásilag Nagynyárádhoz tartozott, de mellette terült el a Kölked faluhoz tartozó hatalmas területe, amely csaknem a birtok felét tette ki.²⁵

Az uradalmi központban helyezkedett el a kastély. Egy nagyméretű, hosszúkás, közepén emeletes rizalittal rendelkező épületről van szó. A kastély régi épület volt, „...mely karcsú egyemeletes kis középépületéből kinyúló aránytalanul hosszú két szárnyépülettel” rendelkezett.²⁶ Kimagaslott a sík vidékből, a hozzá vezető úton Feketekapu felől egy máig gondozott gesztenyesort, míg az udvaron nagy méretű parkot hoztak létre.²⁷ A főherceg rendszerint hajóval jött Mohácsig, onnan már autóval érkezett Sátorhelyre. Innen irányították az uradalom működését, Stettner Pál jószágigazgató, vagy az intéző, Schneider Rezső valószínűleg a hosszú épület-

szárnyban lévő valamelyik lakást használta. A főherceg folyamatosan bővítette, fejlesztette Sátorhelyet, így például templomot épített a helyieknek,²⁸ de az évtized közepére már működött az iskola is. A kastély mellett építettek egy tejcsermelyt, egy malmot, s ott volt a villanytelep, egy gépjavító műhely és a komlószárító is.²⁹

Nemcsak a területi veszteség és a szerbek által elkövetett szabad rablás okozott nehézségeket a nagybirtokoknak, hanem a hazai új törvények is. Az 1920-as évek elején két olyan törvény is született, amelyek a birtokok méretét és az üzemi működésüket is alapvetően érintették. Az egyik a Nagyatádi-földreform (1920: XXXVI. tc.) volt, amely alapján Magyarországon 411 ezer igénylőnek mintegy 700 ezer hold mezőgazdasági terület jutott, amelyből átlagban alig több mint másfél holdat kapott egy parasztcsalád.³⁰ Ehhez kapcsolódott a stabilizációs célból meghirdetett vagyonváltság törvény (1921: XLV. tc.), amely pontosan meghatározta, hogy a birtokosoknak mennyit kell fizetni, de lehetővé tette számukra, hogy természetben, vagyis földben tudják le kötelezettségüket.

Mit veszített a csonka-bellyei uradalom? Az uradalomnak a dunántúli területen 11, míg a folyó keleti oldalán egy faluban volt földje. A dunántúli falvak esetében 1580-an részesültek földjuttatásban és 142-en kaptak házhelyet. A területen összesen 2641 hold föld került át az igénylőkhöz, ugyanakkor összesen 25 hold jutott házhelyként. Ezek elég tekintélyes számok, amihez hozzá kell tenni, hogy a falvak nagyhatárúak és igen népesek voltak. Nagynyáradon 502, Kölkeden 312, Lippón 247, Németmárokon és Magyarbólyban egyaránt 146, Majson 100 fő kapott földjuttatást.³¹ A legtöbb földet Nagynyáradon (865 hold) és Kölkeden (739 hold) osztották ki. A főherceg a sátorhelyi uradalom területéből 150 holdat adományozott vitézi telkek létrehozására, amit 1924-ben nagy ünnepség keretében személyesen Horthy kormányzó adott át.³² Mindez azt jelentette, hogy az évtized közepén az uradalom dunántúli területe már csak 21.517 holdat tett ki. Később is parcelláztak ki földeket az uradalom területén, így például Németmárokon 1934-ben új házhelyeket mértek ki.³³

Az ötödnyi területre zsugorodott nagybirtok működtetése alkalmas volt a korábbi gazdasági modell továbbfolytatására. A földek nagy részén növénytermelésre és az állattartásra kiváló lehetőségek nyíltak, ugyanakkor a keleti oldalon továbbra is küzdeni kellett a Dunával. A területi elcsatolások miatt a Dráva menti védművek, gátak stb. fenntartásától nagyrészt megszabadult az uradalom, de a Duna továbbra is veszélyeztette a földeket, ráadásul a határok meghúzása korábban egybetartozó vízszabályozó rendszereket is kettévágott. Az 1916-ban a Kölked–darázsi mentesítő társulat a bédai Holt-Duna torkolatához megépítette a vizslaki szivattyútelepet és a Gerecháti főcsatornához is egyet, az előbbihez 39 km, az utóbbihoz 24 km hosszú belvízcsatornahálózat szállította a vizet. 1918-ban a Társulat ketté oszlott: magyar területen maradt 12 km töltés és a gerecháti szivattyútelep a hozzátartozó belvízcsatornákkal.³⁴ Az 1928. évi felmérés szerint a teljes öblözet 12.000 holdjából 7000 hold esett a magyar területre.³⁵ A visszacsatolás után 1942 után megépült a bédai szivattyútelep.

1. táblázat: A Sátorhelyi uradalom területe (1925)

Település	Szántó	Kert	Rét + legelő	Szőlő	Erdő	Nádas, föld- adó alá nem eső	Összes terület
Hercegszentmárton	727	-	41	8		8	784
Hercegszabar	5		6		753	5	769
Illocska	190	1	5			12	208
Kislippó	1419	1	74			72	1566
Kölked	2183	13	2830		4321		10796
Lippó	548					15	563
Magyarbóly	954	4	163		393		1514
Majs	833		22			8	863
Nagynyárad	2395	6	1282			287	3970
Németmárok	231					12	243
Villány	28	4	121	53		35	241
Összesen	9513	29	4544	61	5467	454	21517

Forrás: Gazdacímtár 1925. adatai alapján összeállítva.

De nemcsak a Duna és részben a Dráva, hanem a kisebb folyók is okoztak gondokat. A legnagyobb probléma a Karasica volt, amely a Pécsvárad környéki mecseki területektől folyamatosan délre haladt, Magyarbóly után átlépte a határt, aztán keletre fordult, s egy darabig határfolyóvá vált, majd északkelet felé fordulva már jugoszláv területen Kiskőszegnél ömlött a Dunába. A patak azért volt veszélyes, mert hiába volt szabályozott a magyar szakasz, ha a jugoszlávok nem tettek hatékony árvízvédelmi lépéseket, így a folyó hatalmas árvizeket tudott a magyar oldalon okozni. Az 1930-as évek helyi és az országos sajtójában állandó téma volt, hogy délszlávok hanyagsága miatt az alsóbaranyai falvak sokezer hold termőföldje állandóan víz alatt áll.³⁶ Az évtized legnagyobb árvize 1940 március 14-én érte el a térséget, amikor másfél-két méter magas árhullám öntötte el Magyarbóly alsóbb részeit, óriási pusztítást okozva, amit másnap egy jeges hóförgeteg súlyosbított. Az áradat nem kímélte a falut, a gazdák és az uradalom földjeit sem. A hely evangélikus lelkész akkor megjelent könyvében mintegy 100 ház és 90 gazdasági épület összeomlását említi.³⁷

5. Gazdasági rekonstrukció és fejlesztések

A kifosztott nagybirtokon 1921 után megpróbálták gyors rekonstrukciót végrehajtani. Ezt segítette, hogy a már említett kölcsönökön túl a főherceg sok évre lemondott az uradalmi termelés nyereségéről, amit visszaforgattak a gazdaság fejlesztésébe. Az 1922–23 során pótolták a technikai eszközöket: szántógépek, traktorok,

vasekék és egyáltalán minden olyan technikai eszköz kellett, ami a növénytermeléshez szükséges volt. Lassabban ment az állatállomány, főleg a szarvasmarhatartás visszaépítése, egyedül a sertéspótlás lehetősége volt gyorsabb. Bédán felépítették azt a vadászházat, ami alkalmas volt a főrangú familia és vendégeinek elszállásolására,³⁸ illetve újra berendezték a kifosztott karapancai kastélyt. Szakmailag volt mihez visszanyúlni: a háború előtti magas minőségű gazdálkodásnak a modellje ismert volt, s ehhez megvolt a szakképzett munkaerő-állomány is. Az 1930-as években a sátorhelyi uradalomban Stettner Pál jószágigazgatón kívül két jószágfelügyelőt, négy főintézőt és hat segédtszert alkalmaztak. Megkönnyítette a rekonstrukciót és a fejlesztést, hogy a mintaszerűen kezelt magyaróvári uradalom gazdasági tapasztalatait át lehetett ültetni a sátorhelyi uradalmi gyakorlatba.³⁹

Az uradalom, hasonlóan más minőségi termelést folytató nagyüzemhez, nagyon sokat törődött a minőségi szarvasmarha- és sertéstartás kialakításával. Az 1920-as évek közepén a mintaszerűen kezelt, alapvetően belterjes gazdaságban már jelentős számú tehénállomány (pirostarka és magyar fajta) és egy szilaj gulya volt. A tehenészet újraépítéséhez a magyaróvári uradalomból allgauti teheneket hoztak, majd a saját tenyésztés és a vásárlások révén sikerült az állományt felfejleszteni. 1930-ban már 800 allgauti és 100 szimentáli tehénből állt az állomány. A dunai ártéri erdőkben lévő gulya 670 darabból állt, ebből a törzstehén 137, gulyajószág 533 darab volt.⁴⁰ Akárcsak Magyaróvár, a sátorhelyi nagyüzem is híressé vált a szarvasmarha-állományáról, így például a szimentáli tehenészetéről, a holland és borzderes keresztezésből származó állományról, amelyben még shorthorn és fríz vérű egyedek is akadtak. A legmodernebb istállózó technikát alkalmazták, a Majshoz tartozó Ormánypusztán például 196 férőhelyes vasbetonfödémű tehénistállót építettek.⁴¹

A sertéstartás terén a Nagynyárád melletti Lajmér majorban yorkshire-i fiatalatokat alakítottak ki, Sátorhelyen a baconsertések voltak híresek.⁴² Fajta szerint a sertés-tenyésztés az ártéri területeken mangalica, a felső gazdaságokban pedig yorkshirei keresztezésű húsertés volt. 1930-ban mangalica kocából 200, yorkshire-i kocából 260 darab volt. A hús- és zsírsertések hizlalására Sátorhelyen alakítottak ki hizlalót. Az 1930-as évek végén már évi 3000 hiztottsertés kivitele volt az uradalomnak. Lótenyésztéssel nem nagyon foglalkoztak, ez az üzemág inkább csak az igáskancák után nevelt csikókra szorítkozott.⁴³

A birtokon gépesített gabona- és takarmánytermelést folytattak. 1930-ban a talajműveléshez rendelkezésre állt a mély szántások elvégzésére 4 gőzeke-garnitúra, ezen kívül 15 traktor, 380 igásökör és 250 igásló, a szükséges talajművelő és vetőeszközökkel. Az állati vonóerő a részben homoki talajon könnyen használható volt. Rendelkezett az uradalom 11 cséplőgarnitúrával, selektorok és egyéb magtisztító berendezésekkel is. A belterjes gazdasághoz épületek kellettek, amelyek létrehozására sok pénzt fordítottak. Korabeli leírás szerint átlag 2,6 hold szántóra 1 számosjószág állítható be és körülbelül minden 25 hold szántóföldre 1 családos cselédház esett. A termés elhelyezésére megfelelő magtárak álltak rendelkezésre. Gépfélszerek, két gépjavitóműhely és központi anyagraktár is volt a birtokon.⁴⁴

Az 1930-as évek elején nagyban foglalkoztak növénytermeléssel. Főterményként a szántó 32%-án őszi búzát termeltek, a tavaszi kalászosok 17%-ot foglaltak el, a cukorrépa 10%-ot, a tengeri, burgonya, takarmányrépa, kender 21%-ot, míg a takarmányfélék 20%-ot értek el.⁴⁵ Fajták szempontjából vizsgálva kiemelkedik a Bánkúti búza, a Mesterházi árpa, a tengeri kapcsán a Pignoletto, utóbbival országos hírnévre tettek szert, számos agrárszakember érkezett megnézni a termelést, s a szakújságokban is sokat cikkeztek róla. Az ipari növények termeléséből kiemelkedett a repce, a kender és a cukorrépa, utóbbit a kaposvári gyárba szállították.⁴⁶ A szántóföldi termeléshez a szarvasmarha-tartás biztosította a szerves trágyát, négyéves turnusban a szántóföldek kitrágyázhatók voltak, amihez még hozzá kell tenni holdanként 80 kiló műtrágya használatát.⁴⁷ Az uradalom 1923-ban Illocska pusztáján egy növénynemesítőtelepet létesített, ahol főként a már régebben tenyésztett tarbúzák nemesítésével foglalkoztak. A kísérletek kiterjedtek a már fentebb említett Pignoletto tengerire, de foglalkoztak fűmagvak termelésével és nemesítésével is.⁴⁸ Újra megindították a komlótermesztést: Sátorhelyen 70, Károlymajorban 40 holdon termeltek komlót, de utóbbi az 1930-as évek vége felé teljesen kipusztult.⁴⁹ A sátorhelyi komlótermeléshez egy komlószáritó ipari üzem is tartozott. Az uradalom szántótermelési hozamai messze felülmúlták mind a dunántúli, mind az országos átlagokat. 1930-ban a Dunántúlon búzánál holdanként 8,1, míg az árpánál 8 q volt az átlagtermés, aminél pár tizeddel voltak alacsonyabbak az országos átlagok.⁵⁰ Ezzel szemben az uradalom búza esetében 13,11 q/hold, az árpánál 12,6 q/hold eredményt ért el. Hasonlóan jó eredményeket látunk a kukorica (16 q/hold) és a cukorrépa (180 q/hold) esetében is.⁵¹ Bár a gabona ára alacsony volt, mégis érdemes volt a lehetőségeket kihasználni: az 1920-as években a lecsapolások révén mintegy 1000 holddal tudták a szántókat növelni.⁵² A bortermeléshez a főherceg a korábbi területéhez még vásárolt is szőlőt.⁵³

Az uradalom jelentős ipari kapacitással is rendelkezett, még ha ez messze is volt az 1918 előtti állapottól. Az elveszített pélmónostori kapacitás helyett Sátorhelyen felépítették azt a tejcsermőket, amely modern berendezéseivel napi 8.000-10.000 liter tejet tudott feldolgozni. Itt gyártotta az uradalom a híres tescheni vaját, amelynek igen nagy piaca volt. A különböző gépekhez szükséges hajtóerőt az uradalom legnagyobb részében a saját gazdaságában termelt fával fűtött gőzgépekkel biztosította. Sátorhelyen volt egy 80 LE elektromos központ, melynek tartaléka gyanánt a villamos áramot a Baranyai villamosági rt. útján a DGT által működtetett távvezeték szolgáltatta. A fentebb már említett két gépműhelyen kívül két darálómalom is volt a nagybirtokon, valamint egy fűrésztelepet is létrehoztak.⁵⁴ Volt az uradalomnak Villányban, a hegy északi oldalán kőbányája is: a bánya mellett közvetlenül ott volt a vasútállomás, vagyis a szállítás könnyen megoldható volt.

Emeljük még ki a nagy területen folytatott halászatot, amelyhez a vízbázis rendelkezésre állt. 1928-ban a Duna bácskai ága és a Ferenc-csatorna mentén, a Mohácsi sziget (Margitta-sziget) déli részén, de még Magyarországhoz tartozó vizes medencéknél, az ún. beregi Budzsákban a Holt-Duna ágait is felhasználva hal-

tenyésztő telepet és halastavakat létesítettek, összesen 105 hold területen. A halastavak a vizet döntően a Ferencz-csatornából nyerték.⁵⁵ 1939-ben Albrecht főherceg tulajdonában Karapancsán 66 holdas tógazdaság működött.⁵⁶ A tógazdaság mellett a Dunán nyíltvízi halászatot is folytattak.⁵⁷ Az uradalom nagy mennyiségű halat szállított a nagyvárosok, főleg Budapest piacaira.

A sátorhelyi uradalom gazdálkodási minőségére utal, hogy az 1920-as évek közepétől kezdve a nagyüzem állandó célpontja volt a különböző szakmai bizottsági látogatásoknak, fiatal gazdasz-hallgatók tanulmányi kirándulásainak stb. Néhány esetet említünk ennek igazolására. 1926-ban Pest megyei gazdák tettek látogatást az uradalomban, ahol az intéző kalauzolása mellett megtekintették a tehenészetet, a tejcsarnokot és a sertéshizlaldát.⁵⁸ 1930-ban az Országos Magyar Gazdasági Egyesület állattenyésztési és állategészségügyi szakosztálya a Baranya-vármegyei Gazdasági Egyesülettel karöltve Pécsen állattenyésztési vándorgyűlést és azzal kapcsolatban Baranya vármegyében tanulmányi szemlét rendezett, amelynek programjában Frigyes kir. herceg uradalmának megtekintése is szerepelt: Sátorhelyen az uradalmi komlótermelés, a gabonatermelési kísérletek, a mangalica sertésenyészet, a ménes, a tejüzem kiemelt szerepet kapott.⁵⁹

Az uradalom 9000 hold erdővel rendelkezett, de ebből csak 6500 hold volt a valóságos erdő. Az erdőgazdasági területet két erdőgondnokságra osztották (Izabellaföld és Karapancsa), mindegyik fölött a jószágkormányzó állt, de két erdőgondnok irányította a gazdálkodást. A hitbizományt az erdőkezelésre az 1879. 36. tc. kötelezte: az erdőket üzemtervek szerint kellett kezelni. Az 1930-as évek közepén három fordát használtak. A 80 éves vágásfordulóval kezelt üzemosztály a dunai védtöltéssel ármentesített területen helyezkedett el, de volt 60 éves vágásfordulóval rendelkező, dombos 748 holdas (30% tölgy, 30% cser, 20% akác, 2% gyertyán és 18% feketefenyő) egység, valamint a 40 éves vágásfordulóval a védtöltésen kívül a Duna árterületébe eső, 60-80%-ig nyárfából és fűzből álló erdő is.⁶⁰ Nagy figyelmet fordítottak a gyorsan változó talajviszonyokra, hogy annak megfelelő állományokat neveljenek, s ezzel a legmagasabb üzemi eredményeket ériék el. Tekintélyes bevételekről volt szó egy olyan korszakban, amikor a gabona ára világszerte alábbszállt: így például egy 34 éves kanadai nyár állománnyal holdanként 11 ezer pengő bevételre tettek szert.⁶¹ A fafeldolgozás is része volt az ágazatnak: az uradalom által működtetett gőzfűrészüzem révén feldolgozott és könnyen szállítható termékekhez jutottak, amit vagy Mohácson, vagy a boki révnél raktak hajóra.

Az erdészetet sokszor negatívan befolyásolta az igen kiterjedt vadgazdálkodás, s az ehhez kapcsolódó vadászati üzemág. A két háború között is egymást érték az arisztokrata vadászatok. 1928-ban Horthy Miklós kormányzó érkezett a birtokra, hogy Albrecht főherceggel részt vegyen Karapancsán egy vadászatban.⁶² 1931-ben Bethlen miniszterelnök is a birtokra utazott, hogy részt vegyen Izabella főhercegnő vadászatán a karapancsai erdőben.⁶³ Divatos volt a szalonkavadászat, de a presztízs egyértelműen nagyvadakhoz kapcsolódott: mivel a térségben nagyszámú szarvas élt, a trófea megszerzésének igénye soknapos, néha két hétig is eltartó

vadászatokat eredményezett. Frigyes főherceg és fia, Albrecht számos díjat nyert szarvasagancsaival.⁶⁴ A vadgazdálkodást minőségi szintre emelték, ami az etetés-től a téli gondoskodásig mindent felölelt. Jó volt ez a térségben élők számára is, hiszen a hajtásra, begyűjtésre felfogadottnak plusz jövedelmet hoztak, ugyanakkor a vadászatra érkező főúri réteg patriarchális adományaira is lehetett számítani.

Lényeges volt a belső közlekedési-szállítási lehetőségeinek javítása, mivel a korábbi vonalak vagy a délszláv királysághoz kerültek, vagy félbevágta őket az új határ. Úgy kellett a belső uradalmi szállítási vonalakat kialakítani, hogy azok elérjék el az MPV vonalát, vagy közvetlenül Mohácsra fussanak be. A fejlesztésekkel nem lehetett késlekedni, hiszen a gazdaság termékeit szállítani kellett. Sátorhely lett a begyűjtési központ, amihez ki lehetett használni az 1890-es években épített kelet-nyugati irányú, a boki révtől Izabellaföldön és számos pusztán át Sátorhelyig vezető kisvasutat. Ennek fejlesztése 1923-ban elindult, amikor is gőzüzemű technikára váltottak, megtörtént a hatósági bejárás, s a jóváhagyást is megkapta az uradalom. Sátorhelyről a nagynyáradi rakodó elérésével tudtak szállítani, korabeli sajtóhírek szerint ez az MPV áruforgalmát évi 2000 vagonnal is növelhette.⁶⁵ A Nagynyárád–Mohács szakasszal párhuzamosan elindult egy keskenynyomtávú vasút kiépítése is, amelyre 1934-ben már sínautót is vásároltak, átadásán a kereskedelemügyi minisztérium képviselői is megjelentek.⁶⁶ 1930-ban már 80 km üzemi kisvasúttal rendelkezett az uradalom: egy gőzmozdonnyal, illetve lóvontatással oldották meg a szállítást.⁶⁷

A vasúti rakodók, a piacok elérése és a munkaerő mozgása miatt szükség volt a közutak fejlesztésére is. A két háború között a Dél-Dunántúlon, ha lassan is, de szaporodtak a kövezett utak. Ezek sokszor vármegyei fejlesztések révén jöttek létre, de gyakori volt, hogy a községeknek és a földesuraknak is hozzá kellett járulnia a költségekhez.⁶⁸ Az uradalom területi változásai miatt gyors útfejlesztésre volt szükség, amit persze az is magyarázott, hogy a hatalmas esők miatt néha valószínűs sártenger képződött. 1924-ben a Sátorhely – Majs – Nagynyárád közötti kövezett út létrehozásáról döntöttek, aminek a jelentősége abban állt, hogy Sátorhelyről könnyebben elérhessék a nagynyáradi vasúti rakodót. Az útfejlesztések természetesen a községek lakosságát is szolgálták.⁶⁹ 1927-ben megindult a Mohács, Sátorhely, Majs, Ormánypuszta, Lippó, Kislippó, Lapáncsa, Magyarbóly, Virágos, Villány, Nagyarsány, Kisharsány, Siklós, Gyúd és Harkány közti autóbuszforgalom, amely így már 15 községet érintett.⁷⁰ Mindez azt jelentette, hogy Sátorhelyről Mohácsot, illetve Magyarbóly állomását már a hagyományos vasúton, mellette kisvasúton és közúton is el lehetett érn.

Nagy feladat volt a mindenkori munkaerő-ellátottság megszervezése is. Az elcsatolások után a birtoknak csak azon ötöde maradt meg, amelyeken nagy puszták, s ezzel együtt alacsony népsűrűség volt. Az uradalom szélein elhelyezkedő falvak sem voltak nagyok, csupán Nagynyárád és Magyarbóly számított népesebb településnek. Az agrártermelés felfuttatása feltételezte az egyes majorságokban dolgozó cselédek és mezőgazdasági munkások létszámának növelését. Javította

a munkaerő-ellátottságot, hogy 1920 körül viszonylag sokan menekültek át a dél-szláv királysághoz került birtokokról, akik persze nem rendelkeztek itteni paraszti birtokkal, így a legtöbbször a nagyüzemben tudtak csak munkát vállalni. Számukat bizonytalan források alapján mintegy 80–100 főre becsülhetjük. Utaltunk már rá korábban, hogy a gazdaszteket elüldözték, így ők a csonka-bellyei vagy a magyaróvári uradalomba kerülhettek. Tény, hogy a tulajdonos megpróbált gondoskodni a menekültekről, s valamilyen formában megélhetést biztosítani nekik.

Olyan forrás sajnos nem maradt, amelyből pontosan nyomon követhető lenne a munkaerőlétszám változása, így inkább csak (főleg az 1930. évi) népszámlálási, vagy egy-két uradalmi vagy sajtóforrás alapján következtethetünk ennek nagyságrendjére. Mivel egyre szélesedett a nagyüzemi termelés, szaporodtak az üzemegek, ezért a létszám is emelkedett. Könnyebb a kutató helyzete az olyan külterület esetében, amelyek teljes egészében a földesúri tulajdont képezték, hiszen a népszámlálási külterületi adatok cseléd és munkáslétszáma nyilvánvaló nagyüzemi foglalkoztatott volt. 1930-ban a Nagynyáradhoz tartozó külterületi puszták közül a keresőket tekintve Sátorhelyen 120 cseléd és 39 munkás, Újistállópusztán 19 cseléd és 5 munkás, Vizslakon 36 cseléd és 7 munkás, s más pusztákon még 30 cseléd élt, vagyis az uradalmi központban és körülötte 195 cselédet és 51 munkást találunk.⁷¹ A délebbre eső területeken (Bezedek, Hercegszentmárton, Illocska, Kislippó, Lippó, valamint Magyarbóly egy része) is tekintélyes létszámokat találunk: az ezekhez a falvakhoz tartozó külterületeken 154 cselédet és 35 munkást írtak össze.⁷² Ez uradalmi szinten 349 cselédet és 86 munkást jelent, összesen 435 főt. A fenti adatok mentén érdemes kiemelni Sátorhely, mint uradalmi központot. 1930-ban Sátorhelyen 247 kereső élt, eltartottakkal együtt összesen 567 főt találunk a pusztai központban. Tegyük hozzá, hogy az 1930-as évek legelején Frigyes herceg uradalmaiban, mint máshol is, elbocsátások voltak, amelyek nemcsak a fizikai, hanem a szellemi dolgozókat is érintette.⁷³ Ezzel szemben viszont a gazdasági körülmények javulásával az 1932/33. év telén a csonka-bellyei uradalomban már 276, a magyaróvári uradalomban 115, összesen 391 fővel többet foglalkoztattak, mint egy évvel korábban.⁷⁴

A mindentől távol lévő pusztai munkaerőt le kellett telepíteni, ehhez viszont a lakhatási lehetőségeket meg kellett oldani. Jó példa erre Sátorhely, ahol a tulajdonos a kastély mögötti parkon túl cselédházak sokaságát építette. A cselédházak építésének kötelezettségét már a századelő törvényeiben rögzítették. Tény, hogy Baranya megyében, a nagybirtokok hazájában számos olyan uradalmi cselédlakás-építési akció indult az 1920–1930-as években, amelyek már emberibb körülményeket teremtettek a kiszolgáltatott helyzetben lévő dolgozóknak.⁷⁵ Sátorhelyen az út mellett, hosszú nyolclakásos cselédházakat építettek, amelyek egy szoba és kamra mellett közös, szabadtűzű konyhákkal rendelkeztek. A cselédlakások már cseréptetővel épültek, de még földtalappal rendelkeztek. A nyári betakarítások alkalmával szükség volt idegenből jött munkaerő alkalmazására is. 1939-ben a Felvidékről szerződtettek 160 munkást.⁷⁶

6. Az uradalom működési rendszerének változásai az 1930-as évek közepén

A válságból való kilábalás korszaka korántsem hozott felhőtlen éveket a sátorhelyi uradalomra. Igen sajátosan 1935–1936-ban olyan problémák jelentkeztek, amelyek nem feltétlenül a helyi gazdaság működéséből, inkább az országos viszonyokból és a családi kérdésekből adódtak. Három folyamat kapcsolódott össze: egyrészt meghalt Frigyes főherceg, másrészt megszületett az 1936. évi hitbizományi törvény, harmadrészt pedig ekkor jelentkeztek a korábban felvett hatalmas kölcsönök törlesztési nehézségei.

1936. december 31-én Frigyes főherceg egy hónapnyi betegeskedés (bronchitis, majd szívelgyengülés) után meghalt.⁷⁷ A főhercegnek korábban nyolc lánya született, míg végül kilencediknek született Albrecht 1897-ben, így értelemszerűen a hitbizományi tulajdonosság kérdése leegyszerűsödött. Albrecht 1923-ban végzett gazdászként a Magyaróvári Gazdasági Akadémián.⁷⁸ A herceg magyarként nevelkedett, s már régóta képviselte a főherceget, irányította a gazdasági életet, vagyis ebből a szempontból apja halála nem okozott törést. Annál inkább problémát jelentett a korábban felvett kölcsönök visszafizetése. Nagyon lényeges, hogy hitbizományról lévén szó, a kölcsönterhek csak a haszonélvezetre vonatkoztak, magára a hitbizományi tulajdonra nem lehetett telekkönyvi előjegyzést vezetni. 1936 vége felé a hitbizományt és magánvagyonát 19–20 millió pengő adósság terhelte.⁷⁹ Nagyban hozzájárult az adóssághoz, hogy mintegy 1000 olyan személynek folyósítottak nyugdíjat, akik vagy az itteni, vagy a korábban elcsatolt területeken dolgoztak. A nyugdíjterhek éves szinten több mint 400 ezer pengőt tett ki.⁸⁰ Mindent összevetve már olyan méretű volt az adósság, hogy a hitelintézetek elindították az ilyenkor megszokott eljárást. 1936. október 6-án a főudvarnagyi bíróság Frigyes főherceg birtokaira zárgondnokságot rendelt el, zárgondnokul Mayer Emilt, a hitbizomány volt jószágkormányzóját nevezték ki, aki korábban 1928-ig irányította az uradalmakat.⁸¹ Az adósságnál a hitbizomány értéke jóval magasabb volt, mintegy 39–40 millió pengőt tett ki, a probléma az volt, hogy a földek nem voltak eladhatók. A törlesztés szempontjából fontos kiemelni, hogy azok a próbálkozások, amelyek a korábban más államok által elvett vagyonok visszaadására vonatkoztak volna, nem jártak sikerrel.⁸²

Mindez abban az évben történt, amikor törvényt hoztak a hitbizományokról, összekapcsolva azt a földosztó telepítési akcióval. Az 1936 év elején meghozott XI. tc. újraszabályozta a hitbizományi örökösödési rendszert. Meghatározták azt a limitet (30.000 aranykorona kataszteri tiszta jövedelemnek megfelelő terület), amelyre a költöttségek továbbra is vonatkoztak, ugyanakkor a hitbizományi birtokos halála után a többi földet az örökösök között fel lehetett osztani. Az erdő, a nádas, a földadó alá nem tartozó földek nem számítottak bele a 30.000 aranykoronányi területbe. Magyarországon 1935-ben 823.324 hold hitbizományi föld volt, amelyből 463.636 hold volt a mezőgazdaságilag használt terület. Ebből mintegy 230.000 hold szabadult föl az addigi költöttségek alól.⁸³

Frigyes főherceg halála miatt ezt a folyamatot már Albrecht hercegnek kellett menedzselnie. Minden hitbizományi tulajdonváltásnál fel kellett becsülni a vagyon értékét, s meg kellett állapítani, hogy az induló állapothoz képest gyarapodás vagy csökkenés állt be. A hitelező pénzintézetek természetesen elkészítették szanalási tervüket: ekkora adósságnál nem lehetett más kiutat találni az adósságcsapdából, mint a kötöttségek alól felszabaduló földek egy részének eladását. Ennek veszélye is volt, hiszen a két uradalom mesterséges megcsonkításával, egyes üzemsrészek megszüntetésével mintagazdaságok mehetnek tönkre, ami sem üzleti működés, sem az állami adó szempontjából nem volt kívánatos.

Mekkora volt Albrecht herceg hitbizománya a törvény létrehozásakor? A pontos választ az 1937. január 15-i hitbizományi leltár alapján adhatjuk meg, amely adatokat a hivatalos jogi közlönyök is közölték. Természetesen nem volt minden uradalmi föld hitbizomány, így például az 1920-ban vásárolt 1500 hold magyarbolyi birtokot sem csatolták a hitbizományhoz, az a herceg magánvagyonát képezte. Így a sátorhelyi uradalom területe 1935-ben 22.302 hold volt, ami lényegesen nagyobb, mint az 1937. évi hitbizományi birtok mérete.⁸⁴

táblázat: Albrecht herceg magyarországi hitbizományi birtoka (1937. január 15.)

Uradalom	Terület (kat. hold)	Kataszteri tiszta jövedelem (pengő)
Magyaróvár	19.692	208.041
Sátorhely	20.792	226.413
Összesen	40.484	

Forrás: Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1941. március 19., 5.

Az 1936: XI. törvény értelmében a hitbizományi földek jelentős része továbbra is jogi kötöttségben maradt: az erdők, nádasok és egyéb ingatlanok területe (Magyaróváron 3.431 hold, Csonka-Bellyén 10.074 hold) 13.505 hold volt, amely a korábbi összes hitbizományi terület 33,4%-át tette ki. Ezeket nem érintette a törvény. A birtok nagyobb része volt az ún. mezőgazdaságú terület, amely 26.964 holdat tett ki, 385.100 korona kataszteri tiszta jövedelemmel. A törvény értelmében a mezőgazdasági ingatlanok kataszteri tiszta jövedelmének 30%-át kitevő terület maradhatott hitbizományi kötöttség alatt, ez esetben 115.530 korona kat. tiszta jövedelmű birtok. Ez területre átváltva 7.640 hold földet jelent, a mezőgazdasági területnek ezt meghaladó része a felszabaduló vagyon tömegéhez sorolódott. Mindennek eredményeképpen a magyaróvári uradalomban Albrecht hercegnek hitbizományi kötöttségben maradt 3011 holdja (ebből az erdő 2.142 holdat, a mezőgazdasági terület 869 holdat tett ki), amihez képest hatalmas méretű volt a felszabadult 16.680 holdnyi birtokrész. A csonka-bellyei birtokon mások voltak az arányok: itt hitbizományi kötöttségben maradt 6.771 hold mezőgazdasági terület, illetve 10.074 hold erdő, vagyis összesen 16.815 holdnyi birtok. A felszabadult mezőgazdasági művelés alatt álló 3.946 hold volt.⁸⁵

A birtokpolitikai elképzeléseknek megfelelően az állam az 1937-es költségvetési év végéig az országban több mint 18.000 hold földet vásárolt meg, aminek 73%-a 1000 holdon felüli nagybirtokokból származott. Nagyon hamar, már 1937 tavaszán feloldották az Albrecht-féle hitbizományi zárlatot.⁸⁶ Az állam összesen 4.300 holdat vett meg az Albrecht-féle hitbizományból: 4.000 holdat a magyaróvári, 300 holdat a sátorhelyi uradalomból.⁸⁷ A csonka-bellyei hitbizományi földekből ezen kívül is adtak el, ennek során összesen 2.913 holdat értékesítettek. Mindennek következtében 1941-re a hitbizomány területe a korábbi 40.484 holdról 34.389 holdra csökkent. A felszabaduló mezőgazdasági terület is alaposan lecsökkent: Magyaróváron 12.679 holdat, Csonka-Bellyén pedig 1.035 holdat tett ki.⁸⁸

Az eddigiekben az 1920–1941 közötti időszak gazdasági változásainak bemutatására vállalkoztunk, de mondanunk kell néhány mondatot azokról az évekről is, amelyek ismét nagy átalakulást hoztak. 1941. április 11-én Magyarország a németek oldalán bekapcsolódott a Jugoszlávia elleni támadásba, ennek során megszállták a Bácskát, a baranyai háromszöget stb. Ennek során a magyar állam visszaszerezte a Trianonban elvett 34 drávaközi falut is.⁸⁹ E terület nagy része korábban a Bellyei uradalomhoz tartozott. A támadás gyors volt, így a szerbek csak a lóállományt tudták kimenekíteni, de nagy része később megkerült. Az uradalmi épületekről azonnal leverték a szerb koronabirtoki jelképeket.⁹⁰ Albrecht hercegnek ez lehetőséget adott arra, hogy volt nagybirtokát visszaszerezze. Hatalmas kapacitásokról volt szó: cukorgyár, belső üzemi kisvasút, vaj- és sajtgyár, kendergyár gőzmalmok, tógazdaságok, gépesített mezőgazdasági termelés, vadászati lehetőségek stb.⁹¹ A magyar országgyűlésben vita támadt arról, hogy miért nem a magyar államé a visszaszerzett 86.000 holdas bellyei birtok jövedelme, s miért egy Habsburghoz került.⁹² Mindenesetre a herceg nem sokat tétovázott: a Drávaköz elfoglalása után pár héttel az addigi sátorhelyi tisztikart visszaköltöztette a korábbi központjába, Főherceglakra.⁹³ Mindez persze nem tarthatott sokáig, hiszen 1944 késő őszén a szovjet csapatok délről és keletről támadva az egész térséget elfoglalták. A háború végével a drávaközi terület visszakerült Jugoszláviához.

7. Összegzés

Áttekintésünkből látható, hogy a két háború közötti korszakban az uradalmat számos külső hatás érte. Frigyes főherceg 1920-ban a korábbi 109.000 holdas uradalmának 80%-át elveszítette. A Kis-Magyarországon maradt 24.000 holdon Sátorhely központtal új agrárnagyüzemet kellett kialakítani. A korábbi gyakorlatra és szakértelmére alapozva szervezték meg a sátorhelyi (csonka-bellyei) uradalom működését. A szerbek által kifosztott nagybirtokon mindent előlről kellett kezdeni. Intenzív lépéseket tettek az állatállomány pótlására: az 1920-as évek közepén már a szarvasmarha- és a sertéstartás terén minőségi gazdálkodást folytattak. Pótolták a technikát: magas szinten gépesített szántótermelést alakítottak ki. A minőségi erdőgazdálkodás, az ipari termelés megszervezése stb. révén az 1920-as évek

második felére a sátorhelyi uradalom már országos szinten is mintagazdaságnak számított. A rekonstrukció és a fejlesztés során azonban hatalmas adósságok keletkeztek, amelyek a válság utáni években nagy problémákat okoztak. Az 1936. évi hitbizományi törvény miatt a magyaróvári és sátorhelyi birtok egy részét felszabadították a jogi kötöttségek alól, s az adósságok kiegyenlítése érdekében a terület mintegy 15%-át eladták. 1941-ben a Drávaköz katonai visszaszerzésével a főherceg újra magához vehette volt bellyei birtokát, de három évvel később a szovjetek elől már menekülnie kellett. A térség 1944 végére szovjet megszállás alá került.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 A területi adatokat kataszteri holdban adjuk meg (1 kat. hold = 1597 négyszögöl).
- 2 Lásd: OMGE (1883): Albrecht főherceg Ö Fensége Bellyei uradalmának leírása. Bécs; Zóka Péter (2013): A Bellyei uradalom a 19. század végén. In: Borsy Judit Borbála (szerk.): Uradalmak térben és időben. Baranyai történeti közlemények 5. Pécs.
- 3 Az adatokhoz lásd: Újság, 1936. október 16., 7. old.
- 4 HU–MNL–BaVL–XIII-7.; HU–MNL–BaVL–IV. 438.
- 5 Az alapítólevél: Östör József (1937): Hitbizományi jog II. Budapest. 155–160. old.
- 6 Pécsi Napló, 1911. május 9., 3. old.
- 7 Kaposi Zoltán (2024/a): Krise und Erneuerung. Wirtschaftliche Veränderungen während der Agrarkrise Ende des 19. Jahrhunderts in der süd-transdanubischen Region Ungarns. In: Kaposi Zoltán – Rab Virág (szerk.): New Investigations into the Economic and Social History of Hungary from the 18th to 21st Century. Pécs. 48–55. old. <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/45143>
- 8 Köztelek, 1907. augusztus 3., 6–7. old.
- 9 Pécsi Közlöny, 1907. május 19., 5. old.
- 10 HU–MNL–BaVL IV. 438. Bellye, Dályok.
- 11 Lábadi Károly (2019): Bellye könyve. Bellye. 100–110. old.; Szabó Máté (2023): The Development of Professional Game Management and Hunting Tourism along the River of Drava. Podravina Vol. 22. (2023) No. 43. 76–86. old.
- 12 Pécsi Közlöny, 1895. február 21., 3. old.
- 13 Várady Ferenc (1896): Baranya múltja és jelenje. Pécs. 526. old.
- 14 Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János (2020): Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. A trianoni békediktátum története hét kötetben IV. Szeged. 116–117. old.
- 15 Laky Dezső (1923): Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest. 429–437. old.
- 16 Lásd: Kaposi Zoltán (2020): A Dráva menti uradalmak gazdasági változásai a Trianon körüli években. Agrártörténeti Szemle LXI. (2020) 1–4. szám. 16. old. Táblázat.
- 17 Dunántúl, 1922. január 13., 2. old.
- 18 Budapesti Közlöny, 1927. december 16., 7. old.
- 19 Gazdacímtár (1925): Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). Budapest
- 20 A veszteségekre lásd: Kis Újság, 1931. november 25., 4. old.
- 21 Kettinger Gyula – Nagy Frigyes – Tímár Lajos (1991): A Magyaróvári Nagybirtok története. Budapest. 21. és 55. old.
- 22 A trianoni békeszerződés teljes szövege: <https://www.magyarokollegium.hu/pdf/trianon4.pdf>
- 23 Pécsi Napló, 1932. június 15., 5. old.
- 24 Újság, 1936. október 16., 7. old.

-
- 25 Pécsi Közlöny, 1907. április 11., 3–4. old.; Mohács és Vidéke, 1907. április 14., 5. old.; Bezeredy Győző (1997): *Kölked története. Kölked*
- 26 Mohácsi Hírlap, 1922. november 12., 2. old.
- 27 Dunántúl, 1926. augusztus 15., 2. old.
- 28 Dunavidék, 1927. április 3., 1. old.
- 29 Dunántúl, 1926. augusztus 15., 2. old.
- 30 Gyáni Gábor (1998): Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In. Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest. 271–272. old.
- 31 Az adatokhoz: *Földbirtokviszonyok (1935): Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évre*. I. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 99. Budapest 1936. 8–9. old.
- 32 Dunántúl, 1924. május 25., 1. old.
- 33 Széna Béla (2000): *Márok monográfiája*. Pécs. 43. old.
- 34 Károlyi Zoltán (1973): *Az egyes vízvidékek szabályozási munkáinak története. A Duna-völgy vizeinek szabályozása*. In. Ihrig Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. Budapest. 245. old.
- 35 *Vízügyi Közlemények*, 1928. 21. old.
- 36 Lásd pl. *Dunavidék*, 1934. április 24., 2. old.; *Friss Újság*, 1933. március 12., 2. old. stb.
- 37 Vértesi Zoltán (1940): *Magyarbóly ev. egyházközség és filiái története*. Pécs 1940. 108. old.
- 38 *Dunántúl*, 1926. augusztus 15., 4.
- 39 *Alsódunántúl mezőgazdasága (1935)*: In. Kiss Elemér (szerk.): *Az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara területéhez tartozó Baranya-, Somogy-, Tolna-, Zalavármegyék és Pécs th. város mezőgazdasági cím- és névjegyzéke 3*. Szerk. Kiss Elemér. Kaposvár. 11. old.
- 40 *Magyar Gazda Könyve (1930)*: Radnóti István (szerk.): *Magyar Gazda Könyve. Mezőgazdasági Évkönyv 1930*. Budapest. 172. old.
- 41 Ugyanott.
- 42 *Köztelek*, 1931. jún. 21., 750. old.
- 43 *Magyar Gazda Könyve (1930)*: 172. old.; *Keresztény Almanach (1940)*: Hortobágyi Jenő (szerk.): *Magyar Keresztény Közéleti Almanach. Közgazdasági Enciklopédia 1*. Budapest. 626. Uradalmi reklám.
- 44 *Magyar Gazda Könyve (1940)*: 172. old.
- 45 Ugyanott, 171. old.
- 46 *Alsódunántúl mezőgazdasága (1935/3)*: 11. old.
- 47 *Dunántúl*, 1927. augusztus 26., 2. old.
- 48 *Pécsi Napló*, 1933. április 23., 7.; *Magyar Gazda Könyve (1940)*: 173. old.
- 49 *Dunántúli Napló*, 1960. szeptember 11., 4. old.
- 50 Gunst Péter (1970): *A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920–1938*. Budapest. 133. és 155. old. táblázatok adatai alapján.

- 51 Magyar Gazda Könyve (1940): 171. old.
- 52 Ugyanott, 173. old.
- 53 Alsódunántúl mezőgazdasága (1935/3): 11. old.
- 54 Magyar Gazda Könyve (1940): 173. old.
- 55 Dunántúl, 1928. április 3., 2.; Magyar Gazda Könyve (1940): 173. old.
- 56 Halászat, 1939. november 15., 100. old.
- 57 Keresztény Almanach (1940): 626. old. Uradalmi reklám
- 58 Dunavidék, 1926 okt. 17., 3. old.
- 59 Köztelek, 1930. június 5., 852. old.
- 60 Ajtay Jenő (1935): A csonka-bellyei uradalom erdőgazdasági eredményei, erdőmérnök, erdőtulajdonos, erdőtörvény, erdő. Erdészeti Lapok 74. (1935) 2. szám. 155. old.
- 61 Ugyanott, 157. old.
- 62 Pécs–Baranya (1928): Pécs-Baranya 1918–1928. Pécs, 1928. A „Dunántúl” kiadása. 292. old.
- 63 Tolnamegyei Újság, 1931. március 25., 3. old.
- 64 Lásd pl. Természet, 1930. május 15., 109. old.
- 65 Mohácsi Hírlap, 1923, február 4., 2–3. old.
- 66 Mohácsi Hírlap, 1934. szeptember 30., 4. old.
- 67 Magyar Gazda Könyve (1930): 171. old.
- 68 Lásd pl. Kaposi Zoltán (2024/b): Gazdasági változások a török alóli felszabadulástól a 2000-es évekig. In. Szánthó László (szerk.): Somogyszob. 1. kötet. Somogyszob. 214. old.
- 69 Dunavidék, 1924. szeptember 21., 3. old.
- 70 Városok Lapja, 1927. december 1., 248. old.
- 71 Népszámlálás (1930/2): Az 1930. évi népszámlálás. II. Rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest 1934. 297. old.
- 72 Ugyanott, 295. old.
- 73 Ennek egy botrányos esete: Újság, 1933. április 9., 4. old.
- 74 Dunántúl, 1933. január 24., 6. old.
- 75 Lásd székesegyházi uradalom építkezéseit. Dunántúl, 1938. szeptember 6., 6. old.
- 76 Válogatott dokumentumok (1972): Babics András – Szita László (szerk.): Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez. III. 1929–1944. Pécs. 307. old.
- 77 Az Est, 1936. december 31., 1-2. old.; Mohácsi Hírlap, 1937. január 3., 1. old.
- 78 Kettinger Gyula – Nagy Frigyes – Tímár Lajos (1991): 56. old.
- 79 Ujság, 1936. október 16., 7. old.
- 80 Pesti Hírlap, 1936. október 16., 7. old.
- 81 Ujság, 1936. október 16., 7. old.; Az Est, 1936. október 16., 5. old.
- 82 Pesti Hírlap, 1936. október 16., 7. old.

- 83 Nagy József (2007): Hitbizományok Magyarországon a 20. században. Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae XXXVI. 310. old.; lásd még: Kaposi Zoltán (2024/c): A magyarországi nagybirtokok működési nehézségei (1920–1941). In: Estók János (szerk.): Az agrárium útkeresése Közép-Európában a két világháború között. Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 15. Budapest. 81–119. old.; Püski Levente (2008): Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (II.). Korunk 19. (2008) 10. szám. <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00142/puskil.html>
- 84 Gazdacímtár (1935): Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest 1937. adatai alapján.
- 85 A pontos adatokhoz lásd: Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1941. március 19., 6. old.
- 86 Közgazdasági és Közlekedési Tudósító, 1937. április 7., 2. old.
- 87 Magyar Közigazgatás, 1938. április 3., 6. old.
- 88 Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1941. március 19., 6. old.
- 89 Erdélyi Ernő (1941): A hazatérő Délbaranya a számok tükrében. Kisebbségi Körlevél, 1941. 365. old.; Pécsi Napló, 1941. április 19., 3. old.
- 90 Függetlenség, 1941. május 9., 2. old.
- 91 Erdélyi Ernő (1941): 365.; Orday Rezső (1942): A visszatért Délvidék vadászati lehetőségei. Vadászat – Halászat, 1942. 27. old.
- 92 Lásd pl. UjMagyarság, 1942. június 11., 3. old.
- 93 Dunántúl, 1941. május 3., 4. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Szakirodalom

- Ajtay Jenő (1935):** A csonka-bellyei uradalom erdőgazdasági eredményei, erdőmérnök, erdőtulajdonos, erdőtörvény, erdő. Erdészeti Lapok 74. (1935) 2. szám. 154–162. old.
- Bezerédy Győző (1997):** Kölked története. Kölked
- Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János (2020):** Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. In: A trianoni békediktátum története hét kötetben. Szeged
- Erdélyi Ernő (1941):** A hazatérő Délbaranya a számok tükrében. Kisebbségi Körlevél, 1941. 365–378. old.
- Gunst Péter (1970):** A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920–1938. Budapest
- Gyáni Gábor (1998):** Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest. 169–341. old.
- Kaposi Zoltán (2011):** Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921) Közép-Európai Közlemények 4. (2011) 2. szám. 40–51. old.
- Kaposi Zoltán (2020):** A Dráva menti uradalmak gazdasági változásai a Trianon körüli években. Agrártörténeti Szemle LXI. (2020) 1–4. szám. 1–24. old.

- Kaposi Zoltán (2024/a):** Krise und Erneuerung. Wirtschaftliche Veränderungen während der Agrarkrise Ende des 19. Jahrhunderts in der süd-transdanubischen Region Ungarns. In: Kaposi Zoltán – Rab Virág (szerk.): *New Investigations into the Economic and Social History of Hungary from the 18th to 21st Century*. Pécs. 41–60. old. <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/45143>
- Kaposi Zoltán (2024/b):** Gazdasági változások a török alóli felszabadulástól a 2000-es évekig. In: Szánthó László (szerk.): *Somogyszob*. 1. kötet. Somogyszob. 159–244. old.
- Kaposi Zoltán (2024/c):** A magyarországi nagybirtokok működési nehézségei (1920–1941). In: Estók János (szerk.): *Az agrárium útkeresése Közép-Európában a két világháború között. Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 15*. Budapest. 81–119. old.
- Károlyi Zoltán (1973):** Az egyes vízvidékek szabályozási munkáinak története: A Duna-völgy vizeinek szabályozása. In: Ihrig Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. Budapest. 151–372. old.
- Kettinger Gyula – Nagy Frigyes – Timár Lajos (1991):** *A Magyaróvári Nagybirtok története*. Budapest
- Lábadai Károly (2019):** *Bellye könyve*. Bellye
- Laky Dezső (1923):** *Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai*. Budapest
- Magyar Gazda Könyve (1930):** Radnóti István (szerk.): *Magyar Gazda Könyve. Mezőgazdasági Évkönyv 1930*. Budapest. 163–173. old.
- Nagy József (2007):** *Hitbizományok Magyarországon a 20. században*. Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae XXXVI. (2007) 297–312.
- OMGE (1883):** *Albrecht főherceg Ö Fensége Bellyei uradalmának leírása*. Bécs
- Orday Rezső (1942):** *A visszatért Délvidék vadászati lehetőségei*. Vadászat – Halászat, 1942. 27–28. old.
- Östör József (1937):** *Hitbizományi jog II*. Budapest
- Pécs–Baranya (1928):** *Pécs-Baranya 1918–1928*. Pécs, 1928. A „Dunántúl” kiadása.
- Püski Levente (2008):** *Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (II.)*. Korunk 19. (2008) 10. szám. <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00142/puskil.html>
- Szabó Máté (2023):** *The Development of Professional Game Management and Hunting Tourism along the River of Drava*. Podravina Vol. 22. (2023) No. 43. pp. 76–86.
- Széna Béla (2000):** *Márok monográfiája*. Pécs
- Válogatott dokumentumok (1972):** Babics András – Szita László (szerk.): *Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez*. III. 1929–1944. Pécs
- Várady Ferencz (1896):** *Baranya multja és jelenje*. Pécs 1896. 1. kötet. 523–528. old.
- Vértesi Zoltán (1940):** *Magyarbóly ev. egyházközség és filiái története*. Pécs 1940.
- Zóka Péter (2013):** *A Bellyei uradalom a 19. század végén*. In: Borsy Judit Borbála (szerk.): *Uradalmak térben és időben. Baranyai történeti közlemények 5*. Pécs. 337–362. old.

Sajtóforrások

Az Est, Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, Dunántúl, Dunavidék, Függetlenség, Halászat, Kis Ujság, Közgazdasági és Közlekedési Tudósító, Köztelek, Magyar Köz-

igazgatás, Magyarország, Mohács és Vidéke, Mohácsi Hírlap, Pécsi Közlöny, Pécsi Napló, Természet, Tolnamegyei Ujság, Ujmagyarság, Ujság, Városok Lapja, Vízügyi Közlemények

Statisztikai források

Alsódunántúl mezőgazdasága (1935): Kiss Elemér (szerk.): Az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara területéhez tartozó Baranya-, Somogy-, Tolna-, Zalavármegyék és Pécs th. város mezőgazdasági cím- és névjegyzéke 3. kötet. Kaposvár

Földbirtokviszonyok (1935): Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évre. I. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 99. Budapest 1936.

Gazdacímtár (1925): Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). Budapest

Gazdacímtár (1935): Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest 1937.

Keresztény Almanach (1940): Hortobágyi Jenő (szerk.): Magyar Keresztény Közéleti Almanach. Közgazdasági Enciklopédia 1. Budapest

Népszámlálás (1930/2): Az 1930. évi népszámlálás. II. Rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest 1934.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (HU–MNL–BaVL)

IV. 438. Baranya vármegye erdőgazdasági üzemterveinek levéltári gyűjteménye. Erdőgazdasági üzemtervek. Bellyei uradalom.

XIII. 7. Habsburg család Károly Lajos-féle hitbizományának ügyészi iratai 1867–1949

NAGY-WILHELM RÉKA

PhD-hallgató,

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika
és Gazdaságtan Doktori Iskola

*PhD-student, University of Pécs, Doctoral School of Regional Policy and
Economics Pécs, Hungary*

ORCID: 0009-0002-3885-5058

email: wilhelm.reka@tkk.pte.hu

FENNTARTHATÓ TURIZMUSFEJLESZTÉS A BALATON RÉGIÓBAN: INTÉZKEDÉSEK ÉS EREDMÉNYEK 1990 UTÁN

*SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN THE BALATON
REGION: MEASURES AND RESULTS AFTER 1990*

ABSTRACT

Sustainability plays an essential role in tourism development today, and Lake Balaton is not an exception. The high seasonality that has existed in the region for decades makes it all the more necessary to focus on economic, social and environmental sustainability.

The aim of this study is to examine the integration of the tools proposed in the literature into the development plans of the Balaton region over the past decades, thus mitigating demand fluctuations and creating a sustainable tourism destination. After analysing the plans, I will turn to the changes on the demand side and by analysing the data, I will answer the question of how far these objectives have been achieved in practice and whether they have indeed been able to reduce seasonality at Lake Balaton.

Keywords: Balaton, social sustainability, economic sustainability, development, seasonality

Kulcsszavak: Balaton, társadalmi fenntarthatóság, gazdasági fenntarthatóság, fejlesztés, szezonálitás

1. Bevezetés

Az 1979-ben lehatárolt Balaton Kiemelt Üdülőkörzet napjainkban Magyarország második legnépszerűbb idegenforgalmi desztinációja. Az elsősorban fürdőturisztikai régió az évtizedek során sok változáson esett át: egykor a hazai elit fürdő-

helye volt, majd a második világháborút követően 80%-ban külföldi vendégeket kiszolgáló, tömegturizmus alakult ki a térségben. Az 1990. évi rendszerváltás után lényegében megfordult az arány a hazai és nemzetközi vendégéjszakák arányában, de ezzel együtt számos strukturális probléma is napvilágra került, amelyek megoldásán napjainkban is dolgoznak. Ezek közül az egyik legfontosabb a szezonális, amelynek káros gazdasági, társadalmi és környezeti hatásaival a nemzetközi és hazai szakirodalom is sokat foglalkozik.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a kapcsolatot a vendégforgalom időbeli ingadozása és a ma már megatrenddé vált fenntarthatóság, azon belül is a fenntartható turizmusfejlesztés között, majd a Balaton-régió esetében megvizsgálja, hogy ebben a térségben 1990 után milyen intézkedéseket fogalmaztak meg annak érdekében, hogy a szezonális mérsékelni lehessen és – részben ezáltal – egy fenntarthatóbb turizmus jöjjön létre a desztinációban.

A kutatás első lépéseként rövid áttekintést adok a turisztikai fenntarthatóság és szezonális fogalmairól, hatásairól, illetve azok kapcsolatáról, majd rátérek a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet, 1996 óta már önálló fejlesztési régió stratégiai és operatív terveire, amelyekben kifejezetten azokat az intézkedéseket és prioritásokat vizsgálom, amelyeket a gazdasági és társadalmi fenntarthatóság jegyében hoztak meg azért, hogy mérsékeljék a turisztikai vendégforgalom időbeli ingadozását. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy természetesen a környezeti fenntarthatóság is egy fontos szempont, de azzal már egy korábbi kutatás során foglalkoztam részletesebben, így ebben a tanulmányban annak csak legfontosabb eredményeit fogom érinteni.¹ Végül rátérve a gyakorlatra, egyfajta kontrollként elemzem a vendégforgalom változásait, hogy a tervekben megfogalmazott irányokat sikerült-e teljesíteni, van-e már hosszú távon is értelmezhető változás a térség turizmusában.

Kutatásomhoz nemzetközi és hazai szakirodalmi alkotásokat, a Balaton-régió statisztikáit és fejlesztési programjait használtam fel, amelyek segítségével az alábbi kutatási kérdésekre kerestem a választ:

- Milyen konkrét intézkedéseket javasolnak az 1990 utáni fejlesztési tervek a Balaton Kiemelt Térségben a gazdaságilag és társadalmilag fenntartható turizmusfejlesztésre a szezonális szempontjából?
- A megfogalmazott intézkedések mennyiben valósultak meg a gyakorlatban és ezt igazolja-e a vendégforgalom ingadozásának alakulása?

2. Turisztikai fenntarthatóság és a szezonális kapcsolata

A fenntartható turizmus vizsgálata viszonylag újnak számít még nemzetközi szinten is: az első mű, amely a fenntarthatóságot a turizmusmenedzsment oldaláról egy szerteágazó problémaként vizsgálta, 1998-ban jelent meg², majd ezt követte Inskip alkotása.³ Mindkét munka alapját az 1987-es Brundlandt-bizottsági jelentés, a „Közös jövőnk” adta, amely bevezette a köztudatba a fenntarthatóság fogalmát, amely egy rendszer hosszú távú fennmaradását biztosító, gazdasági,

társadalmi és környezeti aspektusokat is figyelembe vevő stratégia kialakítását és megvalósítását jelenti. Ennek egy fontos tényezője az ökológiai lábnyom, amely kifejezi, hogy egy adott technikai fejlettségi szint mellett a társadalomnak milyen minőségű, mennyiségű földterületre és vízre van szüksége ahhoz, hogy önmagát fenn tudja tartani, illetve életmódja által keletkezett hulladékot képes legyen feldolgozni a környezet károsodása nélkül. Ha a fenntarthatóság kérdéskörét leszűkítjük a turizmusra, akkor láthatjuk, hogy számtalan tényezőtől függ: társadalmi fejlettség, földrajzi determináltság, távolság, utazási mód és eszköz, turizmusmenedzsment, desztinációk infra- és szuprastruktúrája, jogi és politikai keretek stb.⁴ A fenntartható turizmus sok szempontot magába foglal, de alapvetően három nézőpontból vizsgálhatjuk: társadalmi, gazdasági és környezeti oldalról. Jelen munka keretében szándékomban áll elemezni, hogy a fenntarthatóság első két aspektusa milyen prioritást kap a balatoni fejlesztési stratégiákban az 1990 óta eltelt időszakban. Napjainkban a gazdaság minden területén megkerülhetetlen a „zöld” gondolkodás, ez alól nem kivétel a turizmus sem, amely a Balaton térségének húzóága. Továbbá, a régióban a kezdetektől jelentős mértéket öltő szezonális is szoros összefüggésben áll a hosszú távú fenntartható fejlődés kialakításával: mérséklése nélkül nem lesz kialakítható egy gazdaságilag, társadalmilag és környezetileg is fenntartható turizmus a tó térségében.

A turisztikai keresletingadozás és annak vizsgálata hosszabb múltra tekint vissza, már évtizedekkel korábban is foglalkoztak vele tudományos kutatásokban. Az első definíció szerint a turisztikai szezonális a turistaáramlás koncentrációja egy adott időszakban.⁵ Más források alapján a turisztikai kereslet egyenlőtlen eloszlása egy adott desztinációban egy adott időszakban.⁶ A szakirodalmak konszenzust mutatnak abban, hogy egy olyan jelenség, amivel foglalkozni kell, mert számos negatív hatása van a gazdaságra, viszont az azt kiváltó tényezőket befolyásolni is lehet megfelelő szakpolitikákkal és stratégiai döntésekkel. Így fontos, hogy ismerjük a szezonális eredetét, hogy mérsékelni tudjuk egy adott régióban.

A jelenséghez vezető okok közt megkülönböztetünk intézményi és természeti tényezőket. Előbbi csoportba tartoznak azok a kulturális, etikai és szociális faktork, amelyek befolyásolják az emberi aktivitásokat. Például ilyen az iskolai szünetek időpontja, a szabadságolások (karácsonyi/nyári leállások), a küldő terület ünnepei. A második kategória az időjárás változékonyságából vezeti le a keresletingadozás okait: fogadó terület éghajlata, időjárása, a küldő terület klímája.⁷ Gondoljunk csak azon utazási motivációkra, amelyek a küldő ország időjárásváltozásából, azaz a nagyon hideg vagy épp nagyon meleg időszakából erednek. Ezek az utazások is a célterületeken szezonálisához vezetnek. Az említett két csoporton felül még szintén a kereslet időbeli ingadozásához vezethet a szociális nyomás, a divat, a hagyomány-megszokás vagy a sportok eltérő éghajlati igényei.⁸ A keresletingadozás különböző időintervallumokban is megfigyelhető: évi, havi, heti, napi, de akár még órás időegységen belül is⁹ – vegyük példának a reptereket vagy vasútállomásokat. Ami közös – időtartamtól függetlenül –, hogy számos gazdasági

hatással jár, ha egy régió turisztikai kereslete időben jelentős koncentrációt mutat.¹⁰ Az egyik ilyen következmény a beruházásokkal kapcsolatos problémák, a nehezen megtérülő vagy épp meg nem térülő tőke kérdése. A foglalkoztatásban is komoly gondot okoz: a desztináció gazdasági szereplőinek szembe kell nézni a szezonális munkanélküliséggel és az ebből eredő humánerőforrás-stratégiai nehézségekkel. Sok vállalat bezár a holt szezonra, nem tudnak teljes munkaidőben alkalmazni szakképzett munkaerőt, akik így előbb-utóbb elvándorolnak a térségből, amely további komoly demográfiai-társadalmi problémákhoz vezethet. De nem szabad megfeledkezni a szezonális környezeti hatásairól sem.¹¹ Mindezek ellenére vannak olyan források is, amelyek szerint pozitív hatása is lehet¹², mégis a legtöbb szerző a negatív következményeket emeli ki, amelyek végett az adott célterületnek szerkezetváltásra és egyéb változtatásokra van szüksége, hogy megelőzze a keresletkoncentrációból eredő káros gazdasági, környezeti és társadalmi hatásokat.¹³ Az egyik leggyakrabban javasolt kínálat oldali tevékenység a szezonális mérséklésére a termékdivezifikálás.¹⁴ Ezenkívül hatékony eszköz lehet még az új piacok megcélzása, események és fesztiválok szervezése a főszezonon kívüli időszakban. Azonban, az is fontos, hogy strukturális és környezeti reakciók is kövessék az előző cselekvéseket. Azaz a magán- és közszférának együtt kell működnie annak érdekében, hogy a létesítmények szolgáltatási színvonala a „holt szezonban” is változatlan maradjon.¹⁵

A szakirodalmi áttekintésből is látható, hogy a két fogalom, a turisztikai fenntarthatóság és a szezonális szorosan összefüggenek egymással. Amíg egy desztinációban jelentős a vendégforgalom időbeli ingadozása, addig ott nem építhető ki egy társadalmilag és gazdaságilag fenntartható rendszer. Azaz, a keresletkoncentráció gátja a fenntartható turizmus kialakításának, másrészt a fenntarthatóságot célzó fejlesztések egyfajta megoldást jelentenek a szezonális negatív hatásaira.

A Balaton-régióban a kezdetek óta a nyári hónapokra koncentrálódó forgalmat látunk, azaz egyszemélyes desztinációról van szó. A probléma nem új keletű, de először csak az első, 1993-ban kiadott, az egész tó térségére vonatkozó turizmusfókuszú fejlesztési stratégiában foglalkoztak vele. A közép-európai országokban lezajlott rendszerváltás után a Balaton nemzetközi forgalma visszaesett. A szocializmus éveiben kialakult tömegturizmus környezetromboló hatása is egyértelművé vált: a tó vízminősége olyan szinten leromlott, hogy sürgős beavatkozások nélkül a régió a legfontosabb attrakcióját veszíthette volna el a tó fürdőzhetetlenné válásával. Ezek mind szoros összefüggésben álltak az akkor kb. 8-10 hetes főszezon kérdéskörével, azaz, hogy az év nagy részében nem volt valódi vendégforgalom.¹⁶ Az akkori stratégia a háttér területek és települések bevonásával egy komplex turisztikai kínálat kidolgozását javasolta, amely az integrációnak köszönhetően divezifikált lett, rossz időjárás esetére is alternatívákat foglalt magába.¹⁷ Azonban a rendszerváltás utáni első években ez nem tudott megvalósulni, mert ekkor még a megfelelő intézményi háttér kialakítása zajlott.¹⁸ Fontos továbbá megjegyezni, hogy az 1990-es években kezdte meg Magyarország a tárgyalásokat az EU-hoz

történő csatlakozásról¹⁹, ami már közvetetten érintette a fejlesztéspolitikát, mert irányokat jelölt ki. Igazán 2004 májusától bír komoly befolyással az európai uniós szabályozás, hiszen a hazai terveknek meg kell felelni az ott megfogalmazott, globális stratégiáknak, más részről pedig a pályázatok és források új lehetőségeket nyitnak ki a turizmusfejlesztésben is.

3. A gazdasági és társadalmi fenntarthatóság szerepe a Balaton-régió fejlesztési terveiben

A korábbiak alapján elmondhatjuk, hogy az eszközök már az 1990-es években is ismertek voltak. A következőkben azt szeretném megvizsgálni, hogy miután kiépült a 2000-es évekre a megfelelő intézményi és finanszírozási rendszer, hogyan jelentek meg az említett intézkedések a szezonális mérséklésére a térség terveiben, továbbá sikerült-e elérni lényegi változást. Ehhez a Balaton Fejlesztési Tanács kiadott stratégiáit, terveit vizsgáltam meg, és a következőkben ciklusokra bontva ezek legfontosabb intézkedéseit, prioritásait fogom bemutatni. Általánosságban elmondható, hogy ezek a tervek összetett, többszintű célrendszert alkalmaznak, így igyekeztem azokat a programokat kiemelni, amelyek a fenntartható turizmus céljának voltak alárendelve.

3.1. Az első négy év: 2002-2006

Az első fejlesztési terv a 2002 és 2006 közötti időszakra vonatkozott. Ennek helyzetelemzéséből kiderül, hogy a vízen alapuló, szezonális kínálatot látták a legnagyobb problémának az ezredforduló utáni években. Jövőképként már egy olyan térséget fogalmaztak meg, amely „a környezet, a turisztika, az információs társadalom európai szintű modellje, ahol a belföldi és külföldi turisták százezrei töltik a szabadidejüket az év minden szakaszában a kulturált, épített és a megóvott természeti környezetben, melynek következtében a Balaton Régió lakosságának életminősége javul, a lakosság képzettsége, regionális tudata erősödik”.²⁰ Ennek elérése érdekében a terv öt stratégiai célt fogalmazott meg, amelyek közül a második foglalkozott közvetlenül a turisztikai keresletingadozással is. E szerint a gazdasági erőforrások aktivizálása és a vállalkozói lehetőségek gyarapítása szükséges ahhoz, hogy a turizmus húzóágazattá fejlődhessen a térségben. A 2. stratégiai célon belül 3 intézkedést fogalmaztak meg, amelyből a 2.1. fókuszált közvetlenül a turizmus fejlesztésére. Ezen belül pedig 13 programot jelöltek meg, amelyek már operatív szintű változásokat jelentettek. Az 1. ábra mutatja a kifejezetten turizmus fejlesztés céllal kijelölt programokat annak tükrében, hogy az egyes intézkedések az év mely szakaszában tudnak turisztikai keresletet generálni.

1. ábra: A 2.1. „Turizmus fejlesztés” intézkedésen belül meghatározott programok szezonális mérséklő hatásuk szerint

Források	Turisztikai termék és infrastruktúra	jan	febr	márc	ápr	máj	jún	júl	aug	szept	okt	nov	dec
Döntően helyi önkormányzatok és vállalkozások forrásaival megvalósuló programok	tóparti üdülés (strand, szórakoztató központok)												
	tóparti üdülés komplex szolgáltatásokkal												
	tóparti szálláshelyek (kempingek)												
Döntően regionális, helyi önkormányzati és vállalkozói forrásokkal megvalósuló programok	tóparti szálláshelyek (kempingek komplex szolgáltatásokkal)												
	bortúrák												
	kulturális programok, rendezvények												
	falusi turizmus és ökoturizmus												
	horgászturizmus												
	kerékpárosturizmus												
Jelentős állami szerepvállalással, regionális, helyi önkormányzati és vállalkozói forrásokkal megvalósuló programok	lovasturizmus												
	vitórlás turizmus												
	golfturizmus												
	egészségturizmus												
	konferenciaturizmus												
	minőségi szolgáltatást nyújtó, magas színvonalú teljesített szálláshelyek												

Forrás: Balaton Fejlesztési Tanács (2001) 68. o.

Számos program kifejezetten egy-egy turisztikai termék kialakítására vagy továbbfejlesztésére fókuszált, így teremtve attrakciót a nyári hónapokon kívül. Az egészség- és konferenciaturizmusban látták a teljes éves forgalmat, míg a falusi- és öko-, horgász-, kerékpáros-, lovas-, vitórlás- és golfturizmusban egy márciustól októberig tartó szezon lehetőségét vélték felfedezni. Ezért mindenképp ezen termékek fejlesztését szorgalmazták mindamellett, hogy a fő vonzerőt jelentő tóparti üdülést és annak infrastruktúráját is modernizálni kellett. Volt olyan program, amely a régiós kohézió kialakítását és erősítését célozta, vagy a turisztikai szolgáltatások és vállalkozások fejlesztését szorgalmazta.²¹ Tehát összességében három csoportba oszthatjuk az első tervben megfogalmazott operatív szintű programokat:

- attrakciók fejlesztése, komplex turisztikai termékek kialakítása
- turisztikai szolgáltatások (szálláshely, vendéglátás) és vállalkozások fejlesztése
- turisztikai menedzsment és marketing regionális kohéziójának kialakítása/fejlesztése

Arról, hogy ebből mit sikerült megvalósítani, elsősorban a következő időszak helyzetelemzése, illetve a tanulmány későbbi fejezetében bemutatott keresleti adatok árulkodnak.

3.2. A „mintarégiós célok” időszaka: 2007-2013

Az első stratégiához képest mindenképp új szempont volt a 2007-ben kezdődő időszak esetében, hogy ekkor már Magyarország az Európai Unió tagja volt, így a megfogalmazott céloknak egy globális keretrendszerhez is passzolnia kellett. Ha röviden szeretnénk arra válaszolni, hogy a 2006-ban véget ért időszak sikeres volt-e, akkor azt mondhatnánk, hogy nem, mert a helyzetjelentésből egyértelműen látszik, hogy a legfontosabb probléma nem változott: a desztináció legfőbb korlátját továbbra is a tó vizén alapuló, szezonális kínálat jelentette és emellé társult

még a korszerűtlen, sokszor alacsony minőséget képviselő idegenforgalmi infrastruktúra. Természetesen, a képlet nem ilyen egyszerű, de az látható már ebből is, hogy lényegi előrelépés nem történt a keresletingadozás mérséklésében.

Jövőképként ekkor egy közép-európai mintarégió kialakítását tűzték ki célul a Balaton térségében. Az előző tervhez hasonlóan itt is öt stratégiai irányt jelöltek ki, amelyből szintén a második foglalkozott a turizmus fejlesztésével. Három intézkedést fogalmaztak meg, amelyet az 1. táblázat mutat be összehasonlítva az előző időszak programjaival.²² (Megjegyzem, hogy a stratégiák terminológiája nem következetesen használta a program, az intézkedés és a prioritás kifejezéseket az egyes időszakokban, így előfordul, hogy van olyan forrás, ahol a program egy másik munka intézkedési szintjeivel egyezik meg.)

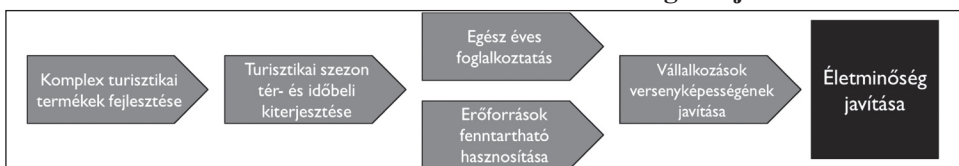
1. táblázat: A 2002-2006 és 2007-2013 közötti periódusok intézkedéseinek összehasonlítása

2002-2006	2007-2013
<ul style="list-style-type: none"> • Kiemelt turisztikai termékek fejlesztése (vízi- és egészségturizmus) • Kiegészítő turisztikai termékek fejlesztése (öko-, bor-, lovas-, kerékpáros-, kulturális- sport-, falusi turizmus) • Új turisztikai termékek fejlesztése (konferencia turizmus) 	<ul style="list-style-type: none"> • Turisztikai vonzerők fejlesztése: szezonális alapján csoportosított vonzerők
<ul style="list-style-type: none"> • Komplex kínálat létrehozása, szűk keresztmetszet felszámolása 	<ul style="list-style-type: none"> • Turisztikai szolgáltatások fejlesztése
<ul style="list-style-type: none"> • Regionális kohézió erősítése • Marketing tevékenység fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • Turizmus menedzsment rendszerének megújítása

Forrás: Balaton Fejlesztési Tanács (2001, 2005) alapján saját szerkesztés

A táblázatból jól látható az előző alfejezetben bemutatott hármas csoportosítás megmaradt a 2007-2013 közti időszakban is, azaz új eszközt nem javasol a friss terv, inkább csak az előzőekben megfogalmazottakat árnyalja. Viszont ebben a tervben vezették le először azt a fajta kapcsolatot a társadalmi, gazdasági fenntarthatóság és a turisztikai szezonális között, amelyet már a szakirodalmak tárgyaltak. Ezt a kapcsolatrendszeret hívatott bemutatni a 2. ábra.

2. ábra: A 2007-2013-as időszak átfogó célja

Forrás: Balaton Fejlesztési Tanács (2005) alapján saját szerkesztés

Átfogó célként jelölték ki az életminőség javítását, amit csak a társadalmi és gazdasági fenntarthatóság kialakításával lehet elérni. Ehhez első lépésként szorgalmazta a terv – a korábbihoz hasonlóan – a komplex turisztikai termékek fejlesztését, amellyel a szezon tér- és időbeli kiterjesztése is lehetővé válik. Így lehet társadalmi fenntarthatóságot elérni az egész éves foglalkoztatás által, illetve gazdaságilag az erőforrások hasznosítása is így válik fenntarthatóvá. Ezek együttese javítja a helyi vállalkozások versenyképességét, amely hosszú távon javítani tudja az életminőséget.²³

Ahogy már az alfejezet elején utaltam rá, ez az időszak annyiban már új volt, hogy EU-s támogatások is elérhetővé váltak a fejlesztésekhez. Arra a kérdésre, hogy ez segítette-e a tervek megvalósulását, első körben célszerű megvizsgálni a következő, 2014-ben kezdődő periódus helyzetelemzését és célkitűzéseit.

3.3. Az új, hosszú távú stratégia első hat éve: 2014-2020

2014-ben kezdetét vette egy több mint másfél évtizedet felölelő hosszú távú stratégia, amit három rövidebb ütemre osztottak fel.²⁴ A legelső 2014 és 2020 között volt érvényben. Látható lesz később, ha összehasonlítjuk a jelenleg érvényben lévő, 2021-27 közötti tervekkel, hogy a jövőkép és a fő cél tekintetében nincs különbség. A 2006-ra megfogalmazott közép-európai mintarégió kialakítása továbbra is a jövőkép részét képezte, tehát az sejthető ebből, hogy (egyáltalán nem meglepő módon) ezt nem sikerült kialakítani addigra még. Hasonlóan az előző ciklus átfogó céljához, itt is egy kiszámítható élet- és munkakörnyezet kialakítását tűzték ki fő célként, ahol az életminőség javulni tud a térség gazdasági és társadalmi fenntarthatósága által.²⁵

Nyolc stratégiai célt fogalmaztak meg, amelyekhez különböző intézkedéseket rendeltek már. Ezek közül összesen 3 stratégiai cél és ezekhez kapcsolódóan 11 intézkedés foglalkozott a szezonálitással és a fenntartható turizmusfejlesztéssel. A 3. ábra mutatja be az új időszak összetett célrendszerét.

Első pillantásra igen bonyolultnak tűnhet, de ha mélyebben belemerülünk a stratégiai célokba, akkor azt láthatjuk, hogy az addig megfogalmazott irányok kaptak rövidebb, hangzatos címeket, de ismét nincs lényegi újdonság a rendszerben.²⁶ Ezt tovább erősíti, ha összevetjük már az intézkedési szinteket az előző két vizsgált ciklussal, azaz bővítjük az első táblázatot még egy oszloppal (2. táblázat). Jól látható, hogy a 11 intézkedés besorolható a már előző két időszakban megfogalmazott hármas csoportosításba. Újdonságot nem fogalmaztak meg, inkább csak átnevezéseket végeztek.

2. táblázat: A 2002-2020 közötti periódusok intézkedéseinek összehasonlítása

2002-2006	2007-2013	2014-2020
<ul style="list-style-type: none"> • Kiemelt turisztikai termékek fejlesztése (vízi- és egészségturizmus) • Kiegészítő turisztikai termékek fejlesztése (öko-, bor-, lovas-, kerékpáros-, kulturális- sport-, falusi turizmus) • Új turisztikai termékek fejlesztése (konferencia turizmus) 	<ul style="list-style-type: none"> • Turisztikai vonzerők fejlesztése: szezonális alapján csoportosított vonzerők 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktív Balaton!: kerékpáros t., természetjárás, vitorlázás, strandok, horgászt., kulturális t. • Baltoni egészség és megújulás: egészségturizmus fejlesztése
<ul style="list-style-type: none"> • Komplex kínálat létrehozása, szűk keresztmetszet felszámolása 	<ul style="list-style-type: none"> • Turisztikai szolgáltatások fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktív Balaton!: szálláshelyek és vendéglátás minőségi fejlesztése • Innovatív Balaton!: turisztikai vállalkozások tevékenységének diverzifikációja
<ul style="list-style-type: none"> • Regionális kohézió erősítése • Marketing tevékenység fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • Turizmus menedzsment rendszerének megújítása 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktív Balaton!: turisztikai menedzsment és marketing • Innovatív Balaton!: térségi marketing, befektetések ösztönzése működtetése

Forrás: Balaton Fejlesztési Tanács (2001, 2005, 2014) alapján saját szerkesztés

3.4. Jelen időszak irányai: 2021-2027

Végül térjünk rá napjaink időszakára. Ebben az esetben csak részeredmények alapján értékelhetünk egyelőre, tekintve, hogy még csak az idő fele telt el. Ha az ebben megfogalmazott célokat a szokott módon összevetjük az előző időszak(ok)kal, akkor azt láthatjuk, hogy immáron nem nyolc, hanem kilenc prioritás van megnevezve. A 3. ábrán szereplő stratégiai célok annyiban változtak, hogy a „Természetes Balaton!” is önálló szerepet kapott. Azonban, a korábbi időszak 11 intézkedése helyett már csak 5 darab lett megfogalmazva a szezonális és fenntarthatóság vonatkozásában.²⁷ Elsőre gondolhatnánk, hogy akkor sok minden megoldásra került az előző hat évben, de ha mélyebbre ásunk, akkor kiderül, hogy csak összevontak korábbi intézkedéseket egy-egy csoportba (3. táblázat). Például, amíg 2014 és 2020 között az „Aktív Balaton!” stratégiai célon belül külön-külön intézkedésként jelentek meg az egyes, főszezonon kívül is keresletet vonzó turisztikai termékek fejlesztései (kerékpáros-, vitorlás-, horgász- és kulturális turizmus, természetjárás), addig a ma érvényes tervekben egy intézkedésbe össze lettek vonva

(„Attrakciófejlesztés”). Tehát, a számbeli csökkenése a javaslatoknak nem feltétlen jelent fejlődést, inkább csak átfogalmazást. Ezek ellenére, fontos megjegyezni, hogy a szerző ezzel nem azt állítja, hogy nem történt semmi előrehaladás. Tekintjük például a kerékpáros turizmust! 2020-ra a térségben intermodális közlekedési rendszert tudtak kialakítani a tavat körbe ölelő bicikliút kiépítésével, ezzel megteremtve ezen turisztikai termék alapinfrastruktúráját.²⁸

3. táblázat: A 2002-2027 közötti periódusok intézkedéseinek összehasonlítása

2002-2006	2007-2013	2014-2020	2021-2027
<ul style="list-style-type: none"> • Kiemelt turisztikai termékek fejlesztése (vízi- és egészségturizmus) • Kiegészítő turisztikai termékek fejlesztése (öko-, bor-, lovas-, kerékpáros-, kulturális- sport-, falusi turizmus) • Új turisztikai termékek fejlesztése (konferencia turizmus) 	<ul style="list-style-type: none"> • Turisztikai vonzerek fejlesztése: szezonális alapján csoportosított vonzerek 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktív Balaton!: kerékpáros t., természetjárás, vitorlázás, strandok, horgászt., kulturális t. • Baltoni egészség és megújulás: egészségturizmus fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktív és élményt adó Balaton!: attrakciók fejlesztése • Baltoni egészség és megújulás: rehabilitációs szakellátások és szolgáltatások fejlesztése
<ul style="list-style-type: none"> • Komplex kínálat létrehozása, szűk keresztmetszet felszámolása 	<ul style="list-style-type: none"> • Turisztikai szolgáltatások fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktív Balaton!: szálláshelyek és vendéglátás minőségi fejlesztése • Innovatív Balaton!: turisztikai vállalkozások tevékenységének diverzifikációja 	<ul style="list-style-type: none"> • Innovatív Balaton!: vállalkozások fejlesztése • Aktív és élményt adó Balaton!: szálláshelyek és szolgáltatások fejlesztése
<ul style="list-style-type: none"> • Regionális kohézió erősítése • Marketing tevékenység fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • Turizmus menedzsment rendszerének megújítása 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktív Balaton!: turisztikai menedzsment és marketing • Innovatív Balaton!: térségi marketing, befektetések ösztönzése működtetése 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktív és élményt adó Balaton!: turisztikai menedzsment rendszer fejlesztése

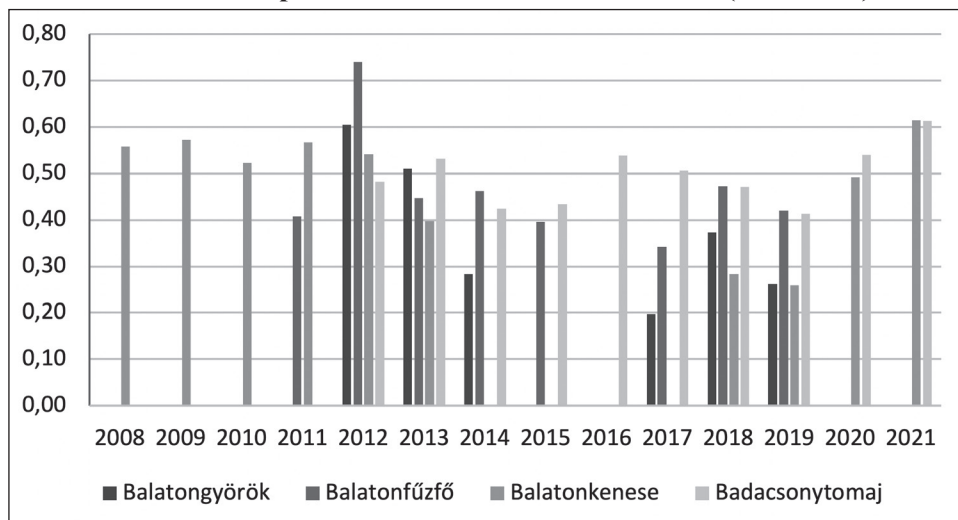
Forrás: Balaton Fejlesztési Tanács (2001, 2005, 2014, 2021) alapján saját szerkesztés

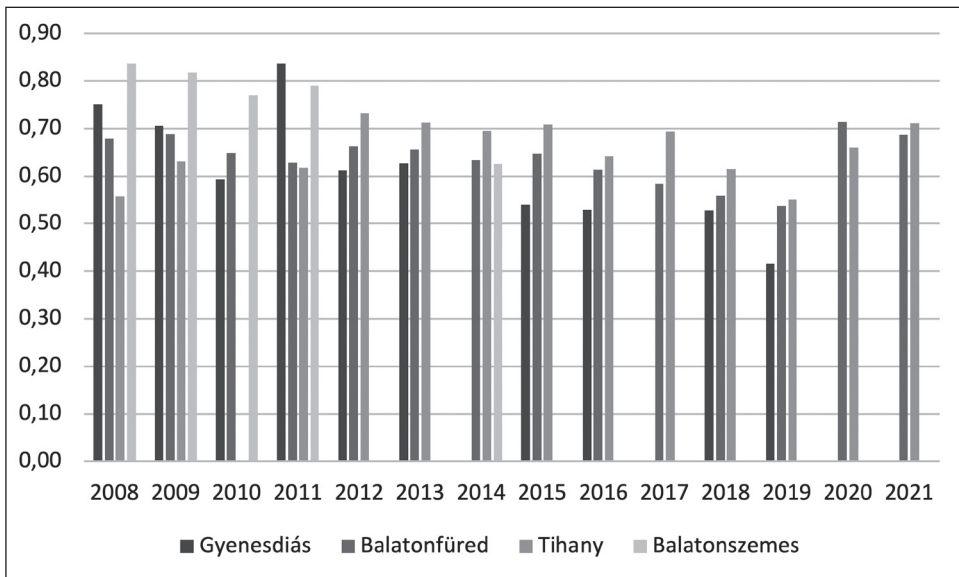
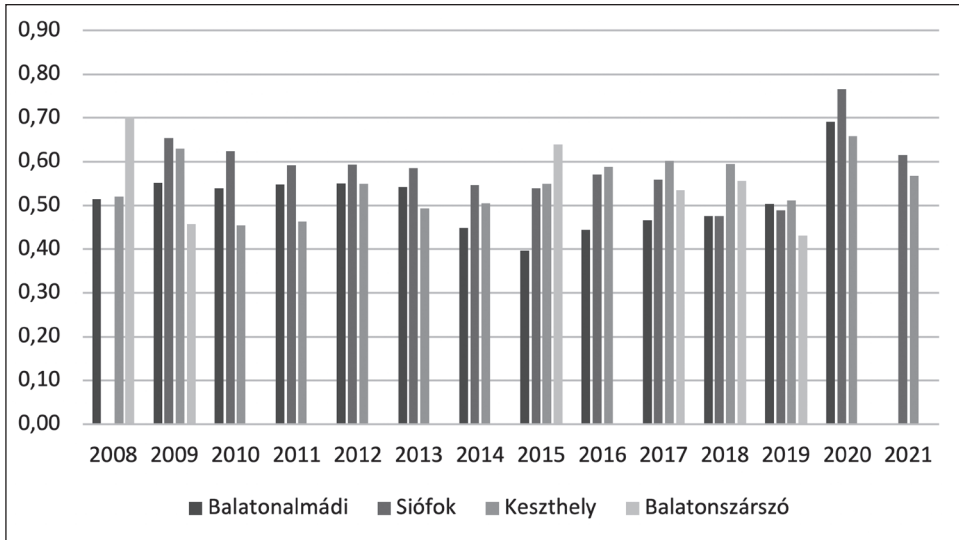
A négy korszak összehasonlításából kiderül, hogy a megfogalmazott intézkedések több, mint két évtizede lényegében ugyanazok, más szavakkal és csoportosításokkal, de lefedik a második fejezetben bemutatott, szakirodalmak által is javasolt irányokat. Ebből alapvetően arra a következtetésre juthatunk, hogy lényegi, hosszú távú hatásokkal bíró változások még nem történtek. Ahogy az alfejezet elején is említettem, az utolsó periódusról még csak részeredményeket látunk, tekintve, hogy három év még vissza van belőle. Azonban, előrelépés itt is látszik. Az elmúlt 4 évben történt attrakciófejlesztés a kulturális turizmus területén is. Elég, ha csak a Nemzeti Kastély- és Várprogramra gondolunk, amelyek során több, a Balaton-régióba tartozó egység is renoválva és bővítve lett. 2021 őszén adták át a felújított Sümegi Püspöki Palotát, 2023 tavaszán a nagyvázsonyi Kinizsi-várat és a sümegi várat, míg év végén a keszthelyi Festetics-kastélyt.²⁹ Tehát a kínálati oldal fejlődik, ha nem is olyan gyorsan, mint az ideális lenne. A kérdés az, hogy ezeket a változásokat a turisztikai kereslet is leköveti-e, azaz a fenntarthatóbb kínálattal sikerült-e mérsékelni a szezonalitást?

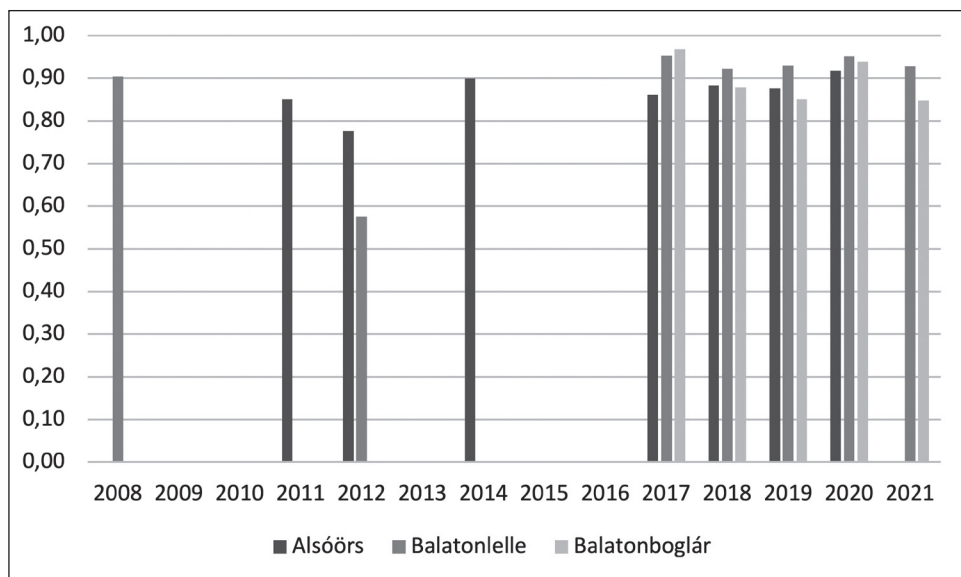
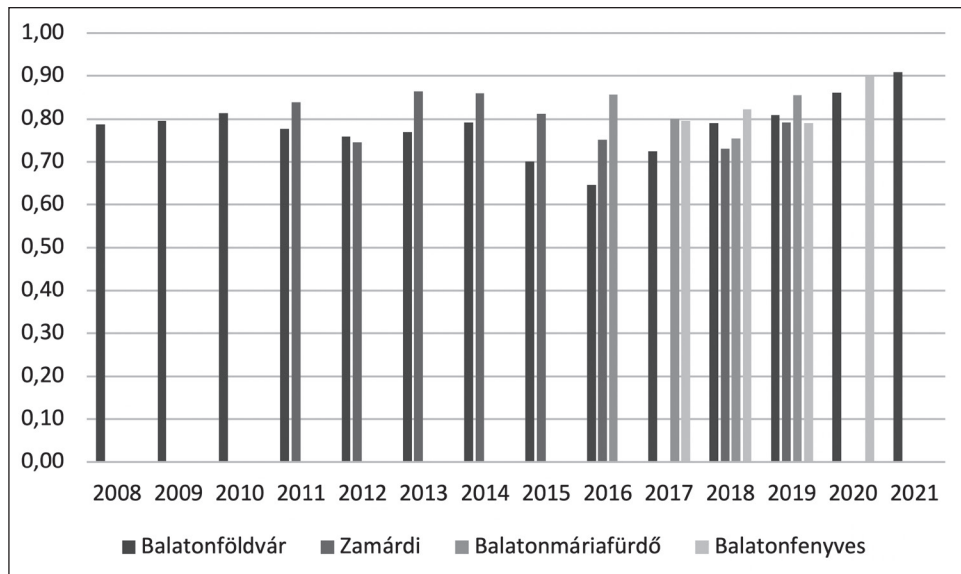
4. Eredményesség vizsgálata, azaz a keresleti változások

Miután megismertük az elmúlt közel negyedévszázad fejlesztési törekvéseit egy fenntarthatóbb balatoni desztináció érdekében, tekintsük át, változott-e a kereslet ingadozása a térségben! Ehhez a part menti települések szezonalitását számszerűsítettem és igyekeztem hosszabb távon összehasonlítani őket. A rendelkezésemre álló adatok alapján, többlépcsős szűrést követően, a Gini-index segítségével végül 19 helység turisztikai keresletét elemeztem a kereskedelmi szálláshelyek adatai alapján 2008 és 2021 között (4. ábra).³⁰

4. ábra: A települések szezonalitásának alakulása (2008-2021)

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés (2024)

A grafikonokon nem látható egyértelmű csökkenő tendencia, inkább ingadozó, de hosszú távon közel azonos mértékű szezonalitásról beszélhetünk. Ez nem meglepő az előző fejezetben tárgyalt, kínálati oldalon elért mérsékelt eredmények függvényében. Tehát, azt mondhatjuk, hogy 2002 óta az irányok világosak, de gyakorlatban még kevés eredményt sikerült elérni egy gazdaságilag és társadalmilag fenntarthatóbb turisztikai desztináció kialakításában. Amíg a keresletingadozást nem sikerül hosszú távon mérsékelni, addig ennek változása nem várható, illetve ez fordítva is igaz: amíg nem sikerül egy egész éves, fenntarthatóbb kínálatot és imázst kialakítani, addig nem várható a turisták számának növekedése a főszezonon kívüli időszakban.

5. Összegzés

Már az 1990-es években is megjelent az igény a szezon hosszabbítására, de ott a hangsúly a tó megmentésén és a szükséges intézményi háttér kialakításán volt. A 2000-es évek elejétől kezdtek tudatosan foglalkozni a stratégiákban a keresletingadozás mérséklésével. A különböző fejlesztési korszakokat összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy nincs új a nap alatt, 3 fő csoportba sorolhatóak a javasolt intézkedések:

- Attrakciók fejlesztése, komplex turisztikai termékek kialakítása
- Turisztikai szolgáltatások (szálláshely, vendéglátás) és vállalkozások fejlesztése
- Turisztikai menedzsment és marketing regionális kohéziójának kialakítása/fejlesztése

Ugyan előrelépések történtek már, de még hosszú távú keresletváltozást kiváltó kínálatfejlesztést nem sikerült véghez vinni. A vendégforgalmi adatokat megvizsgálva látható, hogy a stratégiák gyakorlati megvalósulása még hiányos, a szezonális mértéke továbbra is magas a partmenti településeken és nem látható egyelőre egy csökkenő tendencia az adatsorokban.

A kutatás is bizonyítja, hogy a szezonális mérséklése és a fenntartható turizmusfejlesztés kéz a kézben járnak, egyik nélkül a másik sem lehetséges. A szakirodalom által javasolt eszközök a térségben is ismertek, de gyakorlati megvalósításuk még nem tökéletes.

Köszönetnyilvánítás

„A 2024-2.1.1-EKÖP számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium, Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az EKÖP-24-1 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának finanszírozásában valósult meg.”

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Wilhelm Réka (2024): A Balatoni turizmus változásai az elmúlt három évtizedben. *Közép-Európai Közlemények*. 17(1), pp. 45-65.
- 2 Swarbrooke, John (1998): *Sustainable Tourism Management*. London: CABI Publishing.
- 3 Inskip, Edward (2000): A fenntartható turizmus fejlesztése: irányelvek a turizmus tervezőinek és szervezőinek. *Geomédia Szakkönyvek*
- 4 Palanca Attila (2024): A fenntartható turizmus: valóság vagy átverés? In: Obádovics Cs. – Resperger R. – Széles Zs. – Tóth B. I. (szerk.): *Fenntarthatósági átmenet: kihívások és innovatív megoldások – Nemzetközi tudományos konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából Sopron, Magyarország: Soproni Egyetem Kiadó (2024) pp. 221-236.*
- 5 Allcock, John B. (1989): *Seasonality, tourism marketing and management handbook*. Prentice Hall
- 6 Butler, Richard W. (2001): Seasonality in tourism: Issues and implications. In Baum, T. & Lundtorp, S. (ed.): *Seasonality in tourism*. pp. 5-21. <https://doi.org/10.1108/eb058278>
- 7 BarOn, Raphael R. (1999): The Measurement of Seasonality and its Economic Impacts. *Tourism Economics*, 5. pp. 437–458.
- 8 Butler, Richard W. (1994): Seasonality in Tourism: Issues and Problems. In Seaton, A. (szerk.): *Tourism: The State of the Art*, Chichester: Wiley, pp. 332–340.
- 9 Rosselló, Jaume – Sansó, Andreu (2017): Yearly, monthly and weekly seasonality of tourism demand: A decomposition analysis. *Tourism Management*. 60(1). pp. 379–389. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.12.019>
- 10 Baum, Tom (1999): Seasonality in Tourism: Understanding the Challenges. *Tourism Economics*, 5. pp. 5–8. <https://doi.org/10.1177/135481669900500101>
- 11 Fernández-Morales, Antonio (2003): Decomposing seasonal concentration. *Annals of Tourism Research*. 30(4). pp. 942-956. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(03\)00090-2](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(03)00090-2)
- 12 Butler, Richard W. (2001) alapján
- 13 Gareu-Vadell, Joan B. – Borja-Solé, Lluís. (2008): Golf in mass tourism destinations facing seasonality: A longitudinal study. *Tourism Review*. 63(2). pp. 16-24. <https://doi.org/10.1108/16605370810883914>
- 14 Koenig-Lewis, Nicole, – Bischoff, Eberhard E. (2005): Seasonality research: The state of art. *International Journal of Tourism Research*, 7. évf. 4-5. sz. 201–219. o.
- 15 Baum, Tom – Hagen, Laura (1999): Responses to seasonality: The experiences of peripheral destination. *International Journal of Tourism Research*, 1. évf. 5. sz. 399–312. o.
- 16 Lengyel Márton (2004): A turizmus általános elmélete. Budapest. pp. 128-129., 268-274. és Lengyel Márton (1995): A balatoni turizmus fejlesztési koncepciója. KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest. alapján
- 17 Lengyel Márton (2004) és Wilhelm Réka (2021): Se veled, se nélküled. Balatonlelle és Balatonboglár hosszú távú gazdasági fejlődése. In Pelles M. – Jakopánecz, E. – Kaposi,

- Z. (ed.) (2021): Úton a jövőbe. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs. pp. 69-84. alapján
- 18 Buday-Sántha Attila (2007): A Balaton-régió fejlesztése. Development Issues of the Balaton Region. Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt., Budapest.
- 19 Kaposi Zoltán (2024): A magyar gazdaság változásai a rendszerváltás utáni két évtizedben (1990-2010). Pécs: MTA Pécsi Területi Bizottság II. Osztály, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Munkabizottság. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/45500>
- 20 Balaton Fejlesztési Tanács (2001): Balaton Régió stratégiai fejlesztési programja. 2002-2006. év. Letöltve: https://www.balatonregion.hu/msite/190/strat_fejl_program_2002_2006-131.pdf 2024.09.10. 48. old.
- 21 Balaton Fejlesztési Tanács (2001) alapján
- 22 Balaton Fejlesztési Tanács (2005) Balaton Régió Fejlesztési Stratégiája 2007-2013. Letöltve: <https://docplayer.hu/17645989-Balaton-regio-fejlesztési-strategiaja.html> 2024.09.10.
- 23 Balaton Fejlesztési Tanács (2005) alapján
- 24 Balaton Fejlesztési Tanács (2014/a): A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszú Távú Területfejlesztési Konceptiója. 2014 – 2030. Helyzetelemzés. Letöltve: https://www.balatonregion.hu/msite/190/2020/11/2np_1_melleklet_helyzetelemzes.pdf 2024.09.10.
- 25 Balaton Fejlesztési Tanács (2014/b): Balaton Kiemelt Térség Fejlesztési Programja. Stratégiai program. III. Kötet. Letöltve: https://www.balatonregion.hu/msite/190/balaton_strategia_2014_10_30-1133.pdf 2024.09.10.
- 26 Balatoni Fejlesztési Tanács (2014/b) alapján
- 27 Balaton Fejlesztési Tanács (2021/a): Balaton Kiemelt Térség Fejlesztési Programja. III. Kötet. Stratégiai program 2021-2027. Letöltve: https://www.balatonregion.hu/msite/190/balaton_kiemelt_terseg_strategiai_program_2021-2027.pdf 2024.09.10.
- 28 Wilhelm Réka (2024) p. 56. alapján
- 29 <https://nkvp.hu/#helyszinek>
- 30 <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Könyvek és tanulmányok

- Allcock, John B. (1989):** Seasonality, tourism marketing and management handbook. Prentice Hall
- Balaton Fejlesztési Tanács (2001):** Balaton Régió stratégiai fejlesztési programja. 2002-2006. év. Letöltve: https://www.balatonregion.hu/msite/190/strat_fejl_program_2002_2006-131.pdf 2024.09.10.
- Balaton Fejlesztési Tanács (2005):** Balaton Régió Fejlesztési Stratégiája 2007-2013. Letöltve: <https://docplayer.hu/17645989-Balaton-regio-fejlesztési-strategiaja.html> 2024.09.10.

- Balaton Fejlesztési Tanács (2014/a):** A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszú Távú Területfejlesztési Konceptiója. 2014 – 2030. Helyzetelemzés. Letöltve: https://www.balatonregion.hu/msite/190/2020/11/2np_1_melleklet_helyzetelemzes.pdf 2024.09.10.
- Balaton Fejlesztési Tanács (2014/b):** Balaton Kiemelt Térség Fejlesztési Programja. Stratégiai program. III. Kötet. Letöltve: https://www.balatonregion.hu/msite/190/balaton_strategia_2014_10_30-1133.pdf 2024.09.10.
- Balaton Fejlesztési Tanács (2021/a):** Balaton Kiemelt Térség Fejlesztési Programja. III. Kötet. Stratégiai program 2021-2027. Letöltve: https://www.balatonregion.hu/msite/190/balaton_kiemelt_terseg_strategiai_program_2021-2027.pdf 2024.09.10.
- BarOn, Raphael R. (1999):** The Measurement of Seasonality and its Economic Impacts. *Tourism Economics*. 5. pp. 437–458.
- Baum, Tom – Hagen, Laura (1999):** Responses to seasonality: The experiences of peripheral destination. *International Journal of Tourism Research*. 1(5). 399–312. o.
- Baum, Tom (1999):** Seasonality in Tourism: Understanding the Challenges. *Tourism Economics*. 5. pp. 5–8. <https://doi.org/10.1177/135481669900500101>
- Buday-Sántha Attila (2007):** A Balaton-régió fejlesztése. Development Issues of the Balaton Region. Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt., Budapest.
- Butler, Richard W. (1994):** Seasonality in Tourism: Issues and Problems. In Seaton, A. (szerk.): *Tourism: The State of the Art*, Chichester: Wiley, pp. 332–340.
- Butler, Richard W. (2001):** Seasonality in tourism: Issues and implications. In Baum, T. & Lundtorp, S. (ed.): *Seasonality in tourism*. pp. 5–21. <https://doi.org/10.1108/eb058278>
- Fernández-Morales, Antonio (2003):** Decomposing seasonal concentration. *Annals of Tourism Research*. 30(4). pp. 942–956. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(03\)00090-2](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(03)00090-2)
- Gareu-Vadell, Joan B. – Borja-Solé, Lluís. (2008):** Golf in mass tourism destinations facing seasonality: A longitudinal study. *Tourism Review*. 63(2). pp. 16–24. <https://doi.org/10.1108/16605370810883914>
- Inskeep, Edward (2000):** A fenntartható turizmus fejlesztése: irányelvek a turizmus tervezőinek és szervezőinek. *Geomédia Szakkönyvek*
- Kaposi Zoltán (2024):** A magyar gazdaság változásai a rendszerváltás utáni két évtizedben (1990–2010). Pécs: MTA Pécsi Területi Bizottság II. Osztály, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Munkabizottság. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/45500>
- Koenig-Lewis, Nicole, – Bischoff, Eberhard E. (2005):** Seasonality research: The state of art. *International Journal of Tourism Research*. 7(4–5). 201–219. o.
- Lengyel Márton (1995):** A balatoni turizmus fejlesztési koncepciója. KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest
- Lengyel Márton (2004):** A turizmus általános elmélete. Budapest. pp. 128–129., 268–274.
- Palanca Attila (2024):** A fenntartható turizmus: valóság vagy átverés? In: Obádovics Cs. – Resperger R. – Széles Zs. – Tóth B. I. (szerk.): *Fenntarthatósági átmenet: kihívások és innovatív megoldások – Nemzetközi tudományos konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából Sopron, Magyarország: Soproni Egyetem Kiadó (2024) pp. 221–236.*

Rosselló, Jaume – Sansó, Andreu (2017): Yearly, monthly and weekly seasonality of tourism demand: A decomposition analysis. *Tourism Management*. 60(1). pp. 379–389. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.12.019>

Swarbrooke, John (1998): Sustainable Tourism Management. London: CABI Publishing.

Wilhelm Réka (2021): Se veled, se nélküled. Balatonlelle és Balatonboglár hosszú távú gazdasági fejlődése. In Pelles M. – Jakopánecz, E. – Kaposi, Z. (ed.) (2021): Úton a jövőbe. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs. pp. 69–84.

Wilhelm Réka (2024): A Balatoni turizmus változásai az elmúlt három évtizedben. *Közép-Európai Közlemények*. 17(1), pp. 45–65.

Internetes források

Központi Statisztikai Hivatal (2024): Kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma. Magyarország kereskedelmi szálláshelyei. <https://statinfo.ksh.hu/Stainfo/haViewer.jsp>

Nemzeti Kastély- és Várprogram: <https://nkvp.hu/#helyszinek>

VARGA PATRIK ZSOLT

PhD-hallgató,

Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori
Iskola, Pécs

*PhD-student, University of Pécs, Doctoral School of Regional Policy and
Economics, Pécs, Hungary*

ORCID: 0009–0008–3370–8087

email: varga.patrik@ktk.pte.hu

**A HUNGÁRIA SZÁLLODA ÉS ÉTTEREM VÁLLALAT
TÖRTÉNETE (1945–1990)***

**A SZÁLLÁSADÁS BŐVÜLÉSE PÉCSETT A
VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG ÉVEI UTÁN. A MECSEK
ÜDÜLŐSZÁLLÓ TÖRTÉNETE**

*THE EXPANSION OF THE HOSPITALITY SECTOR IN PÉCS AFTER
THE GREAT DEPRESSION. THE HISTORY OF THE MECSEK RESORT
HOTEL*

Abstract

In my study, I present one of the most significant tourism investments of the 1930s in Pécs: the development of the Mecsek Resort Hotel. The Great Depression severely affected not only the economy of Hungary, but also Pécs. The recession caused a huge unemployment that led to serious issues in the society. To tackle the crisis, the city began to develop its transportation and utility infrastructure. Moreover, Pécs launched its conscious tourism development. The city council hoped that these interventions would help the town through the challenging times via the dynamically growing tourism. Alongside the city's efforts there were numerous national campaigns as well, which led to a steady increase in Pécs's number of visitors. The growth would have been unimaginable without the work of the Mecsek Association. The civil organisation has been working on the establishment of the active tourism's infrastructure in the Mecsek Mountain since 1891. In the second half of the 1930s, one of the main directions of Pécs's urban development was the Mecsek region. As part of the process, there was a growing demand for high-quality

* A 2025–2.1.1-EKÖP számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium, Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az EKÖP–25–3 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának finanszírozásában valósult meg.

accommodation. Although the resort hotel (known as Hotel Kikelet) took shape slowly, it opened its doors by Christmas 1936. The hotel quickly became an integral part of the city. The fact that the Kikelet was fully booked on bank holidays quickly dispelled any doubts. The city council had big plans for the further development of the facility after its opening. Unfortunately, these ambitious expansions could not be realized due to the war and the nationalization that followed.

Keywords: Pécs-Mecsek, economic history, hospitality, Mecsek Resort Hotel

Kulcsszavak: Pécs-Mecsek, gazdaságtörténet, szállodaipar, Mecsek Üdülőszálló

1. Bevezetés, célkitűzés

A gazdaságtörténet gyorsan fejlődő tematikai területe a turizmustörténet. Egyre növekvő népszerűségét az adja, hogy az egyes települések, vagy akár országok turisztikai jellegzetességeinek beazonosítása mellett, elemezhetőek a különféle gazdasági ágak kölcsönhatásai, a turizmus résztvevői – mint vállalkozói, mint fogyasztói oldalon. Magyarország esetében a dualizmus korában elinduló fürdőélet, valamint a nagy szállodaépítések fontos kutatási területet képeznek. Utóbbi nem kerülte el a Dunántúl legnagyobb települését, Pécsét sem. A mecsekaljai település mindig is népszerű turisztikai desztináció volt, amely az 1867-es kiegyezést követően folyamatosan fejlődött. Az 1910-es évekre már több nagyobb kapacitású szálloda is üzemelt a városban, amellyel a megváltozott trendekre próbáltak reflektálni a korabeli vállalkozók. Ugyanakkor az első világháború, majd az azt követő 33 hónapos szerb katonai megszállás hatalmas visszaesést produkált. Az 1929-ben kezdődő válság újabb csapást mért a város éppen stabilizálódott gazdaságára. Pécssett az 1930-as évek második felére sikerült majdnem teljesen eltüntetni a visszaesés jeleit, melyben hatalmas szerepe volt a tudatos turizmusfejlesztésnek, valamint a korábban elkezdett közlekedési- és közművi infrastrukturális fejlesztéseknek. A városi vezetőség jól mérte fel a turisztikai beruházások pozitív hatásait, amelynek egyike volt a Mecsek Üdülőszálló 1936. évvégi megnyitása. Tanulmányomban a mecseki szálloda létrejöttét, bővítési terveit és működését mutatom be a második világháború kitöréséig.

2. Források, módszertan, kutatási kérdések

A tanulmány széles forrásbázisra épül. Kutatásom hátterét a hazai és a pécsi gazdasági- és társadalmi jellegzetességek szakirodalmi rendszere, valamint a pécsi vállalatok üzemtörténeti kötetei adják. Pécs vendégforgalmára rengeteg információval bírtak a Pécsi Napló, a Pécsi Figyelő, a Dunántúl és egyéb helyi- és országos sajtó hírei. A Mecsek Üdülőszálló története nem lett volna egész a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában végzett kutatás nélkül. A megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–

1961), Pécs város polgármesterének, műszaki ügyosztályának a IV. 1407. h. „F” 669/1940 iratából megismerhető az említett szálláshely története, kiváltképpen a szálloda keletkezése, a városi pályázatok, az építési bizottságnak jegyzőkönyvei, a közgyűlések kivonatai, határozatok a mecseki fejlesztésekről, tervrajzok stb.¹ A korabeli sajtó révén valamelyest számszerűsíthetőek a vendégforgalmi adatok is, amelyek egyértelműen hangsúlyozzák Pécs látogatottságát, miközben a pécsi gazdaság jelentőségéről a népszámlálási statisztikák révén szereztem tudomást. A felsoroltakon kívül számos egyéb forrást is hasznosítani tudtam. Mindezeknek megfelelően kutatómunkámat két kérdés mentén végeztem: hogyan alakult Pécs turizmus- és vendéglátása a válság után, s mi volt a jelentősége a Mecsek Üdülőszálló létrehozásának?

3. Pécs a gazdasági válság éveiben

Az USA-ban 1929-ben kirobbant gazdasági válság Magyarországot, és benne Pécsét is súlyosan érintette. Az egyik legnagyobb probléma a munkanélküliség volt, hiszen a kevesebb termelés kisebb munkaerőt követelt meg. Emiatt tömegével jelent meg az elszegényedés a mecsekaljai településen, s az 1930-ban mintegy 61.663 fős lakosság majdnem minden negyedik polgára megélhetési problémákkal küzdött.² Az alacsonyabb kibocsátás csökkentette a reálbéreket is, így visszaesett a fogyasztás is. A háztartásokon kívül a pécsi gyáripari szereplők fennmaradása is kérdésessé vált. A Pécsi Sörgyár profiljának legfontosabb terméke a jéggyártás lett, de a csőd veszélye folyamatosan ott lebegett a háttérben.³ Mivel az időszak az agráriumot mélyen érintette, a zömében mezőgazdasági gépeket gyártó Sopiana Gépgyár is küszködött, vesztesége folyamatosan nőtt.⁴ Ugyanakkor a fennmaradását segítette, hogy a pécsi börgyártás gépesítéséből kivette a részét.⁵ A Hamerli-kesztyűgyár a modernizálás ellenére továbbra is éhbérért dolgoztatta munkásait – a kereslet a kesztyűpiacon is megcsappant.⁶ Ezzel szemben a nehéz időszak kevésbé érintette a mecseki szénbányászatot, mivel Jicínský bányauzemi igazgató 1913–27 közti korszerűsítése ekkorra hozta meg gyümölcsét.⁷ Ugyanakkor akadtak más vállalatok is, amelyeket a visszaesés elkerült: az Első Pécsi Börgyár Rt. 1933-ra mintegy 136 fővel több munkást foglalkoztatott az 1929-es szinthez képest.⁸ A válság súlyosságát mutatja, hogy az 1930 novemberében összehívott Pécsi Ipartestület nagygyűlésén a városi kisiparosok gondjai is kiderültek; az ipari kartellek szinte ellehetetlenítették a kisiparosságot.⁹ A MÁV pécsi regionális igazgatóságának befolyása megnövekedett, mivel az 1932-ben megvásárolt Barcs–Nagykanizsa és Budapest–Nagykanizsa vasútvonalak után a vasúttársaság egyesítette a Balatontól délre eső viszonylatokat, így a Dél-Dunántúlon minden vasúti tevékenységért a pécsi központ felelt.¹⁰ A válság az agráriumot sem kímélte. A korábban bortermeléssel foglalkozó kisbirtokosok rengeteg eladatlan mennyiségű bort halmoztak fel, így sok háztartás elesett a kiegészítő bevételétől, amely nélkül nem tudta eltartani családját.¹¹

Mindez nem került el a szállásadás területét sem: a városban számos kihasználatlan kapacitás képződött. A válság előtti pécsi szállásadást mutatja be a következő táblázat.¹²

1. Táblázat: Pécs szálláshelyei 1928-ban

Szálloda neve	Szobák száma (db)	Maximális kapacitás (ágy)	Szobák ára (Pengő)
Nádor	59	74	4-7
Pannonia	59	68	4-5
Aranyhajó	19	26	3,20-4,80
Excelsior	10	13	3
Vasúti	10	13	5
Vadászkürt	9	15	4
Baranya	8	9	4
Korona	3	5	2

Forrás: Dunántúl 1928. október 30., 3. old. adatai alapján, saját szerkesztés

A Korona Szálló, a Hajó Szálló, a Vadászkürt és a Baranya Szálló bérlői gyorsan cserélődtek a válság idején.¹³ A Pannonia Grand Hotelben a gazdasági visszaesés alatt apróbb átalakításokat végeztek. A levéltári iratokból kiderül, hogy a szálloda földszintjén, a tervrajzokban csatolt részleten található négy üzlethelyiséggel a bevétel növelése lehetett a cél.¹⁴ A nehéz időkben Pécs másik patinás szállodája, a Nádor Szálló is fogadta vendégeit, ugyanakkor korábbi tulajdonosa végleg eladódott.¹⁵ A fizetésektelenség miatt a szálláshely a Pécsi Sörgyár tulajdonává vált. Mivel a gyáróriást is csőd fenyegette, a Nádornak az időszerű felújításokra és karbantartásokra még várnia kellett.¹⁶ A Vasúti Szálló és a Hotel Excelsior túlélte a gazdasági válság éveit.¹⁷

1929 novemberében 381 fő pécsi munkanélkülről van tudomásunk, amelyek leginkább az építő ipar és a mezőgazdaságtól függő ipari ágazatokból kerültek ki. A válság ideje alatt ez a szám meredeken emelkedett, és 1932 júliusában már 5.027 munkanélkülit tartottak számon. Az állástalan keresők száma így is hatalmasnak mondható, de ezek háttérben valójában mintegy 15–16.000 fő állt.¹⁸ A városi törvényhatóságok, a világi- és egyházi szervezetek, valamint az adakozó szellemű polgárok is egyre kiemeltebben foglalkoztak a mecsekajjai település szegénykérésével. Egyértelművé vált, hogy a problémát központi szinten kellett megoldani.¹⁹

4. Városfejlesztés a tudatos turizmus és az infrastruktúra jegyében

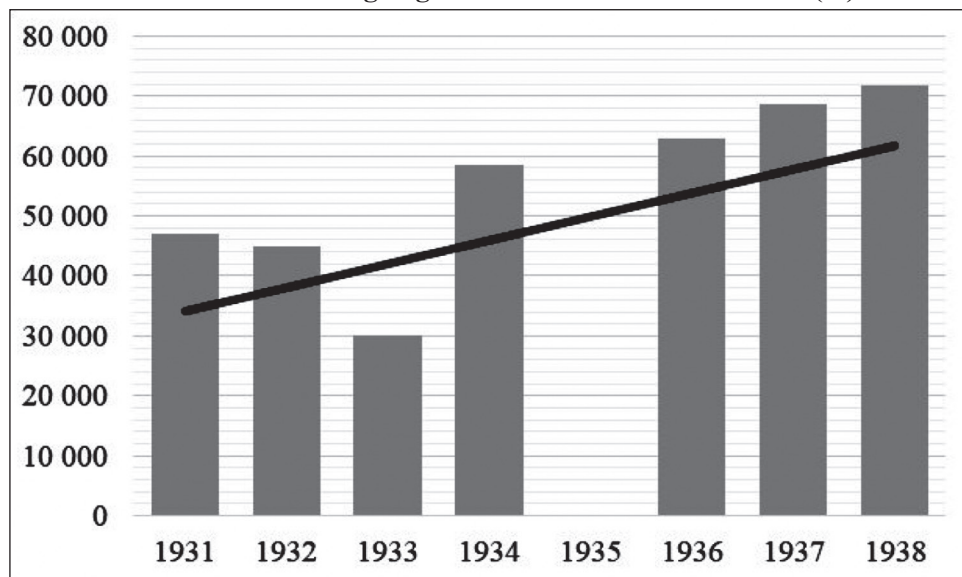
Pécs városa szervezetteren 1931–32. évben lépett fel a szegénység ellen az ún. ínségnyhítési tevékenységek, ínségmunka programok meghirdetésével. A problémamegoldás alapjául Esztergár Lajos városi tanácsnok tanulmánya szolgált.²⁰ A cél: összeírni a város legszegényebb és a munkára legnagyobb szükségét tartó polgárainak sorát, akiket munkához kellett juttatni. De csakis addig volt szabad foglalkoztatni őket, ameddig a minimális élethez meghatározott készpénzt vagy természetbeni juttatást meg nem szerezték. A Pécsi Norma néven elhíresült programban a munkanélküliek csoportosításra kerültek, így igyekeztek elválasztani egymástól a vagyonosokat, a vagyonnal nem rendelkezőket és a rendszerből nyereszkezőket. A Norma meghatározta a legminimálisabb életvitelhez elegendő javakat is (a család nagyságától függően, élelmiszer, lakbér, tüzelő és ruházat). Esztergár – a későbbi pécsi polgármester – a program gyakorlati végrehajtására egy városi bizottság felállítását is javasolta, amelynek tagjai közé a gazdagabb réteg képviselőit is várta, hogy csökkentse a társadalmi feszültséget a szegények között.²¹ A pécsi ínségmunkák a városi költségvetés megfelelő átcsoportosításával, különféle állami támogatások révén és alkalmanként kölcsönök felvétele mellett valósultak meg a helyi vállalkozók adományaival kiegészülve. A program keretein belül a város megannyi lakosának biztosítottak munkalehetőséget egészen az 1930-as évek végéig. Alapvetően olyan közlekedési és közművi beruházásokról beszélünk, amelyek a település hosszútávú beruházásait jelentették, egyszerre sok munkakeresőt tudtak foglalkoztatni, s viszonylag hosszú időn keresztül (mint például: földmunkák, útmunkák, útburkolati munkák, építőipari munkák, csatornázási munkák stb.). A program részeként valósult meg a pécsi reptér megnyitása, a Mecseki Tüdőszanatórium csatornázása, a mecseki utak modernizálása, fejlődött a villanyosítás, a városi csatorna- és vízműhálózat és még sokan mások. Az ínségmunkák elengedhetetlenek bizonyultak a szegények megsegítése érdekében.²² A település infrastrukturális beruházásai jótékonyan érintették a turizmus és vendéglátás ágazatát is, amelynek következtében a pécsi vendégforgalom az 1930-as évek második felében újra növekedésnek indult.

A helyi turizmus fellendülését további lokális és országos kezdeményezések is segítették. A közlekedési fejlesztések folytatódtak, majd 1932-től megindultak az ún. filléres vonatok. A MÁV – Olaszország mintáján – növelni szerette volna a vasút utasforgalmát, valamint a városok idegenforgalmát, hogy Magyarország a vendégforgalmi fellendüléssel könnyebben vészelje át a válságot. A MÁV a városok turizmusért felelős irodákkal együtt utazási csomagokat állítottak össze, amelyek kedvezményes vonatjegyet, leszállított áru étkezési lehetőséget, kulturális kikapcsolódást és látnivalókat kínáltak a résztvevőknek – javarészt Budapestről. Az egészen 1940-es évekig fennálló filléres gyorsak kezdetben hat nagyváros között valósultak meg, melyek közül kétségtelenül Pécs volt a leglátogatottabb. Az első évben a két-három hetente közlekedő, összesen 12 vasúti szerelvény 600–

1.000 fő körüli vendéget hozott a városba, összesen 14.268 főt.²³ A gyorsvonatok vendégforgalma 1933-ban már csak 10.000 fő körül alakult, és ezt követően minden évben valamivel csökkent.²⁴ Kétségtelen, hogy a filléres kezdeményezés hozzájárult a válságból való kilábalásához, de nem valósulhatott volna meg mindez, ha a város nem ismeri fel a turizmus adta lehetőségeket és az országban az elsők között nem kezd tudatos turizmusfejlesztésbe, desztináció menedzselésbe.

Pécs 1933. március 28-án megalakította a saját idegenforgalmi bizottságát.²⁵ Az Idegenforgalmi Iroda feladatai kiterjedtek a vendégforgalmi egységek együttműködésének biztosítására, a város és a régió turisztikai szolgáltatásainak népszerűsítésére, közlekedés szervezésre (menetrend hangolás, átszállások megszervezése, utazási kedvezmények kalkulálása stb.), a városi idegenvezetés megtervezésére és összességében véve minden olyan feladatnak a lebonyolítására, amelyek a település vendégforgalmának növekedését irányozták elő.²⁶ Pécs az 1930-as évek első felében meghatározta turisztikai portfólióját, melyben a Belvárost (kulturális- és örökség turizmus) és a Mecsek-hegységet (aktív turizmus) hangsúlyozták.

1. ábra: Pécs vendégforgalmának alakulása 1931–1938 (fő)

Forrás: Dunántúl 1933. január 17., 5. old.; 1934. december 12., 8. old.; 1937. április 06., 3. old; 1937. december 30., 3. old; 1939. január 17., 9. old. adatai alapján, saját szerkesztés

A magasabb vendégforgalom eléréséhez vonzó városképet kellett kialakítani, így az 1930-as évek kezdetén megújult a város főtere (Széchenyi tér), folytatták a korábban elkezdődött közvilágítás fejlesztését, átadták az ikonikus Zsolnay kutat, korszolypályát létesítettek, és rendezték a Balokány városrészt is.²⁷ A termékfej-

lesztés mellett kezdetét vette Pécs népszerűsítése is, amely majd az évtized végére fog igazán kiforrni. A marketing kampány során filmek, képek, képeslapok, bross-úrák, matricák, apróbb tárgyak, szuvenírek stb. segítették a település promotálását. A tudatos és folyamatos fejlesztés következtében Pécs idegenforgalma szerény növekedésnek indult: egyre nagyobb számban fordultak meg belföldi és külföldi vendégek városunkban.

A grafikonon jól látható a város vendégforgalmának visszaesése az 1930-as évek elején. Ugyanakkor kézzelfogható a turizmusfejlesztés és az infrastruktúrális beruházások eredményei is, amelyek az országos kezdeményezésekkel együtt megnövelték a látogatók számát.

5. A Mecsek turisztikai jelentősége: az Üdülőszálló létrehozása

A válság okozta dekonjunktúra hatásai az 1930-as évek második felében kezdtek eltűnni igazán. Pécs népessége gyorsan nőtt. A népesedés háttérében elsősorban a bevándorlás állt. Felekezeti változásokat tekintve a legszembetűnőbb az izraeliták csökkenése volt, amely főleg az 1930-as évek vége felé megalkotott embertelen törvényekre vezethető vissza.²⁸ Az 1941-es népszámlálási adatok szerint már 73.000 pécsi polgár élt a városban. Alapvetően növekedett az iskolázottak száma, a munkaerő képzettsége vált, s megnőtt a felsőfokú végzettséget szerettek száma is.²⁹ A foglalkoztatási adatokat tekintve a korábbi évekhez képest csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma, míg az ipar, a kereskedelem, a pénzügyi szektoré nőtt. A korábban hatalmas munkanélküliség 1941-re 1.731 főre apadt. Pécs növekvő vendégforgalmával párhuzamosan nőtt a szállodások száma is.³⁰

Továbbra is hangsúlyos szektor maradt az ipar. A Dunagőzhajózási Társaság jelentősége regionális foglalkoztató szerepén kívül a város életében betöltött szociális-, és karitatív szerepében is tetten érhető (szénadományok, dolgozói lakhatás, -oktatás, -ellátás stb.).³¹ A Pécsi Sörgyár sorsa rendeződött, mivel a második világháborúig tartó időszakban a bor árának növekedése magával húzta a sör hektoliterenkénti árát is. Ezenkívül a várossal kötött megállapodás után ismét monopolszereplőként volt jelen a jégpiacon. Mindezen tényezők hozzájárultak a gyár felvirágzásához, amely szikvízüzem megindításában, modernizációban és a Nádor Szálló teljeskörű felújításában is megnyilvánult.³² A börgyár fellendülése folytatódott és 1939-ben Magyarország második legnagyobb börgyárává vált munkáslétszám alapján.³³ A Hamerli-féle kesztyűgyár 1940-ben már 500 főt alkalmazott. Az 1935–40-es időszak termelése megkétszereződött, amely kesztyűk felét külföldön értékesítették.³⁴ Javult a Sopiana Gépgyár sorsa is, hiszen az értékesítések révén csökkent tartozása.³⁵ A hazai pénzügyi környezet javult, s a hitelélet felélénkülésével a pécsi bankrendszer is fejlődhetett. A város legnagyobb egysége, a Pécsi Takarékpénztár volt, amelynek nyeresége folyamatosan növekedett. 1934-ben a bankok és takarékpénztárak vidéki üzletági rangsorában az első helyen állt takarékbetét állomány, folyószámla betét, váltóállomány és banki jövedelmek

tekintetében, míg részvénytőke állománya ötödik volt Szeged után.³⁶ A Takaréknak még Budapesten is üzemeltetett fiókot.³⁷ A közlekedés terén egyre jelentősebbé vált az autóbusz forgalom.

Az általános gazdasági fellendülésből a pécsi vendéglátás sem maradt ki. Az 1930-as évek első felében végrehajtott közúti-, közüzemi-, és szálláshely bővítési tevékenységek egy olyan várost teremtettek meg, amely készen állt nagyobb tömegek fogadására. Ki kell emelni, hogy a turizmus fejlesztésből Pécs első polgári szervezete, a Mecsek Egyesület is kivette a részét. Az 1891-ben megalakult civil egyesület mintegy 40 év alatt kiépítette a Mecsek aktív turizmusának infrastruktúráját (turista útvonalak, megfelelő jelölések, kilátók emelése, pihenőpontok kialakítása, részletes tájékoztatás stb.), túrákat szervezett, valamint a lehetőségeihez mérten országos és nemzetközi szinten is népszerűsítette a hegységet.³⁸ Az Egyesület a pécsi gazdaság aktív szereplőjeként közvetlenül is nagy hatást gyakorolt, hiszen 40 éves fennállásuk alkalmából 1931-ben felavatták a dömörkapui Menedékházat, melynek kivitelezéséhez számtalan pécsi szakembert alkalmaztak. A menedékház elnevezés egy sokkal modernebb szálláshelyet jelentett és az akár szállodának is nevezhető épület a turisták igényeit maradéktalanul kielégítette. A főváros egy újságírója is osztotta ezen véleményt, aki szerint a turistaház „úgy kényelemben, mint szépségben, bátran felveszi a versenyt sok külföldi hegyi szállodával”.³⁹ A turistaház megépüléséről úgy vélekedtek, hogy a szálláshely nagyban fog hozzájárulni a mecseki idegenforgalom emeléséhez.⁴⁰ A „menedékház” először az 1931. július 29-ei sajtóbemutató után várta a túrázókat. A szállást elsősorban a turistáságnak építették. A szabadidős vendégek általában magasabb költségen, rövidebb ideig használhatták a szálló szabad szobáit, s azt is csak akkor, ha az erdei turisták nem jelentkeztek be rá. Az épületet 180 munkanap alatt készítették el teljesen. A végső kiosztásban a 28 ágyas kapacitást 4 darab egy- és 3 darab kétágyas vendégszoba, illetve 3 darab 6 ágyas (3 emeleteságy szobánkként) úgy nevezett turistaszoba alkotta.⁴¹ A Mecsek Egyesület négy évtizedes munkájával megteremtette az erdei turizmust, aminek ékköve a turistalak átadása volt. Az egyesület a menedékházat nemcsak felépítésekor tartotta fontosnak, hanem megnyitásával a térség hosszútávú fejlődése vette kezdetét.⁴²

Pécs városának tudatos turizmus fejlesztése következtében a Mecsek hegység vendégforgalma fellendült, infrastruktúrája kiépült. A Dr. Nendtvich Andor Ház megnyitásával új fejezet nyílt a tájegység életében.⁴³ A kialakuló „Mecsek kultusz” a városi lakosság mellett az ország turistáit is vonzotta. A hegyen kiépített utakat folyamatosan rendben tartották és fejlesztették (villanyosítás, fásítás stb.), nem csoda, hogy a Mecsek iránti kereslet nőtt, és kialakult az igény egy olyan szállodának a felépítésére, amely a modern szálláshelyek összes szolgáltatását kínálta. Az ötlet 1934-ben fogalmazódott meg először a pécsi közgyűlésen.⁴⁴

Pécs Város Idegenforgalmi Bizottságának 1934. november 22-ei ülésén a Pécsi Ünnepi Játékok programsorozatát tárgyalták, amelyen minden felszólaló Pécs hangsúlyosabb megnyilvánítását indítványozta. A kultúra mellett kiemelt szerepet

kapott a Mecsek turizmusának fejlesztése is, és a vendégforgalom fellendítésének ügyében fontosnak tartották egy mecseki üdülőszálló felépítését.⁴⁵ A város 1934 decemberi közgyűlésének sajtótudósításából kiderült, hogy a novemberben még csak ötletként felvetődött üdülőszállót a város komolyan gondolta, és egy nagyobb hiteligenylés részeként 150.000 P-vel kívánta felépíteni azt.⁴⁶ Az Üdülőszálló ügye egyre fontosabbá vált és alig másfél hónap múlva, 1935 januárjának végén a város versenyt írt ki a szálloda megtervezésére: „(...) Tervpályázati hirdetmény Pécssett, a Mecseken cca. 350 m. tengerszint feletti magasságban létesítendő ú. n. középma-gaslati szállodaépületnek megtervezésére tervpályázatot hirdetek az alábbi feltételek mellett: 1. A pályázat titkos, azon részt vehet minden pécsi – jelenleg helyben lakó – magyar honos építész-mérnök (...) 2. A tervek és mellékletei jelígével látnadók el. 3. A pályaterv és összes mellékletek egy lezárt és pecséttel ellátott borítékban a városi mérnöki hivatalhoz nyújtandó be. 4. A benyújtási határidő 1935. évi február hó 19-ike (kedd) dél előtt 11 óra. (...) 5. Pályadíjak: I. díj 700 P, II. díj 350 P. A városnak jogában áll a díjazott terveken kívül bármely más olyan tervet, amely értékes eszmét tartalmaz 100 P-ért megvásárolni. 6. A város közönsége a díjazáson kívül semmiféle további kötelezettséget nem vállal magára a pályázókkal szemben. Az I. díj csakis kivitelre alkalmas pályamunkának lesz kiadva. 7. A részletes terv pályázati hirdetményt, programot, és helyszínrajzot a mérnöki hivatal (...) adja ki a pályázni óhajtóknak. (...)”⁴⁷

A versenykiírás után két nappal későbbi újságcikkből előzetes képet kaphatunk a szállodáról. A szálláshelyet 250.000 P költségvetésből, kétemeletesre, összesen 50 ágyas kapacitására tervezték. A lokáció kiválasztásában közre játszott a városi közműhálózatra való csatlakozás lehetősége – a későbbi Tüdőszanatórium közelében. A pontos megjelölés úgy szólt, hogy a francia emlékmű és a Mecsek Egyesület Kardos úti első menedékháza között, az emlékműtől 150 méterre elterülő terület, amely védett volt az északi szelektől, csodálatos panorámával bírt a Mecsek déli hegyoldalára és innen látszódott a város maga is a legjelentősebb turisztikai látni-valókkal együtt.⁴⁸ A 30-as évek inségmunkáinak keretén belül a szálló megépülte előtt aszfaltozott autótutat létesített a város, amelyet egy bekötéssel is bővítettek, így a szálloda megközelíthetősége nagyban fejlődött. Pécs a kezdetektől fogva bérleti szerződés útján kívánta üzemeltetni a vendégforgalmi egységet.⁴⁹ Február elején kiderült, hogy az Országos Társadalombiztosító Intézettől várt pénzügyi megoldást nem lehet alkalmazni az üdülőszálló esetére, így a város a szükséges tőkét a saját alapjaiból csoportosította át. Biztosak voltak abban, hogy a szálloda felépítésével a település sokszorososan nyerhet. Ekkortájt a hegyvidéki szállodák elterjedésével a Bükkben és a Mátrában folyamatosan bővítették a kapacitásokat, így borítékolható volt, hogy Pécs is részesülhet a turisztikai trend előnyeiből.⁵⁰ 1935 február végén lezárták a kiírt tervpályázatot és kiválasztották a majdani szálláshely terveit.

A mintegy 22 pécsi építész közül 14-en kérték ki a hivatalos tervpályázatot, és tizenketten adtak be pályamunkát, amelyek mindegyikét nagy elismeréssel fogadta

a város.⁵¹ A levéltári forrásokban megtalálhatóak a versenykiírás dokumentumainak nyomai. Az 1935. február 22-én megtartott tervpályázat bíráló bizottságának tagjai 12 pályamű jeligéit olvashatták. 1935. február 25-én a bíráló bizottság helyszíni szemlét tartott, amely során megbizonyosodott a 4 kat. holdas terület megfelelő kihasználtságáról, illetve, meggyőződött az épülő műút helyes nyomvonaláról. A nyertes pályamunka kiválasztására így 1935. február 28-áig kellett várni: az első helyet az M.14 fantázianevű munka, Lauber László és Visy Zoltán műve kapta.⁵² Mivel az elhelyezkedés kapcsán felmerültek kérdések, ezért az üdülőszálló lokációját 1935. áprilisában még egyszer ellenőrizték. A terepbejárás on a polgármester a főispánnal együtt tekintette meg a korábban kijelölt helyet, majd az eredeti indokokat megtartva véglegesítették azt.⁵³ Később, egy másik ülés alkalmával a választmány elfogadta, hogy ifj. Nendtvich Andor, Lauber László és Visy Zoltán (az első két nyertes pályázók) együtt, közösen készítsék el a városi szálloda tervrajzait.⁵⁴ A város törvényhatósági bizottságának rendes ülésén, 1935. április 25-én végérvényesen eldöntötték, hogy az üdülőszálló minél előbb elkészítetik. Továbbá kiderült, hogy a kiépítendő víz- és csatornavezeték kivitelezésére 20.000 P-t, míg a szállóhoz vezető út megépítésére 8.000 P-t irányzott elő a város.⁵⁵

Amellett, hogy Pécsnek érdekében állt a hegység idegenforgalmi fejlesztése, a kormányzat is több eszközzel támogatta a dél-dunántúli város ezen törekvéseit. Az Üdülőszálló 30 évre állami házadó megfizetése alól mentesült. A város egyhangúlag ismerte el, hogy az adókedvezmény a magánberuházásokat is felpörgetheti, amellyel tovább fejleszthető a Mecsek turisztikai szerepe. Így a település kérte a pénzügyminisztériumot, hogy terjesszék ki a házadómentességet minden legalább 10 szobás szállodára, amelyet a hegységben építenek, továbbá 30 évre kapjon menteséget minden olyan 3 szobával és konyhával rendelkező nyaraló is, amelyet bekapcsolnak a városi közművek rendszerébe. A település ezen javaslatából a korábban említett mecseki üdülővezet fontossága, és gyakorlati megvalósításának gondolata tűnik ki.⁵⁶ A kormányzat május végén elfogadta a tervezetet.⁵⁷

A városi vezetés az előkészületek után az üdülőszálló kivitelezésére 1935. június 23-án írta ki a versenytárgyalást. A kiírásban olvashatóak voltak a különböző munkafázisok, amelyek megállapításánál a pécsi iparosok bevonása volt az elsődleges szempont. Az ínségmunka programot az 1940-es évek végéig fenntartották Pécsen, ami alapján belátható, hogy miért igyekeztek annyi iparosnak segíteni önkormányzati megbízásokon keresztül.⁵⁸ A szálló építésének végösszegét 194.000 P értékben maximálták. A költségvetés 10.000 P-vel történő emelésére azért volt szükség, mert 4 szobával többet szeretett volna a város megvalósítani az eredeti tervekhez képest, ugyanakkor az így 260.000 P kiadás a következőképpen oszlott meg: 194.000 P építési költségek, 30.000 P belső berendezés kiadásai, 20.000 P vízvezeték és csatornázási díjak, 8.000 P útépítés, 10.000 P területrendezés és kerítés építés, 6.000 P tervezési- és költségvetési díjak, valamint 2.000 P interkaláris (= időközi) kamat.⁵⁹ A versenytárgyalás végleges eredményét ugyanakkor nem rendezték egészen az 1935. október 03-án megtartott városi rendes köz-

gyűlésig. A késlekedés oka feltehetően a minisztériumnak, a város közgyűlésének és a város építési bizottságának az összeegyeztetés hosszú folyamata állt. A legtöbb említett közgyűlésen is csak részlegesen sikerült megállapítani azt, hogy kik és milyen rész munkafolyamatokat kaphatnak, mekkora előirányzott költséggel. A kimaradt munkálatokra, mint a villamosvezeték és csengő telepítés, a hideg-meleg csővezeték és csatornázás, illetve a központi melegvíz fűtés és melegvíz termelés egységekre a város nyilvános pótversenyt hirdetett.⁶⁰ Az üvegezési kivitelezést 1936. márciusában írta ki Pécs, míg nyertesét, Steiner Szőnyi Oszkárt mintegy 2 hónappal később, a májusi közgyűlésen jelentették csak be.⁶¹ Lassan-lassan minden megbízott neve a helyére került, hiszen az 1936. június 02-ai gyűlésen Braun Ernő megkapta a szálló villanyszerelési munkáit is.⁶² Végül a szálloda berendezéseinek ügyében Pécs úgy határozott, hogy 120 helyi iparossal fogja elkészíttetni mintegy 60.000 P összköltséggel.⁶³

A város már 1935 nyarán szerette volna elkezdni az épület kivitelezését, hogy a télre tető alá kerüljön az épület. Ugyanakkor csak szeptember végén kezdődhetek el a tereprendezési munkák. Mivel a kivitelezés ilyen sokáig váratott magára, ezért már ekkor 1936 júliusi megnyitóval számolhatunk.⁶⁴ 1936 márciusában az építkezések jó tempóban való üteméről, és az üdülőszálló környéki parkosításról van tudomásunk; az ekkori számítás szerint május végére saccolták a szálloda megnyitását.⁶⁵ Sajnos a becslés túl optimistára sikerült, mivel az átadó elmaradt a tervezett dátumoktól. Augusztus elsején a helyi lapok úgy tájékoztattak, hogy a Mecsek Üdülőszálló 1936. október 15-ére fog elkészülni.⁶⁶ Az 1936-os őszi megnyitót szem előtt tartva Pécs, a szeptemberben megtartott városi pénzügyi szakbizottsági ülésen első pontban kezdett bele a szálloda bérleményként, vagy házi igazgatásának kérdésébe. Mindkét oldal mellett felsorakoztathatók érvek, de végül a bérleti konstrukció mellett döntöttek, amelynek első megbízottja Szunyogh András lett volna.⁶⁷ Mivel Szunyogh 1936 novemberében váratlanul szerződést bontott a szálló megnyitója újfent tolódot. Pécs nagyon gyorsan új bérlőt keresett; a választás a korábbi pályázat második helyezettjére, Kiss Lajosra esett. Miután Kiss továbbra is fenntartotta eredeti ajánlatát, megegyeztek a városvezetéssel a következő feltételek mellett: „A bérlet 10 évre szóljon, de azt egy év múltán mindkét fél felmondhassa. Kiss felajánlotta a bérlet fejében a szállodai bevételek 50%-át és az éttermi bevételek 7%-át. A bérleti összeg évenként azonban nem lehet 10.000 pengőnél kevesebb. Hajlandó azonkívül a bérlő 5.000 pengő kaució letételére, amely összeget hat év múltán 10.000 pengőre egészít ki. Propagandacélokra a bérlő évi 500 pengőt ajánlott fel.”⁶⁸ A rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvének kivonatából kiderül, hogy a szállodát a zalaegerszegi Kiss 1937. 01. 01. – 1947. 02. 28. között vette bérbe.⁶⁹

Ahogy közeledünk a szálloda átadójához, úgy került minden elem a helyére. Az infrastruktúra, a közművek, a közlekedés, a menetrendszerű autóbuszforgalom megállójának kialakítása mind-mind hozzájárult a korszak nagy beruházásán keresztül a Mecsek Kultusz felvirágoztatásához.⁷⁰ 1936. december 22-én nyílt meg

a város legmodernebb, kétemeletes szállodája középmagasan Pécs felett. Az átadót a település új polgármestere, Makay István mintegy 50 fős csoporttal tette meg, melyben többek között ott voltak a városi közgyűlés tagjai, az addigra már nyugalmazott Dr. Nendtvich Andor, a szálloda építészei és sokan mások is. A megnyitón a vendégek autóbusszon érkeztek meg a helyszínre, ahol Kiss Lajos a hallban várta őket, majd mindent bemutatott a szállóval kapcsolatban. A szálloda – akárcsak belvárosi társaik – a vendégforgalmi igényeknek a legmaximálisabban megfelelt. A kétemeletes üdülőszálló a legérdekesebb alaprajzzal bírt és vasbeton szerkezettel lett elkészítve, amely 37 vendégszobának adott otthont megnyitásakor. Az épület hatalmas üveglakainak használata a korban szokatlan volt, ugyanakkor a tervezésnél elsődleges szempontként jelent meg, hogy a panorámát a legtöbb vendég élvezhesse.⁷¹

1. Kép: A Mecsek Üdülőszálló 1936-ban

Forrás: https://mandadb.hu/tetel/587882/SZOTuduloszallo_a_Mecseken_1936ban, saját szerkesztés⁷²

A szálláshelyi komplexum részeként éttermét és teraszait a legízlesebben rendezték be, míg konyhájáról a bizottság csak elismerőleg tudott nyilatkozni. A központi fűtés, a folyó hideg-meleg víz, a csatornázás, a kiépített gyalogos- és műút, a telefonos összeköttetés és a villanyosítás csak néhány olyan szolgáltatás, amely hangsúlyozza az Üdülőszálló jelentőségét.⁷³

A város törekvéseivel egy új fejezet nyílt a Mecsek életében, amellyel hosszú távú fejlődés indult meg. A sajtó országosan a térség idegenforgalmi népszerű-

ségét hangsúlyozta. Talán nem meglepő, hogy a nyitás utáni karácsonyi időszak teltházzal kezdődött a szálló életében. A folyamatos társasgépkeszi közlekedés (busz közlekedés) 1937 elejétől kedvező volt: Mecsekre felfelé 40 fillér, lefelé 30 fillér.⁷⁴ Az idegenforgalom fellendülésére kitűnő példák voltak az ünnepek időszakai, amikor is nem lehetett szabad szobához jutni.⁷⁵ A szállodát nagyon hamar integrálták a pécsi közéletbe. Megnyitásától kezdve számtalan társas összejövetel, díszvacsora és estély otthonául szolgált a mecseki üdülőszálló.

A város tudatos turizmusfejlesztése és desztináció-menedzsmentje a mecseki szálloda megnyitását követően még nagyobb hangsúlyt kapott. Számos olyan városi kezdeményezés valósult meg, amellyel igyekeztek még átjárhatóbbá tenni a Mecseket és környékét. Az autóutak száma megszorodott, összeköttetés épült ki a Menedékház és az Üdülőház, a Mandulás és a Belváros között is.⁷⁶ A terület hosszú távú fejlődése nemcsak a folyamatosan megújuló dolgokban mutatkozott meg, hanem a létező egységek folyamatos modernizálásában is. A Mecsek Üdülőszállót folyamatosan bővítették fennállása alatt. A szálló üzemelésében még nem telt el egy év sem, amikor 1937. júliusában már a bővítésről van tudomásunk. Az akkor még csak terv szintjén létező ötlet középpontjában a szálloda földszintjén található teraszok egyesítése, a földszinti étterem kibővítése és egy új étterem létesítésének gondolata volt. Az ez év november 30-án tartott pécsi közgyűlésen hozzájárultak a mecseki szálláshely 100.000 pengős beruházásához.⁷⁷ Mivel az üdülőszálló forgalma jól alakult, 1940-ben merült fel az épület legnagyobb kibővítése: a város egy harmadik emelet ráépítésével szerette volna növelni a szálloda kapacitását, mintegy 30 vendégszobával. A beruházás nyomán követéséből kiderül, hogy 1941-ben már 40 vendégszobát szerettek volna kialakítani, mintegy 200.000 P összköltséggel.⁷⁸ A tervezést keresztülhúzta a világháború kitörése: bár kétségtelen, hogy a szálló ügyével kiemelten és folyamatosan foglalkoztak minden évben.⁷⁹

7. Összegzés

Az 1930-as évektől megfigyelhető tudatos turizmusfejlesztés és desztináció menedzsment egyértelműen meghatározta a városfejlesztési irányokat. A gazdasági válság ellensúlyozására a város először infrastrukturális fejlesztést hajtott végre, amellyel megteremtette a lehetőségét a turisztikai infrastruktúra kiépítésére. Ennek részeként épült fel a Mecsek Üdülőszálló is. A folyamatosan növekedő vendégforgalom hatására a város vezetősége jól ismerte fel egy „hegyi szálloda” létesítésének lehetőségét. Az Üdülőszálló korának és a városnak egyik legmodernebb szállása volt, amelyben olyan szolgáltatásokat kínáltak 350 méter magasan, mint a történelmi belvárosban található patinás társaiban. A hegyi szálló megnyitása csak a kezdet volt a Mecsek Kultusz további fejlesztésében. Mind a magánberuházások, mind a városi projektek érdemben indították meg a térség hosszútávú fejlődését, és biztosították a növekvő vendégszámot. A kiépült infrastruktúra, a kiterjesztett közműhálózat, a folyamatos marketing tevékenységek, a város idegenforgalmi iro-

dájának, a Mecsek Egyesület és nem utolsó sorban a pécsiek fáradhatatlan munkájának eredményeképpen mind jobban részegeződött az ország tekintete a városra. A tudatos turizmus fejlesztés és desztináció menedzsment hatására Pécs egy népszerű úticéllá vált az 1940-es évekre. Pécs népszerűsítésében hatalmas szerepe volt az 1937-ben készült és bemutatott *Hotel Kikelet* című vígjátéknak is, melynek felvételeit a Mecsek Üdülőszállóról forgatták.⁸⁰ A film révén nemcsak a Mecsek, hanem a pécsi belváros miatt az egész település is sokak számára vált ismertté. A korszak filléres gyorsai és a város által rendezett *Miss Solemnis* nevezetű Pécsi Ünnepi Játékok is rengeteg vendéget csalogattak a településre. A propagálásban nagy szerepe volt Hamerli Antal 1939. évi filmjének is, aki egy nagyjából 15 perces, színes amatőr filmet vett fel Pécs városáról. A mozgóképből végigkísérhetjük egy vendég útját a pécsi nevezetességeken keresztül. A napkeltétől napnyugtáig terjedő idő alatt olyan képeket láthatunk a városól, amelyek javarészt ma már csak történelmi pillanatképek.⁸¹

JEGYZETEK / NOTES

- 1 HU–MNL–BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940: a Mecsek Üdülőszállóról fennmaradt levéltári források, a két vh. közötti időszakra vonatkozó iratai. A szálloda előzményeinek anyagai, amelyek tartalmazzák a város pályázatainak összes beérkezett pályaműveit és azok feldolgozását, a város építési bizottságának jegyzőkönyveit, a szálloda sorsát eldöntő közgyűléseknek kivonatát, határozatokat a mecseki fejlesztésekről, tervrajzokat, tereprendezési iratokat, felújítási anyagokat, ráépítési terveket, teniszpálya, medence és egyéb toldalékok ügyét, útépitési illusztrációkat 1935–1940-ig, az első nagyobb jelentőségű átalakítás időpontjáig. Pécs. 1–322. old.
- 2 Népszámlálás (1932): Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demografiai adatok községek és közterületi lakóhelyek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 14. old.
- 3 Harcos Ottó (1973): A Pécsi Pannónia sörgyár története. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya megyei Szervezete. Pécs. 157–163 old.
- 4 T. Mérey Klára (1985): Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Akadémia Kiadó. Budapest. 179. old.
- 5 Kopasz Gábor (1965): A pécsi Sopiana Gépgyár 1865–1965. Sopiana Gépgyár. Pécs. 65. old.
- 6 Déri János (1977): A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli Kesztyűgyár államosításáig, 1948-ig. 9–100. old. In Déri János – Jancsi Gyula – Gungl Ferenc (szerk.): A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976. Pécsi Kesztyűgyár. Pécs. 60–70. old.
- 7 Kaposi Zoltán (2023/a): Pécs gazdasági változásai a világgazdasági válság idején (1929–1933). Közép-Európai Közlemények. 2023/2. szám. 9–25. old.; Juhász József (2002): A mecseki szénbányászat fejlődési ciklusai. 239–256. old. In Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Pro Pannónia Kiadó – PBKI. Pécs.
- 8 Gulyás József – Tóth Géza (1962): A kapitalista bányártás. 74–107. old. In Gulyás József – Vörös Márton – Tóth Géza – Fodor György: A kétszáz éves Pécsi Bányászat. Pécsi Bányászat. Pécs. 84–85. old.
- 9 Vargha Dezső (1988/a): A világgazdasági válság hatása Pécs város társadalmára és a „Dunántúl” című lap inségakciói. 221–233. old. In Szita László – Vonyó József (szerk.): Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából I. Pécsi Akadémiai Bizottság. Pécs. 226. old.
- 10 Nagy Imre Gábor (2021): Pécs polgármesterei (1875–1940) Aidinger János, Majorossy Imre, Nendtvich Andor és Makay István életútja. Kronosz Kiadó – PTA – MNL BaML. Pécs. 211–214. old.
- 11 Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs. 155–156. old.
- 12 Varga Patrik Zsolt – Kaposi Zoltán (2023): A modern szállodaipar létrejötte Pécsen a XIX–XX. század fordulóján. Turizmus Bulletin, 2023/4. szám. 40–47. old.

- 13 Dunántúl 1939. január 01., 12. old.; Pécsi Napló 1936. április 18., 6. old.; Pécsi Napló 1935. január 01., 14. old.; Dunántúl 1932. március 23., 8. old.; Dunántúl 1926. június 27., 12. old.
- 14 HU–MNL–BaVL IV. 1406. h. „F” 13913/1933: a Dunántúli Bank Rt., a szálloda tulajdonosának átalakítási tervei. Pécs. 1–11. old.; Dunántúl 1930. augusztus 24., 5. old.
- 15 Pécsi Napló 1932. július 19., 8. old.
- 16 Varga Patrik Zsolt (2022): A pécsi Nádor Szálló története a piacgazdaság korában (1845–1941). Köztes-Európa, 2022/1. szám. 7–19. old.; HU–MNL–BaVL IV. 1406. h. „F” 9892/1937: A Pannónia Sörfőző Rt. a Nádor restaurálásával kapcsolatos kérvényének ügye, az ehhez kapcsolódó munkák számláival, tervrajzaival együtt. Pécs. 1–20. old.
- 17 Pécsi Napló 1931. február 13., 6. old.
- 18 Vargha Dezső (1988/b): A pécsi munkaerőhelyzet és a városi ínségmunka rendszer (1929–1940). 315–339. old. In Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1987/1988. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 315–327. old.
- 19 Ugyanott, lásd még: Vargha (1988/a)
- 20 Városok Lapja 1931. október 01., 309–312. old.
- 21 Vargha (1988/b): 327–336. old.
- 22 Kaposi Zoltán (2023/b): Gazdasági változások Pécsen az 1920-as években. 9–48. old. In Lengvári István (szerk.): Felsőoktatás Trianon után. PTE Egyetemi Levéltár. Pécs. 25–30. old.; Vargha (1988/a)
- 23 Kaposi (2023/a): 17. old.
- 24 Márfi Attila (2009): Filléres vonatok Pécsen a két világháború közti korszakban. Egy nagyszabású kezdeményezés. 195–207. old. In Kokovai Szabina – Pohánka Éva (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem Könyvtára. Pécs.
- 25 Gonda Tibor (2005/a): Pécs idegenforgalmának hőskora, I. rész 1930–1935. Pécsi Szemle, 2005/1. szám. 70–82. old.
- 26 Gonda Tibor – Kaposi Zoltán (2019): Pécs turizmusának első aranykora. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, 2019/2. szám. 59–81. old.
- 27 Gonda, Tibor – Kaposi, Zoltán (2022): Innovative tourism development in a Hungarian regional centre in the 1930s. *Journal of Tourism History*, 2022/2. issue. pp. 202–214.
- 28 Hoóz István (1995): Pécs népességének alakulása a két világháború közötti korszakban. 95–116. old. In Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs Története Alapítvány. Pécs.
- 29 Népszámlálás (1979): Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. 4. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint. Központi Statisztikai Hivatal – Magyar Országos Levéltár. Budapest. 30. old.; Népszámlálás (1947): Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 4–7. old.
- 30 Népszámlálás (1979): 434–435. old.
- 31 Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 292. old.

- 32 Harcos (1973): 163–186. old.
- 33 Gulyás – Tóth (1962): 87. old.
- 34 Déri (1977): 64–71. old.
- 35 Kopasz (1965): 65–66. old.
- 36 Gál Zoltán (2008): „Aranykor után” A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. *Korall*, 2008/31. szám. 45–74. old.
- 37 Gál Zoltán (2002): A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. 7–60. old. In Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Iparosok és bányászok a Mecsekalján*. Pro Pannónia Kiadó – PBKI. Pécs.; Siptár László (1996): *A Pécsi Takarékpénztár Rt. története*. Siptár Miklósné Molnár Klára kiadásában. Pécs.
- 38 B. Horváth Csilla (2002): *A Mecsek Egyesület története 1891–2002*. Mecsek Egyesület. Pécs.
- 39 *Városok Lapja* 1934. január 01., 6. old.
- 40 *Uj Nemzedék* 1931. április 22., 7. old.
- 41 *Dunántúl* 1931. augusztus 09., 5. old.; *Pécsi Hírek* 1931. augusztus 03., 3. old.; *Dunántúl* 1931. július 31., 3. old.; *Pécsi Hírek* 1931. július 27., 4. old.
- 42 Varga Patrik Zsolt (2024): The development of Mecsek tourism: the “shelter” of Dömörkapu (1930–1941). *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2024/4. szám. 105–119. old.; Varga Patrik Zsolt (2023): A turizmus fejlesztése Pécsen. *A Mecsek Egyesület dömörkapui „Menedékháza” (1930–1941)*. *Köztes-Európa*, 2023/2. szám. 7–19. old.
- 43 Az Egyesület dömörkapui menedékházát 2 évvel később nevezték át Pécs polgármesterének tiszteletére, aki mintegy 30 éven keresztül vezette a várost többek között a világháborúban, a szerb megszállás alatt és a világgazdasági válság éveiben is.
- 44 Gonda Tibor (2005/b): Pécs idegenforgalmának hőskora, II. rész 1936–1940. *Pécsi Szemle*, 2005/2. szám. 58–67. old.
- 45 *Pécsi Napló* 1934. november 23., 2. old.
- 46 *Dunántúl* 1934. december 12., 3. old.
- 47 *Dunántúl* 1935. január 27., 11. old.
- 48 *Dunántúl* 1935. január 29., 4. old.
- 49 *Dunántúl* 1935. január 30., 5. old.
- 50 *Dunántúl* 1935. február 06., 3. old.
- 51 *Dunántúl* 1935. február 23., 2. old.
- 52 HU–MNL–BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 1935. február 22–28., 1–15. old.
- 53 *Dunántúl* 1935. április 07., 7. old.
- 54 *Pécsi Napló* 1935. április 12., 3. old.
- 55 HU–MNL–BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 1935. április 25., 1–5. old.
- 56 *Dunántúl* 1935. április 12., 4. old.
- 57 *Dunántúl* 1935. június 01., 4. old.
- 58 *Dunántúl* 1935. június 23., 13. old.

- 59 HU–MNL–BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 1935. április 25. 1–5. old.
- 60 Dunántúl 1935. október 13., 13. old.
- 61 Pécsi Napló 1936. május 06., 3. old.; Vállalkozók Lapja 1936. március 04., 14. old.
- 62 Pécsi Napló 1936. június 03., 3–4. old.
- 63 Magyarország 1936. július 16., 10. old.
- 64 Pécsi Napló 1935. szeptember 26., 3. old.
- 65 Pécsi Napló 1936. március 31., 2. old.
- 66 Pécsi Napló 1936. augusztus 01., 2. old.
- 67 Pécsi Napló 1936. október 15., 4. old.
- 68 Pécsi Napló 1936. november 07., 3. old.
- 69 HU–MNL–BaVL IV. 1407. h. „F” 669/1940 1936. november 06., 1–4. old.
- 70 Pécsi Napló 1936. július 27., 7. old.
- 71 Bierbauer Virgil (1937): Tegnap és ma. Tér és forma, 1937/4. szám. 83–87. old.
- 72 A kép a Magyar Nemzeti Digitális Archívum adatbázisában található, a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont, Csorba Győző Könyvtár, Helyismereti Osztály Fotótárának darabja: SZOT-üdülőszáll a Mecseken 1936-ban. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteményének darabja. (Letöltve: 2025. augusztus 13.)
- 73 Pécsi Napló 1936. december 23., 2. old.
- 74 Pécsi Napló 1937. január 22., 4. old.
- 75 Pécsi Napló 1937. március 21., 7. old.
- 76 Dunántúl 1937. május 14., 4. old.
- 77 Dunántúl 1937. december 01., 4. old.
- 78 Dunántúl 1941. október 10., 5. old.
- 79 Dunántúl 1944. február 13., 5. old.
- 80 Dunántúl 1937. június 05., 3. old.
- 81 Komlós Attila (2018): Hamerli Antal és az amatőrfilmzés. Elérhetőség: <https://ujkor.hu/content/hamerli-antal-es-az-amatorfilmzes>. (Letöltve: 2025. augusztus 13.); Hamerli Antal (1939): Egy nap Pécsen (Kisfilm). Elérhetőség: <https://www.youtube.com/watch?v=pyBc-5I9vYU>. (Letöltve: 2025. augusztus 13.); lásd még: Gonda – Kaposi (2019)

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Könyvek és tanulmányok

- B. Horváth Csilla (2002):** A Mecsek Egyesület története 1891–2002. Mecsek Egyesület. Pécs.
- Bierbauer Virgil (1937):** Tegnap és ma. Tér és forma, 1937/4. szám. 83–87. old.
- Déri János (1977):** A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli Kesztyűgyár államosításáig, 1948-ig. In Déri János – Jancsi Gyula – Gungl Ferenc (szerk.): A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976. Pécsi Kesztyűgyár. Pécs. 9–100. old.
- Gál Zoltán (2008):** „Aranykor után” A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. Korall, 2008/31. szám. 45–74. old.
- Gál Zoltán (2002):** A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): Iparosok és bányászok a Mecsekalkján. Pro Pannónia Kiadó – PBKI. Pécs. 7–60. old.
- Gonda Tibor (2005/a):** Pécs idegenforgalmának hőskora, I. rész 1930–1935. Pécsi Szemle, 2005/1. szám. 70–82. old.
- Gonda Tibor (2005/b):** Pécs idegenforgalmának hőskora, II. rész 1936–1940. Pécsi Szemle, 2005/2. szám. 58–67. old.
- Gonda, Tibor – Kaposi, Zoltán (2022):** Innovative tourism development in a Hungarian regional centre in the 1930s. Journal of Tourism History, 2022/2. issue. pp. 202–214.
- Gonda Tibor – Kaposi Zoltán (2019):** Pécs turizmusának első aranykora. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, 2019/2. szám. 59–81. old.
- Gulyás József – Tóth Géza (1962):** A kapitalista börgyártás. In Gulyás József – Vörös Márton – Tóth Géza – Fodor György: A kétszáz éves Pécsi Börgyár. Pécsi Börgyár. Pécs. 74–107. old.
- Harcos Ottó (1973):** A Pécsi Pannónia sörgyár története. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya megyei Szervezete. Pécs.
- Hoóz István (1995):** Pécs népességének alakulása a két világháború közötti korszakban. In Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs Története Alapítvány. Pécs. 95–116. old.
- Juhász József (2002):** A mecseki szénbányászat fejlődési ciklusai. old. In Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): Iparosok és bányászok a Mecsekalkján. Pro Pannónia Kiadó – PBKI. Pécs. 239–256.
- Kaposi Zoltán (2023/a):** Pécs gazdasági változásai a világgazdasági válság idején (1929–1933). Közép-Európai Közlemények. 2023/2. szám. 9–25. old.
- Kaposi Zoltán (2023/b):** Gazdasági változások Pécsen az 1920-as években. In Lengvári István (szerk.): Felsőoktatás Trianon után. PTE Egyetemi Levéltár. Pécs. 9–48. old.
- Kaposi Zoltán (2006):** Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs.
- Kaposi Zoltán (2002):** Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Kopasz Gábor (1965):** A pécsi Sopiana Gépgyár 1865–1965. Sopiana Gépgyár. Pécs.

- Márfi Attila (2009):** Filléres vonatok Pécssett a két világháború közti korszakban. Egy nagyszabású kezdeményezés. In Kokovai Szabina – Pohánka Éva (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem Könyvtára. Pécs. 195–207. old.
- Nagy Imre Gábor (2021):** Pécs polgármesterei (1875–1940) Aidinger János, Majorossy Imre, Nendtvich Andor és Makay István életútja. Kronosz Kiadó – PTA – MNL BaML. Pécs.
- Népszámlálás (1979):** Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. 4. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint. Központi Statisztikai Hivatal – Magyar Országos Levéltár. Budapest.
- Népszámlálás (1947):** Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Népszámlálás (1932):** Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és közterületi lakotthelyek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Siptár László (1996):** A Pécsi Takarékpénztár Rt. története. Siptár Miklósné Molnár Klára kiadásában. Pécs.
- T. Mérey Klára (1985):** Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Varga Patrik Zsolt (2024):** The development of Mecsek tourism: the “shelter” of Dömörkapu (1930–1941). Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, 2024/4. szám. 105–119. old.
- Varga Patrik Zsolt (2023):** A turizmus fejlesztése Pécssett. A Mecsek Egyesület dömörkapui „Menedékháza” (1930–1941). Köztes-Európa, 2023/2. szám. 7–19. old.
- Varga Patrik Zsolt (2022):** A pécsi Nádor Szálló története a piacgazdaság korában (1845–1941). Köztes-Európa, 2022/1. szám. 7–19. old.
- Varga Patrik Zsolt – Kaposi Zoltán (2023):** A modern szállodaipar létrejötte Pécssett a XIX–XX. század fordulóján. Turizmus Bulletin, 2023/4. szám. 40–47. old.
- Vargha Dezső (1988/a):** A világgazdasági válság hatása Pécs város társadalmára és a „Dunántúl” című lap inségakciói. In Szita László – Vonyó József (szerk.): Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából I. Pécsi Akadémiai Bizottság. Pécs. 221–233. old.
- Vargha Dezső (1988/b):** A pécsi munkaerőhelyzet és a városi inségmunka rendszer (1929–1940). In Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1987/1988. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 315–339. old.

Internetes források

- Komlós Attila (2018):** Hamerli Antal és az amatőrfilmzés. Elérhetőség: <https://ujkor.hu/content/hamerli-antal-es-az-amatorfilmezes>. (Letöltve: 2025. augusztus 13.)
- Hamerli Antal (1939):** Egy nap Pécssett (Kisfilm). Elérhetőség: <https://www.youtube.com/watch?v=pyBc-519vYU>. (Letöltve: 2025. augusztus 13.)

TARNAI ATTILA

PhD hallgató,

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika
és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs

*PhD-student, University of Pécs, Doctoral School of Regional Policy and
Economics Pécs, Hungary*

ORCID: 0009-0005-2051-9728

email: tarnai.attila@ktk.pte.hu

EGY DÉL-BARANYAI KÖZSÉG FEJLŐDÉSE ÉS HANYATLÁSA (1867-1945)

*THE RISE AND DECLINE OF A SETTLEMENT IN SOUTH
BARANYA (1867–1945)*

ABSTRACT

The study examines the development of the economic and social conditions of Vörösmart between 1867 and 1945, in the regional context of the Drávaszög. The settlement's distinctive evolution was shaped simultaneously by its geographical features, water regulation and transport investments, the operation of local institutions, as well as political and historical turning points. The research is based on statistical data, cadastral maps, institutional records, contemporary press materials, and scholarly literature on the region's history. The methodology combines cartographic-historical analysis, statistical processing, institutional history, and content analysis. The significance of the research lies in the fact that, through the example of Vörösmart, it traces the processes by which a borderland community at the turn of the 19th and 20th centuries adapted to the natural environment, economic shocks, and political transformations. The study contributes to a better understanding of the regional economic history of the Drávaszög and highlights how a self-sufficient economic model ensured the survival of local society amid major historical changes.

Keywords: Vörösmart, Drávaszög, self-sufficiency, flood, agriculture

Kulcsszavak: Vörösmart, Drávaszög, önellátás, árvíz, mezőgazdaság

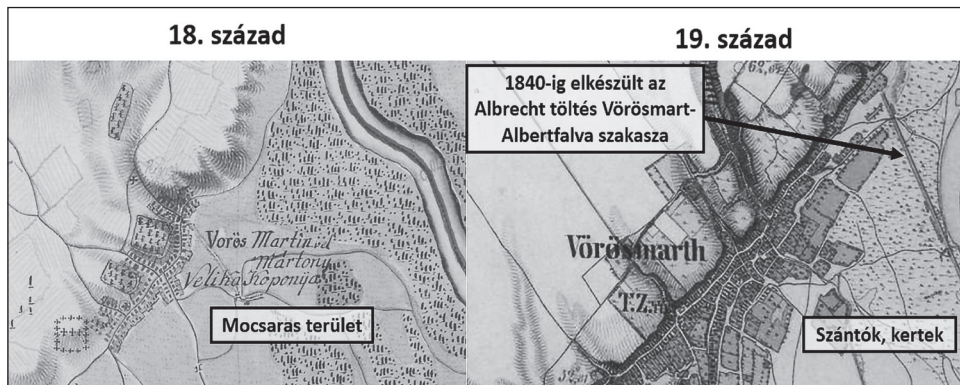
1. Bevezetés

Vörösmart (horvát nevén Zmajevac) a mai Horvátország területén elterülő drávaszögi kistelepülés komoly múltra tekint vissza. Földrajzi elhelyezkedésének

köszönhetően egykor a környék leggazdagabb településének számított, ma viszont demográfiai értelemben hanyatlás jellemzi. A település Baranyavártól északra helyezkedik el, a Báni-hegy délkeleti részén. A Báni-hegy lösztalajú dombtság, mely a Duna folyása mellett húzódik, átlagos tengerszint feletti magassága mintegy 200 méter.¹ Vörösmart kataszteri területe kiterjed a dombra és a domb lábánál lévő területre, így a drávaszögi régiót különlegessé tevő adottságok mind fellelhetők. Adott a halászat lehetősége, a gabonatermeléshez ideális humuszos földterület és a lösztalajú dombtság, amely a szőlő- és gyümölcsstermelésnek kedvez. Számos lelet tanúskodik arról, hogy a vizsgált terület már az ókorban is lakott volt, és foglalkoztak szőlő- és bortermeléssel. Földrajzi jelentőségét a rómaiak is felismerték: a Duna mentén erődítmény állt, amely a térség stratégiai ellenőrzését szolgálta. Vörösmartot a rómaiak Ad-Novas névvel illették.²

A 19. századi folyószabályozások előtt csak a dombokon tudtak építkezni és mezőgazdasági tevékenységet végezni, a domb körül ártér volt, ahol a halászaté volt a főszerep. A domb egyes részeit meredek, vörös árnyalatú part határolja, feltehetően innen ered a település elnevezése is. A török megszállás idején Vörösmart elnéptelenedett, a felszabadulást követően azonban 1719-től németek, majd a 18. század második felében magyar katolikusok költöztek a településre. Ennek következtében a korábbi református közösségből katolikus többségű közösség lett.³

1. ábra: Vörösmart a 18. és 19. században

Forrás: Arcanum Digitális Térképgyűjtemény: Magyarország (1782–1785) – Első Katonai Felmérés; Magyar Királyság (1819–1869) – Második katonai felmérés alapján, saját szerkesztés.

A település gazdaságának szempontjából az egyik legfontosabb esemény a Duna menti Albrecht-töltés megépítése volt. A 32 km töltés építését már 1827-ben megkezdtek. 1840-ben fejezték be a Vörösmart és Albertfalva közötti védőtöltés építését, majd 1868–1877 között megerősítették és meghosszabbították a régi töltést, így az egészen Kopácsig terjedt.⁴ Az építkezés kezdeményezője és mecénása

a Bellyei uradalom akkori birtokosa, Habsburg-Tescheni Albrecht főherceg volt. A drávaszögi nagybirtokosok hatalmas területekkel rendelkeztek. A Bellyei uradalom 109.000 holdas területének nagy része a Drávaszöghöz tartozott. A trianoni elcsatolást követően csak 24.000 hold maradt belőle Magyarország területén.⁵ A területeik nagy része a 19. század elején még mezőgazdaságra alkalmatlan árterületnek számított, ezért komoly erőfeszítéseket tettek a térség árvízmentesítésére, amely következtében jelentős termőföldhöz jutottak. Bár Vörösmartnak a későbbiekben csak elenyésző része tartozott a Bellyei uradalomhoz (4248 hold, Bokrosát és Seprőshát),⁶ az árvízmentesítés ott is érezte gazdasági hatását. A vízrendezés után a domb lábánál fekvő síkvidék nagy része alkalmassá vált az építkezésre és a gabonatermelésre. Ennek következtében a halászat szerepe fokozatosan csökkent, míg a földművelés a megélhetés fő forrásává vált.

Vörösmart 1920 előtt közigazgatásilag az Osztrák-Magyar Monarchia részeként Baranya vármegyéhez tartozott, és élénk kereskedelmet tartott fent az észak-baranyai községekkel. Elhelyezkedésének és dunai kikötőjének köszönhetően kereskedelmi központtá vált, így 1842-ben vásártartási jogra és az azzal járó mezővárosi címre tett szert.⁷ Hogy mekkora jelentősége volt a vásártartásnak a térség gazdasági fejlődésére nézve, jól szemlélteti, hogy a Bellyei uradalom akkori urának, Károly Lajos főherceg uradalmi főügyvédje tiltakozást nyújtott be a vásártartási jog Vörösmartnak ajándékozása ellen, arra hivatkozva, hogy a vásártartás jogát illetően az uradalomnak elsőbbsége van.⁸ Miután megnőtt a mezővárosok száma, amelyek már rendelkeztek a vásártartás jogával, gyakran megtörtént, hogy egy-egy nagyobb vásárra ugyanabban az időben került sor, így csökkent a kereslet ott, ahol addig egyedüliként rendelkeztek vásártartási joggal.⁹

A település így a 18–19. század fordulójára újra benépesült, és fokozatos gazdasági fejlődés jellemezte. Az 1800-as évek második felében Vörösmart jómódú településnek számított és egyike volt a legnagyobb határral bíró községeknek.¹⁰ Ezek a történeti előzmények alapozzák meg annak a korszaknak a vizsgálatát, amely 1867 után a dualizmus, majd a világháborúk és a Trianon utáni átrendeződés hatásai révén döntően befolyásolta Vörösmart további sorsát.

2. Szakirodalom, kutatási kérdések, források, módszerek

A tanulmány célja Vörösmart korabeli gazdaságának és társadalmi viszonyainak vizsgálata a kiegyezéstől a II. világháború végéig. A kutatás többféle forrástípusra támaszkodik: statisztikai felmérések, kataszteri térképek, intézményi iratok és a regionális sajtó együttesen kínálnak alapot a település gazdasági szerkezetének, korabeli térhasználatának és társadalmi változásainak feltárásához. A kutatás során felhasználtam a térség gazdaságtörténetére vonatkozó szakirodalmat, amely iránymutatást adott a helyi jelenségek értelmezéséhez.

A vizsgálat módszertana több elemet ötvöz. Egyrészt térképi-történeti elemzés készült, amely a kataszteri források alapján követi nyomon a földhasználat és a

településszerkezet alakulását. Másrészt leíró statisztikai feldolgozás segítette a gazdasági szerkezet, a mezőgazdasági termelés és a foglalkoztatás jellemzőinek megértését. Kiegészítő módszertani eszközt jelentett az intézménytörténeti vizsgálat, amely a helyi pénzügyintézetek és szövetkezetek működését elemezte. Végül tartalomelemzés keretében a korabeli sajtóanyagot is feldolgoztam, amely a helyi gazdasági és társadalmi folyamatokat kortársi szemszögből tükrözi.

A tanulmány négy kutatási kérdés köré szerveződik. Az első arra irányul, hogy miként befolyásolták a vízrendezési és árvízvédelmi beruházások a földhasználatot és a településszerkezetet. A második a közlekedési infrastruktúra és a vásártartás szerepét vizsgálja a kereskedelmi kapcsolatok alakításában. A harmadik a demográfiai áttrendeződés, különösen az anyanyelvi és vallási összetétel változásainak gazdasági hatásaira koncentrálna. A negyedik pedig arra keresi a választ, hogy milyen következményekkel jártak az egymást érő gazdasági és társadalmi sokkok – az árvíz, a kiutasítások, világválság – a helyi gazdaság működésére. A kutatás jelentőségét az adja, hogy Vörösmart példáján keresztül jól nyomon követhető, miként hatottak a nagy történeti fordulatok és katasztrófák egy határ menti település társadalmi és gazdasági folyamataira. Az elemzés hozzájárul a Drávaszög regionális gazdaságtörténetének jobb megértéséhez, valamint rávilágít arra, hogyan alakult ki és maradt fenn az önellátásra épülő gazdasági modell a 20. század első felében.

3. Vörösmart fénykora 1867-1920

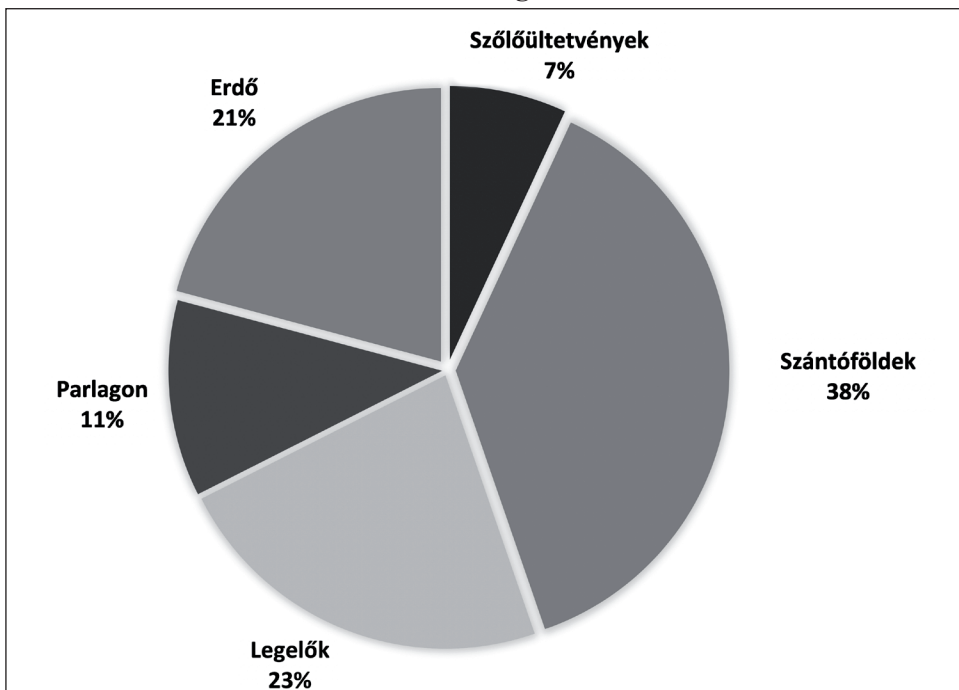
Az 1871. évi községi törvény eredményeképpen megtörtént a magyarországi települések státuszának újrendezése, amely megszüntette a mezővárosi rangot.¹¹ Ezt követően Vörösmartot már nagyközségként tartották számon. A mezővárosi rang elvesztése nem okozott számottevő gazdasági visszaesést, mivel a nagyközség továbbra is megtarthatta vásártartási jogát, amely biztosította a helyi kereskedelem folytonosságát. A gazdasági stabilitás demográfiai téren is éreztette hatását: Vörösmart népessége a 19. század végéig folyamatosan növekedett, és 1890-ben érte el történelmi maximumát, amikor 2490 lakost írtak össze.

3.1. Mezőgazdaság, állattartás, erdőgazdálkodás és ipar 1920 előtt

Egy 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felmérés adatai szerint az akkori nagyközség 9.314 hold területének túlnyomó részén termeltek, és csak 1.037 hold volt parlagon. Szántóként 3.375 hold állt rendelkezésre, mellette 2.039 hold legelő volt. A település a méhcsaládok számával (374 db) is az élen járt, így az egész járás területén a legnagyobb méztermelőnek számított. A falu határában 617 hold szőlő volt, így a Baranyavári járás területén csak két olyan község volt, ahol a szőlőterület ezt meghaladta.¹² Az, hogy a vörösmarti bor milyen hírnévnek örvendett, szépen tükröződik a Dunántúl 1918. december 7-én megjelent számában, mely szerint a vörösmarti bor ára (450-600 korona) a Villány vidékén termelt minőségi bor árát (500 korona) is meghaladja.¹³

Vörösmart gyümölcsstermelése is jelentős volt a járás viszonylatában. 1895-ben összesen 25.301 gyümölcsfát számoltak, ennél csak egy községben találunk többet. 1910-ben az össznépeség majdnem fele, 937 személy végzett kereső tevékenységet, ezek többsége, 593 fő a mezőgazdaságban dolgozott, közülük 301 fő kisbirtokos volt. A Baranyavári járás területén így Vörösmarton találjuk a legtöbb kisbirtokost. Az ármentesített terület növekedésével visszaszorult a halászat, az emberek áttértek a földművelésre: 1910-ben már csak a keresők elenyésző része foglalkozott halászattal. Az iparban 145-en végeztek kereső tevékenységet, közülük pedig 102 fő volt önálló iparos, vagyis viszonylag magas volt a kisiparosok száma. A kisiparosok számában csak Villány előzte meg. Az ipari tevékenység főként a mezőgazdasághoz kapcsolódott. Erős volt a malomipar, a hentes és mészárosipar, a vas- és fémipar, a fa- és csontipar, az asztalosipar, de az építőiparban dolgozók száma is jelentős volt. A fazekasipar terén járási szinten a 2., a gép- és hajógyártásban a 3. volt. A településen selyemtermelés is folyt: 1907-ben 23-an foglalkoztak ezzel az iparral, és összesen 697 kg selyemgumót termeltek meg.¹⁴

2. ábra: A földterületek megoszlása Vörösmarton

Forrás: Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája (1897) adatai alapján, saját szerkesztés

Látható, hogy Vörösmart erőssége a termékdiverzifikáció és az önellátás ket-
tősségében rejlett. Bár vásártartási joga volt és a Baranyavári járás keleti központ-

jává vált, az 1910-es adatok szerint csak 15 kereskedő élt a településen. Ebből és a kisiparosok, valamint a kisbirtokosok számából arra következtethetünk, hogy a vásárokon mindenki a saját termékeit igyekezett értékesíteni. A kisiparosok nem nagy mennyiségben termeltek, inkább a helyi gazdákat, fogyasztókat igyekeztek ellátni eszközökkel, akik a termékeiket helyben értékesítették.

A korabeli kataszteri térképek elemzése értékes forrást nyújt a település gazdasági szerkezetének és térhasználatának vizsgálatához. A térképekből kirajzolódik, hogy a szőlőket tudatosan a falu közvetlen közelébe telepítették, a pincéket pedig a domboldal partjába vájták, közvetlenül a szőlőtőkék alá. Ez a sajátos elrendezés lehetővé tette, hogy a szüret idején a termést gyorsan és biztonságosan juttassák a feldolgozás és tárolás helyére. Ez az átgondolt térhasználat korai példája, hiszen már akkor is tisztában voltak vele, hogy a szőlőt a szüret után minél előbb fel kell dolgozni, mert a levegővel való érintkezés során (főként magas hőmérsékletben) beinduló oxidáció fanyar, kesernyés ízeket és színhibákat eredményezhet a borból.¹⁵ Továbbá az így kialakított pincesorok (református és katolikus pincesor) napjainkban kedvelt turistalátványosságnak számítanak. A térképi adatok azt is jól mutatják, hogy míg a 18. században elsősorban a dombon folyt gabonatermelés, a 19. század folyamán a síkságon is megjelent a szántóföldi művelés, ami a gazdálkodás szerkezetének átalakulására utal.

3. ábra: Vörösmart 1857-es kataszteri térképe (részlet)

Forrás: Hungaricana Digitális Térképgyűjtemény: Vörösmarth m[ező] városhatárának eredeti rendezési térképe. 1857. alapján, saját szerkesztés

A 19-20. századi kataszteri térképek szerint a lakóházak közvetlen közelében lévő déli területeket „külső kertek” névvel illették. Ebből arra következtethetünk, hogy kertészettel főként a lakóházakhoz közeli humuszos talajú déli síkságon foglalkoztak. Ez a terület egykor árterület volt, így magas volt a nedvességtartalma és

a tápértéke. A házaktól nagyobb, egybefüggő területeket azonosíthatunk, amelyek a kevésbé intenzív gabonatermelésre voltak használva (lásd: Kerekedalja, Sétánfok szél, Kandá). A dombon a lakóházakhoz közel eső területeken főként szőlőt és gyümölcsöt termesztettek, míg a távolabbi részeket ott is inkább gabonatermelésre használták (pl. Kígyós, Hársas alja, Barátok völgye, Csatári szántó, Esze alja).

Vörösmart délkeleti része, a Duna közvetlen árterülete a „Köris erdő” és a „Széles tölgyes” sűrű erdővel volt borítva, amely a 19. században és a 20. század elején fontos szerepet játszott a haszonfa és a tűzifa kitermelésében. Emellett délen is voltak jelentősebb erdős területek (Bokroshát és a Seprőshát), amelyeket a település a Bellyei Uradalomtól bérelt.¹⁶ A kitermelt fát hajókkal szállították a Vörösmarthoz tartozó „Cserepes” kikötőbe.

A 19. század végén és a 20. század elején Vörösmarton az állattartás a mezőgazdaság egyik alapvető ága volt. Az 1895-ös statisztikai adatok szerint a községben 404 szarvasmarhát (ebből jelentős arányban fejőstehenet), 511 lovat, 1452 sertést és 8688 baromfit tartottak, míg a juhtenyésztés csak kisebb szerepet játszott, mindössze 89 állattal. A marhatenyésztés középpontjában a tejtermelés állt, amelyben komoly szerepet játszott a helyi tejszövetkezet. A fejősteheneket többnyire a településhez közeli területeken legeltették, míg a takarmányt a távolabbi kaszálókról gyűjtötték be. A község teljes határának 23%-a, vagyis közel egynegyede legelő volt, ezek közül több az árterületen terült el, ahonnan a víz visszahúzódása után takarmányt is gyűjtöttek. Az árterületek közül kiemelhető a jelentős kiterjedésű, összefüggő „Szönde kaszálók”, amely a település belterületétől viszonylag távol esett. Ezek a külső területek biztosították a szükséges takarmány jelentős részét, kiegészítve a közvetlenül a faluhoz közeli legelőket.

3.2. Közlekedés

A település központi jellegét erősítette az is, hogy az 1900-as évek elején már hajóállomás és vasútállomás is volt Vörösmarton. Több korabeli forrás is említi a hajókikötőt, ahol több király is megfordult. A Pécsi Közlöny egy 1897-es számában így írnak: „Királyunk a szász királlyal Vörösmartig hajózik le, ahol kiszállnak, és az uradalmi töltésen udvari fogatokon mennek le a Köris erdőbe vadászatra”¹⁷ A kikötő azonban gőzhajók kikötésére nem volt alkalmas. A folytonosan alacsony vízállás miatt az Dunagőzhajózási Társaság azt többször is kikötésre alkalmatlannak minősítette, így idővel a kisköszegi kikötő átvette a szerepét.¹⁸

A térség áru- és személyforgalmának előmozdításában nagy jelentőséggel bírt a Drávavölgyi vasút kiépítése is. A beruházás tervezési és előkészítési folyamata hosszú időt vett igénybe. A vasút megépítése ugyanakkor új lendületet adott a helyi gazdaságnak, hiszen a gabona- és borkereskedelem sokkal szélesebb piaci kapcsolatokhoz jutott.¹⁹ A vasútvonalat a Fried Adorján és Deutsch cég építette. Két éven belül elkészült a Kisköszeg-Siklós vonal, amely többek közt Vörösmartot is érintette, a vasútmegnyitóra pedig 1910. július 30-án került sor. A vasút révén a felső-baranyai régióval még inkább elmélyült a gazdasági kapcsolat. A Drávavöl-

gyi vasútvonal kiépítését részben a nagybirtokosok közbenjárásának köszönhető a vidék, főleg Schaumburg-Lippe herceg volt érdekelt, aki hatalmas iparitelepeket is létesített a vasút mentén.²⁰

3.3. Helyi intézmények és gazdasági szerveződések Trianon előtt

Vörösmart gazdasági súlyát jól jelzi, hogy a környék első pénzintézete is itt működött. A Baranyavörösmarti Kölcsönös Segélyzőegylet létrejötte nemcsak a település központi szerepét erősítette, hanem a helyi gazdák és kereskedők hitelhez jutását is megkönnyítette, ezzel hozzájárulva a térség fejlődéséhez. A pénzintézet már 1886-ban is működött, és még az első világháború vége felé, 1917-ben is aktív szereplője volt a helyi gazdaságnak. Mérlege alapján az intézmény több, mint 800.000 korona vagyonnal rendelkezett, amelyből a legnagyobb részt a helyi lakosság megtakarításai, a takarékbetétek alkották. A kimutatás azt is jól szemlélteti, hogy a háborús években a hitelezés visszafogottabbá vált, ugyanakkor az értékpapír-befektetések jelentősen növekedtek. Bár a nyereség 1916–1917 között csökkent, az egylet továbbra is eredményesen működött, ami megerősíti, hogy Vörösmart pénzintézete a település és a térség gazdasági stabilitásának egy fontos pillére volt.

1. táblázat: A Baranyavörösmarti Kölcsönös Segélyzőegylet mérlege, 1916–1917 (osztrák-magyar koronában kimutatva)

Vagyon-Activa (K)	1916	1917	Teher-Passiva (K)	1916	1917
Pénztár	7.969	11.923	Törzsrészjegyek	261.157	245.235
Értékpapírok	240.000	350.000	Tartalékalap	10.446	11.368
Jelzálogkölcsönök	314.389	241.779	Különtartalék	1.000	1.000
Váltók	93.199	60.755	Takarékbetét	516.666	520.611
Kölcsönök kötvényekre	73.777	70.557	Átmeneti tételek	4.763	11.610
Előlegek	20.002	15.989	Nyereség	34.076	21.571
Ingatlanok	575	-	Összesen	828.108	811.395
Leltár	3.020	3.126			
Folyószámla	42.135	26.362			
Postatakarékpénztár	5.127	5.013			
Hátralékok	16.809	14.805			
Vegyesek	1.269	1.268			
Egyleti törzsház	9.837	9.818			
Összesen	828.108	811.395			

Forrás: Nagy Magyar Compass (1918/19–1919/20) alapján, saját szerkesztés

4. ábra: Baranyavörösmarti Kölcsönös Segélyzőegylet épülete 2025-ben

Forrás: Saját felvétel (2025)

Voltak szövetkezetek, amelyek arra szolgáltak, hogy túltermelés esetén a termelők értékesíteni tudják a termékeiket. Ilyen volt például a Vörösmarti Tejszövetkezet, amely bár 110 tagot számlált, nem teljesített túl jól. 1900-ban csak 6.377 liter tejet szállítottak a tagok és csak 230 kg vaját állítottak elő. Ez a mennyiség elmaradt a baranyai tejszövetkezetek átlag éves termelésétől,²¹ s még inkább elenyészőnek tűnik, ha a Bellyei uradalomhoz tartozó Pélmonostori Tejcsarnok vállalatot vesszük viszonyításul, amely 1918 előtt naponta 800-1200 kg vaját termelt.²²

Fontos megemlíteni a vörösmarti Thury D. gyógyszerterát is. Az első világégés előtti időkben a legújabb gyógyszerekhez is hozzá lehetett itt jutni. A Pécsi Napló például 1900 és 1920 között több mint 200 alkalommal említette a hirdetései során a vörösmarti Thury D. Gyógyszertárt. A hirdetésekben az is kiderül, hogy olyan ritka és innovációnak számító gyógyszerekhez is hozzá lehetett jutni, amiket csak komolyabb, központi szerepet betöltő nagyvárosokban lehetett beszerezni.²³ A Thury Dénes Gyógyszertár nem csak forgalmazott, hanem gyártott is. Legismertebb termékét, a „Korona Arczkenőcs” nevezetű arcápoló készítményt Pécsen, Budapesten, Kolozsváron, Eszéken, Léván, Mohácson, N-Sallóban és Keszthelyen is forgalmazták, az ára pedig 1 korona 20 fillér volt. A Mohács nevű lap 1901. február 24-i számában így írnak a készítményről: „Sem higanyt, sem fémeket nem tartalmaz. Az elegáns hölgyek kiválóan kedvelt szépítőszere. Eltávolítja a májfoltokat, sömört, pörsenést, hőség vagy fagyás által előidézett vörös foltokat, kisimítja a ráncokat, himlőhelyeket, még korosabb egyéneknek is bájos, üde, ifjú arcszínt kölcsönöz.”²⁴ Habár a gyógyszerterát és a kölcsönös segélyzőegyletet az elcsatolást követően bezárták, az épületek 2025-ben még mindig a falu utcáit díszítik, magyar felirattal a homlokzatukon.

5. ábra: A Thury D. Gyógyszertár épülete 2025-ben

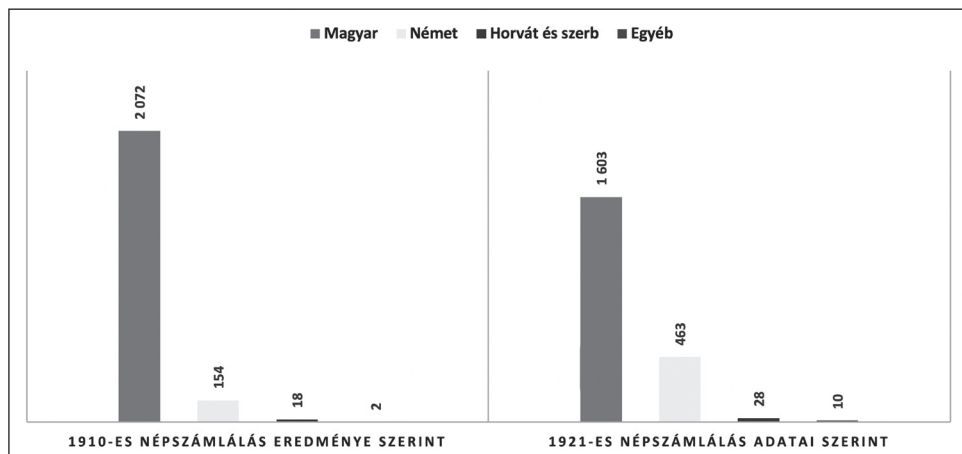
Forrás: Saját felvétel (2025)

4. A trianoni békeszerződés hatásai

Az antant haderő 1918-ban legyőzte a központi hatalmakat. 1918. október 29-én megalakult a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, amely Bácskát, Bánátot és Baranyát is magáénak követelte.²⁵ A hosszadalmas trianoni tárgyalások után a végleges határt 1922-ben jelölték ki, ezzel pedig megszűnt egy olyan gazdasági egység, amely évszázadokig meghatározó szerepet játszott a Drávaszög gazdaságában.²⁶ A trianoni döntés eredménye képen a Drávaszög az SZHSZ Királyság részévé vált, ezt követően pedig már határ vágta el az egykori Baranya vármegye északi településeitől. Ekkor sok délszláv telepes érkezett a drávaszögi településekre annak reményében, hogy földterületre teygenek szert. Sokan akár 5 hektáros jóltermő földterületet is kaptak.²⁷ A statisztika azt mutatja, hogy a telepesek elsősorban a korszerű gazdálkodási eszközökkel és infrastruktúrával rendelkező, egykori uradalmi birtokok iránt mutattak érdeklődést. Ezzel szemben azok a községek – köztük Vörösmart is –, ahol csupán csekély kiterjedésű uradalmi földterület volt, lényegében kimaradtak a betelepítések folyamatából.²⁸

Az 1921-es népszámlálás adatai szerint a háború és a megszállás első éveiben minimális változás történt Vörösmarton a népesség számának tekintetében. Az 1910. évi adatok szerint Vörösmartnak 2.246 lakosa volt, míg az SZHSZ Királyságban végzett első népszámlálás szerint 2.102 fő, a lakosság tehát 144 fővel csökkent. A komolyabb változás sokkal inkább a nemzetiségi összetételben, pontosabban az eltérő anyanyelven beszélők arányában mutatkozott.

6. ábra: A vörösmarti lakosság anyanyelv szerinti megoszlása az 1910-1921 között

Forrás: 1910-es és az 1921-es népszámlálás adatai alapján, saját szerkesztés

Látható, hogy hatalmas a visszaesés a magyar anyanyelvűek számát tekintve és jelentős a növekedés, ami a német anyanyelvűek számát illeti. A statisztikai adatok azonban sokszor megtévesztőek lehetnek. A 18. század során német anyanyelvű katolikusok települtek be Vörösmartra, akik két évszázad alatt elmagyarosodtak. Feltételezhető, hogy nagy részük az 1910-es évre már a magyar nyelvet tartotta az anyanyelvének. A németek számának 1921-es növekedése és a magyar anyanyelvűek számának csökkenése tehát korrelál. Arra vonatkozóan, hogy a német származásúak önként vallották magukat németnek annak reményében, hogy így jobban fognak tudni érvényesülni az új államban, vagy az összeírást végző alkalmazottak a vezetéknev alapján ítélték meg milyen anyanyelvűnek írják be a lakosokat, esetleg politikai indíttatás volt-e az adatok ilyen típusú manipulációjában, nem találtam megbízható forrást. Valószínűsíthető azonban, hogy az 1910-es népszámlálás alkalmával magyar anyanyelvűnek tituláltak közül több százán lettek németként bejegyezve az 1921-es népszámlálás során. Így emelkedett nagyot a vörösmarti németek száma és csökkent a magyarok száma. Arra is könnyen rájöhethünk, hogy az a 144 személy milyen nemzeti-ségű volt, akikkel csökkent a lakosságszám. Vörösmarton a református vallású közösség mindig is jelentős szerepet töltött be. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint összesen 621 református vallású ember élt a településen. Az 1921-es adatok szerint ez a szám 565-re csökkent. Mivel a reformátusok mind magyar nemzetiségűek voltak, így kijelenthetjük, hogy a 144 lélek nagy része biztosan magyar volt. Az 1931. évi népszámlálás már emelkedést mutat a lakosok számában, ekkor 2.287 embert számoltak Vörösmarton. A növekedés azonban feltehetően nem a magyar lakosságot érintette. Mivel a népszámlálási adatokat lassan

dolgozták fel, évek kellettek míg azokat könyvekbe foglalták, ezért településekre lebontva a nemzetiségi vagy anyanyelvi felosztás szerint nem publikáltak rendszerezett adatokat. A vallási szempontból való felosztás azonban rendelkezésünkre áll. Ebből kiolvasható, hogy Vörösmarton 1931-ben már 116 ortodox vallású volt, őket szerbként azonosíthatjuk. A reformátusok száma viszont tovább csökkent 482-re, amely a magyar nemzetiségűek további csökkenésére utal. 1931-re tehát már Vörösmarton is megjelentek a délszláv telepesek.²⁹

A háborút követően Vörösmart gazdaságára a legnagyobb hatást a piacvesztés gyakorolta: északon az új államhatár, keleten pedig a Duna folyása vágta el a szomszédos településektől, így a kereskedelem a Drávaszögön belülré korlátozódott. Ez az elszigeteltség azonban egyúttal ahhoz is vezetett, hogy a térségben felértékelődött az önellátásra berendezkedni képes települések helyzete, amelyek ennek köszönhetően hosszú időn át meg tudták őrizni gazdasági stabilitásukat.³⁰ A Baranyavári járás, amely a trianoni békeszerződést megelőzően 37 községet foglalt magában, mint közigazgatási egység megszűnt létezni. Az elcsatolást követően a drávaszögi településeket két új járásba sorolták: a Batinai (Kisköszegi) és a Dárdai járásba. Vörösmart a Batinai járáshoz tartozott. Annak ellenére, hogy Vörösmart kataszteri területe (9.314 hold) jóval nagyobb volt Kisköszegénél (3.799 hold), továbbá nagyobb állatállománnyal, kiterjedtebb mezőgazdasági területekkel, több iparossal, ipartulajdonossal és mezőgazdasági birtokossal rendelkezett, valamint évszázadok óta kereskedelmi központi szerepet töltött be, végül mégis a Vörösmarttól hat kilométerre fekvő Kisköszeg (Batina) lett a járás központja. Ennek okai több tényezőre vezethetők vissza. Az egyik ilyen a földrajzi elhelyezkedéséhez köthető. Kisköszeg egy fontos kikötő volt akkoriban, a vörösmarti kikötővel ellentétben gőzhajók fogadására is alkalmasnak bizonyult. Nem rendelkezett komoly mezőgazdasági területtel, így egyike volt azon kevés településeknek, ahol a lakosság zöme a folyószabályozások és árvízvédelmi intézkedéseket követően is halászattal foglalkozott. Mindezek ellenére lakosságának száma 1910-ben 500 fővel meghaladta Vörösmartét. Ha adminisztratív szempontból nem is, de gazdasági és kereskedelmi szempontból Vörösmart továbbra is fontos gócpontnak számított. Ezt több korabeli forrás is megerősíti. Egy 1929-es cikkben így írnak a településről: „Baranya északi részének kereskedelmi gócpontja Zmajevac és így a tavaszi vásár is nagysikerűre ígérkezik”.³¹

Kevés forrás áll rendelkezésre Vörösmart gazdaságáról a két világháború közötti időszakból. Az 1931. évi népszámlálás során gyűjtött adatok alapján készült foglalkoztatási statisztika rámutat, hogy egyedül az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók száma emelkedett jelentősen a Batinai járás területén, azonban ez főként azokra a településekre volt jellemző, ahol kevés volt a tulajdonos iparos és a földtulajdonos.³²

5. Vörösmart a két világháború közti válságok árnyékában

A forgalmazás visszaszorulása ellenére Vörösmart az önfenntartásnak köszönhetően sokáig meg tudta őrizni gazdasági stabilitását. A két világháború időszakában a települést és lakóit számos külső hatás érte, amelyek következményeként súlyos gazdasági válsággal kellett szembenézniük.

Az első ilyen csapás az 1926-os júliusi árvíz volt. Az árvíz kialakulásában döntő szerepet játszott, hogy a térség addigi egységes árvízvédelmi rendszere az első világháborút követően az országok között feldarabolódott. A szénhiány miatt a pumpákat már 1919-ben sem működtették, melynek okán a Drávaszög egy része újra mocsaras területté vált.³³ A korábban egységesen működő Kölked–Darázs–Vörösmart–Kopácsi öblözetek a trianoni határváltozás után két ország fennhatósága alá kerültek: az öblözet 12.000 holdas területéből mintegy 7.000 hold maradt magyar, míg 5.000 hold, valamint a töltések 7 kilométeres szakasza jugoszláv területre került. A jugoszláv területre eső töltésszakaszokat teljesen idegenek kezelték, és ezek fenntartása elmaradt.³⁴ A víz szivattyúzása, a töltések karbantartása igen költséges volt, mely költség nagy részét 1918-ig az egykori nagybirtokosok finanszírozták. Mivel az uradalmakat felszámolták, területeiket államosították, az új állam feladata lett volna a töltések és a szivattyúk karbantartása. A korabeli források 1877-ben több, mint 35 ezer forint éves költségre becsülték az 1827-1877 között kiépült árvízvédelmi rendszer fenntartását. Ez magába foglalta a szivattyúk működtetését, az árkok-, töltések karbantartását és 1 mérnök, valamint 4 gátőr foglalkoztatását.³⁵ A számos gazdasági és társadalmi problémával küszködő SZHSZ Királyságban erre a célra nem érkezett elegendő forrás. A nyári esőzések okozta áradás következtében a Duna Tököspusztánál és Kisköszegnél is áttörte a töltést, a Dráva pedig a bellyei töltésen hatolt át. Számos települést ellepett a víz és a vasúti közeledést is le kellett állítani.³⁶ Összességében tehát az árvíz nem elsősorban a rendkívüli vízállás, hanem a töltések hiányos karbantartása és a határon átnyúló védekezés hiánya miatt következett be.

Az árvíz az összes település közül Vörösmartot rongálta meg leginkább. Több korabeli magyar újság is beszámolt a károkról.³⁷ Vörösmart alsó része teljesen víz alá került. Az egész évi gabonatermés megsemmisült. A víz pusztítása nemcsak a termést érintette: a vályogból készült lakó- és gazdasági épületek százainak összeomlása jelentette a valódi csapást. Erről így írnak a Hírlap 1926. július 25-i számában: „Baranya-Vörösmarton a pusztulás igen nagyméretű, az árvíz talán itt okozta a legnagyobb károkat egész Baranyában. Vörösmarton eddig százhatvanakét lakóház hever romokban, a víz azonban még több házat alámosott, úgyhogy ezeknek összedőlésétől is tartani lehet.”³⁸ A termelőeszközök egy része is megsemmisült, így a gazdaságra hosszú távon is hatással volt ez az esemény. Habár a település és a termés jelentős része megsemmisült a termelés az árvíz évében sem állt le teljesen. Vörösmart dombon fekvő része megmenekült a pusztítástól. Az ott lévő házak, szőlőskertek, gyümölcsösök és gabonamezők érintetlenek maradtak.

A marseille-i merénylet (1934. október 9.), amely I. Sándor jugoszláv király halálát okozta, a szerb nacionalista reakciók felerősödését váltotta ki. Ennek következtében a Bácskában és a Drávaszögben élő, rendezetlen állampolgárságú optáns magyar és német lakosság – számszerűen 21 ezernél több fő – helyzete drámaian romlott, s 1934 decemberében több ezrüket kiutasították az országból.³⁹ A korszak szerb politikai vezetése nem titkolta fenntartásait az optánsokkal kapcsolatban. Nem volt ritka, hogy földtulajdonosok a határ mindkét oldalán – Magyarországon és Jugoszláviában – birtokkal rendelkeztek. 1934-re mintegy 9.000 hektár esett ilyen kettős tulajdon alá, amelyre a szerb fél rá akarta tenni a kezét; ennek érdekében következetesen korlátozták az optánsok határforgalmát és a rendszeres ingázást.⁴⁰ A Dunántúl című lapban már 1933-ban is írtak arról, hogy a szerb katonaság ellepte a területet, és a községeket csak engedéllyel lehetett elhagyni. Továbbá, hogy mindenkit, aki nekik gyanús volt, komoly ellenőrzésnek vetettek alá.⁴¹ Vörösmarton is számos német és magyar nemzetiségű optáns élt akkoriban, akik a határ mindkét oldalán rendelkeztek földterülettel. A kiutasítottak pontos számát azonban nehéz lenne meghatározni, mivel miután 1941-ben a Drávaszög visszatér Magyarországhoz, nagy valószínűséggel sok elüldözött is haza költözik. Ezt az állítást alátámasztja, hogy az 1941-es népszámlálás adatai az 1910-es összeíráshoz viszonyítva nem mutatnak drasztikus visszaesést a település lakosságszámában. Vannak azonban olyan újságcikkek és források, amelyek számszerű adatokkal is tudnak szolgálni a kitelepítettek-ről. A Dunántúl 276. számában például 16 kiutasított és további 17 kiutasításra váró családról írnak, hozzáteszik azt is, hogy a megszállók a testi fogyatékkal élőket sem kímélték.⁴² A kitelepítettek fogadására Magyarország szerte több menekülttábor is létesítettek. A kitelepítések gazdasági terhet tovább növelte, hogy az érintettek jelentős része földtulajdonos, földműves, illetve szőlősgazda volt.⁴³ Távozásukkal a mezőgazdasági szaktudás és a gyakorlott munkaerő egy része is eltűnt a térségből.

Vörösmart gazdasága az elszigeteltség, az árvizek és a társadalmi problémák ellenére is sokáig stabil maradt. A gazdasági világválság azonban Jugoszláviát is elérte, ami 1925 és 1930 között a mezőgazdasági termékek árának 56%-os, valamint az ipari termékek árának 25%-os csökkenését eredményezte.⁴⁴ Vörösmarton, ahol a gazdasági szerkezet erősen mezőgazdasági jellegű volt, ez különösen súlyosan érezte hatását: az elszigeteltség miatt amúgy is nehézkes értékesítést tovább rontotta a termények alacsony ára. Ahogyan azt a Bács Megyei Napló 1932. március 25-i száma találóan megjegyyezte, a „Bort, búzát, egészséget” áldás ekkorra átokká vált. Hiába volt bor és búza bőséggel, Vörösmart 1932-re már a súlyos elszegényedés jeleit mutatta. Alig akadt jómódú gazda a településen. Bár a bor kifogástalan minőségű volt és a termés is bőséges, a javakat nem tudták értékesíteni, így sok család nélkülözésre kényszerült.⁴⁵

6. A gazdasági kapcsolatok újjáéledése a visszatérés éveiben

Az 1940-es évek eseményei újra komoly kihívások elé állították Drávaszög lakóit. A magyar hadsereg 1941. április 11-én bevonult a Drávaszögbe.⁴⁶ Vörösmart lakói (akik 1921 júniusában is magyar állampolgárok voltak) hatósági intézkedés nélkül visszakapták magyar állampolgárságukat.⁴⁷ Vörösmart lakosságszámát tekintve az 1931-es népszámlálás óta nem történt nagy változás, a lakosság csak 27 fővel csökkent, azonban a lakosság nemzetiségi összetétele változott. 1931-ben már 116 szerb tartózkodott a településen és az 1934-es kitelepítéseket követően számuk tovább nőtt. A magyar csapatok bevonulását követően a szerbek egy része elhagyta a települést, visszatért azonban az 1934-ben kiutasított optánsok egy része.⁴⁸ A visszatérést követően a Batinai járás megszűnt, Vörösmart pedig 18 drávaszögi településsel együtt a Dárdai járáshoz került.⁴⁹

Számos központi erőfeszítés történt annak érdekében, hogy a régiót újra bevonják a magyarországi gazdasági vérkeringésbe. Jó példa erre, hogy a Báni-hegy szőlőterületeit újra a Villány–Siklói borvidékhez sorolták, így a borok minőségi besorolása is adott volt.⁵⁰ A drávaszögi települések lakói újra szabadon kereskedhettek az észak-baranyai községekkel, így az 1940-es évek első fele ilyen értelemben is fellendülést hozott.⁵¹ Ekkor 6500 hold szőlőt termeltek a Báni-hegy dombjain. A legelterjedtebb és legkeresettebb fajta akkoriban a tramini, a kadarka, a burgundi és a sauvignon volt. Több korabeli forrás is beszámol arról, hogy a Vörösmartiak a szőlőt nagy odafigyeléssel gondozták. Böven akadtak még 10 holdas szőlőgazdák, akik holdanként átlagban 10 hL terméssel számoltak. A bornak literjét 1944-ben átlagosan 3.50–4.80 pengőért értékesítették.⁵² A borászok munkáját egyéb módon is segítették. A Földművelési Minisztérium a „helyes szőlőművelésre és az okszerű borkezelésre való ránevelés céljából” szőlészeti és borászati kerületi felügyelőt nevezett ki Vörösmarra.⁵³ A termelőknek még a háború vége felé, 1944-ben sem volt gondjuk az inputanyagok beszerzésével, a termelés és a kereskedelem még akkor is virágzott.⁵⁴

A háború 1944 őszén érte el a Drávaszöget, amikor is a kisköszegi ütközet után a vörös hadsereg a partizánokkal együtt bevonult a területre. A zsidó vallásúak egy részét a németek már korábban deportálták. Összesen 25 lakosról tudunk, akik koncentrációs táborban veszítették életüket. Habár a leghevesebb harcok Kisköszegen és környékén voltak, akadtak bőven vörösmarti áldozatok is. A zsidó áldozatok mellett összesen 16 katonai halotról, 11 mártírról és 7 polgári áldozatról tudunk. A neveiket 2025-ben emlékmű őrzi a településen.

7. ábra: A II. világháború vörösmarti áldozatai emlékére emelt emlékmű

Forrás: Saját felvétel (2025)

A magyar és német lakosság tehát a háború okán tovább csökkent. 1945 után újabb telepések érkeztek a térségbe. Az első világháborút követő betelepítésekkel ellentétben már nem csak azokra a településekre érkeztek, ahol kiterjedt uradalmi birtokok voltak. A telepések nagy részét az elmenekült vagy legyilkolt németek otthonaiban helyezték el, így volt olyan település, ahol az egész falú lakossága kicserélődött (lásd: Albertfalva, a mai Grabovac). Az 1945 előtt magyar és német lakosságú Vörösmart felső részén egy egészen új utcát hoztak létre a délszláv (főként a boszniai Tuzla, Teslić és Zavidovići környékéről érkező) telepések számára. A lakosság nemzetiségi arányának változása a gazdaságra is komoly hatást gyakorolt. A telepések jelentős része olyan vidékről érkezett, amely földrajzi adottságai miatt nem volt alkalmas szőlő- és gyümölcsstermesztésre, ezért nem rendelkeztek ismeretekkel sem a szőlőművelés, sem a borkészítés terén, emiatt nagy szőlőterületek maradtak műveletlenül. A határvonallal újbóli megjelenésével a kereskedelem ismét visszaszorult. A Bácskával összekötő híd csak az 1970-es években épült meg, így a Drávaszög egészen addig az elszigeteltség állapotában maradt.

Összefoglalás

A tanulmány Vörösmart gazdasági és társadalmi viszonyainak alakulását vizsgálta 1867 és 1945 között. A település a Drávaszög egyik sajátos fekvésű központja, amelyet földrajzi elhelyezkedése, a domb és az árterület kettőssége, valamint történelmi körülményei egyaránt meghatároztak. A vizsgált időszakban Vörösmart gazdasági és társadalmi pályáját egyszerre alakították a természeti adottságok, az árvízvédelmi és közlekedési beruházások, a helyi intézmények működése, valamint a politikatörténeti fordulatok. A dualizmus idején a település vásártartási joga, a kikötő és a vasútvonal kiépítése elősegítette a piaci integrációt. A nagyközség a Baranyavári járás egyik gazdasági központjává vált: a szőlő- és gyümölcs-termesztés mellett jelentős volt az állattartás, a földművelés, a kisipar és a helyi kereskedelem. A település gazdasági jelentőségét a helyi intézmények is erősítették. A Baranyavörösmarti Kölcsonös Segélyzőegylet és a Thury D. Gyógyszertár a helyi társadalom gazdasági és egészségügyi ellátását szolgálta, a tejszövetkezet pedig a mezőgazdasági termelők közös értékesítését célozta, még ha eredményei el is maradtak a regionális átlagtól.

Az első világháborút követően a trianoni határváltozások súlyos következményekkel jártak. A település elveszítette addigi piaci kapcsolatait, és kereskedelme a Drávaszögön belülré szorult vissza. Bár a népességszám nem csökkent drasztikusan, a nemzetiségi és vallási összetétel átalakult: a magyar reformátusok száma visszaesett, míg a német és szerb lakosság aránya növekedett. A gazdasági szerkezetben fokozatosan erősödött az önellátás, amely hosszú időre biztosította a település túlélését.

A két világháború közötti időszakot több külső sokk is befolyásolta. Az 1926-os árvíz a gazdasági eszközök és termés jelentős pusztulását okozta, a világválság a mezőgazdasági termékek árának zuhanásán keresztül idézett elő elszegényedést, az 1934-es kiutasítások a szakképzett földművesek és szőlősgazdák egy részének elvesztésével jártak.

1941-ben rövid ideig újra integrálták a települést a magyarországi gazdasági térbe. A szőlőterületeket ismét a Villány–Siklói borvidékhez sorolták, javult az inputanyagokhoz való hozzáférés, és a borászati termelés fellendült. A háborús fordulatok azonban hamarosan újból megszakították a folyamatot: a front átvonulása és az 1945 utáni délszláv betelepítések alapvetően átalakították a település demográfiai és gazdasági szerkezetét.

Látható, hogy Vörösmart fejlődése a vizsgált időszakban erősen függött a külső történelmi körülményektől. A vízrendezési beruházások, a közlekedési kapcsolatok, a határváltozások és a társadalmi átalakulások együttesen alakították a település gazdasági pályáját. A vizsgálat hozzájárul annak megértéséhez, miként tudott egy határ menti közösség a 19–20. század fordulóján egyszerre alkalmazkodni a természeti környezethez, a politikai változásokhoz és a gazdasági kihívásokhoz.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Lóczy Lajos (1912): A Villányi és Báni hegység geológiai viszonyai. In: Földtani Közlöny. 42. évf., 1–12. szám., 674. old.
- 2 Baranyai Júlia (1976): Vízbe vesző nyomokon. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 9–16. old.
- 3 Kis Mária Magdolna (2007): Együtt a Duna-Dráva közén. HunCro Sajtó és Nyomdaipari Kft. Eszék. 134. old.
- 4 Lásd: Közgazdasági Értesítő (1882): „Ármentesítés és belvízrendezés Vörösmart, Herczeg-Szőlős, Laskó és Darócz községek határaitban.” Közgazdasági Értesítő, 1. évfolyam, 1–26. szám. 27. old.; Vízügyi Közlemények (1881): „Kulturmérnöki jelentések az 1881. évben tett talajjavítások terén tett intézkedésekről.” Budapest. 64. old.
- 5 Kaposi Zoltán (2025): Economic Changes of the Habsburgs’ Estate of Sátorhely, 1920–1941. Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia V. 2025. DOI 10.15170/SESHST-05. 103. old.
- 6 Albert Főherceg (1883): 215–217. old.
- 7 Lábadi Károly (2008): Drávaszög Lexikon. Timp Kiadó. Budapest. 505. old.
- 8 Pesti Hírlap, 1842. március 13., 177. old.
- 9 Mohács és vidéke, 1896. április 12., 1. old.
- 10 Dunántúl, 1911. december 28., 4. old.
- 11 Orosz István (2002): A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon. Zempléni Múzsza II. Évf. 1. szám. 5–17. old.
- 12 Mezőgazdasági statisztika (1897): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Budapest
- 13 Dunántúl, 1918. december 7., 6. old.
- 14 Pécsi Napló, 1901. március 6., 3. old.
- 15 Knolmajer Bence (2002): A klímaváltozás káros hatása a szőlőre. Georgikon for Agriculture, 26. évf., 3. szám, 55–56. old.
- 16 Albrecht főherceg (1883): Albrecht főherceg ő fensége bellyei uradalmának leírása. Bécs
- 17 Pécsi Közlöny, 1897. augusztus 7., 4. old.
- 18 Lásd: Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1902. október 1, 118. szám.
- 19 Lásd: Pécsi Napló, 1910. július 24., 11. old.
- 20 Pécsi Hírlap, 1910. július 31., 3. old.
- 21 Lásd: Pécsi Napló, 1901. március 6., 3. old.
- 22 Kaposi Zoltán (2022): Agrárnagyüzemek működési nehézségei a Dráva mentén 1920 körül. Közép-Európai Közlemények. 15. évf., 54. szám. 9–32. old.
- 23 Lásd: Pécsi Napló, 1900–1920
- 24 Mohács, 1901. március 03., 7. old.
- 25 Gulyás László (2019): A Trianoni Békediktátum története hét kötetben, I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 547–549. old.

- 26 Merki Laura (2020): Baranya sorsa az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után. *Pélmonostor*. 35–45. old.
- 27 Taslidžić, D. (2021): Trianonski rondel srama. Horvat M.M. Kneževi Vinogradi. 77-85. old.
- 28 Lásd: Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika (1921): Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god. – knjiga 1. Prisutno stanovništvo po veroispovesti i po maternjem jeziku. Sarajevo.
- 29 Lásd: Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika (1938): Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 god. – knjiga 2. Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Beograd. és Magyar Statisztikai Közlemények (1914): A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 3. rész, A népesség foglalkozása részletesen.
- 30 Tarnai Attila (2025): Economic Changes in the Hungarian-populated Settlements in Drávaszög (1920-1941). *Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia V*. 2025. DOI 10.15170/SESHST-05. 137–152. old.
- 31 Bács Megyei Napló, 1929.03.30. 7.old
- 32 Lásd: Tarnai (2025), 143-144. old.
- 33 Dimitrijević, Kolar Mira (1998): Belje između dva svjetska rata: uloga politike u organizaciji beljskog gospodarstva od 1918. do 1941. godine. *God. 30. Br. 3. Zagreb*. 507–525. old.
- 34 *Vízügyi Közlemények* (1928): A határ által feldarabolt vízitársulatok műszaki helyzete. *Vízügyi Közlemények*, 10. évf., pp. 21–24.
- 35 *Közgazdasági Értesítő* (1882), 27. old.
- 36 Čiček, Vladimir (1973): Velike vode–Poplave u Slavoniji i Baranji. *Glas Slavonije, Osijek*.
- 37 Lásd: *Dunántúl*, 1926. július 17.; *Pécsi Napló*, 1926 július 10. 2. old.
- 38 *Hírlap* 1926. július 25., 1. old.
- 39 Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (2008) (szerk): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó. Budapest. 80. old.
- 40 Hornyák Árpád (2010): *Találkozások–ütközések fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből*. Bonz Nyomdaipar Kft. Pécs. 61–74 old.
- 41 *Dunántúl*, 1933. március 4., 4. old.
- 42 *Dunántúl*, 1934 december 7. 276. szám, 2. old.
- 43 *Dunántúl*, 1934. december 07., 1–2. old.
- 44 Bíró, László (2014) *A Vajdaság a két világháború között: Adalékok a jugoszláv gazdasági integráció hatásaihoz*. In: *Vojvodanski prostor u kontekstu Evropske istorije*. Filozofski Fakultet, Novi Sad. ISBN 978-86-6065-293-7. 65–76. old.
- 45 Bács Megyei Napló, 1932 március 25., 3. old
- 46 Olasz Lajos (2024): *Politikiai viták a Muraköz és a Muravidék visszacsatolásáról*. *Közép-Európai Közlemények*. XVII. évf. 1. szám, 2024/1. szám № 58. 169–190 old.

- 47 A. Sajti Enikő (2014): A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után, In: Pál, József; Vajda, Zoltán (szerk.) *Bölcsészettudományok*, Szegedi Egyetemi Kiadó pp. 259–292.
- 48 Botlik József (2011): A Bácska, a Drávaszög, a Muramellék (Muravidék) és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal: 1941. április-július. *Közép Európai Közlemények* 4. évf. 3-4. 68–80.
- 49 Lásd: Központi Statisztikai Hivatal (1947): *Az 1941. évi népszámlálás: Demográfiai adatok*. 1947. Budapest
- 50 *Borászati Lapok*, 1942. június 13., 142. old.
- 51 Erdélyi Ernő (1941): A hazatérő Délbaranya a számok tükrében. *Kisebbségi Körlevél*. V. évf., 365—377. old.
- 52 *Zalai Magyar Élet*, 1944. augusztus 10., 2. old.
- 53 *Borászati Lapok*, 1941. december 13., 311. old.
- 54 *Szegedi Új Nemzedék*, 1944. augusztus 13., 9. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- A. Sajti Enikő (2014):** A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után, In: Pál, József; Vajda, Zoltán (szerk.) *Bölcsészettudományok*, Szegedi Egyetemi Kiadó pp. 259–292.
- Albrecht Főherceg (1883):** *Albrecht Főherceg Ő Fensége Bellyei Uradalmának Leírása*. Bécs.
- Baranyai Júlia (1976):** *Vízbe vesző nyomokon*. Forum Könyvkiadó. Újvidék.
- Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (2008) (szerk):** *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bíró, László (2014):** A Vajdaság a két világháború között: Adalékok a jugoszláv gazdasági integráció hatásaihoz. In: *Vojvođanski prostor u kontekstu Evropske istorije*. Filozofski Fakultet, Novi Sad. ISBN 978-86-6065-293-7. 65–76. old.
- Botlik József (2011):** A Bácska, a Drávaszög, a Muramellék (Muravidék) és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal: 1941. április-július. *Közép Európai Közlemények* 4. évf. 3-4. 68–80.
- Čiček, Vladimir (1973):** *Velike vode–Poplave u Slavoniji i Baranji*. Glas Slavonije, Osijek
- Dimitrijević, Kolar Mira (1998):** *Belje između dva svjetska rata: uloga politike u organizaciji beljskog gospodarstva od 1918. do 1941. godine*. Évf. 30., 3. sz. Zagreb. 507–525. old.
- Erdélyi Ernő (1941):** A hazatérő Délbaranya a számok tükrében. *Kisebbségi Körlevél*. V. évf., 365—377. old.
- Gulyás László (2019):** *A Trianoni Békediktátum története hét kötetben, I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914-1918*. Egyesület Közép Európa Kutatására. Szeged. 547–549. old.

- Hornyák Árpád (2010):** Találkozások–ütközések fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből. Bonz Nyomdaipar Kft. Pécs.
- Kaposi Zoltán (2022):** Agrárnagyüzemek működési nehézségei a Dráva mentén 1920 körül. Közép-Európai Közlemények. 15. évf., 54. szám. 9–32. old.
- Kaposi Zoltán (2025):** Economic Changes of the Habsburgs’ Estate of Sátorhely, 1920–1941. Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia V. 2025. DOI 10.15170/SESHST-05. 103–121. old.
- Kis Mária Magdolna (2007):** Együtt a Duna-Dráva közén. HunCro Sajtó és Nyomdaipari Kft. Eszék.
- Knolmayer Bence (2002):** A klímaváltozás káros hatása a szőlőre. Georgikon for Agriculture, 26. évf., 3. szám, 55–56. old.
- Közgazdasági Értesítő (1882):** „Ármentesítés és belvízrendezés Vörösmart, Herczeg-Szőlős, Laskó és Darócz községek határaitban.” Közgazdasági Értesítő, 1. évfolyam, 1–26. szám. 27. old.
- Lábadi Károly (2008):** Drávaszög Lexikon. Timp Kiadó. Budapest. 505. old.
- Lóczy Lajos (1912):** A Villányi és Báni hegység geológiai viszonyai. In: Földtani Közlemény. 42. évf., 1–12. szám., 674. old.
- Merki Laura (2020):** Baranya sorsa az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után. Pélmónostor.
- Olasz Lajos (2024):** Politikai viták a Muraköz és a Muravidék visszacsatolásáról. Közép-Európai Közlemények. XVII. évf. 1. szám, 2024/1. szám. 169–190 old
- Orosz István (2002):** A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon. Zempléni Múzsza II. Évf. 1. szám. 5–17. old.
- Tarnai Attila (2025):** Economic Changes in the Hungarian-populated Settlements in Drávaszög (1920–1941). Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia V. 2025. DOI 10.15170/SESHST-05. 137–152. old.
- Taslidžić, D. (2021):** Trianonski rondel srama. Horvat M.M. Kneževi Vinogradi.
- Vízügyi Közlemények (1881):** „Kulturmérnöki jelentések az 1881. évben tett talajjavítások terén tett intézkedésekről.” Budapest. 64. old.
- Vízügyi Közlemények (1928):** A határ által feldarabolt vízitársulatok műszaki helyzete. Vízügyi Közlemények, 10. évf., 21–24. old.

Statisztikai kiadványok, címtárak

- Arcanum Digitális Térképgyűjtemény:** Európa a XIX. században. Elérhető: <https://maps.arcanum.com/hu/> [Letöltés dátuma: 2025. május 22.]
- Arcanum Digitális Térképgyűjtemény:** Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. Század). Elérhető: <https://maps.arcanum.com/hu/> [Letöltés dátuma: 2025. május 22.]
- Hungaricana Digitális Térképgyűjtemény:** Vörösmarth m[ező] városhatárának eredeti rendezési térképe. 1857. Elérhető: <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkepar/1597/> [Letöltés dátuma: 2025. május 22.]

Központi Statisztikai Hivatal (1947): Az 1941. évi népszámlálás: Demográfiai adatok. 1947. Budapest

Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika (1921): Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god. – knjiga 1. Prisutno stanovništvo po veroispovesti i po maternjem jeziku. Sarajevo.

Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika (1937): Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 god. – knjiga 1. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava. Beograd

Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika (1938): Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 god. – knjiga 2. Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Beograd

Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika (1940): Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 god. – knjiga 4. Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju. Sarajevo

Magyar Statisztikai Közlemények (1913): A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest

Magyar Statisztikai Közlemények (1914): A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 3. rész, A népesség foglalkozása részletesen.

Magyar Statisztikai Közlemények (1914): A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 3. rész. A népesség foglalkozása részletesen. Budapest

Magyar Statisztikai Közlemények (1916): A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 5. rész, Részletes demográfia. Budapest

Mezőgazdasági statisztika (1897): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Budapest

Nagy Magyar Compass (1918/19–1919/20): XLVI–XLVII. évf. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. Budapest

Sajtóforrások

Pesti Hírlap, Mohács és Vidéke, Dunántúl, Pécsi Napló, Pécsi Közlöny, Vasúti és Közlekedési Közlöny, Hírlap, Mohács, Bács Megyei Napló, Közgazdasági Értesítő, Borászati Lapok, Zalai Magyar Élet, Szegedi Új Nemzedék.

DOMONKOS ENDRE

habilitált egyetemi docens,

Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar, Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék
associate professor, habil, Budapest Business University, Faculty of Commerce, Hospitality and Tourism, Department of Economics and Business Studies

ORCID: 0000-0003-1899-4798

email: domonkos.endre@uni-bge.hu

A REGIONÁLIS ÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK TAPASZTALATAI SPANYOLORSZÁGBAN

*THE EXPERIENCES OF REGIONAL AND PARLIAMENTARY
ELECTIONS IN SPAIN*

ABSTRACT

On 28 May 2023, regional and local elections were held in Spain. As a result of the local elections in twelve autonomous communities, the structure of the party system changed substantially. Whereas the Popular Party (PP) won 31.5 per cent of the votes and became the largest political force in the Iberian country, the Spanish Socialist Workers' Party suffered significant losses compared to 2019, winning barely three of the 12 regions, where the vote was held. Its main coalition partner, Unidas Podemos lost its key role in the formation of local governments in several autonomous communities, including Aragonia, the Balearic Islands and Valencia. The centrist, Ciudadanos, only obtained 300 000 votes and remained without any representation in the regional parliaments. Vox became the third largest party with 7,19 per cent of the votes, which played an important role in the coalition negotiations between the two main right-wing parties at the regional level. Due to the defeat of the left-wing coalition, the Prime Minister, Pedro Sanchez officially announced to held general elections on 23 July 2023. As a result of parliamentary elections, the right-wing Popular Party won 33 per cent of the votes (176 mandates), whereas the socialists trailed 121 seats in the 350-seat lower house, but none of them obtained the absolute majority of the votes cast (176 seats).

The aim of the paper is to analyse the results of the local and parliamentary elections in Spain by taking into account the factors that determined the restructuring of the party system in the Iberian country. Besides the evaluation of regional elections,

emphasis will be placed on the detailed analysis of the consequences of the general elections of 23 July 2023.

Keywords: regional and parliamentary elections, Spain, party system, Popular Party, Spanish Socialist Workers' Party

Kulcsszavak: regionális és országgyűlési választások, Spanyolország, pártrendszer, Spanyol Néppárt, Spanyol Szocialista Munkáspárt

1. Bevezetés

2023. május 28-án regionális és helyhatósági választásokat tartottak 12 autonóm közösségben Spanyolországban, melynek eredményeként a pártrendszer jelentős mértékben átalakult. Míg a Spanyol Néppárt (PP) a szavazatok 31,5 százalékával a legerősebb politikai erővé vált az ibériai országban, addig a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) a 2019-es választásokhoz képest lényegesen gyengébben szerepelt, és mindössze 3 autonóm közösségben (Asztúria, Kasztília La-Mancha és Navarra) győzött a jobboldali politikai erőkkel szemben. A szocialisták koalíciós partnere, az Unidas Podemos elvesztette a kormányzás terén korábban betöltött szerepét egy sor autonóm közösségben, Aragóniában, a Baleári-szigeteken és Valenciában. A centrista Ciudadanos összesen 300 ezer szavazattal tartományi parlamenti képviselő nélkül maradt. A Vox több mint 1,6 millió szavazattal (7,19 százalék), harmadik politikai erőként meghatározó szerepet játszott a kormányalakítási tárgyalások során tartományi szinten. A baloldali kormánykoalíció veresége miatt 2023. július 23-án előrehozott választásokat tartottak a dél-európai országban. Az országgyűlési választásokat a jobbközép Spanyol Néppárt nyerte meg a szavazatok 33 százalékával (137 képviselői hely), miközben a szocialisták 121 mandátumot szereztek a 350 fős Képviselőházban, ugyanakkor egyik politikai erő sem szerezte meg a kormányalakításhoz szükséges mandátumok abszolút többségét (176 képviselői hely).

A tanulmány célja a spanyolországi regionális és országgyűlési választások eredményeinek és a pártrendszer átalakulását befolyásoló tényezők vizsgálata. Lényeges szempontot jelent a regionális választások értékelése mellett a 2023. július 23-i országgyűlési választások következményeinek átfogó elemzése.

2. A regionális és a helyhatósági választások eredményei és következményei

A 2023. május 28-án, 12 autonóm közösségben (Aragónia, Asztúria, Baleári-szigetek, Extremadura, Kanári-szigetek, Kantábria, Kasztília-La Mancha, Kasztília és León, Madrid, Murcia, Navarra és La Rioja, továbbá Ceuta és Melilla) rendezett regionális és helyhatósági választásokon a részvételi arány 63,91 százalék volt, amely 1,3 százalékponttal maradt el a 2019-ben tartott választásokon mért részvételtől. A Belügyminisztérium adatai alapján megállapítható, hogy az autonóm közösségek szintjére lebontva, Extremadura tartományban volt a legma-

gasabb a részvételi arány (72,6 százalék), melyet La Rioja és Kantábria követett, miközben a legkevesebben Melilla városában mentek el szavazni (a választópolgárok összesen 54,4 százaléka).¹

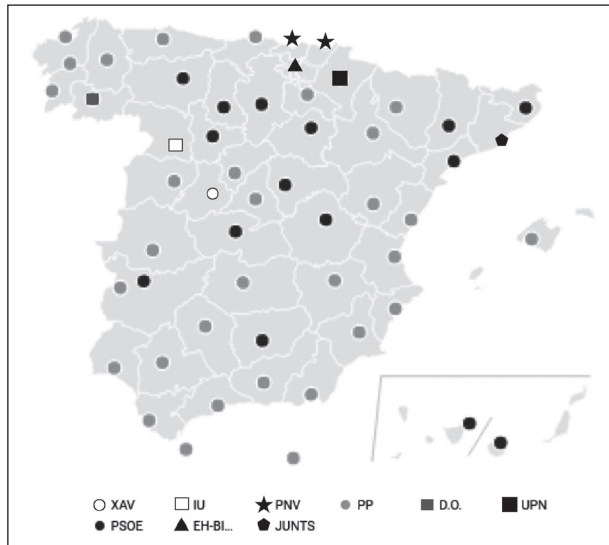
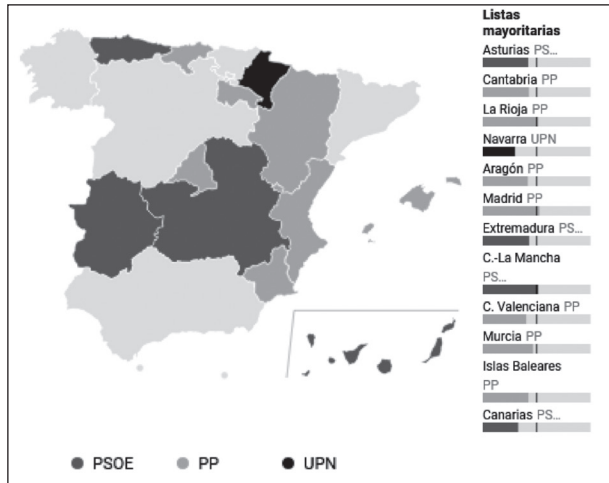
Az ibériai országban május végén tartott regionális és helyhatósági választásokat a jobbközép Spanyol Néppárt (PP) elsöprő többséggel nyerte meg. A konzervatív politikai erő közel 750 000-rel több szavazatot szerzett a választásokon, mint a jelenleg kormányzó balközép Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE). Az Alberto Núñez Feijóo-vezette párt abszolút többséget szerzett a Madridi Autonóm Közösségben és La Rioja tartományokban. A PP korábban szocialista vezetésű tartományokban is nagyon jó eredményeket ért el. A Valenciái Autonóm Közösségben a szavazatok 36,49 százalékaival első helyen végzett és a radikális jobboldali Vox-szal alakított tartományi kormányt. A Néppárt a Baleári-szigeteken ugyancsak Santiago Abascal pártjának támogatásával szerzett stabil többséget. A helyhatósági választásokon a Spanyol Néppárt számos korábban hagyományosan szocialista vezetésű városban (Palma de Mallorca, Sevilla, Valladolid és Valencia) győzött.² A Spanyol Néppárt összesen 7 millió szavazattal (31,5 százalék) a legnagyobb támogatottsággal rendelkező politikai erő lett az ibériai országban. A jobbközép-konzervatív Néppárt sikeresen mozgósította a választóit, miközben a spanyol szocialistákban és a centrista Ciudadanosból kiábrándult szavazók jelentős része fordult a mérsékelt, Európa-párti jobbközép politikai erő irányába.

A regionális és helyhatósági választások másik nyertese, a radikális jobboldali és bevándorlásellenes Vox volt. Santiago Abascal pártja 13 képviselői helyet szerzett a valenciái tartományi parlamentben, nyolcat a Baleári-szigeteken, kilencet Murciában és hetet Aragónia regionális törvényhozó testületében. A radikális jobboldali párt néhány kivételtől eltekintve szinte valamennyi autonóm közösség tartományi parlamentjében rendelkezik képviselői mandátummal. A Vox-ra összesen 1,6 millió spanyol választópolgár adta le a szavazatát, így a harmadik legnagyobb politikai erővé vált az ibériai országban. A Vox kiváló választási szereplését mutatja, hogy a párt 2019-hez képest megháromszorozta (530-ról 1687-re) tartományi képviselőinek számát.³

A választások egyik nagy vesztese a kormányzó Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) volt, amely a szavazatok 28,1 százalékaival az elmúlt két évtized egyik legrosszabb választási eredményét érte el. A kilenc autonóm közösség közül, melyet korábban regionális szinten a PSOE balközép erő a koalíciós partnereivel együtt irányított, összesen csak három tartományt tudott megtartani: Asztúriát, Kasztília La-Manchát és Navarrát. A szocialisták egy sor városban (Burgos, Granada, Huelva, Palma, Segovia, Sevilla és Valladolid) alulmaradtak a jobbközép Néppárttal szemben. 2019-es választásokkal összehasonlítva 22 város közül 15-ben az ellenzéki Spanyol Néppárt jelöltjei győztek a Pedro Sánchez vezette párttal szemben.⁴ A spanyol szocialisták gyenge választási szereplése szorosan összefügg a politikai baloldal megosztottságával, a PSOE és az Unidas Podemos közötti konfliktussal, amely a szexuális cselekményekre vonatkozó Btk. módosítás kapcsán

alakult ki a koalíciós partnerek között. Végül a párt pozíciójának meggyengülését eredményezte az EH-Bildu szeparatista baszk és a Katalónia önállóságáért küzdő elszakadáspárti Katalán Köztársasági Baloldal (ERC) irányába folytatott engedmények politikája, amelytől a PSOE és az Unidas-Podemos kormánykoalíció stabilitása függött.

1. térkép: A 2023. május 28-i regionális és helyhatósági választások eredményei Spanyolországban

Forrás: Resultados Elecciones Autonómicas 2023.

El Mundo, 2023. május 28. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/resultados/index.html> Letöltve: 2024. június 20.

A választások másik nagy vesztese a centrista Ciudadanos (Cs) volt, amely közel 2400-al kevesebb önkormányzati képviselői helyet szerzett a 2019-es választásokkal összehasonlítva, amikor a párt 2700 településen rendelkezett önálló képviseléssel. Míg a politikai erő 2019-ben közel 2 millió szavazatot kapott, addig a 2023. május végén rendezett regionális és helyhatósági választásokon összesen 300 000 választópolgár biztosította támogatásáról. A Ciudadanos képviselő nélkül maradt mind a tizenkét autonóm közösség parlamentjében.⁵ A Cs összesen 380 önkormányzati képviselői helyet tudott szerezni tartományi és település szinten.⁶

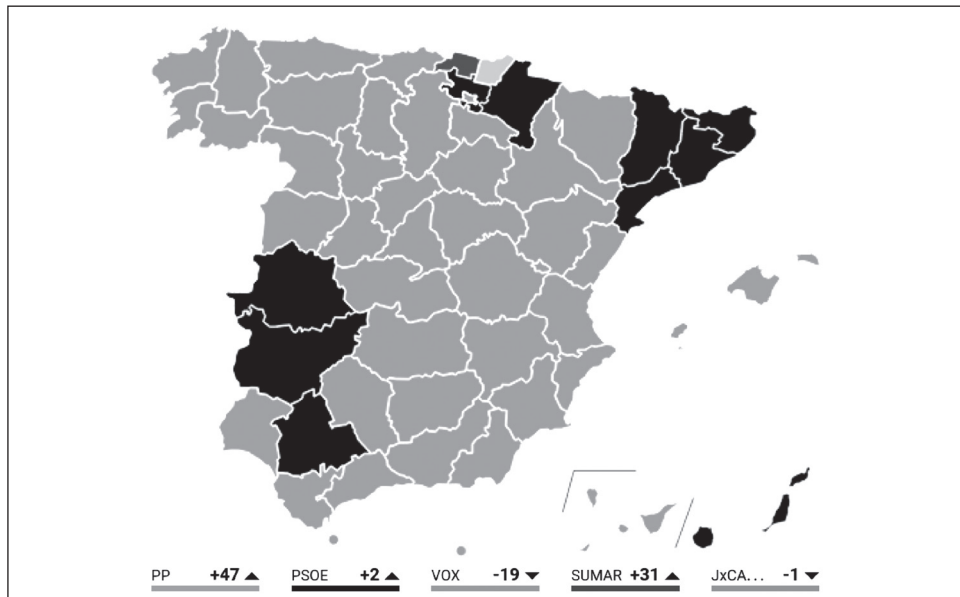
A radikális Unidas Podemos valamennyi autonóm közösségben és önkormányzati képviselőtestületben lényegesen kevesebb képviselői helyhez jutott 2019-el összehasonlítva. A párt Navarra kivételével elvesztette korábbi kormányalakításban játszott kulcsszerepét Aragóniában, a Baleári-szigeteken és a Valenciái Autonóm Közösségben. Az Unidas Podemos képviselői emellett nem jutottak be a Madridi Autonóm Közösség, a Kanári-szigetek és Valencia törvényhozó testületeibe.⁷

Összességében véve elmondható, hogy a 2023. május 28-i regionális és helyhatósági választások a mérsékelt jobbközép Spanyol Néppárt (PP) és a radikális jobboldali Vox győzelmét eredményezték. A spanyol baloldal megosztottsága és sokszor ellentmondásos politikája azt eredményezte, hogy a kormányon lévő szocialisták és az Unidas Podemos támogatottsága számottevő mértékben csökkent. A spanyol pártrendszer átrendeződését mutatja, hogy a korábbi centrista Ciudadanos politikailag is meggyengült és elvesztette tartományi szinten való képviselői helyét. A regionális választások egyszersmind merően új politikai helyzetet teremtettek az ibériai országban. Pedro Sánchez kormányfő pártja gyenge választási eredményeit értékelve, bejelentette, hogy július 23-án előrehozott országgyűlési választásokat tartanak Spanyolországban.⁸ A radikális baloldal, az Unidas Podemos jelentős mértékben meggyengült a regionális és a helyhatósági választásokon, ezért a Sumar (Egyesülés) nevű progresszív baloldali tömörüléssel kötött választási megállapodást.

3. Az országgyűlési választások és következményei

A 2023. július 23-i parlamenti választásokon a részvételi arány 70,4 százalék volt, amely 4,2 százalékponttal magasabb mint 2019 novemberében, amikor a választókorúak 66,2 százaléka járult az urnához.⁹ A Belügyminisztérium adatai alapján Kantabriában, La Riojában, Kasztília La-Mancha és Kasztília és León autonóm közösségekben volt a legmagasabb a részvételi arány (74 százalék felett), miközben Ceuta és Melilla városokban lényegesen kevesebben mentek el szavazni (55,6 és 49,7 százalék), amelyben szerepet játszott az is, hogy a választások időpontja egybeesett a nyári szabadság kezdetével az ibériai országban. Ez utóbbi tényező jelentős mértékben befolyásolta a szavazói hajlandóságot. A választásokon közel 2,5 millió választópolgár pedig levélben adta le szavazatát.

2. térkép: A 2023. július 23-i országgyűlési választások eredményei Spanyolországban

Forrás: Elecciones generales 2023. El Mundo, 2023. július 23. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales.html> Letöltve: 2024. június 21.

Az előrehozott parlamenti választásokat a mérsékelt jobbközép Spanyol Néppárt nyerte meg a szavazatok 33 százalékával. Az Alberto Núñez Feijóo-vezette párt több mint 8 millió szavazattal az elmúlt évtized egyik legjobb választási eredményét érte el. A Néppárt Katalónia és Navarra autonóm közösségek kivételével valamennyi tartományban győzött és sikeresen mozgósította a kormányváltás iránt elkötelezett, de bizonytalan szavazókat. Ugyanakkor a jobboldali pártoknak nem sikerült megszereznie a 350 fős Képviselőházban a kormányzáshoz szükséges parlamenti mandátumok abszolút többségét (176 képviselői hely). A Néppárt viszont megőrizte kényelmes többségét a 208 fős Szenátusban is, ahol 120 szenátori helyet szerzett.¹⁰

A spanyol szocialisták 2019 novemberéhez képest jobb eredményt értek el, és 7,6 millió szavazattal (31,7 százalék) a második helyen végeztek. A Spanyol Szocialista Munkáspárt a hagyományosan baloldali szavazóbázissal bíró tartományokban és településeken ért el kiugróan jó eredményt (Katalónia és Navarra mellett Extremadurában Cáceres és Badajoz városokban). Pedro Sánchez baloldali kormányfő nagyon jónak értékelte pártja választási eredményét és a baloldali progresszív erők győzelméről és összefogásáról beszélt a választások éjszakáján tartott beszédében.¹¹

A Vox 2019 novemberéhez képest lényegesen gyengébben szerepelt. Santiago Abascal pártja a korábbi 52 helyett mindössze 33 képviselői helyhez jutott a 350

fős Cortezben. Bár a radikális jobboldali erő 3 millió szavazattal a harmadik leg-erősebb pártként került be az új összetételű Képviselőházba, Abascal a Vox gyenge szerepléséért főleg a közvélemény-kutatások felméréseit tette felelőssé, melyek rendre meggyőző jobboldali többséget jósoltak.¹²

Egészében véve elmondható, hogy a Pedro Sánchez baloldali kormányfő választási kampánya, amely a Vox hatalomra kerülésének veszélyével riogatta a spanyol választópolgárokat, hatásosnak bizonyult és szerepet játszott abban, hogy a radikális jobboldali párt – a korábbi várakozásokkal szemben – lényegesen gyengébb eredményt ért el. A Vox helyzetét érdemben gyengítő tényező volt, hogy közel félmillió, korábban a politikai erőt támogató választópolgár inkább a mérsékelt jobbközép Spanyol Néppártra adta le szavazatát.

A választások egyik legnagyobb meglepetése, a baloldali és progresszív politikai erőket tömörítő, Sumar (Egyesülés) jó választási szereplése. A korábbi miniszterelnök-helyettes asszony, Yolanda Díaz által 2022 tavaszán alapított politikai tömörülés sikeresen mozgósította az Unidas Podemos mellett a Más País és a Compromís politikai formációk szavazóit, és 3 millió szavazattal 31 képviselői mandátumot szerzett a Képviselőházban.¹³

A kisebb regionális és nacionalista pártok a radikális függetlenségpárti, Katalán Köztársasági Baloldal (ERC) kizárólag Barcelona és Girona tartományokban ért el jó eredményt (4 és 2 mandátum), csakúgy, mint JxCat-Junts (Együtt Katalóniáért) pártszövetség, amely összesen 7 képviselői helyhez jutott. Baszkföldön a mérsékelt nacionalista Baszk Nacionalista Párt (PNV) megőrizte befolyását Bizkaia és Gipuzkoa provinciákban. Ez utóbbi politikai erő 5 képviselői helyet szerzett a Képviselőházban, ugyanakkor a radikális és szeparatista EH-Bildu tovább erősödött.¹⁴

Az országgyűlési választások eredményei alapján megállapítható, hogy egyetlen politikai erő sem szerezte meg a kormányalakításhoz szükséges parlamenti mandátumok abszolút többségét (176 képviselői hely) a 350 fős Képviselőházban.

Az alkotmányos szabályozás alapján VI. Fülöp a választásokon győztes, Alberto Núñez Feijóo néppárti miniszterelnök-jelöltet kérte fel kormányalakításra.¹⁵ 2023. szeptember 27-én a néppárti kormányfő-jelöltnek a beiktatási szavazás második fordulójában sem sikerült megszereznie a kormányalakításhoz szükséges parlamenti mandátumok abszolút többségét. Feijóo összesen 172 igen szavazatot kapott 177 ellenében.¹⁶

Az Alkotmány előírásainak megfelelően az uralkodó második körben, Pedro Sánchezt bízta meg azzal a feladattal, hogy stabil kormányt alakítson. Az ügyvezető szocialista miniszterelnök-jelölt először a radikális baloldali Sumar tömörülés vezetőjével, Yolanda Díazzal kötött koalíciós megállapodást. A kompromisszumos egyezség tartalmazza a baloldali szövetség által szorgalmazott legfőbb követeléseket, így többek között a heti munkaidő jelenlegi 40 órától 37,5 órára történő csökkentését 2025-ig, a munka törvénykönyvének átfogó reformját a szociális partnerek bevonásával. A két párt vezetője megállapodott a bankszektort és az energetikai

ágazatot terhelő különadó 2024 végéig való fenntartásában, valamint a zöld és digitális gazdaság átállításához szükséges feltételek megteremtésében. Egészében véve elmondható, hogy a közel 48 oldalas dokumentum egy sor jóléti és szociális intézkedést tartalmaz, miközben egyszer sem történt konkrét utalás a szövegben a katalán függetlenségi pártok által szorgalmazott politikai amnesztia megadására.¹⁷

A kormányalakítás érdekében a szocialista vezetés a radikális elszakadáspárti Katalán Köztársasági Baloldallal (Equerra Republicana de Catalunya) is előzetes megállapodást kötött, amely tartalmazza a központi kormány részéről Katalónia adósságállománya egy részének (összesen 15 milliárd euró) elengedését és a vasúti infrastruktúrát érintő fejlesztések befejezését. A felek kölcsönösen megegyeztek abban, hogy tovább folytatják a madridi kormány és a Generalitat között megkezdett párbeszédet Katalónia helyzetének átfogó rendezése érdekében.¹⁸ Pedro Sánchez beiktatásához azonban szükség volt a katalán függetlenségpárti, JxCat-Junts párt tartózkodására, amely a spanyol szocialistákkal való tárgyalások megkezdésének két feltételt szabott: a korábban bebörtönzött politikai vezetők általános amnesztiát kapjanak és Katalóniában újabb önrendelkezési népszavazást rendezzenek a közeljövőben. Mindkét kérdés élesen megosztotta nemcsak a spanyol társadalmat, hanem a balközép szocialisták területi vezetőit és párttagjait is.

Hosszas viták után 2023. november 9-én megszületett a megállapodás a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) és a Junts függetlenségpárti politikai tömörülés között. A spanyol balközép erő beleegezett abba, hogy a szocialista vezetésű koalíciós kabinet megalakulását követően a parlament alsóháza elé terjeszti az általános amnesztiáról szóló törvényt, amely az intézményes párbeszéd egyik előfeltétele a katalán Generalitat és a jövőbeni spanyol központi kormány között. A jogszabály minden katalán vezetőre és polgárra vonatkozik, akik a 2014 előtti és a 2017 utáni függetlenségi népszavazás megszervezésében aktívan közreműködtek. Az egyezség értelmében a szocialisták a következő törvényhozási időszakban kibővítenék a 2006-ban népszavazáson is megerősített autonómia státútumot, növelve Katalónia befolyását az európai uniós intézményekben és a nemzetközi szervezetekben. Az engedményekért cserébe a Junts parlamenti képviselőcsoportja támogatásáról biztosította Pedro Sánchez kormányfőt, garantálva a törvényhozási ciklus folyamatosságát.¹⁹ Ugyancsak lényeges volt a kormányzati stabilitás szempontjából a Baszk Nacionalista Párttal (PNV) kötött megállapodás is, amely tisztázta a gazdasági és társadalombiztosítási területeken még fennálló hatáskörátruházási kérdéseket Baszkföld és a spanyol állam között, valamint biztosítja a baszk nyelv használatát a Képviselőházban.²⁰

Pedro Sánchez végül a radikális baloldali pártokat tömörítő Sumarral, valamint a katalán függetlenségpárti (Katalán Köztársasági Baloldal mellett a JxCat-Junts) és a baszk politikai erők (Baszk Nacionalista Párt és EH-Bildu) támogatásával alakított kormányt. 2023. november 16-án a szocialista kormányfő-jelölt a beiktatási szavazás első fordulójában 179 igen szavazatot szerzett 171 ellenében, amely gyenge többséget biztosít számára az elkövetkező négy évben.²¹ Hangsúlyozni kell

azonban, hogy a hatpárti koalíció egyben tartása – az eltérő érdekek és ideológiai különbségek miatt – nehéz feladat lesz a szocialista miniszterelnök számára.

Az egyik legfontosabb szempont a spanyol EU-elnökség zökkenőmentes lebonyolítása mellett az ibériai ország kormányzókéességének és gazdasági stabilitásának biztosítása. Az Európai Bizottság Spanyolországra vonatkozó gazdasági előrejelzése alapján megállapítható, hogy az ibériai ország gazdasága 2023-ban 2,5 százalékkal növekedett, 2024-ben pedig a növekedés mértéke 1,7 százalék körül alakul majd. A gazdasági növekedésben szerepet játszik az EU Helyreállítási terve által folyósított pénzügyi támogatás.²² A források közel 40 százaléka klímavédelmi célokat, 28 százaléka pedig digitális átállást szolgálja, a vissza nem térítendő támogatások mértéke pedig eléri a 69,5 milliárd eurót. A Bizottság számításai szerint a Next Generation Helyreállítási terv a spanyol bruttó hazai termék növekedéséhez 1,8-2,5 százalékkal járulhat hozzá 2024-ig és megközelítőleg 250 ezer új munkahelyet teremt 2026 végéig az ibériai ország gazdaságában.²³

2023-ban a munkaerőpiaci helyzet is kedvezően alakult, mivel a magánszektorban határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak száma csökkent. A 12,1 százalékos munkanélküliségi ráta azonban euróvezeti szinten még mindig igen magas, amely idén várhatóan 11,6 százalék körül alakul. A fogyasztói árszínvonal tavaly 3,4 százalékkal nőtt, idén várhatóan 3,1 százalékra mérséklődik. Az infláció kedvező alakulásában szerepet játszott az energiahordozók világgpiaci árcsökkenése.²⁴

A fenntartható gazdasági növekedés egyik előfeltétele a korábban, elsősorban a Mariano Rajoy-vezette néppárti kormány idején (2011–2015) megkezdett szerkezeti reformok (munkaerőpiac, közigazgatás, kkv-szektor versenyképességének és nemzetközi szerepvállalásának növelése) további folytatása.

4. Konklúzió

Az ibériai országban 2023. május 28-án regionális és helyhatósági választásokra került sor, melyet a jobbközép Spanyol Néppárt (PP) elsöprő többséggel nyert meg. A spanyol szocialisták (PSOE) az elmúlt két évtized egyik legrosszabb választási eredményét érték el: számos autonóm közösségben és városban alulmaradtak a PP önkormányzati képviselőjelöltjeivel szemben. A radikális jobboldali, Vox megháromszorozta tartományi képviselőinek számát; a Spanyol Néppárt a Baleári-szigeteken, Extremadurában és a Valenciái Autonóm Közösségben csak a Vox-szal alakíthatott stabil többségű kormányt. Spanyolországban Pedro Sánchez miniszterelnök pártjának rossz választási szereplése és koalíciós partnere, az Unidas Podemos befolyásának meggyengülése miatt 2023. július 23-án előrehozott parlamenti választást tartottak, melyet a jobboldali konzervatív Spanyol Néppárt nyert meg. Jóllehet az Alberto Núñez Feijóo vezette politikai erő a szavazatok 33,3 százalékával 137 mandátumot szerzett az új összetételű Képviselőházban, ugyanakkor a Vox-szal és a Coalición Canaria politikai erővel nem tudott stabil kormánytöbbséget alakítani. Az országgyűlési választások nagy vesztese a radiká-

lis jobboldali Vox, amely 2019-hez képest lényegesen gyengébb eredményt ért el: Santiago Abascal pártja összesen 33 képviselői helyhez jutott a spanyol Cortezben.

Mivel a Spanyol Néppárt jelöltje, Alberto Nuñez Feijóo nem szerezte meg a kormányalakításhoz szükséges parlamenti mandátumok abszolút többségét, ezért a szocialista Pedro Sánchez a baszk és a katalán nacionalista pártok bevonásával alakíthatott hatpárti kabinetet. Figyelembe véve az egyes politikai erők között fennálló érdekkülönbségeket és az eltérő álláspontokat, az egyik legfontosabb feladat az ibériai ország kormányozhatóságának biztosítása mellett a spanyol európai uniós elnökség zökkenőmentes lebonyolítása volt. Mindez megköveteli valamilyeni spanyol és regionális politikai párt részéről a konstruktív magatartást és elkötelezettséget a törvényhozás folyamatos működésének garntálása érdekében.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 García Pozo, Cristina (2023): Participación en las elecciones del 28M: baja un punto hasta el 63,91%, la tercera más baja de la historia. RTVE.es. 2023. május 29. In. <https://www.rtve.es/noticias/20230529/participacion-elecciones-municipales-autonomicas-2023-28m/2447408.shtml> Letöltve: 2024. június 20.
- 2 Cruz, Marisa (2023): El PP arrolla y el castigo a Sánchez borra al PSOE del mapa. El Mundo, 2023. május 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/2023/05/29/6473d9f7fc6c83fe108b4585.html> Letöltve: 2024. június 20.
- 3 Coll, Vicente (2023): Vox triplica sus concejales y se consagra como ineludible en todas las regiones. El Mundo, 2023. május 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/2023/05/29/6473d7aee4d4d8c64d8b458b.html> Letöltve: 2024. június 20.
- 4 Piña, Raúl (2023): España censura a Pedro Sánchez y hunde al PSOE. El Mundo, 2023. május 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/espana/2023/05/28/6473cc04fdddffbb838b4579.html> Letöltve: 2024. június 20.
- 5 Fresneda, Diana (2023): Ciudadanos firma su ‚muerte política‘ este 28M y queda fuera de todas las comunidades autónomas. RTVE.es. 2023. május 29. In. <https://www.rtve.es/noticias/20230529/resultados-ciudadanos-elecciones-28m/2447773.shtml> Letöltve: 2024. június 20.
- 6 Melgar, Gerard (2023): El 28-M da la estocada a Ciudadanos, engullido definitivamente por el PP y Vox. El Mundo, 2023. május 29. szám. n. <https://www.elmundo.es/elecciones/2023/05/29/6473bfa0e4d4d8817e8b4589.html> Letöltve: 2024. június 20.
- 7 Caballero, Álvaro (2023): Podemos se desploma en todas las comunidades y desaparece en Madrid y la Comunidad Valenciana. RTVE.es. 2023. május 29. In. <https://www.rtve.es/noticias/20230529/podemos-resultado-elecciones-municipales-autonomicas-2023/2447775.shtml> Letöltve: 2024. június 20.
- 8 Cué, Carlos E. (2023): Pedro Sánchez adelanta las elecciones generales al 23 de julio ante el fiasco de las autonómicas. El País, 2023. május 29. szám. In. <https://elpais.com/espana/2023-05-29/sanchez-adelanta-las-elecciones-al-23-de-julio-ante-el-fiasco-de-las-autonomicas.html> Letöltve: 2024. június 20.
- 9 Participación en las Elecciones Generales 2023: supera el 70%, casi cuatro puntos más que en 2019. RTVE.es. 2023. július 24. In. <https://www.rtve.es/noticias/20230723/participacion-elecciones-generales-2023-23j/2452191.shtml> Letöltve: 2024. június 21.
- 10 Resultados PP Elecciones Generales 2023: ¿Cuántos votos y escaños al Congreso y Senado ha sacado? El Mundo, 2023. július 23. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/2023/07/23/64bd6848e9cf4ad61f8b4592.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 11 Álvarez, Claudio (2023): Elecciones generales España 2023, en directo | El Partido Popular gana, el PSOE resiste y la derecha no logra la mayoría. El País, 2023. július 23. szám. n. <https://elpais.com/espana/elecciones-generales/2023-07-23/directo-jornada-electoral-23-j-votaciones-participacion-sondeos-recuento-y-resultados.html#0566b68e6fba359a964bb3ca9ddd5cf4#7> Letöltve: 2024. június 21.

- 12 Álvarez, Claudio (2023): Elecciones generales España 2023. Uo.
- 13 RESULTADOS ELECCIONES GENERALES 2023. Elecciones generales. El Mundo, 2023. július 23. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/resultados/index.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 14 23J ELECCIONES GENERALES. El País, 2023. július 24. szám. In. <https://elpais.com/espana/elecciones-generales/> Letöltve: 2024. június 21.
- 15 Carvajal, Álvaro (2023): Armengol da a Feijóo el tiempo que pedía y fija la investidura para el 26 y 27 de septiembre. El Mundo, 2023. augusztus 23. szám. In. <https://www.elmundo.es/espana/2023/08/23/64e5ca44e4d4d8cf498b45b7.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 16 Cruz, Marisa (2023): El Congreso rechaza a Feijóo y abre la vía al intento de Sánchez con el independentismo, que exige referéndum y amnistía. El Mundo, 2023. szeptember 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/espana/2023/09/29/6516a42de85ecef8168b45d1.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 17 Chouza, Paula – Cué, Carlos E. – Marcos, José (2023): El PSOE y Sumar alcanzan un acuerdo de Gobierno que incluye la semana laboral de 37,5 horas. El País, 2023. október 24. szám. In. <https://elpais.com/espana/2023-10-24/psoe-y-sumar-alcanzan-un-acuerdo-de-gobierno-que-incluye-la-semana-laboral-de-375-horas.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 18 Mondelo, Víctor (2023): ERC arrastra a Sánchez a „abordar” el referéndum de autodeterminación. El Mundo, 2023. november 2. szám. In. <https://www.elmundo.es/cataluna/2023/11/02/6543e302fc6c833e418b45d4.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 19 El documento del acuerdo firmado por PSOE y Junts para dar vía libre a la investidura de Pedro Sánchez. El País, 2023. november 10. szám. In. <https://elpais.com/espana/2023-11-09/el-documento-del-acuerdo-firmado-por-psoe-y-junts-para-dar-via-libre-a-la-investidura-de-pedro-sanchez.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 20 Hermida, Xosé – Casquero, Javier (2023): Sánchez forja una amplia mayoría para la legislatura más compleja. El País, 2023. november 11. szám. In. <https://elpais.com/espana/2023-11-11/sanchez-forja-una-amplia-mayoria-para-la-legislatura-mas-compleja.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 21 Cruz, Marisa (2023): Pedro Sánchez, investido presidente con la amenaza „diaria” de Puigdemont y con la calle en contra de la amnistía. El Mundo, 2023. november 16. szám. In. <https://www.elmundo.es/espana/2023/11/16/6555e2bfe9cf4a4c0a8b4572.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 22 European Commission (2023a): The latest macroeconomic forecast for Spain. Last update (15/05/2024). In. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/spain/economic-forecast-spain_en Letöltve: 2024. június 22.
- 23 European Commission (2023b): Recovery and Resilience Facility. Spain’s recovery and resilience plan. In. https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility/spains-recovery-and-resilience-plan_en Letöltve: 2024. június 22.
- 24 European Commission (2023a): The latest macroeconomic forecast for Spain. Last update (15/05/2024). In. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/spain/economic-forecast-spain_en Letöltve: 2024. június 22.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Álvarez, Claudio (2023):** Elecciones generales España 2023, en directo | El Partido Popular gana, el PSOE resiste y la derecha no logra la mayoría. El País, 2023. július 23. szám. In. <https://elpais.com/espana/elecciones-generales/2023-07-23/directo-jornada-electoral-23-j-votaciones-participacion-sondeos-recuento-y-resultados.html#0566b68e6f-ba359a964bb3ca9ddd5cf4#7> Letöltve: 2024. június 21.
- Caballero, Álvaro (2023):** Podemos se desploma en todas las comunidades y desaparece en Madrid y la Comunidad Valenciana. RTVE.es. 2023. május 29. In. <https://www.rtve.es/noticias/20230529/podemos-resultado-elecciones-municipales-autonomicas-2023/2447775.shtml> Letöltve: 2024. június 20.
- Carvajal, Álvaro (2023):** Armengol da a Feijóo el tiempo que pedía y fija la investidura para el 26 y 27 de septiembre. El Mundo, 2023. augusztus 23. szám. In. <https://www.elmundo.es/espana/2023/08/23/64e5ca44e4d4d8cf498b45b7.html> Letöltve: 2024. június 21.
- Chouza, Paula – Cué, Carlos E. – Marcos, José (2023):** El PSOE y Sumar alcanzan un acuerdo de Gobierno que incluye la semana laboral de 37,5 horas. El País, 2023. október 24. szám. In. <https://elpais.com/espana/2023-10-24/psoe-y-sumar-alcanzan-un-acuerdo-de-gobierno-que-incluye-la-semana-laboral-de-375-horas.html> Letöltve: 2024. június 21.
- Coll, Vicente (2023):** Vox triplica sus concejales y se consagra como ineludible en todas las regiones. El Mundo, 2023. május 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/2023/05/29/6473d7aee4d4d8c64d8b458b.html> Letöltve: 2024. június 20.
- Cruz, Marisa (2023):** El Congreso rechaza a Feijóo y abre la vía al intento de Sánchez con el independentismo, que exige referéndum y amnistía. El Mundo, 2023. szeptember 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/espana/2023/09/29/6516a42de85ecef8168b45d1.html> Letöltve: 2024. június 21.
- Cruz, Marisa (2023):** El PP arrolla y el castigo a Sánchez borra al PSOE del mapa. El Mundo, 2023. május 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/2023/05/29/6473d9f7fc6c83fe108b4585.html> Letöltve: 2024. június 20.
- Cruz, Marisa (2023):** Pedro Sánchez, investido presidente con la amenaza „diaria” de Puigdemont y con la calle en contra de la amnistía. El Mundo, 2023. november 16. szám. In. <https://www.elmundo.es/espana/2023/11/16/6555e2bfe9cf4a4c0a8b4572.html> Letöltve: 2024. június 21.
- Cué, Carlos E. (2023):** Pedro Sánchez adelanta las elecciones generales al 23 de julio ante el fiasco de las autonómicas. El País, 2023. május 29. szám. In. <https://elpais.com/espana/2023-05-29/sanchez-adelanta-las-elecciones-al-23-de-julio-ante-el-fiasco-de-las-autonomicas.html> Letöltve: 2024. június 20.
- El documento del acuerdo firmado por PSOE y Junts para dar vía libre a la investidura de Pedro Sánchez.** El País, 2023. november 10. szám. In. <https://elpais.com/espana/2023-11-09/el-documento-del-acuerdo-firmado-por-psoe-y-junts-para-dar-via-libre-a-la-investidura-de-pedro-sanchez.html> Letöltve: 2024. június 21.

- European Commission (2023a):** The latest macroeconomic forecast for Spain. Last update (15/05/2024). In. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/spain/economic-forecast-spain_en Letöltve: 2024. június 22.
- European Commission (2023b):** Recovery and Resilience Facility. Spain's recovery and resilience plan. In. https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility/spains-recovery-and-resilience-plan_en Letöltve: 2024. június 22.
- Fresneda, Diana (2023):** Ciudadanos firma su ‚muerte política‘ este 28M y queda fuera de todas las comunidades autónomas. RTVE.es. 2023. május 29. In. <https://www.rtve.es/noticias/20230529/resultados-ciudadanos-elecciones-28m/2447773.shtml> Letöltve: 2024. június 20.
- García Pozo, Cristina (2023):** Participación en las elecciones del 28M: baja un punto hasta el 63,91%, la tercera más baja de la historia. RTVE.es. 2023. május 29. In. <https://www.rtve.es/noticias/20230529/participacion-elecciones-municipales-autonomicas-2023-28m/2447408.shtml> Letöltve: 2024. június 20.
- Hermida, Xosé – Casquero, Javier (2023):** Sánchez forja una amplia mayoría para la legislatura más compleja. El País, 2023. november 11. szám. In. <https://elpais.com/espana/2023-11-11/sanchez-forja-una-amplia-mayoria-para-la-legislatura-mas-compleja.html> Letöltve: 2024. június 21.
- Melgar, Gerard (2023):** El 28-M da la estocada a Ciudadanos, engullido definitivamente por el PP y Vox. El Mundo, 2023. május 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/2023/05/29/6473bfa0e4d4d8817e8b4589.html> Letöltve: 2024. június 20.
- Mondelo, Víctor (2023):** ERC arrastra a Sánchez a „abordar” el referéndum de autodefinición. El Mundo, 2023. november 2. szám. In. <https://www.elmundo.es/cataluna/2023/11/02/6543e302fc6c833e418b45d4.html> Letöltve: 2024. június 21.
- Participación en las Elecciones Generales 2023:** supera el 70%, casi cuatro puntos más que en 2019. RTVE.es. 2023. július 24. In. <https://www.rtve.es/noticias/20230723/participacion-elecciones-generales-2023-23j/2452191.shtml> Letöltve: 2024. június 21.
- Piña, Raúl (2023):** España censura a Pedro Sánchez y hunde al PSOE. El Mundo, 2023. május 29. szám. In. <https://www.elmundo.es/espana/2023/05/28/6473cc04fdddfbb838b4579.html> Letöltve: 2024. június 20.
- Resultados PP Elecciones Generales 2023:** ¿Cuántos votos y escaños al Congreso y Senado ha sacado? El Mundo, 2023. július 23. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/2023/07/23/64bd6848e9cf4ad61f8b4592.html> Letöltve: 2024. június 21.
- Resultados Elecciones Generales 2023.** Elecciones generales. El Mundo, 2023. július 23. szám. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/resultados/index.html> Letöltve: 2024. június 21.
- 23J Elecciones Generales.** El País, 2023. július 24. szám. In. <https://elpais.com/espana/elecciones-generales/> Letöltve: 2024. június 21.

GLOFÁK PÉTER
PhD, geopolitika

email: glofak@t-online.hu

MÁTHÉ RÉKA ZSUZSÁNNÁ

PhD., tudományos munkatárs, adjunktus

NKE Európa Stratégia Kutatóintézet, Budapest; Sapientia EMTE
Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, Marosvásárhely
*research fellow, Ludovika University of Public Service, Europe Strategy
Research Institute; Budapest assistant professor, Sapientia Hungarian
University of Transylvania, Department of Applied Social Sciences,
Targu Mures*

ORCID: 0009-0006-6694-484X

e-mail: mathe.reka@uni-nke.hu

**AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS AZ EURÓPAI
UNIÓ GEOÖKONÓMIAI KÜZDELMEINEK
HATÁSA A MAGYAR GAZDASÁGRA**

*IMPACT OF THE GEOECONOMIC STRUGGLES OF THE UNITED
STATES AND THE EUROPEAN UNION ON THE HUNGARIAN
ECONOMY*

ABSTRACT

The tariff war between the Trump administration and the European Union is likely to have severe effects on the economies of both blocs. As a Member State of the European Union and an extremely open economy, Hungary is likely to be heavily affected by a reduction in the trade volume between the two rival parties. Since the volume of the direct trade between Hungary and the United States is moderate, the direct effect of the transatlantic trade war on the Hungarian economy is not momentous. Nevertheless, the Hungarian economy is strongly linked to the German economy – through the machinery industry (e.g. automotive industry), – so the indirect effect (via Germany) of the trade war on the Hungarian economy is significant. In this article, we examine how the Hungarian trade volume and the growth of its economy have evolved and what

effect world trade has on it. Using linear regression analysis, we found a strong relationship between world trade and changes in Hungarian foreign trade, as well as between Hungarian foreign trade and changes in the Hungarian GDP, especially if examined the period between 2010-2023. Our study concludes that a significant trade drop between the United States and the European Union would noticeably affect the Hungarian economic growth.

Kulcsszavak: Európai Unió, USA, külkereskedelem, geoökonómia, GDP

Keywords: European Union, USA, foreign trade, geoeconomics, GDP

1. Bevezetés

Donald Trump második elnöki beiktatása előtt nem sokkal kijelentette, hogy kedvenc szava a szótárban a „vám”¹ Az amerikai elnök a vámokat több szempontból is hasznos eszköznek ítéli meg. Egyrészt azt reméli, hogy a várható vámbevételek az erősen deficités amerikai központi költségvetés egyenlegét jelentősen javítják majd, teret adva a választópolgárok számára beígért adócsökkentéseknek. Másrészt a hazai piacok védelme révén az amerikai ipar megerősödésére számít, amely az amerikai GDP növelésén keresztül kedvező hatással van a munkanélküliségre is, harmadrészt Trump elnök geopolitikai előnyöket vár a vámháborús fenyegetések révén, például Dániával szemben Grönland kérdésében – tekintettel arra, hogy egyes dán vállalatok, mint például a gyógyszeripari Novo Nordisk a dán GDP-ben is érezhető volumenben exportálnak az USA-ba. Negyedrészt pedig az amerikai külkereskedelmi egyenleg javulását várja az elnök a vámpolitikai intézkedésektől, amely 2024-ben meghaladta a 900 milliárd dolláros deficitet.²

Az elnök utasítása értelmében az amerikai adminisztráció egyéni vámtarifákat kíván kidolgozni minden országra, figyelembe véve olyan jellemzőket, mint a már meglévő vámtarifák, árfolyamok, kereskedelmi mérlegek és egyéb szabályok. A vámtarifákat érintő terv elkészítésére 2025. április 1-ig kapott határidőt Howard Lutnick kereskedelmi miniszter.³

Az USA kereskedelmi partnerei között az Európai Unió is jelentős vámtételekre számíthat: előzetesen minden európai termékre átlagban 25 százalékos vámot helyezett kilátásba az Donald Trump.⁴ Végleges döntéséig pedig visszavezette az első elnöksége alatt acélra és alumíniumra kivetett 25 százalékos vámtételeket.⁵ Válaszintézkedésként az Európai Unió bejelentette, hogy áprilistól kezdve megközelítőleg 26 milliárd euró (28,33 milliárd dollár) értékű amerikai árura vet ki vámokat és a vámokkal érintett amerikai termékek köre a közeli jövőben tovább bővíülhet.⁶ A kereskedelmi háború gyors eszkalálódásaként pedig az amerikai elnök 200 százalékos vámot ígért az európai származású alkoholos termékekre.⁷

Amennyiben az USA és az Európai Unió közötti kereskedelmi- és vámháború tartósan fennmarad, annak hatásai Magyarország gazdaságát is erőteljesen fogják érinteni. Egyrészt közvetlenül, hiszen az Európai Unió működéséről szóló szerződés 3. cikkének értelmében a vámunió, a közös kereskedelempolitika, valamint a belső piac működéséhez szükséges versenyszabályok megállapítása kizárólagosan az unió hatáskörébe tartozó jogkörök,⁸ vagyis sem az USA, sem Magyarország nem dönthet a két ország kereskedelmi kapcsolatáról az Uniótól függetlenül. Másrészt pedig közvetetten: a hazánkban termelő iparvállalatok jelentős mennyiségben szállítanak alkatrészeket az Európai Unió különböző országaiba (elsősorban német vállalatoknak). Ezeket az alkatrészeket aztán olyan késztermékekbe (pl.: gépekbe, autókba) építik be, amelyek egy jelentős része az Egyesült Államokba kerül. Ilyen közvetett csatornákon keresztül sokkal erősebb az Egyesült Államok és az Európai Unió közötti kereskedelmi háború hatása a magyar gazdaságra, mint a közvetlen magyar-amerikai kapcsolatokon keresztül.

Az USA és az EU közötti vámháború magyar gazdaságra gyakorolt hatásának pontos számszerűsítése igen komplex feladat, tekintettel arra, hogy a külkereskedelmi folyamatok sokrétűek és igen összetettek, illetve úgy az amerikai, mint az uniós vámtételek időről időre és szektorról szektorra változnak. Ezen túlmenően, a nyitott gazdaságok esetében a gazdasági növekedést meghatározó exogén tényezők között szerepelnek a kereskedelem volumenén kívül más tényezők is, például a közvetlen külföldi befektetések,⁹ a tőkeáramlás, illetve az árfolyam-stabilitás is.¹⁰ Ugyanakkor több tanulmány is megjegyzi, hogy hosszútávon a kereskedelmi nyitottság és a gazdasági növekedés között kétirányú kapcsolat jön létre: a dinamikus gazdasági növekedés általában ösztönzi a kereskedelmi nyitottság fokozását, amely aztán hozzájárul a gazdaság további növekedéséhez.¹¹

Jelen tanulmányunkban nem kívánjuk feltárni ezen komplex összefüggéseket, célkitűzésünk azonban, hogy a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap adatai alapján megvizsgáljuk a magyar külkereskedelmet, a világkereskedelmet és a magyar gazdaság növekedése közötti összefüggéseket. Az adatokat a rendszerváltás után, 1991-től 2023-ig terjedő időszakra vonatkozóan vizsgáltuk meg. A kereskedelem volumenét az export és import átlagaként értelmeztük.

Vizsgálatunk első részében a rendszerváltás utáni időszak külkereskedelmi folyamatainak alakulását vizsgáljuk meg, majd ezt követően a világkereskedelem alakulásának magyar GDP-re gyakorolt hatásait elemezzük.

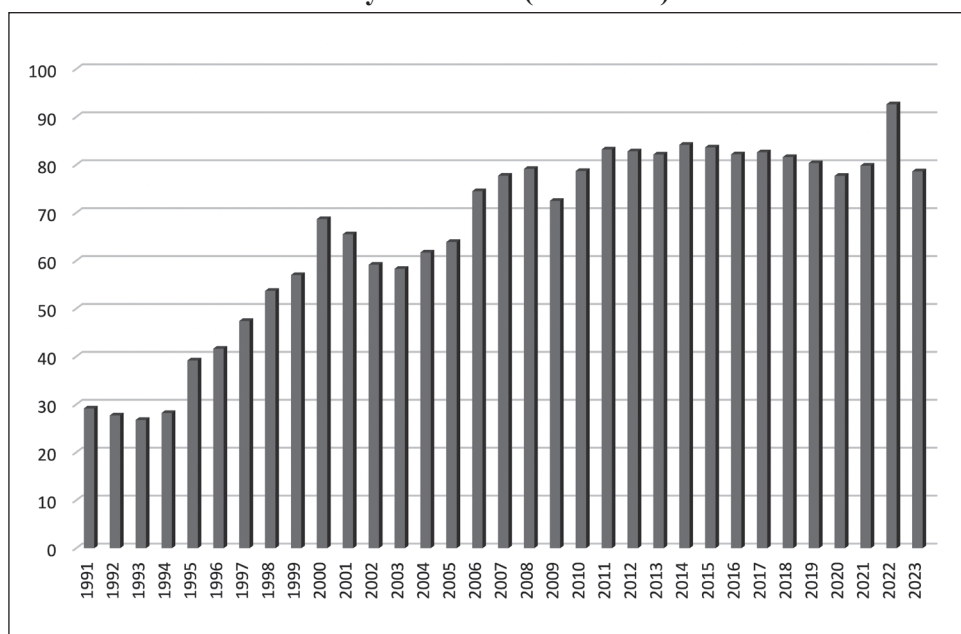
2. A rendszerváltás utáni Magyarország gazdasági szerkezetátalakulásának hatása a külkereskedelemre

A rendszerváltást követően Magyarország gazdasági szerkezete jelentősen átalakult, ezzel összefüggésben pedig a külkereskedelmi folyamatok is alapvetően megváltoztak, mind irányukat, mind volumenüket tekintve. Ebben kiemelkedő szerepet játszott a Magyarországra betelepült multinacionális gépgyártó vállala-

latok (pl.: Opel, Robert Bosch, Suzuki, Audi, Knorr-Bremse) exportja, valamint az elektronikai és a vegyiparban termelő multinacionális nagyvállalatok kivitele, amelyek a gép- és az eszközexport révén az összes kivitel 60 százalékát tették ki.¹²

Ennek következtében a magyar gazdaság fokozatosan betagozódott a világ-gazdaság szövetébe, ami különösen megfigyelhető az európai uniós csatlakozást követő időszakban.¹³ Következésképpen a külkereskedelem volumene a rendszerváltást követő évtizedekben jelentősen növekedett. Míg 1991-ben a magyar export és import átlaga a GDP-nek mindössze 29%-át tette ki, addig 2022-ben ugyanez az érték 92% fölé emelkedett.

1. ábra: A magyar külkereskedelem (export és import átlaga) volumenének aránya GDP-hez (1991-2023)

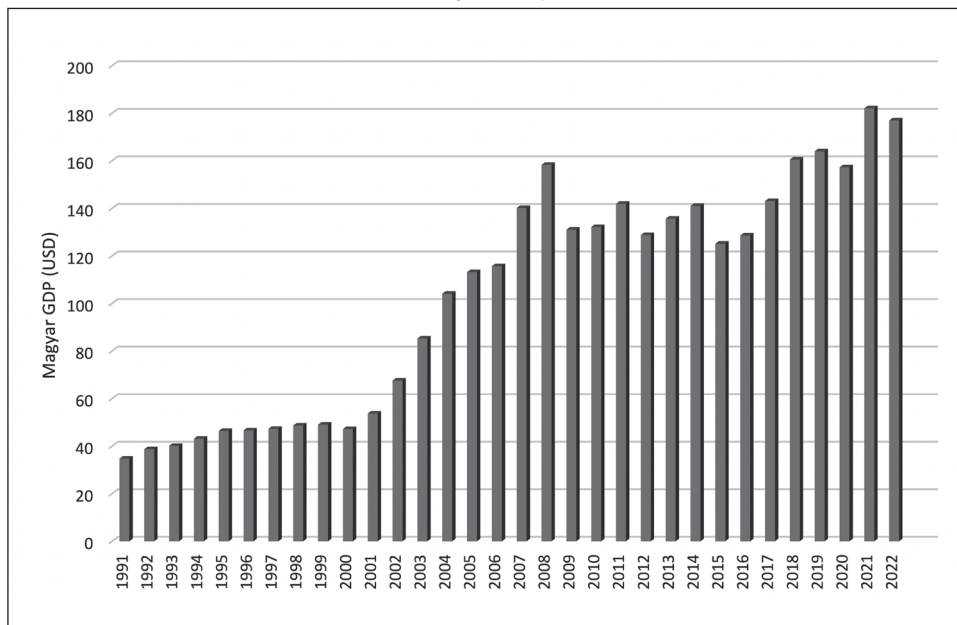
Forrás: Világbank¹⁴, IMF¹⁵, ábra: saját szerkesztés

A világgazdaságba történő fokozatos betagozódás jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a komparatív előnyök mentén kialakuló hatékony nemzetközi munkamegosztásba történő bekapcsolódás révén Magyarországon is növekedésnek indult a makroszintű jövedelem, különösen az ezredforduló után.

A 90-es évek még a gazdasági szerkezetátalakítás jegyében teltek, ebben az időszakban még nem indult be dinamikus GDP növekedés, az ezredforduló után azonban a GDP látványos növekedésnek indult: 2001-ben átlépte az 50 milliárd USD szintet, tíz évvel később pedig már 142 milliárd USD-re rúgott, újabb tíz év elteltével pedig már 160 milliárd USD volt.

A világgazdasági nyitottság – ilyen módon – hozzájárult a hazai életszínvonal számottevő növekedéséhez, egyúttal azonban jelentős kockázatokat is hozott magával. Az export és import GDP-hez viszonyított magas aránya miatt a magyar makrogazdaság kiemelkedően érzékenyvé vált a világgazdasági és világkereskedelmi folyamatokra, amint az a következő fejezetben bemutatásra kerül.

2. ábra: A magyar GDP alakulása a rendszerváltás utáni időszakban (USD folyóáron)

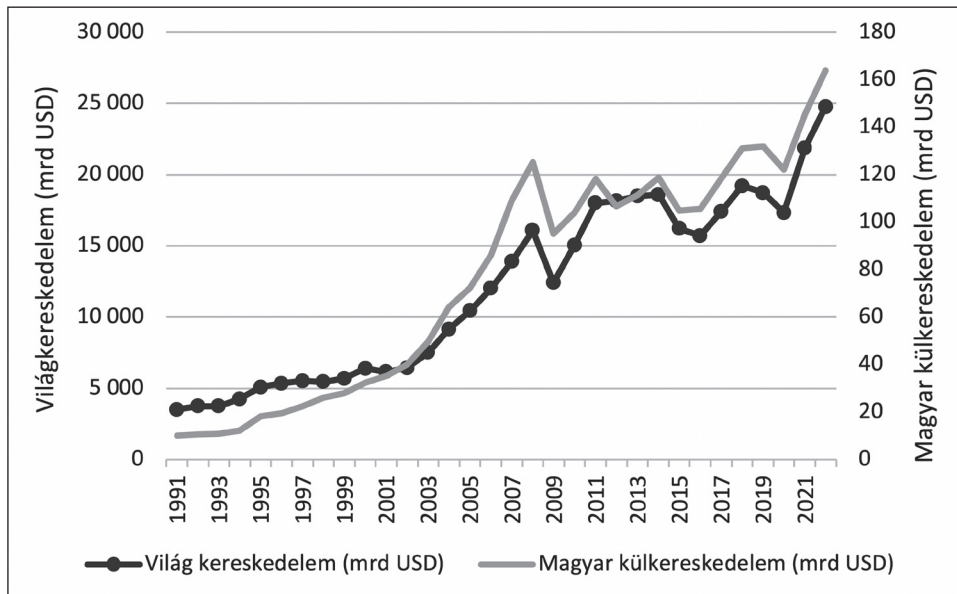
Forrás: Világbank¹⁶, ábra: saját szerkesztés

3. A világkereskedelem hatása a magyar GDP-re

3.1. A világkereskedelem és a magyar külkereskedelem alakulásának kapcsolata

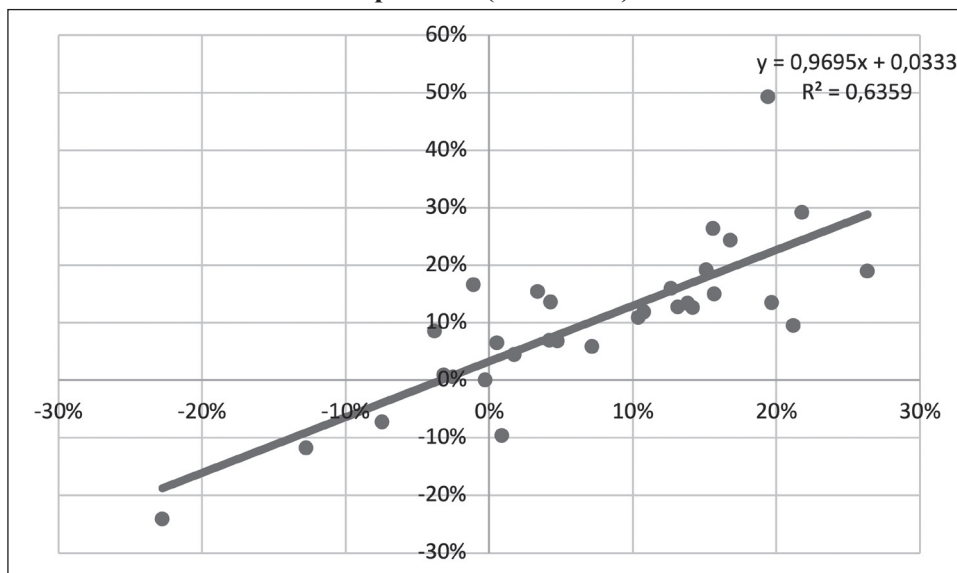
A rendszerváltást követően a magyar gazdaság fokozatosan integrálódott a világgazdaságba, 2008-tól kezdve már határozottan látszódott, hogy a magyar külkereskedelem volumenének alakulása szorosan összekapcsolódott a világkereskedelem volumenének alakulásával.

3. ábra: A magyar külkereskedelem és a világkereskedelem volumenének alakulása a rendszerváltás után

Forrás: IMF¹⁷, ábra: saját szerkesztés

4. ábra: A világkereskedelem és a magyar külkereskedelem változásának kapcsolata (1992-2022)

Forrás: IMF¹⁸, ábra: saját szerkesztés

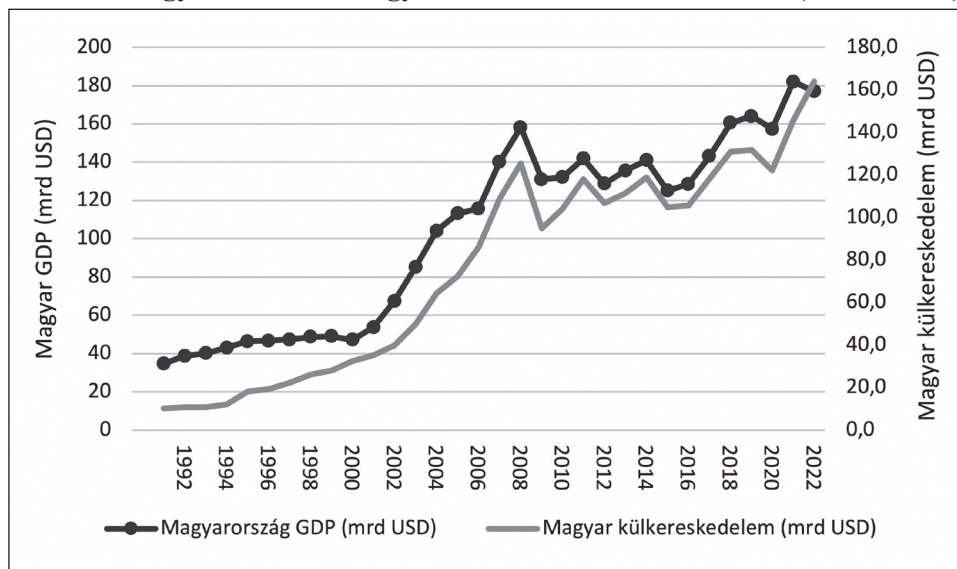
A világkereskedelem és a magyar külkereskedelem változása közötti kapcsolatot lineáris regresszió módszerével vizsgáltuk meg, amit a 4. ábra szemléltet.

A regressziós modell szerint, amikor a világkereskedelem 1%-kal változott, akkor a magyar külkereskedelem átlagosan 0,97%-kal változott, azonos irányba. A két változó közötti kapcsolat viszonylag erős: $R^2 = 0,64$.

3.2. A magyar külkereskedelem kapcsolata a magyar GDP-vel

Mivel a magyar GDP-nek egyre nagyobb hányada kapcsolódott a külkereskedelemhez – köszönhetően elsősorban a Magyarországra betelepülő, elsősorban exportra termelő multinacionális vállalatoknak – ezért a magyar GDP egyre szorosabb kapcsolatba került a magyar külkereskedelem alakulásával. Jelen tanulmányban nem kívántuk teljeskörűen feltárni ennek kapcsolatnak a rendkívül komplex okait és belső összefüggéseit, csak a kapcsolat erősségét vizsgáltuk.

5. ábra: Magyar GDP és a magyar külkereskedelem alakulása (1992 – 2022)

Forrás: Világbank¹⁹, IMF²⁰, ábra: saját szerkesztés

Az 5. ábra szemlélteti, hogy a magyar GDP és a külkereskedelem volumene 1992-2002 között szorosan együtt mozgott. Ezt követően 2008-ig meredeken felfelé ívelt minkét mutató, majd a 2008-as pénzügyi válság kapcsán némi visszaesés után lassabb növekedési pályára kerültek. A két tényező közötti összefüggést szintén lineáris regressziós elemzéssel vizsgáltuk meg.

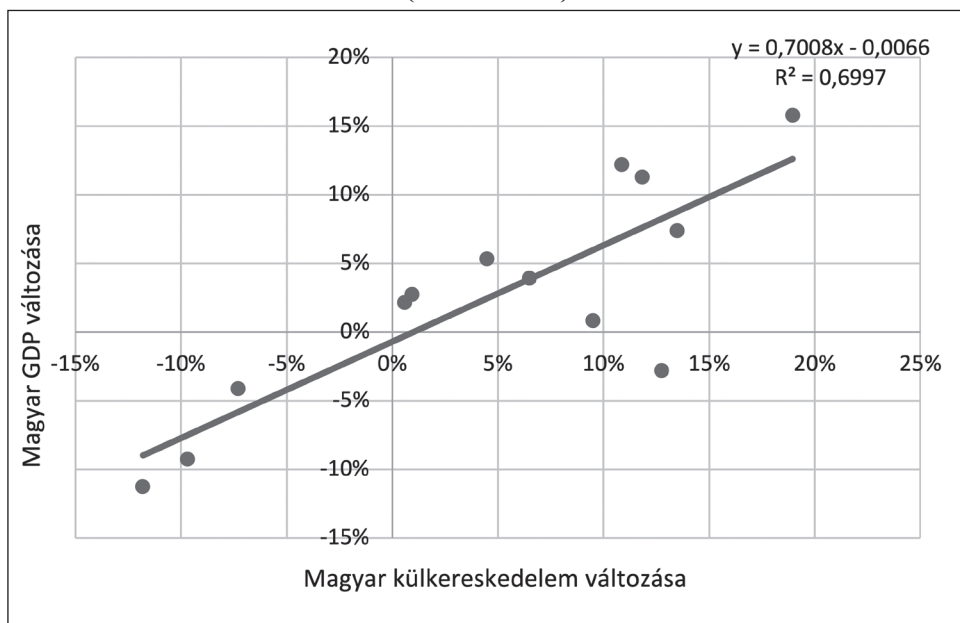
A rendszerváltást követő időszakban a fenti két változó közötti kapcsolat folyamatosan erősödött. A lineáris regressziós modell magyarázó erejét mérő determinációs együttható (R^2) értéke az alábbiak szerint alakult:

1992-2022 időszakban: 0,44

2000-2022 időszakban: 0,66

2010-2022 időszakban: 0,70

6. ábra: A magyar külkereskedelem és GDP változásának kapcsolata (2010 – 2022)

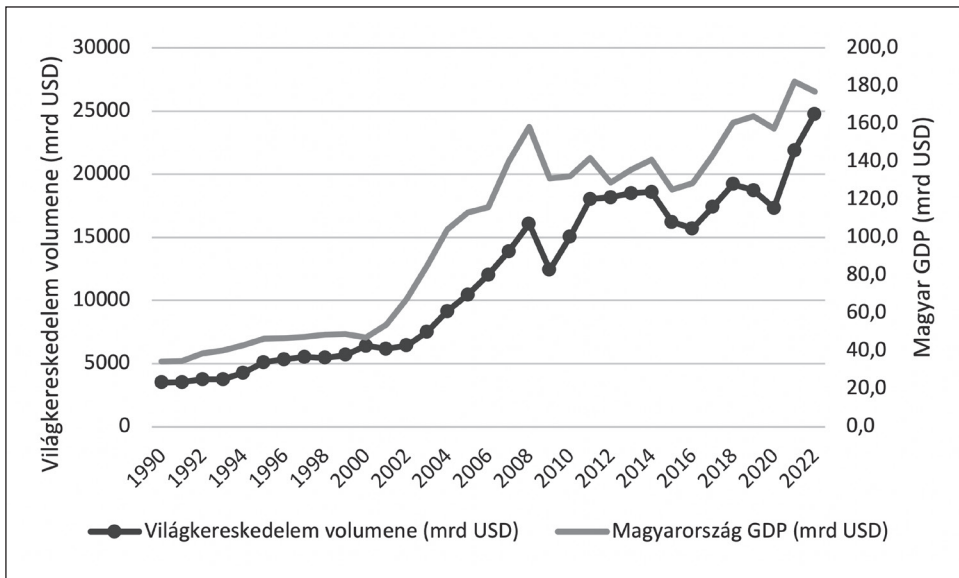
Forrás: Világbank²¹, IMF²², ábra: saját szerkesztés

A 2010. utáni időszakot vizsgálva megállapítható, hogy a magyar külkereskedelem volumene és a magyar GDP között határozott kapcsolat alakult ki. Az R² értéke 0,7, ami közepesen erős kapcsolatra utal a két változó között. A regressziós modell szerint, amikor a magyar külkereskedelem volumene 1%-kal változott, akkor a magyar GDP átlagosan 0,7%-kal változott, azonos irányba.

Látható tehát, hogy a világkereskedelem alakulása erős kapcsolatban van a magyar külkereskedelem alakulásával (3. és 4. ábra), a magyar külkereskedelem alakulása pedig erőteljesen hat a magyar GDP-re (5. és 6. ábra). A fentiekből kifolyólag a világkereskedelem alakulása – közvetett módon, a magyar külkereskedelem alakulásán keresztül – hatást gyakorol a magyar GDP-re is.

A 7. ábrán jól látható, hogy a két változó az elmúlt évtizedekben együtt mozgott, a kapcsolat erősségének számszerűsítésére ismét lineáris regressziós vizsgálatot végeztünk.

7. ábra: A világkereskedelem és a magyar GDP alakulása (1990 – 2022)

Forrás: Világbank²³, IMF²⁴, ábra: saját szerkesztés

8. ábra: A világkereskedelem és a magyar GDP változása közötti kapcsolat (2010 – 2022)

Forrás: Világbank²⁵, IMF²⁶, ábra: saját szerkesztés

A regressziós modell szerint, amikor a világkereskedelem volumene 1%-kal változik, akkor a magyar GDP átlagosan 0,44%-kal szokott változni, azonos irányba. A két változó közötti kapcsolat erősségét mutató R2 értéke 0,42, amely egy nem túl erős, de határozottan meglévő kapcsolatot jelez a két változó között.

Vagyis a világgazdasági konjunktúra és a nemzetközi kereskedelem bővülése esetén a magyar GDP is rendszerint dinamikusan növekszik, azonban a kedvezőtlen világgazdasági hatások is az átlagosnál jobban begyűrűznek a magyar gazdaságba, ahogy ezt a 2008-as világválság, a COVID járvány vagy az orosz-ukrán háború kapcsán kibontakozó nemzetközi geoökonómiai küzdelmek nyomán is tapasztalni lehetett.

4. Következtetések

A magyar makrogazdasági jövedelem alakulása tehát a rendszerváltás óta egyre erősebb mértékben függ a világkereskedelem alakulásától. A fentiekből kifolyólag, amikor a világ nagyhatalmai között geoökonómiai küzdelmek bontakoznak ki, akkor ezek a küzdelmek a magyar GDP alakulásra is erőteljes negatív hatást gyakorolnak.

Amennyiben a második Trump kormányzat Európai Unióval szemben bevezetett vámpolitikai intézkedései és az európai kereskedelempolitikai válaszingérek tartósan fennmaradnak és ennek nyomán a transzatlanti kereskedelem volumene csökken, akkor ez a magyarországi makrogazdasági jövedelem szintjére is negatívan fog hatni.

Ha feltételezzük, hogy az Egyesült Államok és az EU között kibontakozó kereskedelmi háború révén a magyar külkereskedelem volumene például 5%-kal csökken, akkor ennek hatására a magyar GDP – USD-ben kifejezve – várhatóan 3,5%-kal fog csökkenni, amely igen jelentős hatás. Ez a jelentős érzékenység magyarázatra szorul, mert bár Kelet-Közép-Európában Szlovákia és Magyarország esetén a legmagasabb az Egyesült Államokba irányuló közvetlen export aránya, de még ez is csak az összes exportjuk 4,5%, illetve 3,8%-át teszi ki.²⁷ A közvetlen export mellett ugyanis jelentősebb hatása van a közvetett exportnak, elsősorban német vállalatokon keresztül, ahogy erről az 1. fejezetben volt szó.

5. Megjegyzések és a kutatás lehatárolása

A világkereskedelmi folyamatok magyar gazdaságra gyakorolt hatásainak becslése érdekében az európai-amerikai vámpolitikai lépések kontextusában egyéb gazdasági és geoökonómiai folyamatok hatásait is figyelembe kell venni, ha a teljes képet akarunk kapni. Tanulmányunkban nem vizsgáltuk több, a gazdasági növekedést meghatározó tényező hatását, mint például a külföldi tőkebefektetések volumene, az infláció alakulása vagy az árfolyam változása.

Ezeken túlmenően számos más közvetett hatást is érdemes vizsgálni, amelyek közül az alábbiakban néhány példát mutatunk be – nem törekedve teljeskörűsége.

Nem elhanyagolható például, hogy az amerikai kormányzat az európaiakra kivetett vámokhoz képest jelentősen magasabb vámokat vetett ki a kínai termékekre – a Biden kormányzat például 2024 májusában 25%-ról 100%-ra emelte a kínai elektromos autók vámját.²⁸ Így bizonyos szegmensekben az európaiak – a rájuk kivetett alacsonyabb vámoknak köszönhetően – kínai vállalatokat tudnak kiszorítani az amerikai piacon, így amerikai pozícióik még erősödhetnek is az európai-amerikai vámháború ellenére. Ez a hatás azonban nem túl erős, mert az európai és kínai vállalatok alapvetően más-más árucsoportok exportjában erősek az amerikai piacon, vagyis jellemzően nem egymással versenyeznek. A kínaiakat sújtó magas vámok inkább más ázsiai országok exportőreinek kedveznek, amelyek a kínai export termékekkel azonos árucsoportba tartozó termékeket szállítanak az USA-ba.

Negatívan érinti azonban az európai gyártókat, hogy az igen magas amerikai-kínai vámok miatt a kínai vállalatok amerikai exportja jelentősen lecsökken, így az Egyesült Államokból kiszoruló kínai termékek egy jelentős része az európai piacokon jelenhet meg, dömping árak alkalmazása mellett, így az európai gyártók az amerikai-kínai vámháború miatt éppen hazai pályán, Európában kerülnek nehéz helyzetbe. Ezt a negatív hatást semmiképpen nem tudja ellensúlyozni, hogy az európai cégek Amerikában piacot nyerhetnek az onnan kiszoruló kínai vállalatok rovására. Tekintettel arra, hogy a magyar export egy jelentős része az autógyártáshoz kapcsolódik, a fentiekben bemutatott jelenség jelentős negatív hatást gyakorolhat a magyar gazdaságra is, ha a 100%-os vámok nyomán Amerikából kiszoruló kínai elektromos autók jelentős része az európai piacokon jelenik meg, kiszorítva az európai gyártókat honos piacaikról.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Bloomberg (2024): In Trump's Economic Plan, Tariff Is 'the Most Beautiful Word', <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2024-10-15/in-trump-s-economic-plan-tariff-is-the-most-beautiful-word> Letöltve: 2024.03.20.
- 2 Statista (2025): U.S. trade balance 2000-2024. <https://www.statista.com/statistics/220041/total-value-of-us-trade-balance-since-2000/> Letöltve: 2025.03.20.
- 3 BBC (2025): Trump launches plan to target countries with new tariffs. <https://www.bbc.com/news/articles/c36011e165ro> Letöltve: 2025.03.21.
- 4 BBC (2025): Trump says 25% tariffs on EU will be announced soon. <https://www.bbc.com/news/articles/c05ml3q2gn7o> Letöltve: 2025.03.20.
- 5 The White House (2025): Adjusting Imports of Steel into The United States. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/02/adjusting-imports-of-steel-into-the-united-states/> Letöltve: 2025.03.20.
- 6 Európai Bizottság (2025): EU countermeasures on US steel and aluminium tariffs explained https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_25_750 Letöltve: 2025.03.20.
- 7 CNN (2025): Trump threatens 200% tariff on European alcohol as trade war escalates. <https://edition.cnn.com/2025/03/13/business/alcohol-tariffs-eu-trump-trade-war/index.html> Letöltve: 2025.03.20
- 8 Az Európai Unióról Szóló Szerződés és az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> Letöltve: 2025.03.21.
- 9 Cernat, Lucian –Vranceanu, Radu (2002): „Globalisation and Development: New Evidence from Central and Eastern Europe.” *Comparative Economic Studies*, 44, 119–136 old., doi:10.1057/CES.2002.22.
- 10 Porcile, Gabriel – Spinola, Danilo – Yajima, Giuliano (2023): „Growth trajectories and political economy in a Structuralist open economy model.” *Review of Keynesian Economics* vol. 11 (3), 350-376 old.
- 11 Osei-Assibey Bonsu, Mandella – Wang, Ying (2022): „The Triangular Relationship between Energy Consumption, Trade Openness and Economic Growth: New Empirical Evidence.” *Cogent Economics & Finance* 10 (1). doi:10.1080/23322039.2022.2140520.
- 12 Kaposi, Zoltán (2024): „A magyar gazdaság változásai a rendszerváltás utáni két évtizedben (1990–2010).” Pécsi Egyetemi Archivum. DOI: 10.15170/magyar-gazdasag-90-10-KTK-2024, Elérhető: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/45500/Kaposi%20Zolt%20c3%a1n%2c%20Mo%20gt.%201990-2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 13 Gazdaságkutató Zrt. (2024): Magyarország 20 éve az EU-ban: hogyan változott a külkereskedelem? <https://gki.hu/language/hu/2024/04/17/magyarorszag-20-eve-az-eu-ban-hogyan-valtozott-a-kulkereskedelem/> Letöltve 2025.03.20
- 14 Világbank (2025): GDP data. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=HU> Letöltve: 2025.03.16.

- 15 IMF (2025): Trade data. <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> Letöltve: 2025.03.16.
- 16 Világbank (2025): GDP data. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=HU> Letöltve: 2025.03.16.
- 17 IMF (2025)
- 18 IMF (2025)
- 19 Világbank (2025)
- 20 IMF (2025)
- 21 Világbank (2025)
- 22 IMF (2025)
- 23 Világbank (2025)
- 24 IMF (2025)
- 25 Világbank (2025)
- 26 IMF (2025)
- 27 Trademap (2025): Bilateral trade data. <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvp-m=1%7c348%7c%7c842%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c%7c1%7c1%7c1%7c1> Letöltve: 2025.03.16.
- 28 U.S. Department of Commerce (2024): FACT SHEET: President Biden Takes Action to Protect American Workers and Businesses from China’s Unfair Trade Practices. <https://www.commerce.gov/news/fact-sheets/2024/05/fact-sheet-president-biden-takes-action-protect-american-workers-and> Letöltve: 2025.03.19.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Az Európai Unióról Szóló Szerződés és az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2025):** <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> Letöltve: 2025.03.21.
- BBC (2025):** Trump says 25% tariffs on EU will be announced soon. <https://www.bbc.com/news/articles/c05ml3q2gn7o> Letöltve: 2025.03.20.
- BBC (2025):** Trump launches plan to target countries with new tariffs. <https://www.bbc.com/news/articles/c360lle165ro> Letöltve: 2025.03.21.
- Bloomberg (2024):** In Trump’s Economic Plan, Tariff Is ‘the Most Beautiful Word’, <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2024-10-15/in-trump-s-economic-plan-tariff-is-the-most-beautiful-word> Letöltve: 2024.03.20.
- Cernat, Lucian –Vranceanu, Radu (2002):** „Globalisation and Development: New Evidence from Central and Eastern Europe.” *Comparative Economic Studies*, 44,119–136 old., doi:10.1057/CES.2002.22.
- CNN (2025):** Trump threatens 200% tariff on European alcohol as trade war escalates. <https://edition.cnn.com/2025/03/13/business/alcohol-tariffs-eu-trump-trade-war/index.html> Letöltve: 2025.03.20

- Európai Bizottság (2025):** EU countermeasures on US steel and aluminium tariffs explained https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_25_750 Letöltve: 2025.03.20.
- Gazdaságkutató Zrt. (2024):** Magyarország 20 éve az EU-ban: hogyan változott a külkereskedelem? <https://gki.hu/language/hu/2024/04/17/magyarorszag-20-eve-az-eu-ban-hogyan-valtozott-a-kulkereskedelem/> Letöltve 2025.03.20
- IMF (2025):** Trade data. <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> Letöltve: 2025.03.16.
- Trade data (2025):** <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> Letöltve: 2025.03.16.
- Kaposi Zoltán (2024):** „A magyar gazdaság változásai a rendszerváltás utáni két évtizedben (1990–2010).” Pécsi Egyetemi Archívum. DOI: 10.15170/magyar-gazdasag-90-10-KTK-2024, Elérhető: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/45500/Kaposi%20Zoltan%3fa1n%2c%20Mo%20gt.%201990-2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Osei-Assibey Bonsu, Mandella – Wang, Ying (2022):** The Triangular Relationship between Energy Consumption, Trade Openness and Economic Growth: New Empirical Evidence. *Cogent Economics & Finance* 10 (1). doi:10.1080/23322039.2022.2140520.
- Porcile, Gabriel – Spinola, Danilo – Yajima, Giuliano (2023):** „Growth trajectories and political economy in a Structuralist open economy model.” *Review of Keynesian Economics* vol. 11 (3), 350-376 old.
- Statista (2025):** U.S. trade balance 2000-2024. <https://www.statista.com/statistics/220041/total-value-of-us-trade-balance-since-2000/> Letöltve: 2025.03.20.
- The White House (2025):** Adjusting Imports of Steel into The United States. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/02/adjusting-imports-of-steel-into-the-united-states/> Letöltve: 2025.03.20.
- Trademap (2025):** Bilateral trade data. <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c348%7c%7c842%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c%7c1%7c1%7c1%7c1> Letöltve: 2025.03.16.
- U.S. Department of Commerce (2024):** FACT SHEET: President Biden Takes Action to Protect American Workers and Businesses from China’s Unfair Trade Practices. <https://www.commerce.gov/news/fact-sheets/2024/05/fact-sheet-president-biden-takes-action-protect-american-workers-and> Letöltve: 2025.03.19.
- Világbank (2025):** GDP data. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=HU> Letöltve: 2025.03.16.

SZABÓ ANTÓNIA

egyetemi hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
*university student, University of Pécs Faculty of Business and Economics,
 Pécs, Hungary*

ORCID: 0009-0006-6921-9627

email: szaboantonia08@gmail.com

AZ ÉSZAKI-TENGERI OLAJKITERMELÉS SZEREPE SKÓCIA FÜGGETLENSÉGI TÖREKVÉSEIBEN*

*THE ROLE OF NORTH SEA OIL PRODUCTION IN THE SCOTTISH
 BID FOR INDEPENDENCE*

ABSTRACT

The research aims to understand the Scottish National Party's stand on relying on North Sea oil revenues as a major source of fiscal resources in formulating the economic policy of Scotland for independence. To answer this question, the research seeks to collect historical data on offshore oil production and future estimates. I approach the topic from an economic historical perspective. The paper examines the historical background of offshore oil production as part of the Scottish bid for independence, the macroeconomic environment, the impact of the oil industry on the Scottish economy, and the Scottish government's economic policy for independence. Between 2022 and 2024, the SNP published a series of 13 studies entitled Building a New Scotland, which included proposals and presentations on topics such as democratic renewal, creating a modern constitution, the administration of justice, economic, social, cultural and educational issues, and EU matters, and presenting a blueprint for an independent Scotland. Of these articles, Paper 3: A stronger economy with independence and Paper 8: Our marine sector in an independent Scotland are presented and evaluated in this study. The study concludes that the improvement is due more to cyclical factors than to lasting structural reforms, and therefore diversified revenue sources and more disciplined spending policies will be needed in the longer term to ensure fiscal sustainability and stability.

Keywords: Scotland, North Sea oil industry, Oil production, Scottish independence, Economic policy

Kulcsszavak: Skócia, Északi-tengeri olajipar, Olajkitermelés, Skócia függetlensége, Gazdaságpolitika

* A tanulmány a Pécsi Tudományegyetem Kriszbacher Ildikó Tehetséggondozó Program 2024/2025. tanévi támogatásával készült.

1. Bevezetés: háttér, kutatási kérdés, forrás

Egy ország függetlenségi terveiben megfogalmazott gazdaságpolitika tárgyalásában megkerülhetetlen szempont az ország politikai álláspontja. A 2014-es skót függetlenségi népszavazás sikertelenségét követően a Skót Nemzeti Párt (a továbbiakban: SNP) 2022-ben indítványozta a népszavazás megismétlését. Az engedélyt nem kapta meg, azonban 2022 és 2024 között kiadta a 13 tanulmányt tartalmazó Building a New Scotland¹ tanulmány sorozatot, amely többek közt a demokrácia megújítása, a modern alkotmány megalkotása, az igazságszolgáltatás, a gazdasági, szociális, kulturális és oktatási, valamint az EU-s témakörökben tesz javaslatot és mutatja be egy független Skócia tervezetét. A cikkek közül a 3. (A stronger economy with independence) és a 8. számú (Our marine sector in an independent Scotland) tanulmányok kerülnek bemutatásra és értékelésre a jelen tanulmányban.

Skócia függetlenségi törekvéseit tekintve nem hagyhatjuk figyelmen kívül az Egyesült Királyság által folytatott északi-tengeri olajkitermelést, ugyanis az SNP függetlenségi kampányában jelentős szerepet játszik az offshore olajszektor. A brit olajkitermelés Skóciára osztható bevételének becsléséhez az illusztratív földrajzi részesedés meghatározása az általánosan elfogadott mód, melyben a skót határt a genfi egyezményben (1958) foglaltakhoz hasonlóan a mediánvonal-elv alapján és a halászati jogokat figyelembe véve kerül meghatározásra². Skócia részesedését az északi-tengeri bevételekből az északi-tengeri olaj- és gázipar pénzügyi modellje alapján határozzuk meg, amely segítségével megállapítható a részesedés értékelése.³ A tengeri olajkitermelés befolyásolja a skót GDP-t, a foglalkoztatást, a regionális fejlesztést és az energiapolitikát. A kutatás célja feltárni, hogyan alakítja az olajkitermelés Skócia gazdasági működését és szerkezetét, különös tekintettel a 2000. évet követő időszakban végbement gazdasági változásokra, mivel a 2022/24-ben publikált függetlenségi gazdaságpolitikában került előtérbe a tengeri olaj.

Tanulmányom bemutatja, hogy a tengeri olajkitermelés szerepét az SNP által megfogalmazott függetlenségi gazdaságpolitikában, a tengeri energiapiac helyzetét, valamint a Skóciára osztható északi-tengeri olajbevételek hosszútávon várható alakulásának jelentőségét. Előrejelzéseket készítettem olajbevételre és bevételhányadra Gretl statisztikai modellezőprogram segítségével. Statisztikai adatgyűjtéshez elsősorban az SNP kiadványai mellett az Institute for Fiscal Studies, a British Geological Survey offshore geoindexe, a North Sea Transition Authority geokémiai adatbázisa, valamint a brit statisztikai hivatalok szolgáltak forrásként. Továbbá forrásként szolgált számomra tudományos szakirodalom, ipari jelentések, politikai dokumentumok, szakmai publikációk, kormányzati jelentések.

2. Skócia függetlenségének gazdaságpolitikája

A 2022-ben kiadott Building a New Scotland 3. tanulmánya négy pontban foglalja össze a fiskális politika legfontosabb követelményeit⁴, amelyet illetően a kor-

mány olyan költségvetési szabályokat állapítana meg, amelyek célja az államháztartást nemzetközi gyakorlatok alapján fenntartható költségvetési pályára állítani. Skócia követné az EU stabilitási és növekedési paktumát, ami nem feltétele a csatlakozásnak, de segíti ösztönözni a stratégiai befektetéseket. Egy független Skócia kezdeti fiskális pozícióját a tárgyalt tanulmány nem tudja előre jelezni, de tisztában van a bizonytalansági tényezővel. Az Egyesült Királyságban 6 szereplője van a közszférának: központi kormányzás (Westminster), helyi kormányzás (Skócia esetében Holyrood), központi bank (Bank of England), profitorientált és nem profitorientált vállalkozások, valamint a tőkefedezeti nyugdíjrendszer.⁵ A közszféra nettó adósságának GDP-hez mért arányát a Holyrood és Westminster közti eszközről és forrásokról folytatott tárgyalások kimenetele határozza meg.

A Building a New Scotland Fund elnevezésű alap az infrastrukturális beruházásokra épít, támogatva Skócia fenntartható növekedését. Prioritásait az EU 2019–2024-es céljaival hangolta össze, például a klímasemleges gazdaság, a digitális átállás és a munkahelyvédelem terén. A felhasználás célzottan követi a gazdasági és társadalmi igényeket, rugalmasan reagálva új beruházásokra. A skót kormány a parlamenttel és a társadalom szereplőivel együtt határozza meg a támogatandó projekteket, legyenek azok közszférabeli vagy közösségi tulajdonúak.⁶ A beruházás egyszeri infrastrukturális kiadást jelent, ami rövid távon élénkíti a keresletet és erősíti a gazdasági növekedést, míg a napi közszolgáltatási költségeket a meglévő fiskális szabályok keretében fedeznék. Az olaj- és földgázbevételeket a skót gazdaság tőkeképzésébe és termelékenységének növelésébe forgatná vissza, szükség esetén hitelfelvétellel kiegészítve az alapot a stabil finanszírozás érdekében. A bevételek felhasználását a kormány dönti el, de a szuverén vagyonalap révén csökkenthető a bevételek volatilitásából adódó kockázat, miközben a kiadások a gazdasági feltételekhez igazodva maximalizálják a multiplikátorhatást és a társadalmi hasznot.⁷

A jelenlegi alkotmányos rendelkezések értelmében a költségvetési szabályokat a kincstár határozza meg az Egyesült Királyság egészére vonatkozóan. Egy független Skóciában a kormány olyan prudens intézményi keretet hozna létre, amely megfelel Skócia igényeinek és támogatja a költségvetési stratégiát. Ilyen intézmény lenne például a magasfokú autonómiával is rendelkező Debt Management Office (DMO), amely az Egyesült Királyság Cash Management rendszerét (UKCM) váltaná fel. „A DMO feladata lenne a kormány finanszírozási igényeinek kielégítése és a kormány hitelfelvételi költségeinek minimalizálása. Feladatai közé tartozna az adósságállomány, az adósságkibocsátás, a helyi önkormányzatok adósságai és a függő kötelezettségek kezelése.”⁸

A harmadik pontban a hitelképesség bizonyítására az adósság és az eszközök nettó egyenlegének kiszolgálására irányuló ésszerű rész megfizetése került megfogalmazásra. 2014 márciusban George Osborne kancellár bejelentette, hogy a brit kormány Sir Nicholas Macpherson pénzügyminiszter véleményére alapozva nem kötne monetáris uniót egy független Skóciával. Macpherson úgy vélte, hogy nincs elegendő bizonyíték arra, hogy mindkét kormány megfelelő javaslatokat és politikai

változtatásokat tudna kidolgozni, amelyek lehetővé tennék egy valutaunió létrehozását. Ez az álláspont erősítette a kemény kilépési stratégia tárgyalási álláspontját. Válaszul a skót kormány kijelentette – még a 2014-es népszavazást megelőzően, – hogy amennyiben az Egyesült Királyság kormánya nem hajlandó részt venni a font monetáris unióban, akkor Skócia megtagadja az Egyesült Királyság adósságának egy részét, amit az Egyesült Királyságnak kötelessége lenne betartani a függetlenség megszavazását követően.⁹ A Building a New Scotland 3. tanulmányában 2022-ben már így fogalmaznak: „A független Skócia [...] nem örökölné az Egyesült Királyság adósságállományát, amint azt a brit pénzügyminisztérium 2014-ben meghatározta. A skót kormány azonban elismeri, hogy Skócia az együttműködés és a felelősségvállalás szellemében méltányosan részt kell vállaljon az Egyesült Királyság adósságának törlesztésében, és tárgyalások után éves ‘szolidaritási kifizetés’ formájában elkötelezi magát ennek megvalósítása mellett.”¹⁰ Mindezt teszi a Westminsterrel ápolt „pozitív és tiszteletteljes kapcsolatának” fenntartása érdekében.¹¹

A kutatási probléma a negyedik pontból adódik, mely szerint Skócia a tengeri olaj- és gázszektor bevételeit helyezné tartalékba hosszú távú befektetések és kivételes körülmények között történő felhasználásra. A közelmúlt globális eseményei azonban jól mutatják, hogy az olajból és gázból származó bevételek előrejelzése mennyire nehéz. „Az egymást követő Westminster-kormányok nem úgy kezelték az energiaforrásokat, különösen az olajkészleteket, hogy hosszú távú, strukturális előnyöket biztosítsanak a gazdaság számára.”¹² Az olajbevételek alakulása olyan mértékben volatilis, hogy 2013-ban a skót GDP több, mint 20%-át, 2024-ben pedig alig 2%-át tették ki.¹³ Előrejelzések (pl. Oil and Gas Analytical Bulletin) szerint a bevételek növekedni fognak, azonban ezt az olajáron túl számos tényező befolyásolja, illetve 2020 óta csupán az infláció miatt emelkedett az offshore olajszektorból származó adóbevétel.

A Building a New Scotland 8. számú tanulmánya olyan javaslatokat foglal össze, melyek központi eleme Skócia EU-tagságának elérése, ami biztosítaná a szabad piac-hozzáférést és kedvezőbb finanszírozási lehetőségeket a tengeri ipar számára. Emellett célként fogalmazza meg a EU-s jogalkotásban való közvetlen részvételt, különösen a halászati politika és tengeri szélenergia reformjaiban. A tengeri ágazat Skóciában jelentős gazdasági értéket teremt, különösen a halászat, az akvakultúra és a turizmus révén, amelyek kulcsszerepet játszanak a part menti közösségek megélhetésében. Shetland régióban a tengeri szektor súlya kiemelkedően magas, mivel a helyi gazdaság és foglalkoztatás nagy része erre épül.¹⁴

A ScotWind-projekt a világ egyik legnagyobb tengeri szélerőmű-bérleti programja, amely potenciálisan több mint kétszeresére növelheti Skócia megújulóenergia-kapacitását.¹⁵ Gazdasági szempontból ez hosszú távon diverzifikálja a tengeri gazdaság szerkezetét, mérsékelve a hagyományos ágazatoktól való túlzott függést. A Crown Estate Scotland kezdeményezésében indított bérbeadási kör (lízing), amely az Innovation and Targeted Oil & Gas (INTOG) elnevezést kapta, közvetlenül csökkenti az olaj- és gáztermelésből származó kibocsátást. A program célja

az északi-tengeri olaj- és gázipar dekarbonizálása, miközben lehetőséget biztosít kisebb innovatív projektek számára a tengerfenék használatára, amivel jelentős beruházási és piaci értéket képvisel a megújuló energia szektorban.¹⁶

Skócia jelentős erőforrásokkal és szakértelemmel rendelkezik a tengeri szélenergia, a zöld hidrogén és az offshore energia területén, ami versenyelőnyt biztosíthat számára az európai energiapiacra.¹⁷ Ezek az iparágak magas multiplikatívhatással bírnak, munkahelyeket teremtenek és exportlehetőségeket nyitnak meg. Skócia tengeri megújuló energiaforrásai hosszú távon több milliárd fontos befektetést vonzhatnak, ami stabil állami bevételt generálhat. Ez erősíti a költségvetési fenntarthatóságot, ugyanakkor a bevétel nagysága erősen függ a piaci ártól. A szabályozási keretek feletti nagyobb önállóság lehetővé tenné, hogy Skócia saját prioritásaihoz igazítsa a megújulóenergia-projektek támogatását, miközben egyensúlyt teremt a környezetvédelmi szempontokkal.¹⁸ A rugalmas szabályozás növelné a beruházási biztonságot és csökkentené a projektkockázatokat, ezáltal vonzóbbá téve a piacot a befektetők számára. A megújuló energiára való áttérés lehetővé teszi a 'net zero' célok elérését, olcsó zöld energia biztosítását és exportbevétel növelését, melyek javítják Skócia nemzetközi pozícióját és energiafüggetlenségét, ugyanakkor jelentős kezdeti beruházásokat igényel, amelyek megtérülése közép- és hosszú távon várható. Az átállási díjak jelenlegi rendszere akadályozza a skót megújulóenergia versenyképességét, ezért olyan szabályozási modellre lenne szükség, amely célzottan veszi figyelembe a régió adottságait. A költségek igazságosabb elosztása javíthatná Skócia nemzetközi piaci pozícióját, és elősegítené a hosszú távú energiaexportot.

2.1. Lehetséges forgatókönyvek

Az IFS által 2013-ban kiadott alternatív megoldásokról szóló jelentés¹⁹ fő üzenete az, hogy Skóciának egyre tornyosuló fiskális kihívásai lettek volna hosszú távon egy 2014-ben megvalósuló függetlenedés esetén. Az IFS által alkalmazott alapmodell az Office for Budget Responsibility (a továbbiakban: OBR) adataival és feltevéseivel dolgozik. A kiadvány alapján a fiskális rés tekintetében a 2060-as évekre sikerült volna visszaállítani az államadósságot a nemzeti jövedelem 40%-ára. Ehhez Skócia a nemzeti jövedelme 4,1%-át, az Egyesült Királyság pedig 0,8%-át írta volna elő szigorításra, bár az eredmények nem teljesen pontosak, hiszen feltevésekre alapulnak. Ilyen érzékeny feltevések a migrációt érintő adatok, az északi-tengeri termelési és bevételi adatai, az adósságallokáció és az államadósság kamatának számadatai, valamint a termelékenység növekedése. „Ha Skócia az Egyesült Királyság felhalmozott adósságából a skót GDP 40%-ának megfelelő részt vállalna ahelyett, hogy a lakosság arányát venné alapul, akkor a költségvetési rés alacsonyabb lenne. Ez akkor is így lenne, ha Skócia függetlenné válása után nagymértékű bevándorlás tapasztalható, vagy ha az északi-tengeri bevételek az „észak-tengeri hanyatlás” forgatókönyv szerint alakulnának (amely középtávon sokkal magasabb bevételt mutat).”²⁰

Az alapmodell az északi-tengeri bevételek csökkenését jelezte előre 2017/18-ig, azt követően pedig stagnálásra számítottak, hosszútávon viszont nagymértékű csökkenésre. Várhatóan az északi-tenger bevételei a skót GDP 2,2%-át tette volna ki rövidtávon, 2040-re 0,4%-ra csökkent volna. A skót kormány javaslatot tett a bevételek növelésére középtávon, amit a termelés és az árak emelésével kívántak elérni. Az OBR központi felmérései viszont ennek ellenkezőjét mutatták, csökkenést vártak.²¹ Több forgatókönyv is készült a lehetséges kimenetek ismertetésére. A legoptimistább – az Oil and Gas Analytical Bulletin által készített – forgatókönyv alapján hosszútávon a bevételek elkerülhetetlen módon történő csökkenésére számítottak.

1. táblázat: Az előrejelzésekhez használt alapmodell

Változó/paraméter	Az alapmodell feltételezése
Népességnövekedés és demográfiai változás	ONS „alacsony migráció”
A munka termelékenységének növekedése	2,2%
Fizetendő névleges adósságkamat	2026-2027-re 5%-ra emelkedik, azt követően állandó
Északi-tengeri bevételek: Növekedés 2012-13-tól 2017-18-ig Növekedés 2017-18-tól	csökkenés az OBR előrejelzése szerint állandó a nemzeti jövedelem százalékában

Forrás: Amoir et al. [2013]

Egy független skót kormány a brit kormánytól liberálisabb bevándorlási politikát folytathat, így az ONS szerint évente nettó 9-26.000 bevándorlót is jelenthet. Ez a gazdaság számára pozitívként szolgál. Az átlagos bevándorló népesség fiatalabb a skót népességnél, a fogyasztók számának növekedésével az adóbevételek is nőnek. Ezzel egy időben az állam kiadásai is növekednek, de a bevétel-emelkedésnél kisebb mértékben. Az előrejelzés szerint Skócia magas adósságkammattal nézett volna szembe a 2026-os évet követően, valamint felhalmozott adósság is rámaradt volna különböző részletekben. Mivel az ország esetében kisméretű gazdaságról beszélhetünk, így a költségvetési gazdálkodás terén nem számítunk tapasztalat meglétére. Armstrong és Ebell 2013-ban végzett becslése szerint a skót kamatláb 0,72-1,65 százalékponttal lenne magasabb az Egyesült Királyságénál, megközelítőleg 5,72%-os kamatláb volt várható. Az optimista forgatókönyv alapján tehát az északi-tengeri bevételek csökkenésére, 40%-os államadósságra, valamint emelkedő mértékű migrációra lehetett volna számítani.²²

A 2. számú táblázatból kiolvasható, hogy az offshore bevétel középtávon magas tendenciát mutat. Az Oil and Gas Analytical Bulletin által készített legoptimistább forgatókönyv alapján azonban hosszú távon elkerülhetetlenül csökkenő bevételek

lekre számíthatunk. Várhatóan az északi-tengeri bevételek 2040-re a skót GDP kevesebb mint 1%-át teszik majd ki.²³

2. táblázat: A legoptimálisabb forgatókönyv

Változó/paraméter	Legoptimálisabb eset
Népességnövekedés és demográfiai változás	Nagymértékű migráció
A munka termelékenységének növekedése	2,2%
Államadósság	Nemzeti jövedelem 40%-a
Adósságkamatláb	5%, azaz megegyezik az Egyesült Királysággal
Északi-tengeri bevételek	Középtávon magas

Forrás: Amoir et al. [2013]

A költségvetési rés a legoptimistább forgatókönyv mellett is a nemzeti jövedelem 1,9%-a lenne, ami nagyobb, mint az Egyesült Királyságra előre jelzett 0,8%. A fiskális szakadék bezárásához kiadáscsökkentésre vagy adóemelésre lenne szükség. A lehetséges adóemelések legoptimálisabb bevételi hozama a hozzáadott értékadó, valamint a jövedelemadó emelése esetén lenne elérhető. Amennyiben a HÉA kulcsát 1 százalékponttal emelik, az 430 millió font, a jövedelemadó 1 százalékponttal történő emelése pedig további 365 millió font bevételt jelentett volna Skóciának 2015-ben. A népszavazáskori SNP-kormány által kidolgozott politikában a kiadások növelését foglalmazták meg, így nem számoltak megtakarítással. Késleltetni akarták a tervezett nyugdíjkorhatár-növelést, valamint emelni akarták a segélyek értékét. Ezzel egy időben a védelmi kiadásokat csökkenteni tervezték.²⁴

Konklúzióként tehát levonható, hogy az intézmények becslései szerint az elkövetkezendő 45-50 évben elszabadultan növekvő államadóssággal néztek volna szembe, amennyiben a kiadásokat nem állt volna szándékukban csökkenteni vagy az adókat emelni. Skócia köztudottan nagymértékben függ az északi-tengerből származó bevételektől, amelyek hosszú távon csökkenést mutattak, mely feltevés széles körben megalapozott. Ennek következményeként hosszú távú fiskális nyomás alakult volna ki.

3. Az energiapiac és a beruházási hajlandóság

A múlt évszázadban több ízben is láthattuk már, hogy az olajfúrások bővítésére és az energiaárak mérséklésére tett politikai ígérek geológiai korlátokba ütköznek. Erre történelmi példaként szolgál R.M. Nixon amerikai elnök 1973. novemberi kezdeményezése: energiafüggetlenség megteremtését célzó programot indított (Project Independence), amely a piac liberalizálását, a fúrás ösztönzését és a szabályozási akadályok mérséklését tartalmazta.²⁵ Az amerikai Energy Information

Administration (EIA) statisztikáiból kiolvasható, hogy az 1980-as években a kutatási aktivitás jelentősen megnőtt, azonban az amerikai olajkitermelés 1982-re napi 2 millió hordóval visszaesett.²⁶ Ez jól példázza a kimerülési paradoxont, amikor az intenzívebb fúrás sem tudja ellensúlyozni a mezők természetes hozamcsökkenését.

Az energetikai átállás időszakában gyakran a földgáz tölt be kulcsfontosságú szerepet, mivel alacsonyabb szén-dioxid-kibocsátással jár, mint a kőolaj vagy a szén. Az *Economic Times* és az *Investing* piacfigyelők közlései²⁷ szerint ugyanakkor a jelenlegi piaci környezet több kihívást is felszínre hoz: az árak tartósan 15 dollár/MMBtu²⁸ körül alakulnak, miközben a kitermelés csökkenést mutat, ami kettős nyomást eredményez a belföldi kereslet folyamatosan emelkedése és az exportkapacitások bővülése végett. A kínálat csökkenése és a kereslet növekedése közötti ellentmondás komoly bizonytalanságot teremt a piacon, amely hosszabb távon az árak ingadozásához, az ellátásbiztonság kockázatainak növekedéséhez és a stratégiai tartalékok fontosságának felértékelődéséhez vezethet.

Az Egyesült Királyság gázellátása egyre inkább importfüggővé válik, mivel az Északi-tenger készletei gyorsan kimerülnek. 2027-re a fűtési igények több, mint kétharmadát külföldi forrásból kell fedezni, 2050-re pedig az ellátás 94%-a importból származhat²⁹, amit a brit parlamenti bizottság is megerősített: a lakossági fűtés jelenleg a teljes gázfelhasználás 38%-át adja, így a változás közvetlenül érinti a háztartásokat. Az importfüggőség növekedése a fizetési mérleg egyensúlyát is terheli. Az új kitermelések csak minimálisan hosszabbítják meg a meglévő készletek élettartamát, legfeljebb néhány hónappal. Ez azt jelenti, hogy a hosszú távú fenntartható energiaellátás gazdaságpolitikai szempontból inkább a diverzifikált importforrásokra, a cseppfolyósított földgáz (LNG) terminálok bővítésére és a megújuló energia gyorsabb integrálására épülhet.³⁰ Egy másik fontos közgazdasági tanulság a bizonytalanság költsége. Az árak ingadozása nemcsak a fogyasztókat érinti, hanem a beruházások finanszírozását is kockázatosabbá teszi. Az energia- piacok instabilitása így magasabb kockázati prémiumot eredményez a tőkepiacon, ami drágítja a projektek finanszírozását és csökkenti a befektetői bizalmat.³¹

Az Északi-tengertől származó brit bevételek korábban főként kőolaj-bevételi adóból, társasági adóból és licencdíjakból álltak, azonban a 2008/09-es válság után a licencdíjfizetés fokozatosan megszűnt.³² Az olaj-bevételi adó ténylegesen eltűnt a rendszerből, mivel a cégek a korábbi befizetéseiket veszteségeikkel szemben visszaigényelhetik. Jelenleg a legnagyobb intenzitással bíró teher az energianyereség-illeték, amely 2022 május óta további 35%-kal növelte az olaj- és gázipari adóterhelést, így a teljes kulcs elérte a 75%-ot – ez 2024 novemberben 78%-ra emelkedett. A szabályozás ugyanakkor ideiglenes: a kormány az árak normalizálódásával megszünteti, illetve legkésőbb 2025 decemberben hatályát veszti.³³

A brit Economic and Social Research Council (ESRC) finanszírozásában megvalósul a Durham Egyetem „Fraying Ties” elnevezésű hároméves projektje, amely az Egyesült Királyság globális olaj- és gázhálózatokban betöltött szerepének átalakulását vizsgálja.³⁴ A projektet több rangos intézmény együttműködésével valósul

meg tapasztalt társadalomtudományi kutatók vezetésével, akik az olajipar politikai gazdaságtanának nemzetközi összefüggéseire specializálódtak. Ez az első szisztematikus elemzés, amely az Egyesült Királyság stratégiai pozíciójának változásait tárja fel az olajtermelési láncokban, különös hangsúlyt helyezve a történeti gyökekre és a jelenlegi átalakulás összefüggéseire.

A durhami kutatás kiemeli, hogy a globális olajcégek kapcsolatainak stabilitása a piaci és geopolitikai változások miatt megingott. Az átalakulást a kereslet földrajzi változása, a hazai termelés csökkenése és a klímapolitikai célok felgyorsulása egyaránt formálja.³⁵ Új szereplők belépése a brit olajpiacon alapjaiban alakítja át a hagyományos kapcsolatrendszeret, ami jelentős hatással van az Egyesült Királyság jövőbeli energiagazdasági helyzetére.

Gavin Bridge professzor, a projekt vezetője korábban azt nyilatkozta³⁶, hogy a kormányzat évtizedek óta támogatja a szénhidrogén-kitermelést, s legutóbb a 2016-os Wood-jelentés nyomán a gazdasági hozam maximalizálására helyezve a hangsúlyt. Ugyanakkor az új beruházások előmozdítása egyre nagyobb ellentmondásba kerül a klímatorvényben rögzített kibocsátáscsökkentési kötelezettségekkel, amely kérdésessé teszi a két cél összeegyeztethetőségét.

Michael Shanks energiaügyi miniszter kijelentette, hogy a Munkáspárt stratégiája célul tűzi ki a tiszta energia piacán a térség nemzetközi központtá fejlesztését. A párt olyan stabil szabályozási környezetet ígér, amely a nyereségadó eltörlését követően is képes kezelni az energiaárak ingadozását. Programjuk célja, hogy jelentős magánbefektetéseket vonzzon.³⁷

Az Offshore Energies UK (a továbbiakban: OEUK) vezérigazgatója, David Whitehouse, a következőképp fogalmazott: „A politika szerepéről is egyértelműen kell beszélnünk. A miniszter szerint a medence hanyatlása geológiai, nem politikai okokra vezethető vissza. De a politika alakítja a beruházásokat.”³⁸ Mivel a gáz a globális piacokon forog, az árak ingadozásának a fogyasztók akkor is ki vannak téve, ha a hazai termelés nő. A politika a belföldi készletek biztonságát hangsúlyozza, azonban a valóság ennek ellentmond. A megoldást hosszú távon csak a megújuló energiaforrásokra való gyorsabb átállás jelentheti az energiaellátás biztonsága és a költségek csökkentése érdekében. Az OEUK kitűnik a szakmai szervezetek közül, mivel ez az egyetlen olyan szervezet, amely az olaj-, gáz- és hidrogénipart, a szén-dioxid-leválasztást, -hasznosítást és -tárolást (CCUS), valamint a tengeri szélenergiát képviseli az Északi-tengeren.

Az OEUK 2025-ös gazdasági jelentése³⁹ szerint a jelenlegi szabályozások visszafogják a kitermelést, miközben az energiaimport költségesebb és gazdasági kockázatokat hordoz. A szervezet tehát a szektor adópolitikájában látja a problémát, ugyanis a brit kontinentális talapat képes lenne a hazai olaj- és gázszükséglet felét fedezni, ami mérsékelné az importkiadásokat. Egy igazságosabb adózási rendszer megnyithatná az utat több, mint 2 milliárd hordónyi készlet kitermelése előtt. Az energiaipari nyereségadó nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így nem teremtett stabil bevételt az állam számára: „fennáll a tartósan magas energia-

import kockázata, és sürgős reformra van szükség a szél-energia-aukciók rendszerében az árak csökkentése érdekében.⁴⁰ Az OEUK számításai szerint 150 milliárd fonttal lenne növelhető a brit gazdaság teljesítménye. A szektor hanyatlása jelenleg havonta mintegy ezer munkahely megszűnését eredményezi, ami hosszú távon az ipari bázis gyengüléséhez vezet.

A termelés visszaesése nemcsak adóbevétel-kiesést okoz, hanem az energiaárak emelkedésén keresztül a háztartások terheit is növeli. Új növekedési lehetőségeket teremthetne a gazdaságban a befektetői bizalom helyreállítása. Ehhez elsősorban határozott politikai lépések tudnák megadni a stabil alapot az OEUK álláspontja szerint.

A The Crown Estate és a Crown Estate Scotland támogatásával a North East Carbon Capture Utilisation and Storage (a továbbiakban: NECCUS)⁴¹ és az OEUK elindította az Anemone projektet, amelynek célja előmozdítani a tengeri energiatermelés különböző ágazatai közötti szinergiákat egy közös tengerfenéki környezetben.⁴² A brit kontinentális talapzat térségében egyre bonyolultabb érdekellentétek állnak fenn a tengeri szélenergia- és szén-dioxid-tárolók, valamint olaj- és gázipari projektek között, ezért az együttműködés elősegítése lehetőséget kínál a helyigény és az erőforrások közgazdasági optimalizálására. A szélenergia-termelés piacra lépése csökkenti az energiaszolgáltatás költségeit és a merit-order hatás⁴³ révén a spot piaci árakat is, mivel olcsóbb árammal helyettesíti a drágább termelést. A helyettesítési hatékonyságot tekintve a szén-dioxid-tárolók és szélenergia-termelés ugyanazon tengerfenéken történő egyidejű telepítése csökkenti az infrastruktúra és az engedélyeztetés költségeit, ezzel növelve a gazdasági hatékonyságot. Ez különösen fontos szempont, mivel korlátozott erőforrások mellett a határköltségek csökkenése növeli a projekt megtérülését.

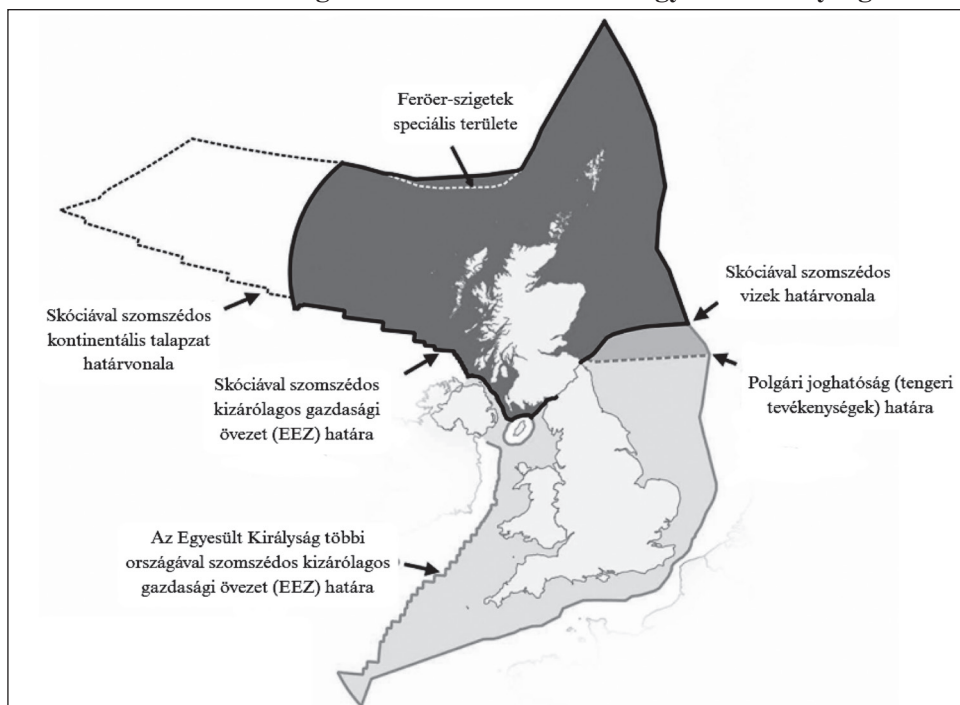
4. Skócia illusztratív földrajzi részesedése és a kormányzat offshore olajbevételei

Az Északi-tengeren található olajkészletek jelentős része Skócia kontinentális talapzatához tartozik. Jogosan tesszük fel a kérdést, hogy mégis mekkora Skócia részesedése a brit kormányzati offshore bevételekből? „Skócia részesedése az Egyesült Királyság jelenlegi kizárólagos gazdasági övezetéből 63%, ami becslések szerint 462.315 négyzetkilométert jelent, és közel hatszorosa Skócia szárazföldi területének, amelynek partvonala 18.743 kilométer hosszú. [...] Az EU független tagállamként a kizárólagos gazdasági övezet az EU-tagállamok negyedik legnagyobb központi vize lenne, nagyobb például Írország, Franciaország vagy Portugália övezeténél.”⁴⁴ Az Egyesült Királyság kontinentális talapzatán megközelítőleg 20 milliárd hordó olajegyenérték kitermelhető készlet van, amelyből Skócia kontinentális talapzatán lelhető fel 18 milliárd hordó olajegyenérték.⁴⁵

A shetlandi szigetcsoport, valamint Skócia közép- és észak-nyugati (Aberdeenshire, Caithness, City of Aberdeen, Kincardineshire, valamint Ross and Cro-

marty) régióinak partvidéke jól kiépített olajipari infrastruktúra, amely rugalmasan képes reagálni a keresletnövekedésre. Egy független Skócia gazdaságát tekintve, az olajtartalék egyértelműen stratégiai jelentőségű bevételi és tárgyalási eszköz, de erősen függ az olaj világgpiaci árártól, a nemzetközi klímapolitikától és a beruházási hajlandóságtól is.

1. ábra: Különböző tengeri határok Skócia és az Egyesült Királyság körül

Forrás: Building a New Scotland Paper 8. 13. old. A fordítás saját szerkesztés.

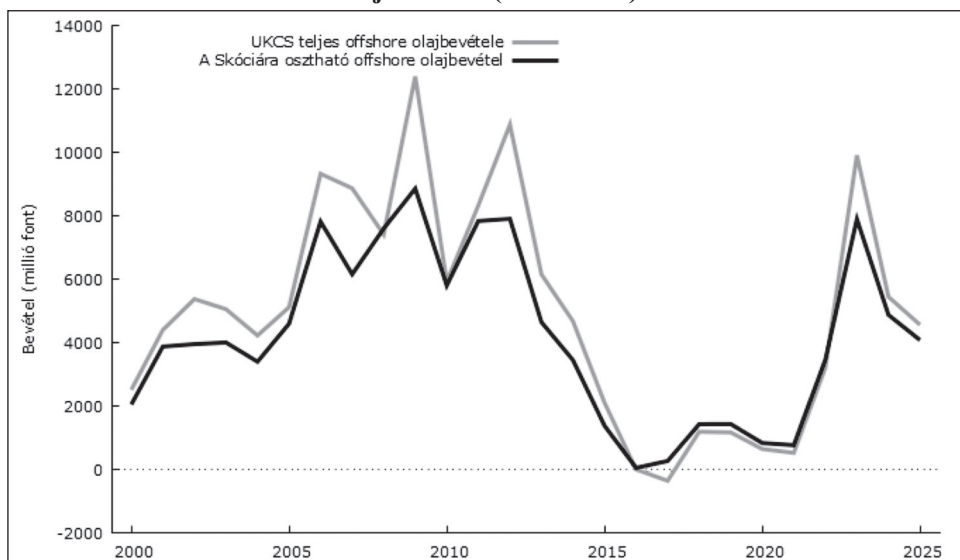
A kontinentális talapzat aktivitásáról információt a UK Continental Shelf (a továbbiakban: UKCS) Geochemical Database és a North Sea Transition Authority (a továbbiakban: NSTA) adatbázisok tengeri tevékenységet feltérképező térinformatikai platformján keresztül gyűjthetünk. A könnyebb hozzáférhetőség érdekében az adatállományt 5 regionális adatbázisra osztották geológiai területek alapján – az Északi-tenger északi, középső és déli része, a shetlandi sziget-csoport és Rockall nyugati része, Nagy-Britannia nyugati része. A teljes UKCS adatbázis széles körű kőolaj-geokémiai adattípusokat tartalmaz – beleértve 3592 kondenzátumot.⁴⁶ Az adatok több forrásból származnak: több ezer egyedi iparági jelentés, közzétett geokémiai adatkészletek, valamint a British Geological Survey (BGS) által tárolt geokémiai adatok. Az adatbázisokon keresztül érhető el a főbb medencék és alterületek olaj-, gáz-, valamint szénhidrogén-vezetékeinek

adminisztrációja, az új felfedezési helyek és engedélyek jegyzéke; továbbá kiolvasható, hogy az utóbbi 5 évben a legtöbb kutatóintézeti operátor partnervállalatai a következők voltak⁴⁷: British Petrol, Carbon Catalyst, Equinor, Esso UK, Pale Blue Dot Energy, valamint a Wintershall UK.

A teljes olajbevétel komponensei a következők: licence díjak + jogdíj + kőolaj-bevételi adó (a továbbiakban: Petrol Revenue Tax) + pótlólagos ásványanyag-illeték + offshore társasági adó + pótdíj.⁴⁸ A teljes bevétel összetevői közül elegendő csupán a PRT-t figyelembe venni, mivel a többi adókulcs mértéke és azok változásának mértéke elhanyagolható az összehasonlítás szempontjából. Piaci előrejelzés elvégzéséhez megjegyzendő, hogy az ábrán feltüntetett adóérték mellett a minimálisan elfogadható megtérülési ráta pontosan 0,3 vagy annál nagyobb, azaz 10% reál nettó jelenérték osztva 10% fejlesztési kiadással.⁴⁹ A bevétel magától értetődően az adóztatható, azaz aktív mezők számától és teljesítményétől is függ.

Az északi-tengeri bevételek változatos, de pozitív hatást gyakoroltak Skócia implikált nettó költségvetési pozíciójára a 2000 és 2025 közti időszakban, amint azt az 2. számú ábrán megfigyelhető. A 2014 utáni visszaesés volt az a pont, amikor az offshore olaj mellett más bevételi forrásokat is meg lehetett volna határozni a fiskális politika legfontosabb követelményeit rögzítő felsorolás 4. pontjában – Building a New Scotland, Paper 3.

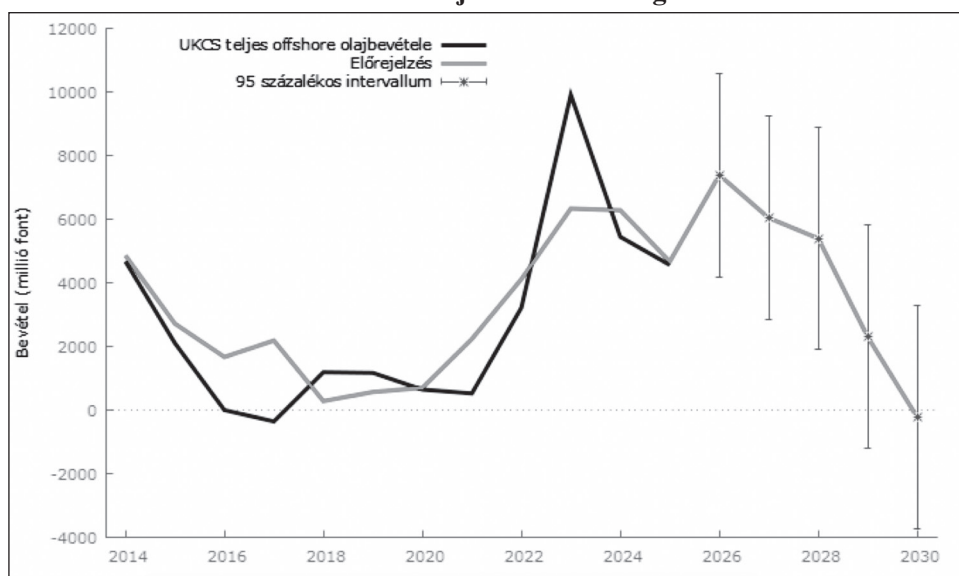
2. ábra: Az Egyesült Királyság kontinentális talapzatának teljes offshore olajbevétele (2000-2025)

Forrás: HM Revenue & Customs [2021]; UK GAP [2016]; Scottish Government GERS [2012; 2018; 2021; 2024b; 2025]

Az ábrán megfigyelhető a 2014-es olajárzuhanás következménye, valamint a 2022 körüli visszatérés az árzuhanás előtti szintre. Az északi-tengeri olajbevételek és hozamok csökkenéséhez hozzájárul, hogy a legtöbb nagyobb mező már évtizedek óta termel, így azok termelékenysége csökken. Továbbá, hátrányt jelent a világpiaci árak visszaesése, mivel az offshore olaj és gáz kitermelése költségesebb, mint a földgázvezetékes vagy a közel-keleti könnyűolaj. Újabbán hangsúlyozottan megjelenik az iparban a környezetvédelmi nyomás: az új olajmezők fejlesztését egyre több politikai és társadalmi vita övezi. Unit roots teszteket alkalmazva KPSS és Dickey-Fuller teszteket elvégezve⁵⁰ megállapítható, hogy a modell stacionárius, nem követ trendet.

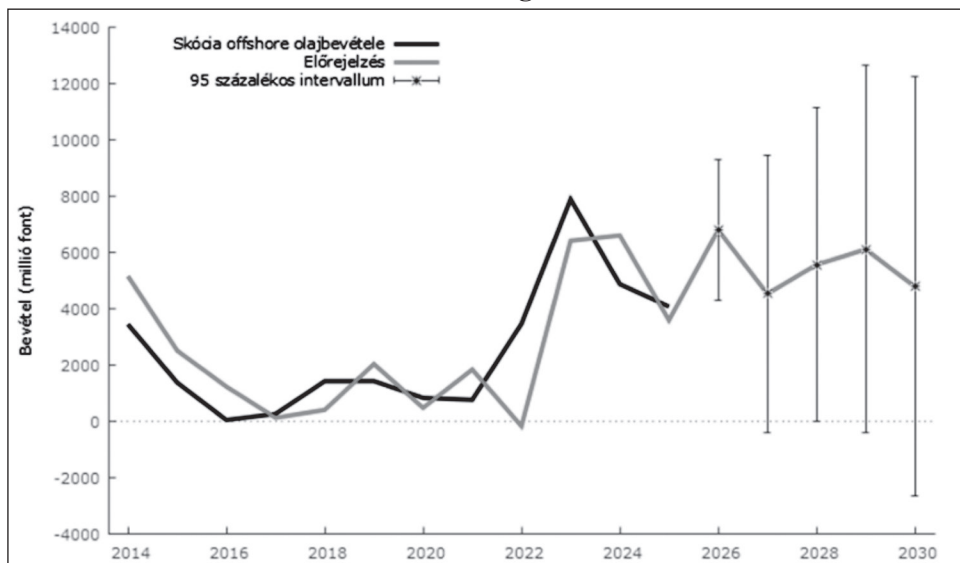
3. ábra: Előrejelzés – az Egyesült Királyság kontinentális talapzatának offshore olajbevétele 2030-ig

Forrás: Előrejelzés Gretl-ben ARIMA modell segítségével.

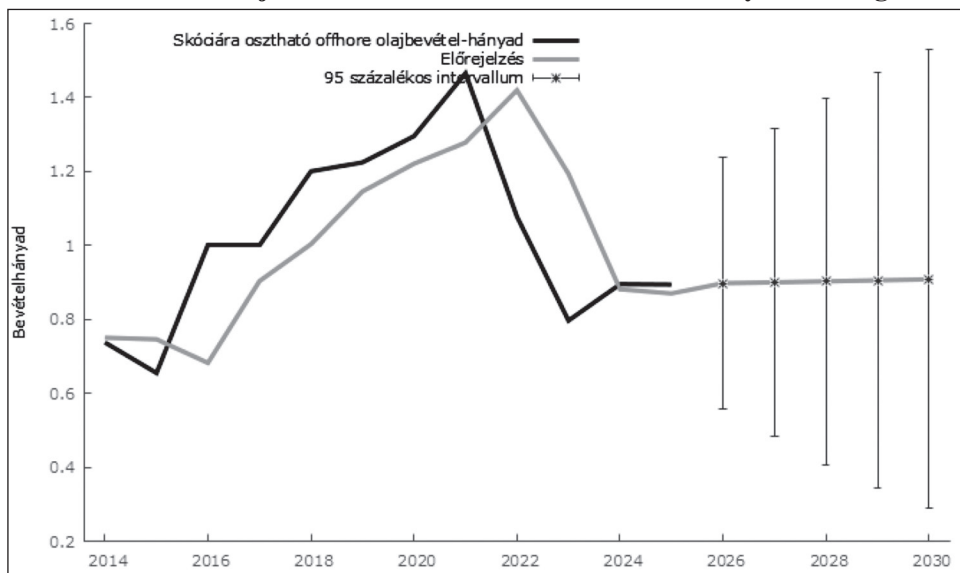
A metodikát illetően a 2020 és 2025 közötti éves adatokat vettem figyelembe. Előrejelzés 5 évre a királyság kontinentális talapzatának bevételét illetően: ARIMA(6,1,2) modell magas megbízhatóság ($R^2 = 80,71\%$) mellett. Az ábrán jól megfigyelhető csökkenő tendencia az Anglia és Észak-Írország talapzatán található szénhidrogénmezők növekvő ütemű kimerülésének tudható be. A feltüntetett adatok a már költségektől tisztított bevételek, így jelentős szerepet játszanak az előrejelzésben a költségek felosztásai is, amik azonban helyben merülnek fel és kerülnek elszámolásra. Ezzel magyarázható a királyság bevételének csökkenése, hiszen a kitermelés költségei többnyire változatlan mértékben merülnek fel, illetve a karbantartási kimaradások befolyásolják. Ezzel szemben a bevétel a csökkenő kitermelés mellett szintűgy csökken.

4. ábra: Előrejelzés – Skócia kontinentális talapzatának offshore olajbevétele 2030-ig

Forrás: Előrejelzés Gretl-ben ARIMA modell segítségével.

5. ábra: Előrejelzés – a Skóciára osztható bevételhányad 2030-ig

Forrás: Előrejelzés Gretl-ben ARIMA modell segítségével.

A 4. ábrán megfigyelhető modellre vonatkozó adatok: ARIMA (2,1,2) magas, 78,15% megbízhatóság mellett.

A Skóciára osztható bevételhányad hiába növekszik, ha a bevétel növekedési üteme csökken. Amennyiben a termelés hosszabb távon évente mintegy 5%-kal csökkenne, arra számíthatunk, hogy ez még magas árak mellett is csökkenteni fogja a bevételeket a 2030-as években. A bevételhányadra vonatkozó előrejelzést láthatjuk az 5. ábrán ARIMA(1,1,0) modellben 35,97% megbízhatóság mellett: az eddigi trendek alapján várhatóan lineárisan 1%-ot nő (90-91%) a következő 5 évben. Azonban az előrejelzés értékének intervalluma az idő előrehaladtával egyre növekszik mindkét irányban. Az előrejelzések számadatai a 3. számú táblázatban kerültek összefoglalásra.

3. táblázat: Az előrejelzések számadatai

UK kontinentális talapzatának offshore olajbevétele (3. ábra) $R^2 = 80,71\%$

	Előrejelzett érték (millió font)	Előrejelzett intervallum (millió font)
2026	7.389,16	4.189,02 – 10.589,30
2027	6.036,18	2.833,75 – 9.238,61
2028	5.394,84	1.919,01 – 8.870,67
2029	2.297,20	-1.217,99 – 5.812,40
2030	-227,54	-3.747,76 – 3.292,67

Skócia kontinentális talapzatának offshore olajbevétele (4. ábra) $R^2 = 78,15\%$

	Előrejelzett érték (millió font)	Előrejelzett intervallum (millió font)
2026	6.798,66	4.290,19 – 9.307,14
2027	4.529,21	-386,02 – 9.444,45
2028	5.566,03	3,37 – 11.128,68
2029	6.110,63	-409,32 – 12.630,58
2030	4.781,97	-2.666,53 – 12.230,47

A Skóciára osztható bevételhányad (5. ábra) $R^2 = 35,97\%$

	Előrejelzett arány (%)	Előrejelzett intervallum (%)
2026	89,78	55,78 – 123,78
2027	90,02	48,31 – 131,72
2028	90,29	40,61 – 139,97
2029	90,55	34,40 – 146,71
2030	90,82	28,76 – 152,88

Forrás: Saját eredmények.

Ordinary Least Squares piaci modellt állítottam az előrejelzés alapjának vizsgálatához, melynek dependens változójaként a skót szektor bevételét határoztam meg, regresszorként pedig az Egyesült Királyság teljes kontinentális talapzatának olajbevételét és a Skóciára osztható bevételhányadot alkalmaztam. A modellel azt lehet megmagyarázni, hogy miként becsülhető a magyarázó változók és a függő változó közötti lineáris kapcsolat úgy, hogy a becslési hibák négyzetösszege minimális legyen. Globális F-próba szerint létezik a modell, azonban nem követ normális eloszlást, nem autokorrelál és nem specifikáció adekvát. QLR-próba alapján a modell strukturális törést tartalmaz 2013-ban. White tesztet elvégezve arra a következtetésre jutottam, hogy a modell heteroszkedaszticitást tartalmaz, tehát hibaismétlő – talált hibát az adatbankban és azzal számolt tovább. T-értékek alapján viszont a modell létezéséhez szükség van a változókra. A modell tehát statisztikailag létezik és a bevont magyarázó változók érdemben hozzájárulnak a skót szektor bevételének magyarázásához, ugyanakkor több klasszikus OLS-feltétel sérül (nem normális hibatag, nem adekvát specifikáció, heteroszkedaszticitás és strukturális törés). Ez azt jelenti, hogy a modell magyarázó ereje megvan, de az előrejelzések megbízhatósága korlátozott, ezért robusztus becslési eljárás vagy a modell újra specifikálása indokolt lehet.

A valós fejlesztési és működési költségekre, illetve a termelés valós értékére vonatkozóan 2008 óta nem készült prudens értékelés. Alexander Kemp aberdeeni professzor és Linda Stephen tanulmányukban összesítik a költségeket a 2000 utáni években és előre jeleznek 5 évre. Az előre jelzés tényleges alakulásáról tiszta adatok hiányában nem készíthető mérés. Ennek okán a legtöbb esetben a költségek idősorai 2013-mal bezárólag kerültek feltüntetésre. Azonban tisztán érthető, hogy a Skóciára osztható költségek és a valós termelési érték jelentősen volatilisabb, mint az Egyesült Királyság vizeinek nem skót szektorában. A költségek növekedő tendenciát mutatnak, viszont a bevételek növekedési üteme nem képes felzárkózni a költségek növekedési üteméhez.

Az árakat tekintve a brit gazdaság leginkább az energia globális árára gyakorolt hatáson keresztül van kitéve piaci sokkoknak. A kontinentális talapzaton, mint más alapokon is, vannak tervezett és nem tervezett leállások, amelyek általában eltérő hatással vannak az árakra. Amikor a tervezett karbantartási ütemterveket közzéteszik, a kereskedők ezt előre be tudják árazni a szerződéseikbe.⁵¹ A nem tervezett leállások a piac ellátását érintő sokként hatnak, gyakran bizonytalanságot keltve, ami önmagában is növelheti a piac volatilitását, attól függően, hogy a leállás várhatóan mennyi ideig tart és mekkora mennyiséget érint.

Greg Bremner, jelenleg a londoni Regent College oktatója és Rod Cross, a glasgowi Strathclyde Egyetem nyugalmazott professzora a 2012-ben megjelent tanulmányukban az Egyesült Királyság egészére vonatkozó, a Világbank által készített hagyományos megtakarítási adatok alapján állított elő külön becsült értékeket Skócia és az Egyesült Királyság többi része vonatkozóan az 1970 és 2010 közötti időszakra.⁵² A hagyományos megtakarítási ráta-mérés bővített változatát alkal-

mázták, amely figyelembe veszi a nem megújuló természeti erőforrások kimerülését, valamint a humán tőke és környezeti minőség változásait is: tehát hosszú távú fenntarthatóságra vonatkozó mérőszámot kínálnak. Az északi-tengeri olajbevételekből Skóciára jutó részarány-megosztás számításánál deriválást alkalmaznak, mivel Skócia fiskális unióban áll az Egyesült Királysággal. Eredményeik szerint Skócia módosított hagyományos megtakarítási rátája a vizsgált időszak nagy részében negatív volt, míg az Egyesült Királyság többi részén pozitív értékeket találtak.⁵³ Ez azt jelzi, hogy a skót gazdaság reál vagyonállománya csökkenő pályán állt, ami fenntarthatatlan fogyasztási pályára utal. Az északi-tengeri olajkitermelés ellenére Skócia és az Egyesült Királyság sem épített fel olyan megtakarítási vagy befektetési mechanizmust (pl. olajalapot), mint ahogy más országok tették (pl. Norvégia), amely biztosította volna a természeti erőforrásokból származó jövedelmek hosszú távú hasznosítását.⁵⁴ Így még abban az esetben is, ha a természeti tőke jelentős bevételt hozott, az nem jelentett vagyongyarapodást, mivel az amortizáció, az erőforrástartalék-kimerülés és a hiányzó újrabevonás miatt a nettó vagyonállomány csökkent. Mindez közrejátszik abban, hogy a megtakarítási ráta negatív.

A Bremner–Cross tanulmány egyik legfontosabb eredménye a Hartwick-szabállyal való összefüggés felismerése. Hartwick takarékosági szabálya kimondja, hogy amennyiben a nem megújuló természeti erőforrások kitermeléséből származó bevételeket következetesen újratermelhető erőforrásokba és az innováció fejlesztésébe fektetjük, akkor bizonyos feltételek mellett a gazdaság képes hosszú távon fenntartani az állandó termelési és fogyasztási szintet, még az erőforrások kimerülését követően is.⁵⁵ Azaz, a bevétel fogyasztásra vagy rövid távú kiadásokra fordítása nem járul hozzá a hosszú távú gazdasági fenntarthatósághoz, így a termelés és jólét nem lesz stabil az erőforrás kimerülése után sem. Az egyszeri erőforrás-kitermelés nem automatikusan csapódik le valódi gazdasági vagyonként, mivel nem történik meg az átmenet a természeti tőkéről a humán tőkére. A skót gazdaságpolitika számára ez azt jelenti, hogy amennyiben a természeti erőforrásokból származó jövedelmeket nem fordítják beruházásra, infrastruktúrára, innovációra és humántőkére, akkor a kitermelés gazdasági nyeresége nem feltétlenül jelenik meg a hosszú távú jólétben. Ez alátámasztja azt a megállapítást, hogy a skót erőforrásokból származó haszon nem maradt Skóciában, így ez a tény is releváns alap a függetlenségi vitában.

5. Összegzés

A skót közpénzügyek helyzete jelenleg bizonytalan, de rövid távon kedvezőbbnek tűnik, mint az Egyesült Királyság egészének állapota. Az olaj- és gázbevételek döntően Skóciára koncentrálnak, miközben a költségek arányosan inkább országos szinten oszlanak meg. Az IFS becslése⁵⁶ szerint a bevételek akár 14,5 milliárd fontot is elérhetnek, ami mérsékelheti a skót hiányt, és erősítheti a függetlenségpárti érvelést. Hosszabb távon azonban az energiahordozók kitermelése csökkenő

pályán mozog, hiszen a könnyen hozzáférhető készletek kimerültek, és a fennmaradók költségesebb technológiát igényelnek. Közgazdasági szempontból ez kettős képet ad: rövid távon a tengeri energiaszektor bevételei stabilizálhatják a fiskális pozíciót, de fenntarthatósági és energiaátállási kényszerek miatt Skóciának diverzifikáltabb, megújuló erőforrásokon alapuló bevételi struktúrára lesz szüksége.

Az Északi-tengerből származó bevételek mérséklék Skócia költségvetési hiányát. Különösen jól látszik ez a 2010 előtti időszakban, amikor is ezek a bevételek érdemben javították az ország fiskális mutatóit. Ugyanakkor a bevételek erős ingadozása azt jelzi, hogy hosszú távon nem biztosíthatnak stabil fiskális alapot, ami gazdaságpolitikai szempontból a diverzifikáció szükségességét erősíti. A skót költségvetési pozíció 2021/22-ben javult jelentősen: a hiány a GDP arányában több, mint tíz százalékponttal csökkent. Ez a változás főként az északi-tengeri olaj- és gázbevételek megugrásának köszönhető. Hosszabb távon azonban a fosszilis forrásokra építő pénzügyi stratégia nem fenntartható, ezért adópolitikai reformokra és növekedésösztönző lépésekre lesz szükség. Ha azonban az energiaszektorot kiszűrjük, Skócia hiányának csökkenése nagyjából megegyezik az Egyesült Királyság trendjével. A jelenlegi bevételi többlet inkább átmeneti könnyebbséget jelent, miközben a strukturális kihívások – mint az emelkedő jóléti kiadások és az előregerdő társadalom továbbra is jelentős kockázatot hordoznak. Ráadásul pénzben mérve a javulás Skóciában kisebb mértékű, így az egy főre jutó deficit csökkenése elmaradt az országos átlagtól.⁵⁷ Ez azt mutatja, hogy Skócia fiskális helyzete erősen kitett az energiahordozók árainak, az infláció és a recesszió kockázatainak. A javulás inkább ciklikus tényezőknek, semmint tartós szerkezeti reformoknak köszönhető, ezért hosszabb távon a fiskális fenntarthatóság érdekében diverzifikált bevételi forrásokra és fegyelmezettebb kiadáspolitikára lesz szükség.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Scottish Government [2024a]
- 2 Dam [1965]
- 3 Szabó [2024]
- 4 Scottish Government [2022] 48–54. old.
- 5 ONS [2024]
- 6 Scottish Government [2022] 58. old.
- 7 Scottish Government [2022] 60. old.
- 8 Scottish Government [2022] 50. old.
- 9 Scott [2016] 161. old.
- 10 Scottish Government [2022] 50. old.
- 11 Uo.
- 12 Scottish Government [2022] 51. old.
- 13 Amior et al. [2013]; Scott [2016]
- 14 Scottish Government [2023]
- 15 Uo. 15. old.
- 16 Crown Estate Scotland [2023]
- 17 Scottish Government [2023]
- 18 Uo.
- 19 Tetlow [2013]
- 20 Amior et al. [2013] 39. old.
- 21 Tetlow [2013]
- 22 Amior et al. [2013]
- 23 Uo.
- 24 Uo. 39–40. old.
- 25 Qaimmaqami [2011]
- 26 EIA
- 27 The Economic Times 2025.07.13.; Investing 2024.12.20.; Investing 2025.06.05.
- 28 British Thermal Unit: 1 Btu = 0,0002931 kWh. 1MMBtu = 1.000.000 Btu = 293,1 kWh
- 29 Energy Live News 2025.07.23.
- 30 UKERC [2024] 6. old.
- 31 IEA [2023] 56. old.
- 32 Scottish Government [2010]
- 33 Szabó [2024] 12. old.
- 34 DEI [2025]
- 35 Uo.
- 36 DEI [2021]

- 37 Energy Live News 2025.09.03.
38 Whitehouse [2025]
39 OEUK [2025]
40 Uo.
41 NECCUS: a skót kormány, a tengeri ipar és a szakértők szövetsége, melynek célja, hogy előmozdítsák a skóciai ipari forrásokból származó szén-dioxid-kibocsátás csökkentéséhez szükséges változásokat
42 OEUK 2025.09.02.
43 Hall et al. [2015]
44 Scottish Government [2022] 25. old.
45 NSTA [2024]
46 IGI
47 NSTA Offshore Activities
48 Scottish Government [2024b]
49 HM Revenue & Customs [2021]
50 p KPSS > 0.10; p ADF =0.0001
51 Nakhle [2016]
52 Hamilton [2000]
53 Bremner–Cross [2012]
54 Scottish Government [2022]
55 Bremner–Cross [2012]; Hartwick [1977]
56 Nakhle [2016]
57 Phillips [2022]

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Amior, Michael – Crawford, Rowena – Tetlow, Gemma [2013]:** Fiscal Sustainability of an Independent Scotland. The Institute for Fiscal Studies. Edinburgh. <https://ifs.org.uk/publications/fiscal-sustainability-independent-scotland-0>
- Bremner, Greg – Cross, Rod [2012]:** North Sea oil and genuine saving in the Scottish economy. In: Strathclyde Discussion Papers in Economics. University of Strathclyde, Glasgow. https://www.researchgate.net/publication/237138519_North_Sea_Oil_and_Genuine_Saving_in_the_Scottish_Economy
- Crown Estate Scotland [2023]:** 13 projects selected to support green innovation and help decarbonise North Sea. 2023.03.24. Edinburgh. <https://www.crownestatescotland.com/>
- Dam, Kenneth W. [1965]:** Oil and Gas Licensing and the North Sea. In: The Journal of Law & Economics, Oct., 1965, Vol. 8, The University of Chicago Press for The Booth School of Business, University of Chicago and The University of Chicago Law School. 51–75. old. <https://www.jstor.org/stable/724785>

- Durham Energy Institute [2021]:** UK offshore oil and gas: continuity or transition in a ‘net-zero basin’? – Gavin Bridge kommentje a UK Energy Centre projektjére. 2021.04.15. Durham. <https://www.durham.ac.uk/research/institutes-and-centres/durham-energy-institute/about-us/news/blog-uk-offshore-oil-and-gas-continuity-or-transition-in-a-net-zero-basin/>
- Durham Energy Institute [2025]:** Fraying ties? Networks, territory and transformation in the UK oil sector. Durham. <https://www.durham.ac.uk/research/institutes-and-centres/durham-energy-institute/research--impact/research-themes/resource-politics-energy-materials-and-waste/fraying-ties/>
- Hall, Lisa M.H – Buckley, Alastair R. – Mawyin, Jose [2015]:** Estimating the Impact of Wind Generation in the UK. Cornell University Department of Physics and Astronomy. Sheffield. <https://arxiv.org/pdf/1510.05854>
- Hamilton, Kirk [2000]:** Genuine Saving as a Sustainability Indicator. The World Bank Environment Department, Washington D.C. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/908161468740713285/pdf/multi0page.pdf>
- Hartwick, John M. [1977]:** Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources. In: *The American Economic Review* Vol. 67 No. 5. American Economic Association, Nashville. 972–974. old. <https://www.jstor.org/stable/1828079>
- International Energy Agency [2023]:** World Energy Outlook 2023 <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>
- Kemp, Alexander G. – Stephen, Linda [2008]:** The Hypothetic Scottish Shares of Revenues and Expenditures from the UK Continental Shelf 2000-2013. Department of Economics, University of Aberdeen. <http://hdl.handle.net/2164/2462>
- Nakhle, Carole [2016]:** Assessing the Future of North Sea Oil and Gas’, Geopolitical Intelligence Services, 2016.03.17. Liechtenstein. <https://carnegieendowment.org/posts/2016/03/news-assessing-the-future-of-north-sea-oil-and-gas?lang=en>
- North Sea Transition Authority [2024]:** UK Oil and Gas Reserves and Resources. London. <https://www.nstauthority.co.uk/media/vtjkyqnf/uk-reserves-and-resources-report-as-at-end-2023.pdf>
- Offshore Energies UK [2025]:** Economic Report 2025. London. <https://oeuk.org.uk/wp-content/uploads/2025/08/UNDER-EMBARGO-Economic-Report-2025-OEUK.pdf>
- Pearson, Peter – Watson, Jim [2012]:** UK Energy Policy 1980-2010: A history and lessons to be learnt. The Institution of Engineering and Technology. The Parliamentary Group for Energy Studies, London. <https://pages.wpengine.com/wp-content/uploads/2015/01/uk-energy-policy.pdf>
- Phillips, David [2022]:** Scotland’s underlying public finances are improving as oil and gas revenues rise – but long-term challenges remain. Institute for Fiscal Studies.
- Qaimmaqami, Linda (szerk.) [2011]:** Foreign Relations of the United States. Volume XXXVI. Energy Crisis, 1969–1974. Document 237. Office of the Historian, Washington. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v36/d237>
- Scott, Andrew [2016]:** Economics and National Autonomy. In: *The Scottish Independence Referendum: Constitutional and Political Implications* Chapter 7. Oxford University Press, Oxford. 153–175. old.

- Scottish Government [2010]:** Government Expenditure & Revenue, Scotland 2008-2009, Chapter 5 North Sea Revenue. Edinburgh. 45–50. old. <https://www.gov.scot/publications/government-expenditure-revenue-scotland-2008-09/documents/>
- Scottish Government [2012]:** Government Expenditure & Revenue, Scotland 2010-2011, Chapter 4 North Sea Revenue. Edinburgh. 29–34. old. <https://www.gov.scot/publications/government-expenditure-revenue-scotland-2010-2011/documents/>
- Scottish Government [2018]:** Government Expenditure & Revenue, Scotland 2017-2018, Chapter 2 North Sea Revenue. Edinburgh. 21–24. old. <https://www.gov.scot/publications/government-expenditure-revenue-scotland-2017-18/documents/>
- Scottish Government [2021]:** Government Expenditure & Revenue, Scotland 2020-2021, Chapter 2 North Sea Revenue. Edinburgh. 23–26. old. <https://www.gov.scot/publications/government-expenditure-revenue-scotland-2020-21/documents/>
- Scottish Government [2022]:** Building a New Scotland Paper 3: A stronger economy with independence. 2022.10.17. Edinburgh. <https://www.gov.scot/publications/building-a-new-scotland-papers-downloadable-versions/>
- Scottish Government [2023]:** Building a New Scotland Paper 8: Our marine sector in an independent Scotland. 2023.11.21. Edinburgh. <https://www.gov.scot/publications/building-a-new-scotland-papers-downloadable-versions/>
- Scottish Government [2024a]:** Building a New Scotland papers. 2024.02.02. Edinburgh. <https://www.gov.scot/publications/building-a-new-scotland-papers-downloadable-versions/>
- Scottish Government [2024b]:** Government Expenditure & Revenue, Scotland 2023-24, Chapter 2 North Sea Revenue. Edinburgh. 23–28. old. <https://www.gov.scot/publications/government-expenditure-revenue-scotland-gers-2023-24/documents/>
- Scottish Government [2025]:** Government Expenditure & Revenue, Scotland 2024-25, Chapter 2 North Sea Revenue. Edinburgh. 23–27. old. <https://www.gov.scot/publications/government-expenditure-revenue-scotland-2024-25/>
- Szabó Antónia [2024]:** Az északi-tengeri olajkitermelés jelentősége Skócia gazdasági rendszerében. Köztes-Európa 15. évfolyam 1. szám. 2024.12.09. Szeged. 7-18. old. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekke/article/view/45863>.
- Tetlow, Gemma [2013]:** Achieving fiscal sustainability: alternative scenarios for Scotland. The Institute for Fiscal Studies. 2013. november 18. London. <https://ifs.org.uk/publications/achieving-fiscal-sustainability-alternative-scenarios-scotland>
- UK Energy Research Centre [2024]:** Impact Case Studies 2019-2024. 2024. április. London. https://ukerc.rl.ac.uk/publications/report/UKERC_Impact_Case_Studies_2019-2024.pdf
- Whitehouse, David [2025]:** Let's be clear about the value of the North Sea. Energy Voice. Aberdeen. <https://www.energyvoice.com/renewables-energy-transition/575658/lets-be-clear-about-the-value-of-the-north-sea/>

Statisztika

- HM Revenue & Customs [2021]:** Statistics of government revenues from UK oil and gas production. 2021. július. Frissítve: 2024.09.25. Internetes elérés: www.gov.uk

Integrated Geochemical Interpretation: United Kingdom Continental Shelf Geochemical Database. Internetes elérés: www.igilttd.com

North Sea Transition Authority: Offshore Activities térinformatikai és geokémiai platform Internetes elérés: <https://arcg.is/1XTWja0>

Office for National Statistics [2019]: Country and regional public sector finances: financial year ending 2018. 2019.05.28. Internetes elérés: www.ons.gov.uk

Office for National Statistics [2024]: Effects of the economy on public sector net debt, UK. Economic and Microdata Insights. 2024.05.10. Internetes elérés: www.ons.gov.uk

UK Government Assets Publishing [2016]: Government revenues from UK oil and gas production 1964/65 – 2015/16. Internetes elérés: www.assets.publishing.service.gov.uk

US Energy Information Administration [2025]: Federal Offshore – Gulf of America Field Production of Crude Oil 1980-2025. Internetes elérés: www.eia.gov

Szaksajtó

Energy Live News: North Sea – it’s not a binary choice says Minister. 2025.09.03. Internetes elérés: <https://www.energylivenews.com/2025/09/03/north-sea-its-not-a-binary-choice-says-minister/>

Energy Live News: We will rely on gas imports for heating from 2027 as North Sea output declines. 2025.07.23. Internetes elérés: <https://www.energylivenews.com/2025/07/23/we-will-rely-on-gas-imports-for-heating-from-2027-as-north-sea-output-declines/>

Investing: Natural gas demand from US LNG export plants heads for first decline in 8 years. 2024.12.20. Internetes elérés: <https://www.investing.com/news/economic-indicators/natural-gas-demand-from-us-lng-export-plants-heads-for-first-decline-in-8-years-3784000>

Investing: Natural gas dropped as demand expectations eased and LNG export flows declined. 2025.06.05. Internetes elérés: <https://in.investing.com/news/commodities-news/natural-gas-dropped-as-demand-expectations-eased-and-lng-export-flows-declined-4863834>

Offshore Energies UK: NECCUS and Offshore Energies UK announce the launch of Project Anemone. 2025.09.02. Internetes elérés: <https://oeuk.org.uk/neccus-and-offshore-energies-uk-announce-the-launch-of-project-anemone/>

The Economic Times: Natural gas in 2025: Navigating a tightrope of supply, demand, and geopolitics. 2025.07.13. Internetes elérés: <https://economictimes.indiatimes.com/markets/stocks/news/natural-gas-in-2025-navigating-a-tightrope-of-supply-demand-and-geopolitics/articleshow/122415357.cms>

OLASZ LAJOS

PhD., emeritus

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged
Emeritus, University of Szeged Juhász Gyula Faculty of Education,
Szeged, Hungary

ORCID: 0000-0002-4463-3251

e-mail: olasz@jgypk.u-szeged.hu

NEM ADJUK PUSKALÖVÉS NÉLKÜL – MURAVIDÉK, 1919. NOVEMBER

SZOMORÓC „VISSZAVÍVÁSA” – FEGYVERREL ÉS DIPLOMÁCIÁVAL (1920–1922)

„RECAPTURE” OF SZOMORÓC – WITH ARMS AND DIPLOMACY
(1920–1922)

ABSTRACT

On August 12, 1919, with the permission of the Paris Peace Conference, Yugoslav troops occupied the Prekmurje (Muravidék) region. They also occupied Szomoróc, which the great powers judged to Hungary. After the signing of the Trianon Peace Treaty, the Yugoslav authorities did not evacuate the village, but tried to integrate it into their own country. On August 1, 1920, Hungarian border guards from neighbouring Kerca and local inhabitants, led by Lieutenant József Rankay, tried to liberate Szomoróc with weapons. However, to avoid an international conflict, it was necessary to retreat. In the Boundary Demarcation Committee, the Hungarian representative managed to ensure that the village remained in Hungary. On February 8, 1922, the Yugoslavs finally withdrew. In memory of the uprising, on October 27, 2008, the Parliament signed into law that Szomoróc is the „bravest village”

Keywords: occupation of Prekmurje (Muravidék), treaty of Trianon, liberation of Szomoróc, Border Demarcation Committee, the „bravest village”

Kulcsszavak: Muravidék megszállása, Trianoni békeszerződés, Szomoróc felszabadítása, Határmegállapító Bizottság, a „legbátrabb község”

1. A Muravidék délszláv megszállása

A párizsi békekonferencia illetékes Területi Bizottsága 1919. április 6-án olyan javaslatot fogadott el a délszláv–magyar határra vonatkozóan, amely a Muravidék jelentős részét Magyarországon hagyta. A Nagykövetek Tanácsa május 8-án támogatta ezt a megoldást és ennek nyomán, május 12-én a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa is helybenhagyta a Muravidékre vonatkozó döntést.¹ Miután azonban kiderült, hogy Belgrád más határszakaszokon (olasz, román) nem tudja területi igényeit maradéktalanul érvényesíteni, jugoszláv diplomáciai offenzíva indult, amely újabb „kiegészítő” követeléseket támasztott részben Ausztria, részben Magyarország rovására.²

Május 17-én André Tardieu, a Területi Bizottság francia elnöke azt javasolta Ante Trumbić-nak, a jugoszláv delegáció horvát tagjának, hogy alapvetően Karintiára és a Muravidékre koncentráljanak, mert ott lehet esélyük további területi nyereségre. A délszláv küldöttség már másnap benyújtotta további igényeit. Május 20-án a Területi Bizottságban, Johnson amerikai egyetemi tanár egy korábbi tervezete alapján, Tardieu a Muravidék nagyrészének a délszláv államhoz való átcsatolását javasolta. A területi változás nyomán Szomoróc térségében Domonkosfa, Kapornak, Domafölde a délszláv államhoz került, maga Szomoróc és Kotormány viszont Magyarországon maradt. Tardieu javaslatát a Bizottság elfogadta és a Legfelsőbb Tanács elé terjesztette. Május 26-án Trumbić már arról tájékoztatta a belgrádi kormányt, hogy sikerült megszerezni a Muravidéket. Június 9-én a Legfelsőbb Tanács is helybenhagyta a Muravidék átcsatolására vonatkozó javaslatot.³

A döntés nyomán, július 16-án Belgrád kérte a békekonferencia engedélyét az újonnan neki juttatott területek katonai megszállására. A Legfelsőbb Tanács augusztus 1-jén hozzájárult a jugoszláv bevonuláshoz, amiről a békekonferencia titkársága másnap hivatalos levélben tájékoztatta a délszláv diplomáciát.⁴

Ezekben a napokban Magyarországon kaotikus állapotok uralkodtak. A tanácskormány augusztus 1-jén lemondott, az azt követő Peidl Gyula-féle kabinetet augusztus 6-án a Friedrich István körül tömörülő jobboldali erők puccsal eltávolították. Időközben Budapestet, majd az észak Dunántúlt román csapatok szállták meg. A megalakuló Friedrich-kormány számos belső nehézséggel küzdött, ráadásul az antant sem ismerte el. A Tanácsköztársaság hadereje szétesett, a kiépülő új polgári adminisztráció viszont egyelőre nem rendelkezett jelentősebb fegyveres erővel, ami biztosítani tudta volna a határok védelmét. Augusztus 12-én felállították a Nyugat-magyarországi Kormánybiztosságot, Sigray Antal vezetésével, amely Moson, Sopron, Vas és Zala vármegye területén volt illetékes.⁵ A katonai hatalmat a Feldbachból érkező és augusztus 5-én, Szombathelyen berendezkedő Lehár Antal ezredes csapatai képviselték, ezek létszáma azonban egyelőre 1100–1200 fő körül mozgott. A katonai közigazgatás újjászervezéséről a Nemzeti Hadsereg Fővezérése augusztus 22-én adott ki intézkedést. Ez alapján felállították a III. szombathelyi katonai körletparancsnokságot, melynek vezetését Lehár töltötte be.⁶

Mindez kedvezett a Muravidék délszláv megszállásának. A térségben tartózkodó jugoszláv csapatok azonban nem voltak felkészülve egy ekkora terület ellenőrzés alá vonására. A párizsi engedély után még 10 napra volt szükség a kellő mennyiségű erő átcsoportosítására. Felderítési jelentések alapján Lehár már augusztus 7-én tájékoztatta a hadügyi tárcát, hogy Radgona körzetében délszláv csapatok gyülekeznek és a Muravidék megszállására készülnek, amit a rendelkezésére álló csekély erővel nem tud megakadályozni.⁷

A jugoszláv katonai akció végül augusztus 12-én indult. Déli irányból Mura-szerdahely és Ljutomer körzetéből a zágrábi katonai körzet, a Drava hadosztály csapatai vonultak be Krsta Smiljanic tábornok irányítása alatt. Radgona felől a ljubjanai katonai körzet, a Sava hadosztály erői érkeztek Vladimir Uzorinac alezredes parancsnoksága alatt. A karlovaci 36., a ljubjanai 37. és a maribori 45. gyalogezred részei, 1 lovasezred és 5 üteg, valamint muravidéki, horvát és tengerparti önkéntesekből szervezett légiók. A délszláv bevonulás Vas megye Mura-szombati járásában 111, a Szentgotthárdi járásban 11, Zala megye Alsólendvai járásában 41, a Letenyi járásban pedig 1 – összesen 170 települést érintett (közte 2 járási székhely). A területen élő (az 1910. évi népszámlálás szerint: 90 513 fő) népesség 75%-a volt szlovén, 23%-a magyar, 2% pedig egyéb, többségében német nemzeti-ségű. A lakosság 49,7%-a beszélt magyarul.⁸

A délszláv megszállás párizsi engedélyezéséről a magyar kormány hivatalos tájékoztatást nem kapott, így arra sem a magyar katonai és közigazgatási szervek, sem a lakosság nem volt felkészülve. Szervezett fegyveres ellenállásra nem került sor. Egyrészt, a térségben állomásozó magyar erők csekély száma lehetetlenné tette volna a sikeres harcot a bevonuló jelentős létszámú délszláv csapatokkal szemben, másrészt a magyar csapatok számára kiadott általános irányelv szerint kerülni kellett minden összecsapást az antant (illetve a vele szövetséges) haderőkkel. Augusztus 13-án a szombathelyi katonai parancsnokság felvette a kapcsolatot Uzorinac alezredes Radgona felől előre nyomuló csapataival, 14-én pedig a nagykanizsai katonai parancsnokság lépett összeköttetésbe a Sava hadosztály megszálló erőit irányító Dragutin Perko alezreddessel. Mindkét részről azt a felvilágosítást kapták, hogy nem átfogó Magyarország elleni hadműveletről van szó, hanem csak a Párizsban kijelölt új demarkációs vonalig nyomulnak előre, a békekonferencia engedélyével. Ezt erősítette meg később a magyar kormány kérdésére az augusztus 11-én, Budapesten felállított antant tábornoki bizottság is.⁹

A Muravidék elfoglalását követő napokban a megszálló délszláv erők körében felmerültek bizonyos problémák, rivalizálás alakult ki a résztvevő horvát és szlovén parancsnokságok között. Zágráb már intézkedett a Sava hadosztály által elfoglalt terület új közigazgatását illetően, miközben Uzorinac alezredes az egész Muravidék illetékes katonai parancsnokának nyilvánította magát. A kérdést augusztus 18-án a belgrádi vezetés végül úgy rendezte, hogy a Pártosfalva–Versej vonal mentén kettéválasztotta a Muravidéket. A vonaltól északra a Drava hadosztály (Uzorinac alez.), délre pedig a Sava hadosztály (Perko alez.) gyakorolta a katonai

hatalmat. Az egységes polgári közigazgatás bevezetéséről két héttel később történt intézkedés, a Belügyminisztérium a terület irányítását a Szlovén Tartományi Kormány hatáskörébe utalta.¹⁰

Augusztus 25-én a békekonferencia elfogadta a véglegesnek tekintett jugoszláv–magyar határt. A megszálló csapatok azonban több ponton is átlépték a számukra engedélyezett vonalat, elfoglalták Szomorócot és 7 másik községet, valamint további 7 település területének jelentős részét.¹¹ A délszláv erők stratégiai szempontokra hivatkozva lépték át a magyar határt, valójában azonban a minél nagyobb területfoglalás volt a céljuk, hogy az engedély nélkül megszállt területet is megtartsák vagy, hogy az később még alku tárgya legyen, cserealapot képezhessen. Közben a jugoszláv propaganda folyamatosan azt hangoztatta, hogy egyáltalán nem elégedettek a megszabott határokkal, mert még mindig élnek délszlávok magyar fennhatóság alatt.¹²

A magyar kormány tiltakozott a jogosulatlan jugoszláv térfoglalás ellen, melyet a budapesti tábornoki bizottság közvetített Párizsba. Ennek nyomán a békekonferencia szeptember 4-én utasította Belgrádot, hogy vonja ki a csapatait az elfoglalt 8 településről. A jugoszláv csapatok 6 községet kiürítettek, két település, a Vas megyei Szomoróc és a Zala megyei Szentistvánlak azonban továbbra is megszállás alatt maradt, és a délszláv ellenőrzés kiterjedt Rédics és Kerkaszentmiklós, illetve 7 további község területének egy részére is.¹³

Szomoróc 3,8 km² (661 kh) kiterjedésű 220–230 lakosú kisközség volt Vas vármegyében, amely a Kerca és Domonkosfa közötti országút mentén hosszan elnyúlva feküdt. Közigazgatási székhelye, a körjegyzőség központja Kercán volt, ott működött a közös iskola is. A lakosság 91%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, de az alig kéttucatnyi délszláv lakos is beszélt magyarul. A szomoróciak 70%-a református felekezetű volt, amely vallási tekintetben is jól megkülönböztette a községet a tágabb térség horvát (katolikus) vagy szlovén (evangélikus) településeitől. A megszállók gyorsan berendezkedtek, grancsár (határőr) egységet telepítettek a községbe, a polgári közigazgatás vezetésére pedig kinevezték bírónak a szlovén származású Szvétecz Lajost. A megszállás, az állami hovatartozás kérdésén túl a lakosság hétköznapi életében is jelentős hátrányokkal járt. A délszláv hatóságok akadályozták a Kercával és más magyarországi településekkel való érintkezést, megnehezítették a családi, gazdasági, kulturális, oktatási és egyházi kapcsolatok fenntartását.¹⁴

A muravidéki határ térségében meglehetősen zavaros viszonyok uralkodtak. A délszláv katonák, hozzájuk csatlakozó szlovén önkéntesek, illetve a térségben bandákba verődve már korábban is garázdálkodó katonaszökevények, „zöld káderek” több alkalommal is betörték magyar területre, kisebb csoportokban fosztogatták a határmenti falvakat. Jugoszláv oldalról többször tüzet nyitottak magyarországi településre. Október 2-án Lendvaújfalut, december 2-án Lendvaújfalu és Kerkaszentmiklós területét lőtte a délszláv tüzérség. Kerkaszentmiklóst egy rövid időre megszállta egy jugoszláv század. A fosztogatásnak a Nagy-

kanizsáról kiküldött magyar csapatok vetettek véget, melyek elől a jugoszlávok harc nélkül visszavonultak.¹⁵

Sor került magyar fegyveres akciókra is. November 23-án a megszállt Kebelén robbant ki megmozdulás. November 29-én Rédiczből mintegy 60 magyar határőr és fegyveres civil indult Lendvahosszúfalú felszabadítására és Alsólendváig űzte a délszláv granicsárokát. A jugoszláv csapatok azonban erősítést kaptak, és a túlerő elől a magyaroknak vissza kellett vonulniuk. Az összecsapásban magyar részről 5 fő, jugoszláv oldalon 8 fő elesett, a sebesültek száma 10-10 fő körül alakult. Megtorlásként a délszláv tüzérség ágyútűzet zúdított Rédicstre. A visszafoglalt településeken a jugoszláv katonák 40 túszt szedtek. Kegyetlenül megverték, majd Belatinra hurcolták őket. Három nappal később 18 főt elengedtek, a többit viszont Szendrőre internálták. A magyar kormány az elhurcoltak azonnal szabadon bocsátását követelte, de szót emelt az érdekükben Jože Klekl ny. plébános és Anton Korošec tekintélyes szlovén politikus is. Az elfogottakat végül 1920 februárjában engedték el. Magyar fegyveres megmozdulásra került sor november 30-án Pince és Gyertyános, december 25-én Dobronak és Csente községben is.¹⁶

A nyugat-magyarországi területek biztosítása érdekében 1919 őszén újjászervezték a magyar határvédelmet. Október 5-én a feldbachi tiszti zászlóaljból felállították a II. vadászzászlóaljat, Szombathely központtal. Ennek volt a feladata a Párizsban megszabott új határok őrzete és a rend fenntartása a térségben. A határrendészeti feladatokat a határrendőrségtől 1920. január 1-jén a csendőrség vette át, amely már korábban is bekapcsolódott az ilyen jellegű tevékenységbe. Erre a célra a II. vadászzászlóaljból felállították az I. határrendőr zászlóaljat. Az alakulat csak nevében volt csendőr egység, valójában a Nemzeti Hadsereg részét képezte és a vármegyei katonai parancsnokság alárendeltségébe tartozott. Az állományt a behívott 1894–1898 közötti évfolyamhoz tartozó sorkötelesekkel, illetve önként jelentkezőkkel töltötték fel. Az alakulat parancsnoki posztját Mocsáry Jenő őrnagy töltötte be. A zászlóalj határőrizeti és határvédelmi (rendészeti és katonai) feladatokat egyaránt ellátott, de szükség esetén más katonai célokra is igénybe lehetett venni.¹⁷

Januárban egy második határrendőr zászlóaljat is szerveztek. A központi parancsnokság, „vasi határvédelmi erők” néven január 8-án Szentgotthárdra költözött. Az I. zászlóalj székhelye Felsőőr, a II. zászlóaljé Őriszentpéter volt. Az alegységek elnevezése a korábbi „század”-ról „kapitányság”-ra változott. A zászlóaljak 3-3 kapitánysága szakaszokból állt, a szakaszok 15–20 fős őrsőkre tagolódtak. 1920. március 1-jén a magyar fegyveres erők egységesítése jegyében a kapitányság helyett ismét a század elnevezést vezették be. 1920. július 24-én a határrendőr helyett a határőr megjelölés vált hivatalossá.¹⁸

A határőrség Vas vármegyei II. zászlóalja 6. századának egyik őrső Kercán állomásozott. A kercái őrs parancsnoki posztját 1920 nyarán Rankay József hadnagy töltötte be. Rankay (Visk, 1899. február 8. – Budapest, 1961. július 15.) Debrecenben és Máramarosszigeten végzett középiskolai tanulmányai után a nagyváradi honvéd hadapródiskola növendéke volt. 1917. szeptember 1-ji ranggal avatták

zászlóssá és a debreceni 3. gyalogezredhez vezényelték. 1918. július 12-én vonult ki az olasz frontra, a Piávéhoz. November 1-jén hadnaggyá léptették elő. Néhány nappal később azonban hadifogságba esett és közel egy évet töltött el a genovai táborban. 1919. szeptember 25-én tért haza és azonnal szolgálatra jelentkezett a szombathelyi körletparancsnokságon, ahol a Vas vármegyei határvédelmi erőkhöz kapott beosztást.¹⁹

2. Szomoróc tisztázatlan helyzete – kísérlet a község fegyveres felszabadítására

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés a Muravidék határai vonatkozásában a békekonferencia augusztus 25-i döntését tartalmazta. A dokumentum 27. cikkelyében nevesítve szerepelt, hogy a határvonal Szomoróctól és Kotormánytól nyugatra húzódik, vagyis ezek a települések Magyarország részét képezik. A jugoszláv fél azonban erről egyelőre nem kívánt tudomást venni, továbbra is megszállva tartotta Szomorócot, sőt több lépést is tett a község végleges bekebelezésére. Már 1919. december 24-re elkészültek a szlovén nyelvű hivatalos dokumentumok, nyomtatványok, fejléces papírok, bélyegzők (Somorovci Prekmurje felirattal), melyek a település beintegrálását szolgálták a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba.²⁰

A trianoni békeszerződés ismertté válása felbolydította a Muravidék lakosságát. Több, a délszláv államnak ítélt településen megmozdulásokra, önfelszabadítási kísérletre került sor (Alsólendva, Bodóhegy, Battyánd), mert a helyi magyarság nem tudott belenyugodni az idegen uralom véglegesítésébe. Battyándon június 28-án a helyi lakosok körbevették a jugoszláv csendőrlaktanyát, néhány lövést is leadtak az épületre. A demonstráció után azonban a tömeg feloszlott. A délszláv hatóságok megtorlásként 10 főt letartóztattak és elhurcoltak. Előbb Muraszombatban tartották fogva őket, majd 3 hónappal később internáló táborba vitték a foglyokat. Máshol az adott okot a megmozdulásra, hogy a békeszerződés előírásai ellenére a jugoszláv csapatok nem ürítették ki a települést, és a helyiek attól tartottak, hogy a status quo-t figyelembe véve a nagyhatalmak esetleg később megváltoztatják a döntésüket.²¹

Ez volt a helyzet Szomorócon is. A helyi lakosság egyre türelmetlenebbül várta, hogy a jugoszláv katonaság elhagyja a községet. A helyi gazdák szervezkedni kezdtek. Az egyik hangadó Papp Sándor volt, akit a falu „örmesterének” is neveztek. Valójában szakaszvezetői rangot viselt a világháborúban, majd orosz fogságba esett, ahonnan 1918. november 16-án tért haza. Közreműködött a helyi polgárőrség felállításában, majd 1919. március 21. után ő lett a direktórium vezetője, ami esetében nem a kommunista ideológia képviselőjét, hanem csupán a helyi ügyek intézését jelentette. A délszláv megszállás idején orosz tudása révén tolmácsként működött. 1919 júliusában Papp lebeszélte az elégedetlenkedő fiatal gazdákat, hogy felkelést robbantsanak ki, hiszen az ilyen megmozdulásokat a környező fal-

vakban a jugoszlávok sorra leverték és megtorolták. Helyette több helyi lakossal együtt titokban átjárt Kercára és igyekezett megnyerni az ottani határőrs vezetőjét, Rankay hadnagyot, hogy ő indítson akciót Szomoróc felszabadítására. A katonák bevonása biztosította a sikert, és így nem helyi lázadásról volt szó, hanem a magyar állam jogszerű fellépéséről a Trianonban neki ítélt terület birtokbavételére.²²

Rankayt nem kellett kapacitálni. Viski (kárpaaljai) származású lévén pontosan átérezte, hogy milyen, ha a szülőfaluja idegen uralom alá kerül. Ráadásul a békeszerződés előírásai mintegy jogi felhatalmazást is teremtettek a fellépéshez. 1920. augusztus 1-jén 23 órakor Rankay, 17 határőre többségével, néhány emberét hátrahagyva, Szomoróc felé indult. Velük tartott mintegy 10 katonaviselt kercai lakos, részben saját vadászfegyverrel, részben a határőrs tartalék puskáival, melyeket Rankay osztott ki. A két falut elválasztó pataknál 18–20 szomoróci gazda (volt katona, polgárőr, nemzetőr) jött elébük, akik fegyverek nélkül csatlakoztak hozzájuk.²³

A csoport nagy harci zajt keltve fegyverropogás, kézigránátrobbanások közepette tört be Szomorócra. Az álmukból felvert jugoszláv granicsárok mindent hátrahagyva Domonkosfa felé menekültek. Néhány délszláv katona megpróbált ellenállni a határőrs épületében. A vérontás elkerülése érdekében Papp tolmácsnak ajánlkozott, és rábeszélte őket a megadásra. A támadás így nem járt áldozatokkal, a magyarok 3 foglyot ejtettek. A granicsárok eldobált fegyvereit a szomoróciak vették magukhoz és a csoport továbbnyomult, egészen a szomszédos község, Domonkosfa határáig. A harci zajt az ottani lakosok is hallották és néhányan Rankayék elé jöttek, kérve, hogy Domonkosfát is szabadítsák fel. Némi vita után Rankay úgy döntött nem nyomul tovább, nem lépi át a Trianonban meghatározott határvonalat. Nem akart nemzetközi incidenst generálni a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére való behatolással.²⁴

Röviddel később parlamenten kíséretében megjelent a domonkosfai jugoszláv katonai parancsnok és a magyarok visszavonulását, Szomoróc azonnali kiürítését követelte. Rankay ezt elutasította. Közölte, hogy a békeszerződés értelmében a község magyar területnek számít. Közben, erősítést kért a felsőbb parancsnokságtól. Hajnalban egy megerősített jugoszláv század vonult fel egy üteggel Szomoróc határában. A parancsnok közölte, egyértelmű utasítást kapott a feletteseitől, hogy akár harc árán is vegye vissza a községet. Rankay viszont nem kapott erősítést, így az erőviszonyokra tekintettel nem tehetett mást, minthogy visszavonult Kercára.²⁵

A délszláv csapatok ismét bevonultak Szomorócra. Az akcióban részt vevő helyi lakosok közül 7 fő átszökött magyar területre. A többieket viszont a jugoszláv katonák összeszedték. Név szerint keresték őket, mert a szlovén bíró az egyik útmenti ház padlásáról megfigyelte kik csatlakoztak a kercai határőrökhez, és listát adott róluk a visszatérő megszállóknak.²⁶ Az elfogottakat kegyetlenül összeverték majd szekerre ültették és a korábbi szomoróci magyar bíróval együtt Muraszombatba vitték. Útközben Krányec Vilmosnak sikerült megszöknie. A 12 szomoróci embertelen körülmények között tartották fogva és módszer-

resen éhezették őket. Az emberek a fogda utcára néző ablakán át kiabáltak ki a járókelőknek, hogy ennivalót kérjenek. A muraszombati magyar asszonyok egy csoportja panaszt tett a rendőrbírónál az áldatlan állapotok miatt, hangsúlyozva, hogy kultúrállamban még a rablógyilkosokkal sem bánnának így. A rendőrbíró azonban azt válaszolta, hogy ezek az emberek a délszláv állam ellenségei, megérdemlik, hogy éhen pusztuljanak. A helyi magyar lakosok erre megkörnyékeztek az őrséget és titokban élelmet vittek a raboknak.²⁷

A kercai körjegyző jelentése nyomán a kormány is tudomást szerzett az esetről és a következményekről. A Külügyminisztérium augusztus 7-én hivatalos beszámolót kért a kerületi kormánybiztostól és a szombathelyi katonai parancsnokságtól. A magyar hatóságok jelentései igyekeztek felmenteni a helyi lakosokat a felkelés vádjá alól. A kormánybiztos tájékoztatása szerint az egész akció Rankay hadnagy „hazafias, de túlbuzgó” kezdeményezése volt, és az elhurcolt szomoróciak teljesen ártatlanok. A kialakuló feszültség csökkentése érdekében a Külügyminisztérium augusztus 7-én sajnálkozó jegyzéket intézett a Budapesten működő Szövetségek Katonai Ellenőrző Bizottságához és a délszláv kormányhoz. Ebben hangsúlyozta, hogy a Szomorócot megszálló magyar járőr előjárói tudta nélkül cselekedett. A kormány vizsgálatot indított az elkövetők felelősségre vonása érdekében és gondoskodik róla, hogy hasonló eset ne forduljon elő. A szövetségek misszió vezetője, Hamelin tábornok augusztus 17-én meglegedettségét fejezte ki, hogy a magyar kormány felszólítás nélkül is megtette a szükséges lépéseket. Milan Milojević jugoszláv követ azonban csak december 1-jén reagált.²⁸

Az a beállítás, hogy nem a magyar lakosság lázadt a délszláv megszállás ellen, hanem csak egy katonatiszt meggondolatlan akciójáról volt szó, tulajdonképpen a jugoszláv fél számára is megfelelt. A muraszombati Prekmurski Glasnik augusztus 12-i cikke szerint csupán egy részeg hadnagy hősködése idézte elő a konfliktust, akit a délszláv katonák mőresre tanítottak, a saját parancsnoka pedig felelősségre vont. A helyi lakosok csak lelketlen agitátorok hatása alatt csatlakoztak. Az újság szerint egyébként az lenne a legegyszerűbb megoldás, hogy ha valaki nem akar a jugoszláv államban élni, akkor átköltözik Magyarországra.²⁹

Augusztus közepén több lépés is történt a fogvatartottak érdekében. Pongrácz Dániel a muraszombati fogda ablakából meglátta az utcán egy ügyvéd ismerősét, és arra kérte, hogy járjon el az érdekükben. Az ügyvéd keresetet nyújtott be a jugoszláv hatóságokhoz. Szót emelt a bebörtönzöttekért Kuzma István domonkosfai evangélikus lelkész és a délszlávok által kinevezett Jozef Sveti szlovén bíró is. Augusztus 12-én Horváth Pál a Muraszombati járás volt főszolgabírája Szombathelyen részletesen beszámolt a kerületi kormánybiztosnak a foglyok helyzetéről, aki ezt továbbította a kormánynak. Augusztus 16-án Teleki Pál jegyzéket intézett a szövetségek katonai misszióhoz és kérte a nagyhatalmak közbenjárását a fogvatartott szomoróciak elengedése érdekében. Az eset kezdett kellemetlenné válni a délszláv hatóságok számára is. A foglyokat előbb átszállították a ljutomeri börtönbe, majd augusztus végén bírói ítélet nélkül szabadon engedték őket.³⁰

Rankay tetteivel magyar katonai és politikai körökben sokan egyetértettek, de a nemzetközi körülményekre való tekintettel hivatalosan el kellett őt marasztalni. A számonkérés azonban csak formális volt. Augusztus 10-én áthelyezték a II. zászlóalj 3. századától az I. zászlóalj 5. századához, ugyancsak őrsparancsnoki beosztásba. Karrierjét később sem hátráltatta a szomoróci eset. 1921. május 1-jén Jászberénybe vezényelték az 5. kerékpáros zászlóaljhoz. Külön engedéllyel egyetemet végzett és 1926-ban államtudományi doktorátust szerzett. 1940-ben, már őrnagyi rangban a Honvédelmi Minisztériumban szolgált. 1943. szeptember 1-jén alezredessé léptették elő. 1944 októberében megtagadta, hogy felesküdjön Szálasi-sira. Ekkor őrizetbe vették, majd a frontra küldték. A világháború után átvette a demokratikus honvédség, 1946. április 9-én igazolták. 1948. március 1-jén vonult nyugállományba.³¹

3. A Határmegállapító bizottság tevékenysége

A trianoni békeszerződés szövegében szereplő új határoknak a terepen történő pontos kijelölését a Határmegállapító Bizottságok (HMB) végezték. Ezek a testületek a nagyhatalmak („nem érdekelt felek”) 4 képviselőjéből és a két „érdekelt fél” határbiztosából álltak. A HMB feladatát, működését a békeszerződés 27–29. cikke foglalta össze. Tevékenységének irányelveit a Nagykövetek Tanácsa erre vonatkozó Utasítás határozta meg. A magyarországi Bizottságok (délszláv, román, csehszlovák, osztrák határ) számára 1921. június 3-án külön Pótutasítást adtak ki. Ez leszögezte, hogy a Trianonban hozott döntéshez képest, lényegi változtatásra nem kerülhet sor.³² A magyar kormány nagy reményeket fűzött a még 1919. május 6-án, a végleges békefeltételek mellett átadott, Alexandre Millerand francia kormányfő által írt Kísérőlevélhez. Ez nem zárta ki, hogy a helyszíni vizsgálat során a határvonal kisebb mértékben áthelyezhető, illetve, hogy a HMB jelentése alapján a felek a Népszövetség Tanácsa közvetítését kérhetik a határ tárgyalásos úton történő megváltoztatásához. A Millerand-levél azonban nem tartozott a határmegállapítás hivatalos dokumentumai közé, és a gyakorlatban alig játszott szerepet.³³

A béke előkészítésére már 1920. november 3-án tárcaközi bizottságot állított fel a magyar kormány. Az ennek keretében létrehozott 24 albizottság minden felmerülő kérdést sokoldalúan megvizsgált, adatokat gyűjtött, érvrendszert dolgozott ki. 1920. november 15-én (hosszabb halogatás után) az országgyűlés ratifikálta a trianoni békeszerződést, amely a nemzetközi ratifikációs folyamat lezárultával, 1921. július 26-án lépett életbe (1921: XXXIII. tc.). Ezen a napon a Nagykövetek Tanácsa felhívta a magyar kormányt, hogy nevezze meg a képviselőit (határmegállapító biztosait), a megalakításra kerülő 4 határmegállapító bizottságba.³⁴

A délszláv–magyar határ kijelölésével megbízott bizottságot 1921. augusztus 1-jén állították fel Párizsban. Elnöke David Cree brit alezredes volt, tagjai közé tartozott Maurice Marminia francia alezredes (korábbi szerbiai összekötőtiszt), Giovanni Valvassori olasz vk. ezredes és Heidsuke Yanagawa japán alezredes.

Az „érdekelt felek” közül a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot Vojin Čolak-Anić ezredes képviselte, aki a baranyai szerb megszálló csapatok parancsnoka volt. A magyar határbiztos posztjára Vassel Károly ezredest nevezték ki. Az „érdekelt” határbiztosok munkáját nagyobb számú kísérszemélyzet, segédbiztosok, műszaki és adminisztratív személyzet, tolmácsok, szakértők stb. segítették.³⁵

A magyar stáb tagja volt Hadfy Zoltán őrnagy és Magyar Antal követségi tanácsos, mint segédbiztos. Magyarot később berendelték a Határmegállapító Központba, ekkor Vest Fedor követségi attasé váltotta fel (öt egy ideig Hertelendy Andor követségi attasé helyettesítette). Zelovich László geográfus, műegyetemi oktató térképészeti, Bobek Antal osztálytanácsos műszaki ügyekben rendelkezett segédbiztosi felhatalmazással. A munkában közreműködött Grivichic Károly vkt. őrnagy műszaki, Gillyén Sándor vízügyi, Khudy Tihamér vasúti és hajózási szakértő, Boódor Sándor főmérnök, Progner Artúr, Bogisits Rezső mérnök, Posvay Elek, Mikola Sándor Vendvidék-szakértő, Schwarcz György főhadnagy tolmács, Berkovich Andor főhadnagy futár, a szegedi, a kaposvári és a szombathelyi körletparancsnokságok összekötőtisztjei, Sinkovich Elek főszolgabíró és más helyi közigazgatási vezető.³⁶

Augusztus 13-án felállították a Határmegállapító Központi Irodát, ez alá tartoztak a magyar határmegállapító biztosok. Az Iroda vezetője Csáky Imre korábbi külügyminiszter volt, aki közvetlen a kormányfőnek tartozott felelősséggel. Elvi jelentőségű kérdésekben a kormányfő, illetve a minisztertanács döntött, a gyakorlati ügyekben viszont Csáky nagyfokú önállóságot élvezett, bár a határok honvédelmi vonatkozására tekintettel egyes kérdésekben a Honvédelmi Minisztériumnak véleményezési joga volt.³⁷

A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság tagjai Párizsból érkezve bemutatkoztak Belgrádban a délszláv, majd augusztus 21-én, Budapesten a magyar kormánynak, ezt követően augusztus 25-én, Várasdon berendezkedve kezdték meg az érdemi munkát. A magyar–jugoszláv határt 6 szakaszra osztották, közülük a Muravidékot is magában foglaló „A” szakasz vonalának letárgyalása augusztus vége és november közepe között zajlott. Közben azonban október 24. és november 3. között IV. Károly király visszatérési kísérlete miatt a Bizottság munkája szünetelt. A kisebb korrekciók kérdésében a HMB saját hatáskörben döntött többségi szavazattal. Jelentősebb (de a békeszerződés egészét nem érintő) változtatás szükségessége esetén a Nemzetek Szövetsége Tanácsához küldött előterjesztést, közvetítésre kérve a Tanácsot. Minden határszakaszra vonatkozóan azonban csak egy ilyen javaslatra került sor.³⁸

A magyar kormány indokolatlanul nagy várákozással nézett a határmegállapítás elé. A Vassel számára kiadott utasításokban elsődleges célként az egész Muravidék visszacsatolását jelölték meg (mintegy 950 km², 92 000 fő). Amennyiben ez megoldhatatlan, a nyelvhatárt figyelembe véve a terület kisebb részét (213 km² 17–18 000 fő) kellett volna visszaszerezni. Ha még ez is lehetetlennek bizonyul, akkor maradtak volna a trianoni határ kisebb korrekciói.³⁹

A békeszerződés ugyan szinte minden kérdésben Belgrádnak kedvezett, délszláv részről azonban még így is elégedetlenek voltak az elért sikerrel, és további területi nyereségre próbáltak szert tenni a határok terepen történő kijelölése idején. A HMB tárgyalásai során a jugoszláv biztos mindig megvárta a magyar kezdeményezést, majd az utolsó pillanatban ellenjavaslattal élt és ő követelt újabb átcsatolást. Vassel esetenként arra kényszerült, hogy a trianoni határvonalhoz ragaszkodjon, hogy ne veszítsen további területeket az ország. Ráadásul, mivel a vitatott területek a délszláv állam fennhatósága alatt álltak számos lehetőség kínálkozott a lakosság manipulálására. Jugoszláv részről nem egy alkalommal megfélemlítettek vagy félrevezették az embereket, megtorlásokat alkalmaztak a Magyarországhoz való csatlakozás mellett kiálló ellen, akadályozták a HMB szabad mozgását, elfogták a magyar delegáció futárjait és elolvasták a bizalmas diplomáciai postát.⁴⁰

Visszaélésekre került sor Szomoróc esetében is, melyet a békeszerződés előírásai ellenére a jugoszlávok már saját területnek tekintettek. 1921. május 18-án a Kerca határában földdel rendelkező szomoróci lakosok állandó határátlépési engedélyért folyamodtak, hogy művelni tudják birtokaikat. Ebben leírták a nehézségeket, melyeket az államhatár okoz a számukra. A magyar nyelven készült és az összes érintett által aláírt kérvényt Szvétecz Lajos bíró szerbre fordíttatta, és küldöttség élén elvitte a Muraszombatban felállított határbiztosi hivatalba. A kérvényt ott úgy értelmezték, hogy az érintett lakosok a kercai földek „átcsatolását” kérik, hogy ne legyen akadálya a művelésnek. Szvétecz megerősítette ezt a hamis értelmezést. Minderről a szombathelyi csendőrkerület jelentése alapján Csáky tájékoztatta Vasselt, aki szeptember 1-jén felhívta a csúsztatásra a HMB figyelmét is.⁴¹

1921. szeptember 19-én a HMB Muraszombatba való látogatása kapcsán a városban nagyszabású magyar demonstrációra került sor. Mintegy 8–10 000 fő állt ki a Magyarországhoz tartozás mellett és követelt népszavazást a Muravidéken. A délszláv hatóságok brutálisan léptek fel a demonstrálókkal szemben, több mint száz embert előállítottak, 24 főt letartóztattak és bebörtönöztek, köztük 4 szomoróci is. Ábrahám Ádám, Horváth Sándor, Papp Sándor az 1920-as szomoróci felkelés után már volt a muraszombati börtön lakója, most ismét kegyetlen bánásmóddal és súlyos ítélettel kellett szembenézniük, mert a „visszaesőket” halálbüntetéssel fenyegették. A foglyok egy részét később Ljutomerbe, másokat Mariborba szállítottak át. Az eset nyomán a muraszombati közigazgatási hivatal vezetője fenyegető közleményt adott ki, melyben hangsúlyozta, hogy a Muravidék végleg a délszláv államhoz került. A HMB feladata csupán egyes birtokok határának kiigazítása, az államhatár módosítására nincs felhatalmazása, ne is próbáljon a lakosság ilyen kérésekkel a testülethez fordulni. Aki a jugoszláv államhoz való tartozás ellen izgat, az lázadás büntetést követi el, aminek a büntetése 20 év elzárás, de lehet halálos ítélet is.⁴²

A Határmegállapító Bizottság végigjárta a kijelölendő határvonalat és előre meghatározott településeken lakossági meghallgatást tartott. Október 7-én 7 magyar és 5 délszláv fennhatóság alatt lévő község delegációját hallgatta meg, köztük a

szomoróciákat.⁴³ A délszláv hatóságok településenként csak 5–6 fő megjelenését engedték és szigorúan tiltottak minden lakossági demonstrációt. Előzetesen nem tájékoztatták a lakosságot a meghallgatásról, nem tették lehetővé az erre vonatkozó plakátok kihelyezését. A küldöttséget csak az adott nap reggelén állították össze, a délszláv bíró segítségével. Miközben Magyarországon az alispánok már 5 nappal korábban közhírré tették a meghallgatást és lakossági gyűlésen választottak küldötteket. A meghallgatáson nem ad hoc véleménykifejtés történt. A MHB előzetesen szempontokat fogalmazott meg. Ez alapján a jugoszláv hatóságok egy kérdőívet állítottak össze, melyet a község küldöttei a bíróval közösen tölthettek ki. Ez adta a meghallgatás vázát. A szomoróci lakosság megpróbált egy saját beadványt készíteni és eljuttatni a Bizottsághoz. Erről azonban a délszláv hatóságok tudomást szereztek, a 3 értelmi szerzőt őrizetbe vették, a kérvényt elkobozták. Voltak hasonló letartóztatások más településeken is.⁴⁴

A szomoróci küldöttségnek azonban így is sikerült több problémát felvetnie. Ezek között szerepelt a kercai és más magyar községek területén lévő földek művelésének ellehetetlenítése, a hitgyakorlás, a kercai református templomba való átjárás megnehezédése, hogy a kercai iskola helyett a távolabbi Domonkosfán tudnak csak tanulni a gyerekek. Felvetették, hogy a vasutat Dávidháza helyett csak Hodoson érik el, állatorvosért Őriszentpéter helyett Muraszombatba (10 helyett 30 km-re) kell menniük, hivatalos ügyeket a szomszédos Kerca helyett Tótkeresztúron tudnak csak intézni, valamint, hogy eddig szoros kapcsolatban álltak a Vas Megyei Gazdasági Egyesület kercai fiókjával, most viszont semmi támogatásra nem számíthatnak. A szomoróci felvetéseket a kercaiak is megerősítették a saját meghallgatásukon. Kiemelték, hogy ők meg elvesztették a szomoróci bábaaszszonyt, illetve a társközségben lévő kovácműhelyt. A gazdasági és rokoni kapcsolatokra hivatkozva a kercaiak is szabad átjárást sürgettek és szót emeltek a letartóztatott szomoróciak érdekében. A HMB Vassel révén tájékoztatást kapott az 1920. augusztus 1-ji felkelésről is, ami a jugoszláv állításokkal szemben egyértelművé tette, hogy a helyi lakosság mindenképpen Magyarországhoz kíván tartozni.⁴⁵

Vassel több alkalommal is tiltakozott a jugoszláv fél eljárása miatt. Az HMB vezetője, Cree alezredes is szóvá tette a délszláv biztos előtt, hogy nehezményezi a helyi magyar lakossággal szembeni erőszakos fellépést. A jugoszlávok azonban mindig azzal védekeztek, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság szuverén joga, hogy a kiadott intézkedéseket megsértőkkel szemben a törvény szigorával lépjen fel. Azt Cree is leszögezte, hogy a HMB hatásköre nem terjed ki a délszláv hatóságok magatartásának megítélésére. A magyar biztos szorgalmazására azonban a HMB ellátogatott a maribori börtönbe, ahol a muraszombati magyar demonstráció során letartóztatottakat tartották fogva. A HMB ezen érdeklődése is hozzájárult, hogy a foglyokat rövidebb később szabadlábra helyezték.⁴⁶

A magyar biztos szeptember elején az egész Muravidék visszacsatolását kezdeményezte népszavazás útján. Hivatkozott többek között arra, hogy a békekonferencia Területi Bizottsága is 1919 áprilisában még a terület Magyarországhoz kerü-

lését támogatta. A HMB hajlandó volt megvizsgálni a kérdést. Szeptember 17-én azonban a Nagykövetek Tanácsának titkára, Aristide Briand levelet küldött HMB részére, melyben a Tanács, szűkítő módon értelmezte a Millerand-levél területi korrekciók lehetőségére vonatkozó kijelentéseit. A levél nyomán Cree alezredes elutasította a Muravidék visszacsatolása tárgyalását (950 km², 92 000 lakos), mert úgy értékelte, hogy az már alapjaiban érintené a békeszerződést. A magyar felépés ellensúlyozására október 7-én a jugoszláv fél új területi igényekkel állt elő, melyben Szomoróc és a szintén engedély nélkül megszállt Szentistvánlak mellett további 16 község átcsatolását kezdeményezte.⁴⁷ A HMB a kérést nem támogatta. A magyar biztos által a nyelvhatár figyelembevételére vonatkozó újabb javaslat, illetve a helyszíni szemlék, meghallgatások eredményeként viszont október 21-én indokoltnak találta egy vékony határmenti sáv Magyarországhoz csatolását.⁴⁸

1921. november 9-én az HMB (a jugoszláv és magyar biztos távollétében) úgy határozott, hogy Szomorócot és Szentistvánlakot a jugoszlávoknak ki kell üríteni. A HMB határozott arról is, hogy támogatja 27, döntően (90,2%-ban) magyar lakosságú község visszacsatolását (213 km², 17 000 lakos) Magyarországhoz.⁴⁹ November 14-én közölték a döntést a két érdekelt állam képviselőjével. A jugoszláv biztos ezt elutasította, de a határozat így is többséget kapott a bizottságban. Mindez természetesen csak javaslat volt a HMB részéről a Nagykövetek Tanácsa számára. Mivel azonban a jugoszláv fél tiltakozott ez ellen, az ügy a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé került, hogy az közvetítsen a két oldal között.⁵⁰

November 15-én a HMB elrendelte a saját hatáskörében meghozott döntések végrehajtását, a jugoszláv megszállás alatt lévő magyar területek, 11 község területének kiürítését.⁵¹ A megszabott határidő november 29. volt. A jugoszláv fél azonban húzta-halasztotta a terület átadását. Ellenindítványokat tett, majd arra hivatkozott, hogy csak a délszláv–magyar határ teljes kijelölése után hajlandó átadni a területeket. 1922. február 1-jén Čolak-Antić biztos államközi megegyezést javasolt kölcsönös területcsere ügyében, de olyan nagy igényekkel állt elő Kelet-Baranyában és Bács megyében, hogy azt a magyar kormány elutasította.⁵²

Budapest közben a Nagykövetek Tanácsához fordult a muravidéki területek hónapok óta húzódó átadása ügyében. Vassel kérésére Cree alezredes karácsonyi szabadságán, Párizsban személyesen is közbenjárt az ügy mielőbbi megoldása érdekében. Mindezek nyomán a Tanács felszólította Belgrádot, hogy haladéktalanul ürítse ki a Magyarországnak juttatott részeket. Végül, 1922. február 8. és 10. között a jugoszlávok átadták az érintett területet. A Muravidéken mintegy 46,12 km² (8000 kh) került vissza Magyarországhoz. A magyar–jugoszláv határ teljes hosszában a határkijelölés 1922 májusában fejeződött be. A magyar határ-biztos és stábjá munkájának köszönhetően összesen 196,25 km² (34 100 kh) visszacsatolására került sor.⁵³

Vasselnek egyébként nemcsak a minden megegyezést elutasító Čolak-Antić ezredessel és a délszláv törekvéseket nyíltan támogató francia biztossal, illetve a trianoni döntéshez képest területi módosítást csak a legkritkább esetben támo-

gató HMB tagokkal kellett megküzdenie. Komoly gondokat okoztak neki az irracionális igényeket támasztó, a „mindent” visszakövetelő hazai politikai körök, a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája (TEVÉL) és a határmenti (vasi, zalai, baranyai) politikai elit türelmetlen fellépése, éles kritikái.⁵⁴

A Muravidéken vitatott 27 település visszacsatolása ügyében 1922. július 2-án a magyar kormány a HMB javaslatára hivatkozva kérte a Nemzetek Szövetsége Tanácsának határozatát. Július 19-én a Tanács meghallgatta a magyar és a délszláv delegátust. A jugoszláv fél a kötelező döntőbíráskodást nem fogadta el. A magyar kormány is megelégedett a szervezet „jó szolgálati” közreműködésével. A Tanács július 20-án megbízta a belga Paul Hymanst, hogy közvetítsen a területi vitában, és felszólította a két érintett államot, hogy működjenek együtt a diplomatával. 1922 szeptemberében Bánffy Miklós és Momčilo Ninčić külügyminiszter bizalmas egyeztetés során előzetesen megállapodott, hogy az adott terület hovatartozásáról népszavazás döntsön, a délszláv állam miniszterelnöke, Nikola Pašić azonban ezt nem hagyta jóvá. A népszövetségi közvetítés meghiúsult, így az eredeti trianoni határvonal vált véglegessé. A magyar–jugoszláv határ kijelölését és kitűzését rögzítő záródokumentumot 1924. július 8-án írták alá Zágrábban.⁵⁵

4. Szomoróc (Kercaszomor) – a „legbátrabb község”

1922. február 8-án Szomorócról is kivonult a délszláv adminisztráció és a katonaság. Február 9-én visszatért a magyar közigazgatás, ezzel a község két és fél-éves kálváriája véget ért. A település bírójának Soós Sándort választották, aki 1918–1919 folyamán a Tanácsköztársaság kikiáltásáig már betöltötte ezt a posztot. A felszabadulás emlékének megörökítésére gyűjtést indítottak, hogy a háború alatt elrekvirált harang helyett újat öntessenek. Ennek során 35 822 K gyűlt össze. Az új harang Sopronban készült a következő felirattal: „Jugoszláv uralom alóli felszabadulás emlékére szerezte Szomoróc község lakossága 1922. évben”. A harang és a külön erre a célra épült harangláb felszentelésére 1923. február 9-én, a felszabadulás első évfordulóján került sor, Hódossy Lajos református és Horváth Lajos katolikus lelkész közreműködésével.⁵⁶

1924. február 9-én Horváth Sándor előljáró és Papp Sándor önkéntestűzoltó-parancsnok vezetésével nagyobb ünnepséget szerveztek, melyre meghívták a környező községek tűzoltó-egyesületeit és vezetését. Ekkor született meg a döntés, hogy minden évben ezen a napon megünneplik a felszabadulást. 1930-ban a Jugoszláviával való viszony javulása nyomán a délszláv hatóságok megnyitották a határt Domonkosfa felé, így ismét élénkülhettek a korábban háttérbe szoruló családi és gazdasági kapcsolatok.⁵⁷

1942 februárjában a Muravidék visszacsatolása tiszteletére a korábbiaknál is nagyobb rendezvényre került sor. Ezzel együtt ünnepelték azt is, hogy a két szomszéd község, Kerca és Szomoróc, melyeket eddig is szoros kapcsolatok fűztek össze, hivatalosan is egyesült, Kercaszomoróc néven. 1943 májusától a település

neve Kercaszomorra változott. Az év végén az egyesített község területe 12,87 km² (2237 kh), lakói száma 655 fő volt.⁵⁸

1945 elején a délszláv partizánok megszállták a Muravidéket. Bevonultak Kercaszomorra is és ígéretesekkel, illetve fenyegetésekkel igyekeztek rávenni a lakosságot, hogy támogassák a jugoszláv államhoz való tartozás ügyét. Komolyabb eredményt nem értek el, és a település átcsatolása érdemben a béketárgyalásokon sem került szóba.⁵⁹

A következő években az 1922-es felszabadulás megünneplése elmaradt. 2002. február 9-én, az esemény 80. évfordulóján ismét volt megemlékezés. Emlékművet avattak, Szervátiusz Tibor szobrászművész 3 stilizált kopjafát ábrázoló alkotását. 2002. március 13-án a polgármester kezdeményezte a megyei közgyűlésben, hogy a település viselhesse a „legbátrabb község” címet. Május 31-én a megye vezetése továbbította a kérést a kormánynak. Augusztus 20-án bejelentették, Vas megye közgyűlése saját hatáskörben határozatot hozott, hogy a település viselheti a „legbátrabb község” címet. 2004 decemberében Balassagyarmat országgyűlési képviselői a parlamentben indítványozták a „legbátrabb város” cím adományozását az 1919-es cseh-kiverés tiszteletére. 2005. május 23-án Vas megyei képviselők ehhez kiegészítő indítványt tettek, hogy Kercaszomor pedig kapja meg a „legbátrabb község” címet. 2005. május 30-án az országgyűlés Balassagyarmat számára megszavazta a címet, Kercaszomornak viszont nem.⁶⁰

2008 áprilisában újabb képviseli indítványra került sor. Ekkorra már a történeti kutatások révén, illetve a napi sajtóban megjelenő hírek nyomán ismertebbé váltak az 1919. augusztus 1-ji felkelés eseményei. 2008. október 27-én az országgyűlés megszavazta Kercaszomor számára a „Communitas Fortissima” címet, melyet a 2008. évi LXIV. tv. (nov. 12.) tartalmazott. Balassagyarmat és Kercaszomor törvénybe foglalt elismerését azonban 2009-ben megtámadták az Alkotmánybíróságon. Az indítványban arra hivatkoztak, hogy ellentmond az önkormányzati törvénynek, ha országos fórumok hoznak döntést egy település elnevezésével kapcsolatban. Az Alkotmánybíróság 2010-ben elutasította a keresetet, ezzel Kercaszomor végérvényesen viselheti a „legbátrabb község” címet. 2020 augusztusában új emlékművet állítottak, melyen feltüntették mindazon ismert szereplők nevét, akik 100 évvel korábban komoly személyes kockázatot vállalva megpróbálták „visszavívni” Szomorócot az idegen megszállóktól.⁶¹

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Gulyás László (2021): A határvonal javaslatok véglegesítése. In Gulyás László (szerk.): A trianoni békediktátum története hét kötetben. II/2. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 191–193. old.
- 2 Hornyák Árpád (2020): A magyar–jugoszláv határ megvonása. Korunk. III. folyam. 31. évf. 2020/5. sz. (36–48. old.) 38–39. old.; Fogarassy László (1986): A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. Baranyai helytörténetírás. Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1985–1986. Szerk.: Szita László. BML. Pécs. (537–574. old.) 545. old.
- 3 Göncz László (2001): A muravidéki magyarság, 1918–1941. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva. 68–70. old.; Zawistowska, Renata (2012): Prekmurje – separation from Hungary and connection to Slovenia (1919–1920). Studies into the History of Russia and Central-Eastern Europe. 47. évf. 2012/1. sz. (5–32. old.) 22. old.
- 4 Kovács Attila – Tátrai Ágnes (2013): Magyarok a Délvidéken, 1918–1945. Kronológia. Magyar nemzetiségi Művelődési Intézet – Inštitut za narodnostna vprašanja. Lendva – Ljubjana. 17. old.; Mitrović, Andrej (1975): Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Romunijom, 1919–1920. Prilog proučavanju Jugoslovenske politike na konferencii mira u Pariza. Institut za izučavanje istorie Vojvodine. Novi Sad. 178. old.
- 5 Gulyás László (2021): A nyugat-magyarországi-kérdés alakulása 1919. szeptembertől, 1921. decemberéig. In Gulyás László (szerk.): A trianoni békediktátum története hét kötetben. 3. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 309–328. old., illetve Gulyás László (2019): Hogyan lett Nyugat-Magyarországból Burgenland? Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 203–222. old.
- 6 Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HIM HL) Honvéd Vezérkar főnöke (VKF) Eln. Föv. II. 95/1919.; Botlik József (2012): Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Magyar Nyugat. Vasszilvágy. 96–97. old.; Suba János (2001): A Vas vármegyei határcsendőr-zászlóalj története 1919–1921. Vasi Szemle. 55. évf. 2001/6. sz. (687–704. old.) 688. old.
- 7 Göncz László (2024): A Muravidék útja a délszláv királyságba. Magyar Nyugat. Szombathely. 508–509. old.
- 8 Zsiga Tibor (2010): Mi történt Szomoróczon? Honismeret. 38. évf. 2010/3. sz. (17–22. old.) 19. old.; Göncz (2024) 508–509. old.; Fogarassy (1986) 549. old.
- 9 HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM) 5.a. 813/1919.; Zsiga Tibor (1996): Muravidéktől Trianonig. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva. 76. old.; Botlik (2012) 89. old.
- 10 Zawistowska (2012) 23. old.; Göncz (2024) 524–525. old.
- 11 Szentistvánlak, Kerkasztentmiklós, Zalaszombatfa, Szijártóháza, Gáborjánháza, Rédic, Bődeháza, illetve Magyarsombatfa, Velemér, Szentgyörgyvölgy, Lendvaújfalu, Kerkasztentkirály, Völgyfalu, Kiscsernec.
- 12 Slavič, Matija (1999): Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki. Ed. Vrnbjak, Viktor. Pomurska založba. Murska Sobota. 228. old.; Suba János (1999): A Jugoszláv Királyság északi határának kitzése. (A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság működéséről.)

- dése, 1921–1924.) Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 43. 1999. (223–242. old.) 224. old.
- 13 Zsiga (1996) 76. old.; Kovács – Tátrai (2013) 19. old.
- 14 Pongrácz Dániel (2015): Határszéli kálvária. Szomoróci családunkat széjjel-szórta a XX. század. Kercaszomor Értéktára, 1. Kercaszomor Önkormányzata. 44. old.; Soós Kálmán (2022): Tántoríthatatlan bátorsággal. A szomoróci felkelés és a Communitas Fortissima története. Fortissii (Legbátrabbak) Alapítvány – Kercaszomor Önkormányzata. Kercaszomor. 9., 16. old.
- 15 Fogarassy (1986) 551. old.; Kovács – Tátrai (2013) 20. old.
- 16 HIM HL VKF Eln. 1. 2464/1919.; Göncz (2001) 80–81. old.; Botlik (2012) 89. old.
- 17 Suba (2001) 690–692. old.; M. Kir. I. Vasi határcsendőr-zászlóalj története. (1921) Közli és bevezetéssel, jegyzetekkel, táblázatokkal ellátta: Suba János. In: Suba János (2001) (693–704. old.) 693–695., 702–704. old.
- 18 M. Kir. I. Vasi (2001) 697., 704. old.; Soós (2022) 40. old.
- 19 Soós (2022) 42–43.
- 20 Trianon. A békeszerződés. (2019) Sajtó alá rendezte: Bank Barbara – Kovács Attila Zoltán. Athenaeum. Budapest. 40–41. old.; Soós (2022) 17–18. old.; Zsiga (1996) 105. old.
- 21 Zsiga (2010) 19. old.; Zsiga (1996) 110. old.
- 22 Soós (2022) 99–101. old.
- 23 Kovács – Tátrai (2013) 25–26. old.; Zsiga (2010) 20. old.
- 24 Soós (2022) 20–21. old.; Pongrácz (2015) 45. old.; Zsiga (1996) 108–109. old.
- 25 Zsiga (1996) 108–109. old.; Kovács – Tátrai (2013) 25–26. old.; Soós (2022) 20–21. old.
- 26 Elhurcoltak: Ábrahám Lajos, Császár Antal, Horváth Sándor, Ingiszi Ferenc, Kulcsár Antal, Papp József, Papp Sándor, Pongrácz Antal, Pongrácz Dániel, Pongrácz Ferenc, Pongrácz Sándor, Soós Sándor. Magyarországra menekült résztvevők: Dara József, Frühmann Antal, Horváth Sándor, Orbán Kálmán, Pongrácz Antal, Pongrácz (II.) Antal. Soós Kálmán.
- 27 Soós Kálmán (2021): Kercaszomor „a legbátrabb falu”... In: Trianon utóélete – az első sikerektől a százéves évfordulóig. Magyarságkutató Intézet. Budapest. (47–75. old.) 53–54. old.; Zsiga (1996) 109–110. old.
- 28 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 63. Külügyminisztérium (KÜM) Pol. 5127/1920., 5492/1920.; Soós (2022) 19–23. old.; Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. (1939) Vol. I. 1919–1920. Ed.: Deak, Francis – Ujvary, Dezső. Royal Hungarian Ministry of Foreign Affairs. Budapest. I. 550–551. old.
- 29 Soós (2022) 25–27. old.
- 30 MNL OL K 63. KÜM Pol. 5181/1920.; Papers and Documents (1939) I. 574–575. old.
- 31 Soós (2021) 43–52., 57–58. old.
- 32 Vassel Károly (1922): A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar–jugoszláv határrendező bizottság által. Vassel Károly m. kir. vezérkari testületbéli

- ezredes, a magyar kormány meghatalmazottjának összefoglaló bizalmas jellegű jelentése. Mars. Szeged. 5–7., 11–13. old.
- 33 Zsiga (1996) 118. old.; Vassel (1922) 7–11. old.
- 34 Kovács – Tátrai (2013) 27. old.; Zsiga (1996) 118. old.
- 35 Vassel (1922) 3–4. old.
- 36 HIM HL HM I. 52. Határmegállapító Biztos (HMB) 210/1921.; Vassel (1922) 3–4.
- 37 Zsiga (1996) 117–119. old.
- 38 Cree, David (1925): Yugoslav–Hungarian Boundary Commission. The Geographical Journal. Vol. 65. 1925/2. no. 89–110. old. 93–95. old.; Zsiga (1996) 119–120. old.
- 39 MNL OL K 478. Miniszterelnökség (ME) Határmegállapító Központi Iroda (HMKI) Utasítás a jugoszláv határon működő határmegállapító biztos részére, 1921. sz. n.
- 40 Vassel (1922) 20–22. old.
- 41 HIM HL HM I. 52. HMB 53/1921.; Soós (2022) 28–30. old.
- 42 Soós (2022) 33–34., 99–101. old.; Kovács – Tátrai (2013) 32. old.
- 43 Szomoróc, Domonkosfa, Kisszerdahely, Pártosfalva, Kisfalu, illetve Kerca, Kotormány, Dávidháza, Senyeháza, Godorháza, Magyarzombatfa, Velemér.
- 44 HIM HL HM I. 52. HMB 100/ 1921., 102/1921., 129/1921.; Bacsa Gábor (1998): A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitzúzése. (A trianoni szerződés szerint.) 1921–1924. Püski. Budapest. 63–64. old.; Vassel (1922) 15–16. old.
- 45 Pongrácz (2015) 46. old.; Soós (2022) 36. old.
- 46 Soós (2021) 61–63. old.
- 47 Szomoróc, Gödörháza, Magyarzombatfa, Lendvajakabfa, Zalaszombatfa, Szijártóháza, Nemesnép, Szentistvánlak, Szentgyörgyvölgy, Bödeháza, Gáborjánháza, Rédic, Dedes, Lendvaújfalu, Kerkaszentmiklós, Kerkaszentmihály, Kis-Csernec, Felső-Szemenye.
- 48 Bacsa (1998) 76. old.; Vassel (1922) 19–20. old.; Göncz (2001) 109.
- 49 Kerkafő, Marokrét, Büdfalva, Kisdolány, Nagydolány, Sal, Őrihódos, Kapornak, Domonkosfa, Szerdahely, Pártosfalva, Kisfalu, Csekefa, Szentlászló, Kebele, Zsitkóc, Dobronak, Radamos, Kámaháza, Göntérháza, Lendvahídvég, Bánuta, Hosszúfalu, Alsólendva, Csente, Völgyifalu, Pince.
- 50 Suba (1999) 25. old.; Vassel (1922) 22. old.; Bacsa (1998) 72–73. old.
- 51 Szomoróc, Szentistvánlak, Lendvaújfalu, Kerkaszentkirály, Kiscsernec, Magyarzombatfa, Velemér, Szentgyörgyvölgy, Rédic, Kerkaszentmiklós, Völgyfalu.
- 52 Vassel (1922) 23. old.
- 53 HIM HL HM I. 52. HMB 102/1921., 282/1921.; Zsiga (1996) 143. old.; Bacsa (1998) 79–80. old.
- 54 Vassel (1922) 26. old.
- 55 HIM HL HM I. 52. HMB 210/1922.; Bánffy Miklós (1993): Huszonöt év. Püski. Budapest. 144–152. old.; Bacsa (1998) 120–123. old.; Fogarassy (1986) 567–568. old.
- 56 Pongrácz (2015) 46–47. old.; Zsiga (2010) 21. old.
- 57 Zsiga (2010) 21. old.

- 58 Magyarország helységnévtára, 1944. (1944) M. Kir. KSH. Hornyánszky Ny. Budapest. 310. old.; Soós (2022) 151–154. old.
- 59 Soós (2021) 65. old.
- 60 Pongrácz (2015) 48–52. old.; Soós (2022) 174–180., 182–187. old.
- 61 Soós (2022) 188–194., 211–212. old.; Pongrácz (2015) 53–58. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Levéltári források:

Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HIM HL)

HIM HL Honvéd Vezérkar Főnöke (VKF)

HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM)

HIM HL HM I. 52. Határmegállapító Biztos (HMB)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL K 63. Külügyminisztérium (KÜM)

MNL OL K 478. Miniszterelnökség (ME) Határmegállapító Központi Iroda (HMKI)

Szakirodalom:

Bacsa Gábor (1998): A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitézése. (A trianoni szerződés szerint.) 1921–1924. Püski. Budapest.

Bánffy Miklós (1993): Huszonöt év. Püski. Budapest.

Botlik József (2012): Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Magyar Nyugat. Vasszilvágy.

Cree, David (1925): Yugoslav–Hungarian Boundary Commission. The Geographical Journal. Vol. 65. 1925/2. no. 89–110. old.

Fogarassy László (1986): A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. Baranyai helytörténetírás. Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1985–1986. Szerk. Szita László. BML. Pécs. 537–574. old.

Göncz László (2001): A muravidéki magyarság, 1918–1941. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva.

Göncz László (2024): A Muravidék útja a délszláv királyságba. Magyar Nyugat. Szombathely.

Gulyás László (2021): A határvonal javaslatok véglegesítése. In Gulyás László (szerk.): A trianoni békediktátum története hét kötetben. II/2. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 191–193. old.

Gulyás László (2021): A nyugat-magyarországi-kérdés alakulása 1919. szeptemberétől, 1921. decemberéig. In Gulyás László (szerk.): A trianoni békediktátum története hét kötetben. 3. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 309–328. old.

Gulyás László (2019): Hogyan lett Nyugat-Magyarországból Burgenland? Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 203–222. old.

Hornyák Árpád (2020): A magyar–jugoszláv határ megvonása. Korunk. III. folyam 31. évf. 2020/5. sz. 36–48. old.

- Kovács Attila – Tátrai Ágnes (2013):** Magyarok a Délvidéken, 1918–1945. Kronológia. Magyar nemzetiségi Művelődési Intézet – Inštitut za narodnostna vprašanja. Lendva – Ljubljana.
- M. Kir. I. Vasi határcsendőr-zászlóalj története. (1921) Közli és bevezetéssel, jegyzetekkel, táblázatokkal ellátta: Suba János. In: Suba János (2001):** A Vas vármegyei határcsendőr-zászlóalj története 1919–1921. Vasi Szemle. 55. évf. 2001/6. sz. (687–704. old.) 693–704. old.
- Magyarország helységnévtára, 1944. (1944):** M. Kir. KSH. Hornyánszky Ny. Budapest.
- Mitrović, Andrej (1975):** Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Romunijom, 1919–1920. Prilog proučavanju Jugoslovenske politike na konferenciji mira u Pariza. Institut za izučavanje istorie Vojvodine. Novi Sad.
- Papers and Documents relating to the Foreign Relations of Hungary. (1939):** Vol. I. 1919–1920. Ed.: Deak, Francis – Ujvary, Dezső. Royal Hungarian Ministry of Foreign Affairs. Budapest.
- Pongrácz Dániel (2015):** Határszéli kálvária. Szomoróci családunkat széjjelszórta a XX. század. Kercaszomor Értéktára, 1. Kercaszomor Önkormányzata.
- Slavič, Matija (1999):** Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki. Ed. Vrnbjak, Viktor. Pomurska založba. Murska Sobota.
- Soós Kálmán (2021):** Kercaszomor „a legbátrabb falu”... In: Trianon utóélete – az első sikerektől a százéves évfordulóig. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 47–75. old.
- Soós Kálmán (2022):** Tántoríthatatlan bátorsággal. A szomoróci felkelés és a Communitas Fortissima története. Fortissii (Legbátrabbak) Alapítvány – Kercaszomor Önkormányzata. Kercaszomor.
- Suba János (1999):** A Jugoszláv Királyság északi határának kitűzése. (A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság működése, 1921–1924.) Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 43. (1999) 223–242. old.
- Suba János (2001):** A Vas vármegyei határcsendőr-zászlóalj története 1919–1921. Vasi Szemle. 55. évf. 2001/6. sz. 687–704.
- Trianon. A békeszerződés. (2019):** Sajtó alá rendezte: Bank Barbara – Kovács Attila Zoltán. Athenaeum. Budapest.
- Vassel Károly (1922):** A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar–jugoszláv határrendező bizottság által. Vassel Károly m. kir. vezérkari testületbéli ezredes, a magyar kormány meghatalmazottjának összefoglaló bizalmas jellegű jelentése. Mars. Szeged.
- Zawistowska, Renata (2012):** Prekmurje – Separation from Hungary and Connection to Slovenia (1919–1920). Studies into the History of Russia and Central-Eastern Europe. 47. évf. 2012/1. sz. 5–32. old.
- Zsiga Tibor (1996):** Muravidéktől Trianonig. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva.
- Zsiga Tibor (2010):** Mi történt Szomorócon? Honismeret. 38. évf. (2010) 3. sz. 17–22. old.

LEBA JÓZSEF

PhD., (történelemtudomány)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Tanszék,
Budapest

PhD., University of the Reformed Church (Budapest)

ORCID: 0009-0002-2739-7493

email: drlebajozsef@gmail.com

IZRAELITA KATONÁK AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA HADSEREGÉBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HARCAIRA

*JEWISH SOLDIERS IN THE ARMY OF THE AUSTRO-HUNGARIAN
MONARCHY, WITH PARTICULAR REFERENCE TO THE BATTLES OF
THE FIRST WORLD WAR*

ABSTRACT

Throughout Europe for centuries, Jews were considered unfit for military service and spies. In the Austrian Empire for them, even entering the territory of the military fortifications was forbidden. They could not be accepted into the army. However, the world began to change, the equal rights of the Jews took place in the nineteenth century. At that time, they could already undertake professional military service and were also effected by military conscription. I present this process in my article. I deal separately with the difficulties of practicing the Jewish religion and the provision of Jewish ritual meals in the army. I also deal with Baron Samu Hazai, who became a Christian and ranked the highest military rank. He was the Minister of Defense of Hungary for years. Finally, I will briefly mention some of the monuments of the First World War, that can still be seen in Hungary today.

Kulcsszavak: háború, honvédelem, dualizmus, zsidóság, Osztrák-Magyar Monarchia

Keynotes: war, national defense, dualism, Judaism, Austro-Hungarian Monarchy

1. Bevezetés

A zsidóság az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében, és a XX. századot bevezető első nagy háborúban számottevő részt vállalt, mely kevésbé tárgyalt a háborúval foglalkozó történettudományban. Ennek taglalása előtt azonban célszerű röviden áttekinteni az izraeliták és a katonaság viszonyát az osztrák császárság alatt.¹

A zsidók katonai szolgálata a Habsburg-birodalomban csak a XVIII. század végén kezdődött. Az ezt megelőző időszakban egész egyszerűen nem tekintették őket alkalmasnak a katonai szolgálatra, és gyakran potenciális kémekként kezelték őket. A Hofkriegsrat, az Udvari Katonai Tanács egészen 1787-ig teljesen kizárta a zsidók rendszeres katonai szolgálatát, ami általános bizalmatlanságot tükrözött feléjük a hadvezetés részéről. A XVIII. század során a Haditanács számos zsidót ítél el kémkedés vádjával, ami olyan rendeletekhez vezetett, amelyek még a katonai erődökből kitiltották őket.

Ebben az időszakban a zsidók legfeljebb a haderő ellátásában, más szóval kereskedelmi tevékenységekben vehettek részt. Közülük a legismertebb Samuel Oppenheimer (1630-1703) és Samson Wertheimer (1658-1724) voltak, akik a hadsereg számára szállítottak.

Az ármádia azonban változott, Mária Terézia korában bevezették a sorozott haderőt, megszűnt az önkéntes bevonulás, és összeírás alapján vonultatták be az újoncokat. Ez alól az izraelita felekezet tagjai eleinte mentességet kaptak, helyette egy birodalmi katona bevonultatásával azonos értékű összeget kellett befizetniük, ötven forintot.

Lassanként azonban felmerült a gondolat, hogy inkább sorozzák be a zsidókat is. E folyamat első lépése az volt, hogy 1776-ban megteremtették az önálló szállító hadtestet, mely békeidőben négy századból épült fel, 821 emberrel és 448 lóval. A növekedésnek induló alakulat az 1788-as török háborúban már 7. 937 embert, 14. 581 lovat és az ágyukat húzó 14. 310 ökröt számlált. Eleinte ide soroztak izraelitákat. A zsidók szolgálata a vontatócsapatokhoz és a tüzérséghez 1788. II. 18-tól vált lehetségessé.

Az ekkor kialakuló új, zsidókkal kapcsolatos politikai alapmodell részeként nem sokkal később, 1789-ben pedig már bevezették körükben a kötelező katonai szolgálatot is, melyet a napóleoni háborúk korában kiterjesztettek minden fegyvernemnél való szolgálatra.² Ekkor azonban a magasabb rendfokozatokból még ki voltak zárva, tisztí jelentkezéseiket döntően visszautasították, a zsidó orvosok sem lehettek katonarvosok.

A XIX. században a helyzet, itt már csak Magyarországra fókuszálva, tovább változott. A zsidóságra már a reformkor kezdete óta egyfajta asszimilációs nyomás nehezedett, mely az egyenlőség elnyerését a magyarosodás követelményével kapcsolta össze. A hazai izraeliták többsége a magyarosodás útjára lépett, hitét és hagyományait azonban megőrizte.³

A vallások közti különbségtételt az 1867. évi XVII. törvény szüntette meg, innentől az izraeliták egyenjogú embereknek számítottak Magyarországon. A törvény jogkorlátozás nélküli egyenlőséget biztosított a zsidóknak polgári és politikai értelemben egyaránt.⁴

A kor másik, e témában kiemelkedő jelentőségű törvénye az 1895. évi XLII. törvénycikk volt, mellyel magának az izraelita felekezetnek az egyenjogúsítása valósult meg, mint közösség a hazai zsidók ekkor szereztek meg a kollektív jogokat.⁵

A kutatás szempontjából jelentős tényező volt, hogy a korabeli Európa második legnagyobb zsidó közössége Magyarországon élt az orosz után. Ez a csoport az 1910. évi népszámlálás adatai szerint mintegy egy millió főt számlált a történelmi Magyarország területén. Ennek a meglehetősen jelentős, már minden értelemben egyenlő jogokkal rendelkező tömegnek látható jelenléte volt a hazai fegyveres erők sorában, bár nem feltétlenül domináns módon.⁶

2. Izraeliták a Monarchia hadseregében

A dualizmus időszakának sorozott legénységében a hazai izraeliták általában számarányuknak megfelelő részt foglaltak el, azonban bizonyos tendenciák azért megfigyelhetők voltak. A XX. század első éveitől kezdve a zsidó sorállomány létszáma csökkenő tendenciát mutatott. Ennek oka az Amerikába történő kivándorlás, a folyamatos asszimiláció mellett az is volt, hogy az izraeliták különféle okoknál fogva valóban nagyobb arányban kaptak felmentést az aktív szolgálat alól, mint keresztény társaik.

Az átlagos aránynál kicsivel kevesebb zsidó katona is egyenlőtlenül oszlott meg a különböző fegyvernemek közt. A gyalogsági és lovassági egységeknél kisebb, míg a gazdasági, hadtáp és egészségügyi alakulatoknál nagyobb arányban képviseltették magukat.

Ugyanez a jelenség megfigyelhető volt a tisztikarnál is. Az eloszlás itt még kirívóbban egyenetlen volt. A jogi, gazdasági vagy mérnöki végzettségű, németül általában kiválóan beszélő tisztek mindig egy irányba törekedtek. Ez a tartalékos tiszt pozíció volt, melynek állománya 17%-ban izraelita vallásúakból állt.

Kapcsolódó érdekesség ebben az időszakban volt a „párbajképesség” kérdése. A zsidókat évszázadokon keresztül nem tekintették úriembernek, párbajra alkalmasnak és méltónak. A tisztikar tagjaként azonban már más pozícióba kerültek, ekkor már nekik is volt tiszti becsületük, amit meg is védhettek. A tiszti becsület-bíróóságok ekkor már nem fogadták el azt az érvelést, ha valaki visszautasított egy párbajkihívást, hogy a másik fél csak egy zsidó. Magyarország fegyveres ereje ekkor már nem ismert különbséget, egyforma tiszt volt mindenki, aki arany kard-bojtot hordott.⁷

Az aktív tisztek soraiban azonban a zsidó származásúak meglehetősen alulprezentáltak voltak. Az 1897-1911 közötti időszakban a magyar aktív tiszteknek mindössze 1, 42%-a került ki közülük. (Eközben a „tisztviselők” kategóriában, mely az orvosokat, lelkészeket, börtönőröket, szolgákat is jelentette, közel 10%-nyi volt az izraeliták részaránya.)

A közös tisztikar, miként az uralkodó és családja, katolikus volt túlnyomó többségben. A világháborút megelőző két évtizedben, annak ellenére, hogy folyamatosan csökkent az arányuk, 86-87%-át tették ki az aktív szolgálatot tisztikarnak.

A katolikusok mellett kisebb részben protestánsok is voltak a hazai tisztikarban, azonban a vallásgyakorlás jelentősége a kaszárnyák világában csekély volt, ele-

gendő a bakák, altisztek és alacsonyabb rangú tisztek nyelvhasználatára gondolni, ahol hosszú, indulatos mondataikban a szent dolgokat szándékosan a lehető legkevésbé tisztelték.⁸

Táblázat: Vallási megoszlás a Monarchia hadseregében 1911-ben
Table: Religious division in the army of the Monarchy in 1911

vallás	népesség	legénység	tartalékos tiszt	hivatásos tiszt
római katolikus	65,9%	66,2%	68,2%	86%
görög, örmény katolikus	10,6%	10,9%	1,2%	1%
görögkeleti	8,7%	9,1%	1,7%	2,7%
evangélikus	3,5%	4,3%	8,6%	7,8%
református	5,4%	5,5%	3%	1,8%
unitárius	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%
felekezeten kívüli	0,1%	0,1%	0,1%	0
izraelita	4,4%	3%	17%	0,6%
mohamedán	1,2%	0,8%	0	0

Forrás: Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály, Ferenc József magyar tisztjei, História Könyvtár, Budapest, 1999.: 181. p.

A zsidó fiatalság eleve inkább a tartalékos tiszti státusz, mint a hivatalos tiszti státusz felé törekedett, bár volt, akiben felébredt az aktív tiszti karrier iránti vágy, azonban ezek száma soha nem volt jelentős. Az izraelita fiatalokat inkább a szabad értelmiségi pályák, ügyvéd, orvos, mérnök vagy újságíró, vonzották. Ezeket a lényegesen nagyobb anyagi biztonságot nyújtó állásokat valósággal előzönlötték a XIX.-XX. század fordulójától, de a katonai pályában, annak rideg kaszárnyaszellemében, kötelező kiszámíthatóságában nem láttak perspektívát, számukra az nem volt karrieropció.⁹

Maga a tisztikar is valamelyest elzárkózott az izraeliták elől, mert bár az aktív tisztikar ekkor már lemondott nemesi jellegéről, azonban a polgári középosztály felett állónak tekintette magát, melynek alapja nem annyira társadalmi, inkább morális volt, egyfajta hőskultusz szellemét fenntartva saját maguk számára. A XX. században jelentkező faji alapú antiszemitizmusról itt még nem volt szó, sokkal nagyobb súllyal esett latba az, hogy a tiszti ideál fontos vonása volt az egyöntetűség, az uniformizált megjelenés, viselkedés, magatartás, a szigorú, de igazságos parancsoló fellépés a legénységgel szemben. A katonák, akik döntő százalékban keresztények voltak, igényelték, értékelték is ezeket a tiszti tulajdonságokat. Az izraelita tisztek viszont nem ilyenek voltak, a jellemzések szerint néha „túláságosan leereszkedő”, „jó, de puha jellem”, „szerény és előzékeny, de félszeg” viselkedésükkel nem tudtak tekintélyt szerezni.¹⁰

3. Az Első Világháború zsidó katonái

Az első világháború kitörésekor sok zsidó, köztük a cionisták és a magyar államhoz maximálisan lojális asszimilált csoportok is úgy érezték, itt az idő, hogy fizessenek a Kisinyovban történt pogromért, a Bejlisz-perért vagy a kozákok sok éve tartó kegyetlenkedései miatt. Szabolcsi Miksa újságszerkesztő, az Egyenlőség című felekezeti újság tulajdonosa többször intézett lapja hasábjain gyújtó hangú felhívásokat az orosz zsidókhöz, hogy keljenek fel az őket elnyomó „pogromlovagok” ellen, és csatlakozzanak a „felszabadító” osztrák-magyar és német csapatokhoz.¹¹ A sokszor antiszemita Orosz Birodalom, majd a Románia elleni háború tehát kitörésekor népszerű volt a hazai zsidóság körében.

Az izraelita közép- és felsőosztályhoz tartozó rétegek a magyar haza és a dinasztia iránt lojálisak voltak, különösen igaz ez, ha összevetjük más jelentős létszámú kisebbségeink korabeli viselkedésével.¹²

Az első világháborúban a hazai zsidóság mintegy kétszáz ezres tömege vonult hadba.¹³ Ezt a sokaságot nem egyszerre kell érteni, folyamatosan sok izraelita valóságos katoná volt a frontokon, melyek létszámát mindig pótolták, 1918-ban például egyidejűleg 104. 600 zsidó származású katoná volt kinn a fronton.¹⁴ A harcokban részt vett magyarországi zsidóság sorozott légénységbeli létszáma országos arányukhoz közel állt. A különböző frontokon helyt álltak az izraelita katonák, többek közt a déli fronton, Galíciában, de a törökökkel szövetségben egészen a mai palesztin-izraeli területékig jutottak.¹⁵

A háború nem kímélt senkit, az emancipált zsidók ugyanúgy küzdöttek a frontvonalon, mint keresztény bajtársaik, és ha valamelyikük katonai pályafutása végeztével nyugállományba vonult, ugyanolyan „obsitlevet” kapott, mint bármely más honvédségnél szolgált ember.¹⁶ A háború költségeinek egy részét a vezetés igyekezett a lakosság segítségével fedezni, emiatt létrehozták a Hadsegítési és népjóléti nyereségekölcsönt, melynek kötvényeiből az izraeliták ugyanúgy vásároltak, mint bárki más, ezzel is támogatva Magyarország háborús erőfeszítéseit.¹⁷ A jól helytálló bátrak katonai elismerő oklevelet kaptak, felekezettől függetlenül egyformán katolikusok, reformátusok, görögkeletiek és izraeliták, ez is teljes egyenjóságukat bizonyította.¹⁸

A zsidó származású katonák ilyen nagy tömegben való megjelenésére a Monarchia katonai vezetői nem voltak felkészülve, érdekes módon jelentkezett ez a tábori vallási életben és a rituális étkezés biztosításában.

Utóbbi ügyében 1916-ban küldöttség járt Alexander von Krobatin (1849-1933) miniszternél, ahol elmondták, eddig is léteztek az ország egyes katonai állomásain, részben az illetékes hitközség, részben a zsidó népkonyhák és társadalmi intézmények által fenntartott rituális étellemező helyek, melyek ad hoc jelleggel működtek. A küldöttség azt kérte a minisztertől, hogy állandó és a katonai hatóságok által elismert és támogatott intézményeket hozzanak létre.

Ezt követően a katonai zsidó rituális étkezést rendeletileg szabályozták, először a 13. 0008/ 916-XII. rendelettel, ezt követte a 406. 663/ 917. számú rendelet, mely még a front mögötti zsidó katonák rituális étkezését is a legapróbb részletekig szabályozta. Megalakult a Zsidó Katonák Rituális Élelmezését Intéző Országos Bizottság, melynek székhelye Budapest volt. Ennek hálózata folyamatosan épült ki. Az állandó rituális népkonyhák száma az országban 1918-ban már harminc volt.¹⁹

Különös gondot fordítottak a húsvéti élelmezésre és a pászka előállítására. Rendszeresített pászka ellátást vezettek be 1917-től, melyre ekkor 24. 721 kg liszt állt rendelkezésre. 1918-ban már 42. 460 kg lisztből sütöttek pászkat az izraelita katonák számára. A pászkat főként a budapesti, nyitrai és pozsonyi ortodox hitközségek sütötték.

Azoknál az alakulatoknál, ahol az izraelita vallásúak száma elérte a százat, ugyanolyan vallású szakácsok elkülönítve készítették az ételt. Ha ez akadályokba ütközött, lehetővé tették, hogy az alosztályok a közétkezési pénzt az alosztályok a rituálisan főző helyi hitközségeknek kifizessék. Ezt azonban ellenőrizték, és ha többször kifogás merült fel a mennyiséget vagy a minőséget illetően a kedvezményt megszüntették. Nagy zsidó ünnepeken a legénység a közétkezési pénzt megkapta, ha azt kérte. A rituális étkezést kizárólag katonai rabbik és nem polgári rabbik felügyelték.²⁰

A zsidó katonák szervezeten belüli vallási szükségleteinek kielégítésével szintén csak kicsit késve kezdtek el foglalkozni, ez betudható volt az izraeliták viszonylag alacsony békebeli létszámával. A XIX. században a seregben mindössze két izraelita hitszónok volt, egészen 1904-ig nem rendszeresítettek tábori rabbikat, hanem az alakulatok tagjai a helyi rabbit kereshették fel hitbéli igényeikkel. A rabbik és rabbijelöltek a fegyveres katonai szolgálat alól egyébként is mentesek voltak. Az 1914-es mozgósításkor a honvédség állományában 11 tábori rabbi volt, ez a szám 1916-ban 16, 1917-ben pedig 18 volt, ehhez hozzá kell adni 25, háború idejére behívott kisegítő rabbit is. A legmagasabb létszám 1918-ban volt, ekkor már 20 rabbi és 56 beosztott segédrabbi szolgált a seregben. Feladatuk lényegében hasonló volt, mint civil szolgálatuk alatt, azonban a háború különleges körülményei között kellett szolgálatukat végezni.²¹

A sorozott legénység soraiban nagy számban, a tábori lelkészek közt kis számban, és a tartalékos tisztek közt nagy arányban megtalálható izraeliták mellett létezett még a háborúban aktív tisztek kategóriája is.

Az első világháború harcaiban összesen 10 hazai izraelita származású magyar tábormok, 23 ezredes/alezredes és 4 őrnagy vett részt. Közülük 18 kapott magas kitüntetést.

Az izraelita tisztek közül 64-en lettek a vaskorona-rend lovagjai, 6-an ezüst vitézségi érmet kaptak.

A sorozott legénységben levő hadviselt zsidók közül pedig az első világháborús érdemeik miatt 1. 800-an kaptak vitézségi érmet.²²

4. Báró Hazai Samu (1851-1942), aki a legmagasabbra jutott

Az Osztrák-Magyar Monarchia történetében kivételes hely illet meg Hazai Samut, aki a katona számára elérhető legmagasabb pozícióig jutott honvédségi pályafutása során, az első világháborúban ő volt Magyarország hadügyminisztere.

Eredeti neve Kohn Sámuel volt, kereskedőcsaládban született, a katonai pályára még zsidó vallásúként került, és csak hadnagyi kinevezése évében, 1876-ban keresztelkedett meg, ekkor lett római katolikus, nevét is ekkor változtatta meg Hazai Samura.

Katonai pályafutása folyamatos sikerekkel tarkított, 1907-ben már tábornok, vezérőrnagyi rangban, majd 1910-ben altábornaggyá nevezték ki.²³ Érdemei elismeréseként 1912. szeptember 10-én az uralkodó őt és családját báróvá nevezte ki.²⁴ Gyalogsági tábornok lett 1914-ben, katonai pályafutása csúcsát 1916-ban érte el, mikor vezérezredessé léptették elő. 1910-1917 között ő volt a Magyar Királyság honvédelmi minisztere, ezt követően pedig az osztrák-magyar fegyveres erők utánpótlásügyi vezérkari főnöke lett, a második legfontosabb ember a hadvezetésben.²⁵ E tevékenysége során úttörő munkát fejtett ki, támogatta a nők munkáját a háborúban, felszólította őket, hogy segítsenek az ellenállásban, igyekezett megkövetelni a nőktől a legnagyobb munkafegyelmet. Ez nem pusztán a nemek közti egyenlőség megjelenítésének szép példája, hanem azt is lehetővé tette, hogy a fegyverbíró férfiak csakugyan fegyverrel a kezükben állhassanak a harcolók közé.²⁶

Hazai Samu nem csak személyesen vette ki részét az első nagy világégből, hanem fiát, báró Hazai Bélát is a frontra küldte, aki a korban megjelenő repülőalakulatok egyikénél szolgált. Azonban gyermeke az albán fronton hősi halált halt. Maga Hazai a háború után tíz évvel így beszélt erről: „Mindnyájan véreztünk. Az én fiam sem lehetett kivétel, mikor a kötelesség teljesítéséről volt szó. Ez enyhítette a nagy-nagy fájdalmat, melyet elvesztése jelentett számomra.”²⁷

Magas rangját az is kifejezte, hogy még 1917-ben az uralkodó a szegedi 17. gyalogezred tulajdonosává nevezte ki. Az összeomlás után nyugalomba vonult, a proletárdiktatúra alatt pedig túszként letartóztatták.

Hazai kitűnő szakíró is volt, sokáig szerkesztette a Ludovika Akadémia közlönyét is.²⁸ Ezzel párhuzamosan több saját művet is publikált.²⁹ Saját művei mellett több kötet előszavát is Hazai jegyezte, mellyel emelte a mű niveljét.³⁰

Vitathatatlan tekintélye a háborút követően megmaradt, még az Európa történetében leginkább antiszemita időkben, a második világháború idején is. „Kilencvenedik születésnapját 1941-ben karácsony másnapján ünnepelte nagyszámú tisztelője között. Az ünneplők között ott volt Bartha Károly honvédelmi miniszter is, aki kormányzónk üdvözlő iratát is átadta a honvédség legidősebb tábornokának.”³¹ – írta ekkor a Magyar Nemzet.

A nem sokkal később, 1942-ben bekövetkező halálakor is méltón emlékezett meg róla a sajtó: „Magyar életet élt, és a magyar katona életét és munkáséletének nem volt egyetlen pillanata sem, amelyben a nemzet nagy céljairól megfeledkezett volna.”³²

5. Utóhang, a háború után

Az első világháború után a nagy háború emlékezete megmaradt, az emberek nem felejtették el azokat, akik életüket áldozták hazájukért. Ez vonatkozott a hősi halált halt zsidó katonákra is. Szerte az országban állítottak fel emlékműveket, melyek a mai napig láthatóak, többek közt Orosházán vagy Szegeden a helyi zsidó temetőben.

A legismertebb és leglátogatottabb, az első világháború hazai zsidó hősi halottainak emléket állító építmény azonban Budapesten található, a bauxitbetonból készült Hősök Temploma, mely ma a Dohány utcai komplexum egy részét képezi, alaposan körbeépítve. A szép és egyszerű épületet 1931-ben avatták fel, mely akkor még a „nagy zsinagóga” mellett állt, és park vette körül. A Kádár-korszak vallásellenes politikája nem kedvezett a zsidó vallás templomainak sem, így az épület állaga jelentős romlásnak indult. Az állapota 1986-ra kétségbeesztővé vált, azonnali felújítást igényelt.³³ Azóta renoválták, szépen felújított, dísztelen, csendes terébe ma is bárki besétálhat, aki ápolni akarja az első világháború hősi halottainak emlékezetét.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Bíró Ákos: Kétféjű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918: Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, 2013.: 13. p.
- 2 Bíró Ákos. Kétféjű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918: Gabbiano Print Nyomda Kft., Budapest, 2013.: 20.-29. p.
- 3 Bíró Ákos: Kétféjű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918: Gabbiano Print Nyomda Kft., Budapest, 2013.: 13. p.
- 4 Ungvári Tamás: Csalódások kora, A „zsidókérdés” magyarországi története, Scolar Kiadó, Budapest, 2010.: 132. p.
- 5 Homoki-Nagy Mária: Az emancipációtól a recepcióig, in: Molnár Judit szerk.: Emancipáció, integráció vagy asszimiláció, tanulmányok az emancipációs törvény 150. évfordulója alkalmából, Kronosz Kiadó, Szeged, 2018.: 38. p.
- 6 K. Silber, Michael: Zsidó kisebbség egy elmaradott gazdaságban, in: Varga László szerk.: Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon, Pannónia Kiadó, Szekszárd, 2005.: 73.-74. p.
- 7 Bíró Ákos: Kétféjű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918, Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, 2013.: 34.-36. p.
- 8 Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály, Ferenc József magyar tisztjei, História Könyvtár, Budapest, 1999.: 175.-180. p.
- 9 Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály, Ferenc József magyar tisztjei, História Könyvtár, Budapest, 1999.: 184. p.
- 10 Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály, Ferenc József magyar tisztjei, História Könyvtár, Budapest, 1999.: 186. p.
- 11 Egyenlőség, 1914. augusztus 16.: 3. p. Az orosz zsidókhöz
- 12 Bíró Ákos: Kétféjű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918: Gabbiano print Nyomda és Kiadó Kft.: Budapest, 2013.: 32. p.
- 13 Hegedüs Márton, A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914-1918-as háború emlékére, Hungária Nyomda Rt., Budapest, 1940.: 8. p.
- 14 MzSL: II-D 1916-1918, Jelentés a „zsidó katonák rituális élelmezését intéző országos bizottság” működéséről 1916. I. 1-től 1918. VII. 1-ig
- 15 MZSL: MILEV, Katonák a siratófalnál, F2021.39
- 16 MZsL.: XIX-55 Denhof, Lt-C1-11, Denhof Márkus obsitoslevele 1915.
- 17 MZsL.: XIX-55 Denhof Lt-C1-11, Denhof család iratai
- 18 MZsL.: MILEV, Katonai elismerő oklevél Paul Kalmar részére, Eperjesen, 71.77
- 19 Érdekes kérdés a korabeli Magyarország soknemzetiségű viszonyainak ismeretében, hogy például a Pöstyénben vagy Trencsénteplicben található ilyen konyhák személyzete milyen nyelven beszélhetett a legénységgel, miközben kiszolgálták őket.
- 20 MZsL.: II-D 1916-1918, Jelentés a „zsidó katonák rituális élelmezését intéző országos bizottság” működéséről 1916. I. 1-től 1918 VII. 1-ig

- 21 Bíró Ákos: Kétfejű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918, Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, 2013.: 57.-60. p.
- 22 Hegedűs Márton: A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914-1918-as háború emlékére, Hungária Nyomda Rt., Budapest, 1940.
- 23 Bíró Ákos: Kétfejű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918, Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, 2013.: 40.-41. p.
- 24 Kempelen Béla: Magyar nemes családok, 11. kötet, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1932.: 355. p.
- 25 Bíró Ákos: Kétfejű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918, Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, 2013.: 41. p.
- 26 Pesti Hírlap, 1918. április 21., 95. szám: 5. p.
- 27 Képes Újság-A Pesti Hírlap kiadása, 1928. április 4. 50. évf. 17. szám: 5. p.
- 28 Hegedűs Márton: A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914-1918-as háború emlékére, Hungária Nyomda Rt., Budapest, 1940.: 77. p.
- 29 Hazai Samu báró legjelentősebb írásai: Alkalmazó harcászati feladatok az Iser környékén 1866-ban lefolyt hadműveletekből és ütközetekből, Hadseregszervezet a Magyar Királyi Honvédségi Ludovika Akadémia Tisztképző tanfolyama számára, ez utóbbi több kiadást is megért
- 30 Hazai Samu báró, mint az ezred volt tulajdonosa írt előszót Ajtay Endre: A volt császári és királyi 46. gyalogezred világháborús története 1914-1918, valamint katonai szakértőként A nagy háború című, több kötetes, részletes és impozáns műhöz is
- 31 Magyar Nemzet, 1941. XII. 28., 4. évf., 295. szám: 4. p.
- 32 8 Órai Újság, 1942. II. 11., 28. évf., 26.-48. szám: 53. p.
- 33 MZsL.: XIX-200-6, 23, Rabbiság, Országos Főrabbi Hivatala, Hitélet, Kapcsolatok vidéki hitközségekkel, valamint más zsidó szervezetekkel

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Ajtay Endre:** A volt császári és királyi 46. gyalogezred világháborús története 1914-1918, Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat, Szeged, 1933.
- Bíró Ákos:** Kétfejű sas Dávid pajzsán, Tábori rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918, Gabbiano Print Nyomda Kft., Budapest, 2013.
- Hajdu Tibor:** Tisztikar és középosztály, Ferenc József magyar tisztjei, História Könyvtár, Budapest, 1999.
- Hazai Samu:** Alkalmazó harcászati feladatok az Iser környékén 1866-ban lefolyt hadműveletekből és ütközetekből, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1899.
- Hazai Samu báró:** Előszó, in: Lándor Tivadar szerk.: A nagy háború, I. kötet, Athenaeum Kiadó, Budapest, 1915.

Hazai Samu: Hadseregszervezet a Magyar Királyi Honvédségi Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyama számára, Budapesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, Budapest, 1894.

Hegedűs Márton: A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914-1918-as háború emlékére, Hungária Nyomda Rt., Budapest, 1940.

Homoki-Nagy Mária: Az emancipációtól a recepcióig, in: Molnár Judit szerk.: Emancipáció, integráció vagy asszimiláció, tanulmányok az emancipációs törvény 150. évfordulója alkalmából, Kronosz Kiadó, Szeged, 2018.

Kempelen Béla: Magyar nemesi családok, 11. kötet, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1932.

K. Silber, Michael: Zsidó kisebbség egy elmaradott gazdaságban, in Varga László szerk.: Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon, Pannónia Kiadó, Szekszárd, 2005.

Ungvári Tamás: Csalódások kora, A „zsidókérdés” magyarországi története, Scolar Kiadó, Budapest, 2010.

Levéltári források / Archival sources

MZsL.: II-D 1916-1918, Jelentés a „zsidó katonák rituális élelmezését intéző országos bizottság” működéséről 1916. I. 1-től 1918 VII. 1-ig

MZsL.: XIX-55 Denhof, Lt-C1-11, Denhof család iratai

MZsL.: XIX-55 Denhof, Lt-C1-11, Denhof Márkus obsitoslevele 1915.

MZsL.: XIX-200-6, 23, Rabbiság, Országos Főrabbi Hivatala, Hitélet, Kapcsolatok vidéki hitközségekkel, valamint más zsidó szervezetekkel

MZsL.: MILEV, Katonai elismerő oklevél Paul Kalmar részére, Eperjesen, 71.77

MZsL.: MILEV, Katonák a siratófalnál, F2021.39

Korabeli sajtó / Contemporary press

Egyenlőség, 1914. augusztus 16. 3. p.: Az orosz zsidókhöz

Képes Újság - A Pesti Hírlap kiadása, 1928. április 4., 50. évf., 17. szám: 5. p.

Magyar Nemzet, 1941. XII. 28., 4. évf., 295. szám

Pesti Hírlap, 1918. április 21., 95. szám: 5. p.

8 Órai Újság, 1942. II. 11., 28. évf., 26.-48. szám

GÓSI ZSUZSANNA

habilitált egyetemi docens,

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológia Kar
Budapest

*associate professor, Eötvös Loránd University Faculty of Education and
Psychology Budapest*

ORCID: 0000-0002-0603-5234

email: gosi.zsuzsanna@ppk.elte.hu

TRENDEK AZ ATIPIKUS MUNKAVÉGZÉS TERÜLETÉN

TRENDS IN ATYPICAL WORKING

ABSTRACT

The form of work constantly changing. What is considered typical and atypical work varies from period to period. In Hungary, the most common atypical forms of employment currently are part-time work, telework, and self-employment. We examined the changes in these forms using document analysis over the past fifteen years. By European standards, the share of atypical work is very low, which may be a barrier labour flexibility. Over this period, part-time job employment has fluctuated slightly, but typically hovered around five percent. In recent years it has tended to show a downward trend. Women are over represented in this form of work. The share of teleworkers increased slightly in the wake of the pandemic and has remained so. The share of self-employment has hardly changed over the last fifteen years. In both forms, the share of male workers is slightly higher. The recent period has been characterised by minimal change.

Keywords: labour market, employment, atypical work, teleworking, part-time work, self-employment

Kulcsszavak: munkaerőpiac, foglalkoztatottság, atipikus munkavégzés, távmunka, részmunkaidő, önfoglalkoztatás

1. Bevezetés

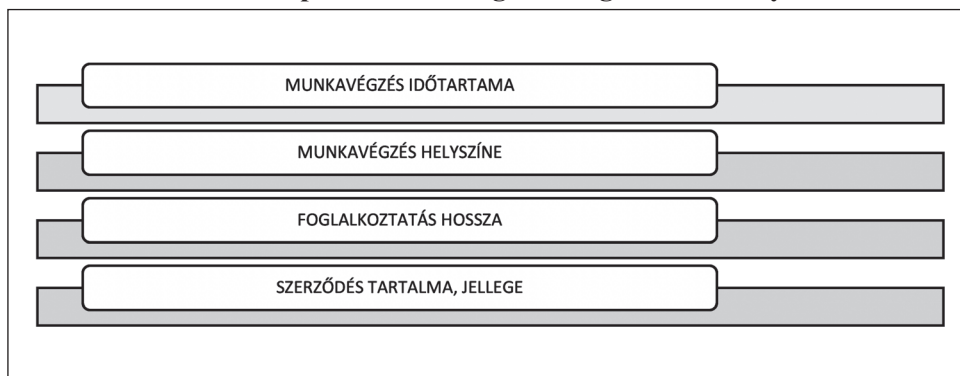
A munkaerőpiacon folyamatos változások tapasztalhatóak. A tudásfelhasználás- és fejlesztés egyre erőteljesebben hat a gazdaság működésére. A mezőgazdasági és ipari szektorban foglalkoztatottak aránya hosszú ideje csökkent, míg a szolgáltatási szektorban lévők növekedett. Ez már önmagában is megváltoztatta a munkavégzési formákat.¹ Mellette folyamatosan egyre elterjedtebbé váltak az

infokommunikációs technológiák. Az európai országokban 2006 és 2019 között a technológia gyors fejlődése elősegítette az otthon végezhető távmunka arányát. A nem önálló munkavégzési formában dolgozók esetében egy 50%-os növekedés volt megfigyelhető.² Az 1990-es évektől kezdve a rugalmas foglalkoztatás szinte szlogenné vált.³ A szellemi munkavégzés területén a munkáltató és munkavállaló közötti hierarchikus viszony kevésbé hatékony, néhány esetben kontraproduktívá is vált. Ezen tevékenységek egy része ráadásul távolról is végezhető, így ez is segítette a változást.⁴ Az eddig hagyományosnak tartott nyolcórás munkavégzés ritkábbá vált. A következőkben megvizsgáljuk, hogy a jelenlegi gazdasági környezetben milyen jellemzőkkel bírnak az egyes atipikus munkavégzési kategóriák. A különböző adatbázisok alapján elemezzük, hogy a magyar munkaerőpiacon melyek voltak a főbb változások.

2. Atipikus munkavégzés értelmezése

A munkavégzési formák mind országosan, mind nemzetközileg folyamatosan átalakulnak. Magyarországon tipikus foglalkoztatásnak tekinthető a határozatlan időre kötött, teljes munkaidős munkaviszony, aminek keretében a munkavállaló egy munkáltató számára, annak telephelyén végzi munkáját.⁵ Atipikus minden olyan jellegű munkavégzés, ami az adott korban és időben, gazdasági környezetben nem tipikus.⁶ Ezek a besorolások folyamatosan változnak. Atipikusnak tekinthetjük azt, amelyek az előbbieken felsorolt tényezők bármelyikében eltér a szokványostól. Ez az eltérés megjelenhet a munkavégzés helyében, idejében, hosszában vagy tartalmában is. (1.ábra)

1. ábra Az atipikus munkavégzést meghatározó tényezők

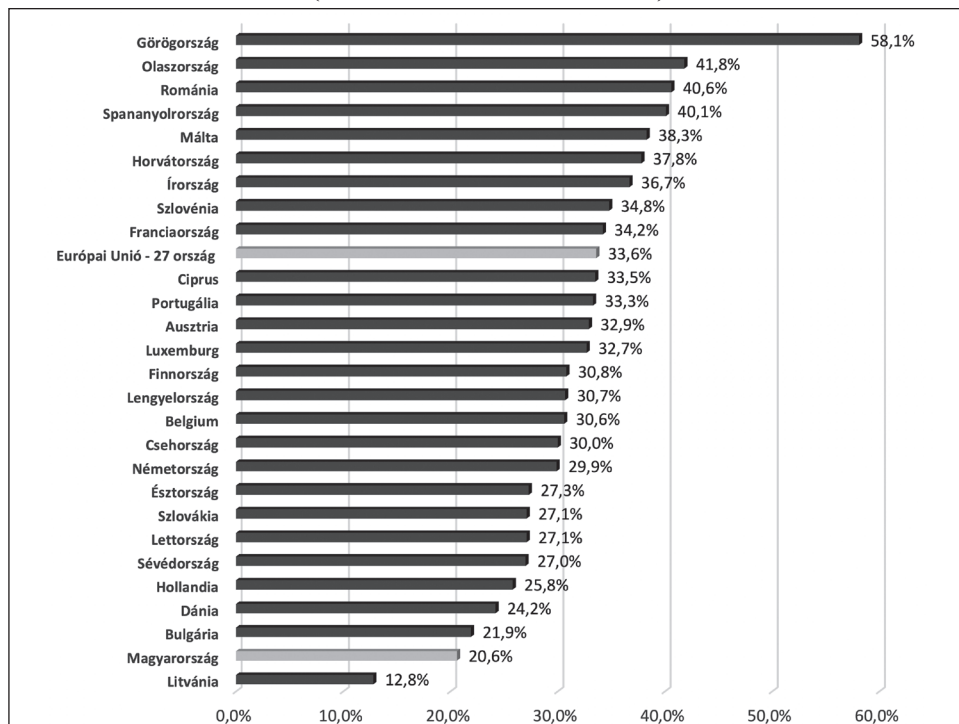

Az 1. ábra alapján a leggyakrabban előforduló atipikus munkavégzési formák: részmunkaidő, távmunka, az önfoglalkoztatás, a határozott idejű szerződés, munkakör megosztás. A szakirodalom nem kezeli egységesen az atipikus foglalkoztatási formákat, de jellemzően körül határolja egy adott gazdasági környezetben.⁷

2.1 Az atipikus munkavégzésben rejlő lehetőségek

A foglalkoztatás formákat jellemzően főszabályként Magyarországon a Munka-törvénykönyve szabályozza. Az atipikus foglalkoztatás esetén azonban más jog-szabályok és rendeletek is hatályosak lehetnek. Az atipikus foglalkoztatási formák mindkét fél számára előnyökkel járhatnak. A munkavállalók számára lehetőséget adnak a család és a munkahely összehangolására, így vonzóbbá téve az ilyen lehetőséget kínáló munkahelyeket. A munkáltatók pedig javíthatják üzleti jó hírnevüket és társadalmi felelősségvállalásukat, ami segíthet az értékes munkaerő megtalálásában és megtartásában.⁸ Ugyanakkor ez csak akkor valósul meg, ha a foglalkoztatás során egyszerre érvényesül a biztonság és a rugalmasság. Finna és Forgács (2010) arra hívják fel a figyelmet, hogy Magyarországon az atipikus foglalkoztatás gyakran alacsonyabb jövedelemmel, nagyobb kiszolgáltatottsággal és a szakmai előre menetel, karrier lehetőségeinek elvesztésével jár, ami jelentős gátat jelent a rugalmas foglalkoztatási formák elterjedésében.⁹ Az egyes atipikus foglalkoztatási formák a rugalmasságról szólnak, míg mások rámutatnak a munkavállalók kiszolgáltatott helyzetére vagy kedvezőtlen munkakörülményeire.¹⁰

2. ábra Az atipikus foglalkoztatottak aránya az Európai Unió országaiban (20-64 éves kor között, 2023)

Forrás: Eurostat, saját szerkesztés https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_esegatyp_custom_12779264/default/table?lang=en

Az 2. ábrán az atipikus foglalkoztatottak aránya látszik az összes foglalkoztatotthoz képest az Európai Unió országaiban 2023-ban. Magyarországon ebben az összevetésben nagyon alacsony összességében az atipikus foglalkoztatás. Az ábra azonban azt is tükrözi, hogy nem csak a legmagasabb GDP-vel rendelkező országokban magas az atipikus arány, hanem a nehéz gazdasági körülmények hatására is lehet magas a nem tipikus szerződéssel foglalkoztatottak aránya. A munkavégzés flexibilizálása azonban egész nemzetgazdaságra nézve is előnyös lehet hiszen ezzel párhuzamosan csökkentheti a munkanélküliséget is.¹¹ A munkahelyi rugalmasság, a minőség előtérbe helyezésével mind a keresleti, mind a kínálati oldalon szabadíthatók fel tartalékok. A magánélet és a munka összehangolásával olyanok is beléphetnek a munkaerőpiacra, akik korábban ezt lehetőségek hiányában nem tették meg.¹² Ez egyaránt lehetőség a fejlett és gazdasági nehézséggel küzdő országoknak is. Az atipikus jogviszonyok felértékelődése az 1960-as években indult meg, majd az 1973-as gazdasági válságot követően kapott nagyobb szerepet. Ez részben bizonyítja azt, hogy az atipikus foglalkoztatási formák a kritikusan megváltozott körülmények között megváltást jelentenek.¹³ A fejlett OECD-államokat vizsgálta egy 2005-ös kutatás az atipikus munkavégzés szempontjából. Azokban az országokban ahol a szociális ellátások széles skálája biztosított kevésbé jellemző az önfoglalkoztatás, de magasabb a részmunkaidő és határozott idejű szerződések aránya. Az alkalmazottak egy része a jobb életminőség reményében a kisebb munka terhet jelentő formák felé fordul.¹⁴

3. Foglalkoztatás Magyarországon

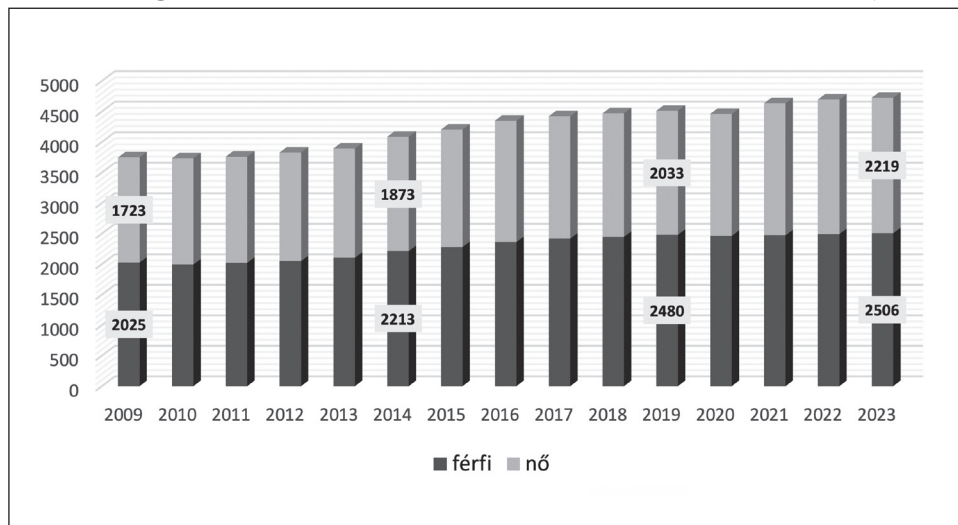
Az atipikus munka térnyerését a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján elemeztük. A fókuszban az elmúlt tizenöt év változásai kerültek. Az elemzés hazánkban leggyakrabban előforduló atipikus formákat mutatja be. Így kiemelésre került a részmunkaidős foglalkoztatás, a távmunka végzés, valamint önfoglalkoztatás (nem alkalmazottként dolgozók). Az atipikus formák közül vannak olyanok is, amelyek hazánkban még nem terjedtek el széles körben, ilyen többek között a munkakör megosztás is¹⁵ ezek nem kerültek be a vizsgált formák közé.

Az atipikus foglalkoztatás elemzésének elengedhetetlen része, hogy összevetésre kerüljön az összes foglalkoztatott létszámával. A 2. ábrán látható a foglalkoztatottak létszámának változása az elmúlt tizenöt évben.

Az ábrán is látható, hogy a foglalkoztatottak létszáma kisebb-nagyobb ingadozásokkal 2009 és 2023 között egy millió fővel emelkedett. Létszámát tekintve mind a férfi, mind a női foglalkoztatotti létszám közel fél millió fővel emelkedett. Ezen belül férfiak munkaerőpiaci részvétele 53% és 55 %, a nőké pedig 45% és 47% között mozog. A növekedés valójában a 2020-as évben torpant meg időlegesen a világjárvány hatására. A rugalmas munkavégzési formák is folyamatosan változtak ezen időszak alatt. A KSH adatai szerint a rugalmasan (határozott idejű munkaszerződéssel, részmunkaidőben, távmunka keretében, munkaerő-kölcsönző

cégen keresztül, önfoglalkoztatás formájában) foglalkoztatottak aránya a 15–64 éves lakosságcsoportban 2008 és 2015 között mintegy 80 ezerrel, nagyjából 250 ezerre növekedett.¹⁶

3. ábra A foglalkoztatottak létszámának alakulása az elmúlt 15 évben (ezer fő)

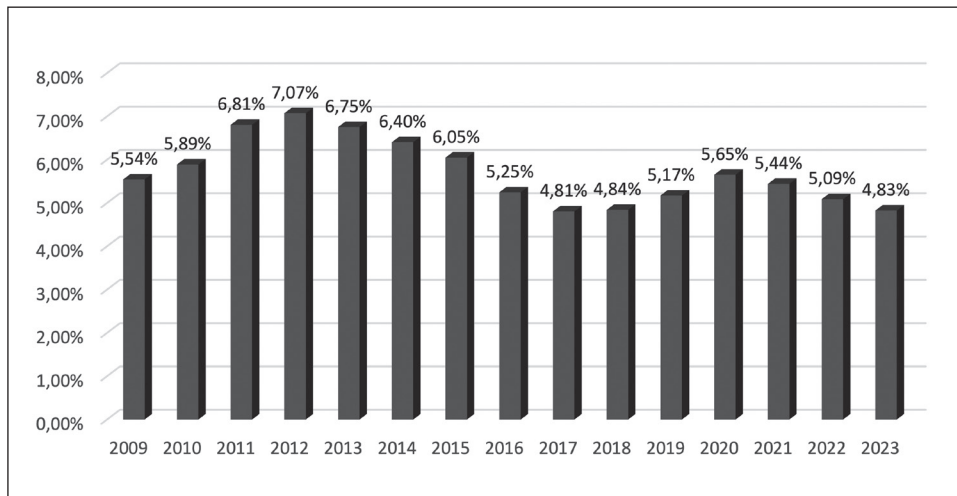
Forrás: STADAT alapján saját szerkesztés (ezer fő)

3.1 Részmunkaidőben foglalkoztatottak

A részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya uniós összehasonlításban alacsony. Az Eurostat adatai alapján a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya 2014-ben az Unió 28 országában 20% volt. Magyarországon ugyanebben az évben mindössze 6,4% volt az arány. Az elmúlt 15 év folyamán ingadozások figyelhetők meg a területen. Az adatok alapján megállapítható, hogy a legutolsó ismert év azaz a 2023-as az egyik legalacsonyabb arányt képviseli (4,83%). Ennél alacsonyabb érték kizárólag a 2017-es évben figyelhető meg. (4.ábra) Ez a képet még az is árnyalhatja, hogy néhány munkavállaló, aki részmunkaidőben kerül bejelentésre a valóságban teljes munkaidőben kerül foglalkoztatásra.¹⁷

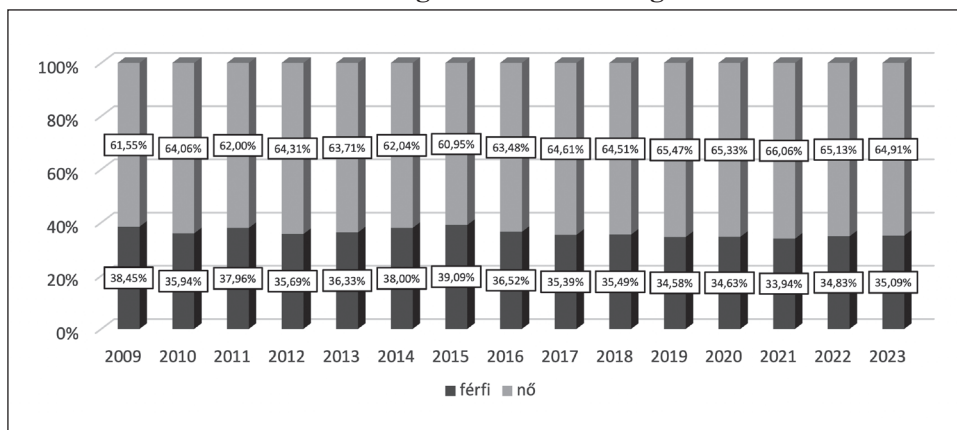
Az Ecostat 2009-ben publikált egy felmérést, mely alapján a munkáltatók közel 30%-a tervezi a részmunkaidős foglalkoztatás bevezetését. Mindeközben a megkérdezett alkalmazottak kicsit több mint 40%-a választaná ezt a formát.¹⁸ A részmunkaidős foglalkoztatást kedvezőnek tartják a családostok, gyermeket nevelők körében. Részben ennek is köszönhető, hogy az évek alatt folyamatosan a nők felülreprezentáltak, és nagyságrendileg a részmunkaidőben foglalkoztatottak kétharmadát ők adják. (4.ábra)

4. ábra A részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva

Forrás: STADAT alapján saját szerkesztés

5. ábra A részmunkaidőben foglalkoztatottak megoszlása nemek szerint

Forrás: STADAT alapján saját szerkesztés

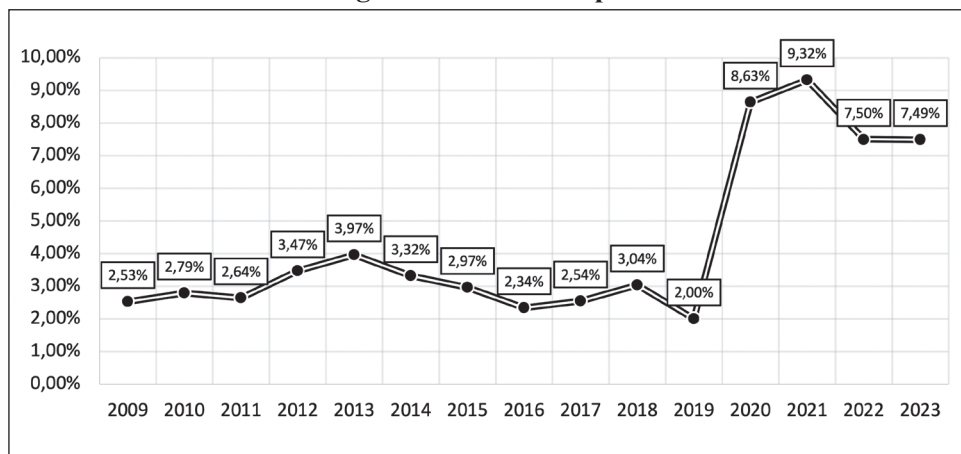
Egy nők körében végzett kutatás megállapította, hogy atipikus formában, elsősorban részmunkaidőben vagy rugalmas munkaidőben 72% szeretne dolgozni. A felmérés kitért a munkáltatók támogatási hajlandóságára, itt mindössze a válaszadók 21% jelezte, hogy a munkahelye támogatja az ilyen jellegű munkavégzést.¹⁹ Ezzel ellentétes kutatások is készültek, mely szerint részmunkaidőben dolgozók közel egyötöde azt a nyilatkozatott tette, hogy teljes munkaidős lehetőség hiányában választotta ezt a formát.²⁰ Az EUROSTAT 2015-re vonatkozó kutatása

vizsgálta azt, hogy a magyarországi női munkavállalók miért ebben a formában dolgoznak. A 25-49 év közötti korosztályban közel 40% válaszolta azt, hogy nem talál teljes állást. A gyermek és idősgondozás miatt választók aránya kevéssel 20% alatt, míg a saját betegség miatt arány 9% volt.²¹

3.2 Távmunkát végzők

A távmunkát végzők aránya mind világ szinten, mind hazánkban az IKT eszközök elterjedésének hatására kezdett el növekedni. Az IKT-munka aránya 2015-ben az Európai Unió tagállamokban átlagosan 19%. Ezen belül legmagasabb a dániai (38%) és a svédországi (33%), míg az egyik legalacsonyabb a magyarországi (11%).²² A távmunkát végzők száma a Covid-járvány idején megtöbbszöröződött. A kormányok ez alatt az időszak alatt olyan intézkedéseket vezettek be, hogy ezt az arányt emeljék, melynek célja a fertőzés terjedésének lassítása volt.²³ Az IKT alapú távmunka alapján hibrid munkarend alakult ki. A hibrid munkavégzés előnye függ az ágazatoktól, a foglalkozástól és a munkahelyek tárgyi feltételeitől egyaránt. A távmunka hatással van a munkaidő és a szabadidő arányára, ez lehetőség kedvező a családtagok, főként a gyermeket nevelő hölgyek otthoni munkájára. Ez forma elősegítheti a kisebb településeken, az agglomerációkban élők munkavégzési lehetőségeit.²⁴ A távmunka előnye lehet még a kevesebb utazás, mely az egyén számára időmegtakarítást a társadalom számára a közlekedési helyzet javulását is hozhatja.²⁵ A magyarországi helyzetet az 5. ábrán láthatjuk. Ez alapján megállapítható, hogy a távmunka a Covid járvány idején vált népszerűvé és bár azóta kismértékben csökkent, az aránya napjainkban is kétszerese a megelőző évekének.

6. ábra A távmunkát végzők aránya Magyarországon az összes foglalkoztatotthoz képest

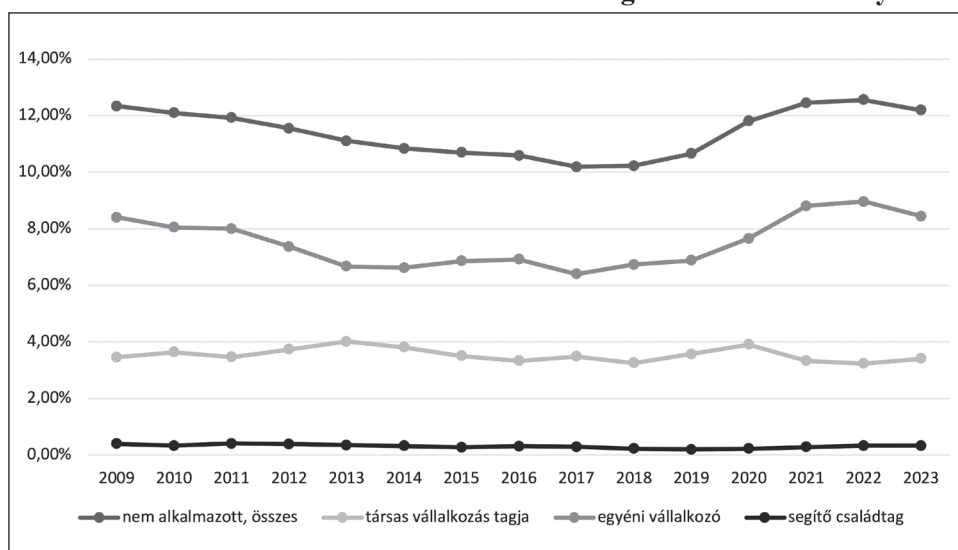
Forrás: STADAT alapján saját szerkesztés

A távmunka végzést elemzik olyan szempontból rendszeresen vagy csak alkalmanként történik ilyen típusú feladat megoldás. Az összes ilyen típusú munkavégzésen belül a rendszeresen ilyen típusú munkát végzők átlaga 40% körül mozog. A nemek szerinti megoszlást tekintve a férfiak kismértékben magasabb arányban végeznek távmunkát, mint a hölgyek. Az utóbbi három évben azonban kiegyensúlyozottabbá vált ezt a terület férfiak aránya 53-54%, míg a hölgyeké 46-47% körül mozog.

3.3 Nem alkalmazottként dolgozók

A foglalkoztatottak egy részét a nem alkalmazotti státuszban lévő emberek alkotják. A 6. ábrán látható, hogy az elmúlt 15 évben ez az arány folyamatosan 12% körül mozgott. Itt valójában az önfoglalkoztatás valósul meg. A hazánkban ez legnagyobb részben az egyéni vállalkozó réteget jelenti, de mellette megjelenik a társasvállalkozásban tagként, illetve segítő családtagként dolgozó rétegek is. A 7. ábrán látható a nem alkalmazottként dolgozók aránya összességében és főbb kategóriáinként egyaránt.

7. ábra Nem alkalmazotti státuszban lévő foglalkoztatottak aránya

Forrás: STADAT alapján saját szerkesztés

A nem alkalmazottként dolgozók esetében a férfiak aránya 2009-ben 65,73% volt, ami kisebb ingadozásokat mutat csak. A 2023-as adat szintén a férfiak esetében 64,21%. Lényegi változás a nemek szerint ezen a területen nem történt. Az egyéni vállalkozóknál és a társas vállalkozások tagjaként dolgozók esetében hasonló arányok kapunk. Annyi eltérés figyelhető meg, hogy a társas vállalkozások esetében egy minimálisan ugyan de magasabb a férfiak aránya. Ez számokban

azt jelenti, hogy 2009-ben 66,2% volt, míg 2023-ban 67,87%. Az egyedüli terület, ahol a hölgyek vannak többségben az a segítő családtagok.

3.4 Kitekintés a sportszektorra

A kutatásaink arra világítottak rá, hogy bár országos szinten viszonylag alacsony az atipikus munkavégzők aránya, azonban néhány szektor esetében megnőtt jelentősége. Az egyik ilyen szektor a sportszektor, ahol a munkavégzés nem hagyományosan hétköznapon történik, hanem jellemző a hétvégi munkavégzés. Az irodai munkavégzésen kívül, amely háttérrel szolgáltatja ezen a területen szinte alig található hagyományosnak mondható munkavégzés. Az edző, a játékos, a versenybíró, a szerződéssel rendelkező sportoló esetében jellemző a hétvégi a munkavégzés. Kevés adat áll rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy éves szinten összesen hány embert foglalkoztatnak a sportszervezeteknél, illetve sporteseményeken akár megbízási, akár egyszerűsített foglalkoztatás keretében. A két legnagyobb játékbázissal, így foglalkoztatotti létszámmal rendelkező sportág (labdarúgás és kézilabda) esetében is csak megközelítő létszámmal rendelkezünk. A kézilabda esetében a szövetségi beszámolók alapján 2021-ben 900, míg 2022-ben már 1029 fő dolgozott játékosként, versenybíróként éves szinten. A labdarúgás területén szezonként csak az első osztályban 250 fő körül mozog azoknak az aránya, akik hivatalos minőségben vesznek részt egy mérkőzés lebonyolításában.²⁶ A sportszektorban a különböző világeseményeknél, szabadidősport rendezvényeknél kiugróan magas mind az egyszerűsített foglalkoztatottak, mind az önkéntesek száma. A 2020-as évben készített nem reprezentatív kutatásunk esetében a válaszadók fele munkaszerződéssel, míg másik fele atipikus formában dolgozott. Az atipikus forma esetén többször előkerült a hétvégi munkavégzés (játékosok, versenybírók, rendezvényszervezők) vagy egyes nagyobb eseményekhez köthető munkavégzés. A különféle motivációk a 8. ábra tartalmazza. A válaszokból a sport, sportág iránti elköteleződés valamint plusz kereseti lehetőség emelkedett ki. Ezeket a tevékenységeket ráadásul sokan főállás mellett végzik, így többszörösen jelennek meg a munkaerőpiacon.

8. ábra A sportszektorban való munkavégzés motivációi

Összegzés

A tanulmányban az atipikus formában foglalkoztatottak trendjeit mutatta. A különböző lehetőségek elterjedésére hatással voltak az információ kommunikációs eszközök, valamint a Covid-járvány is. A bemutatott formákon kívül jelentős arányban dolgoznak hazánkban alkalmazottak eltérő munkaidőben, értve ezalatt a gyakori esti/éjszaki, a hétvégi vagy többműszakos munkavégzést egyaránt. Jelentősebb változás az elmúlt tizenöt évben a távmunkavégzés arányában történt. A növekedés legfőbb indikátora ebben az esetben a világjárvány volt. Az egyes szektorokban azért tudott megmaradni ez a lehetőség, mert mind a cégek, mind a munkavállalók megtapasztalták ennek a munkavégzési formának az előnyeit. A nem alkalmazottként dolgozók aránya 2009-2023-as időszakban szinte ugyanazt az arányt mutatja. Az európai adatok rámutatnak arra, hogy jelentős változás a gazdasági nehézségek esetén jelentkezik. A stabil gazdasági körülmények esetén, azokban az esetekben ahol az életszínvonal is pozitívan változik az atipikus formák közül a részmunkaidő kerül előtérbe.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Makó Csaba (2001): A munkaerő szubjektív, valamint emocionális és esztétikai jellemzőinek felértékelődése a munkafolyamatokban. *Vezetéstudomány* 32 (12) 13–24 old.
- 2 Nádudvari Zoltán (2001): A távmunka és a digitális munka hatása a dolgozókra és a társadalomra. *Nemzetközi Statisztikai Figyelő* 2021(3) 35–40 old.
- 3 Fahlbeck, Reinhold (1998): Towards a Revolutionised Working Life. The Information Society and the Transformation of the Workplace, *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 1998 (3) 247–266 old., továbbá Gulyás László (2004/a): Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 1. A német munkaerőpiac jellemzői 1998-2004. *Humánpolitikai Szemle* 2005/3. szám 84–96. old., illetve Gulyás László (2005/b): Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 2. A francia munkaerőpiac jellemzői 1998–2004. *Humánpolitikai Szemle* 2005/4. szám 89–96. old., illetve Gulyás László (2005/c): Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 3. A görög munkaerőpiac jellemzői 1998–2004. *Humánpolitikai Szemle* 2005/6. szám 87–96. old.; Gulyás László (2006): Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 4. A spanyol munkaerőpiac jellemzői. *Humánpolitikai Szemle* 2006/9. szám 88–96. old.; Gulyás László (2007): Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 5. A holland munkaerőpiac jellemzői. *Humánpolitikai Szemle* 2008/5. szám 87–96. old.
- 4 Ray, Jean-Emmanuel (2015): Impacts of Digitalisation on the Regulation of Working Conditions, Keynote paper, European Labour Law Network – 8th Annual Legal Seminar – Digitalisation and Labour Law, 26-27. November 2015. The Hague, The Netherlands
- 5 Kóbor Krisztina – Mayer Ildikó (2021) : Tények és tudnivalók az atipikus foglalkoztatásról. Szociális Projektinkubátor, Közösségi Akció és Kutatás Alapítvány, Győr
- 6 Hárs Ágnes (2012): Az atipikus foglalkoztatási formák jellemzői és trendjei a kilencvenes és a kétezres években. online:<http://elorejelzes.mtakti.hu/publikaciok/Palyasugo-Fuzetek/45/>
- 7 Jarjabka Ákos (2010): A foglalkoztatási formák hagyományos és új, rugalmas megoldásai. In: Karoliny Mártonné – Poór József (szerk.): *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv: Rendszerek és alkalmazások*. Budapest, Complex Kiadó. 212–220 old.
- 8 Vámosi Tamás (2020): A családbarát aspektus és atipikus foglalkoztatás jellemzői a dél-dunántúli régió munkáltatói esetében. *Új Munkügyi Szemle* I(1) 55–68
- 9 Finna Henriett – Forgács, Tamás (2010): a rugalmas foglalkoztatási formákról, *Információs társadalom* 10. évfolyam, 1. szám 77–94. old
- 10 KSH (2023). Munkaerőpiaci folyamatok, 2023, I. negyedév Link: <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/munkaeropiaci-folyamatok-2023-i-negyedev/>
- 11 Gulyás László (2007/b): A munkaerőpiac rugalmassá tételének eszközei, különös tekintettel a munkaidő rugalmasítására. In Farkas Beáta (szerk) *A lisszaboni folyamat és Magyarország*. SZTE Gazdaságitudományi Kar közleményei. JATE-Press, Szeged. 200–214. old.
- 12 Essősy Ákos (2022): Atipikus foglalkoztatás az autóiparban. *Közgazdasági szemle* LXIX (4) 517-535. old. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2022.4.517>

- 13 Bankó Zoltán (2010): Az atipikus munkajogviszonyok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- 14 Debra Hevenstone. (2008) Labor market inequality and atypical employment. Doctoral Thesis Michigan University
- 15 Gulyás László (2015): A foglalkoztatottság növelésének egy lehetséges eszköze: a munkakörmegosztás. Taylor. Gazdálkodás- és szerveztudományi folyóirat (18–19) 211–218. old.
- 16 KSH [2015]: Statisztikai tükör. Munkaerőpiaci helyzetkép, 2014. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/munkaeropiac14.pdf>.
- 17 Malatyinszki, Szilárd (2021) Atipikus foglalkoztatási lehetőségek a megváltozott foglalkoztatási környezetben. In: A hátrányos helyzet problematikája a helyi fejlesztés és inklúzió nézőpontjából. Kodolányi János Egyetem, Székesfehérvár. 99–105. old.
- 18 Ékes Ildikó (2009). Az atipikus munka és jövője. Munkaügyi Szemle 53 (1) 66–71
- 19 Kóbor Krisztina–Mayer Ildikó (2021). Tények és tudnivalók az atipikus foglalkoztatásról. Győr, Szociális Prjektinkubátor, Közösségi Akció és Kutatás alapítvány.
- 20 Munkácsy Ferenc (2022): Atipikus vélemény a részmunkaidős foglalkoztatásról. *Opus et Educatio* 9 (1) 115–122. old.
- 21 Gregor Anikó. (2017): A részmunkaidős foglalkoztatás dilemmái. In: Kovács Mónika (szerk.) Társadalmi nemek. Elméleti megközelítések és kutatási eredmények. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 69–84. old. Link: https://www.eltereader.hu/media/2017/03/Kovacs_Monika_szerk_Tarsadalmi_nemek__READER.pdf
- 22 Manuela Samek Lodovici (2021): The impact of teleworking and digital work on workers and society. Luxembourg, European Parliament. Link: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662904/IPOL_STU\(2021\)662904_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662904/IPOL_STU(2021)662904_EN.pdf)
- 23 Beno, Michael (2021). Working from the Home Office and Homeschool(-ing): Experiences of Austrian Employees (Parents) in the Time of Covid-19. *Journal of Educational and Social Research*, 11(4). DOI: <https://doi.org/10.36941/jesr-2021-0078>
- 24 O’Brien William – Aliabadi, Fereshteh Yazdani (2020): Does telecommuting save energy? A critical review of quantitative studies and their research methods. *Energy and Buildings*, (225) 1–15. old. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2020.110298>
- 25 Kártyás Gábor (2008): A munkajog új kihívásai XXI. század elején, különös tekintettel a munkaerő-piac kettészakadására és az atipikus foglalkoztatásra, in: Kiss György – Berke Gyula – Bankó Zoltán – KajtárEdit (szerk.): Emlékkönyv Román László születésének 80. évfordulójára, Pécsi Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Pécs 193–214 old.
- 26 Gösi Zsuzsanna –Magyar Márton–Kovács István Attila (2024): Szerződések vonzásában – Jellemző-e a munkaszerződés a sportszektorban? Taylor – Gazdálkodás és szerveztudományi folyóirat (41) 21–32. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bankó Zoltán (2010):** Az atipikus munkajogviszonyok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Beno, Michael (2021):** Working from the Home Office and Homeschool(-ing): Experiences of Austrian Employees (Parents) in the Time of Covid-19. *Journal of Educational and Social Research*, 11(4). DOI: <https://doi.org/10.36941/jesr-2021-0078>
- Debra Hevenstone (2008):** Labor market inequality and atypical employment. Doctoral Thesis Michigan University
- Essősy Ákos (2022):** Atipikus foglalkoztatás az autóiparban. *Közgazdasági szemle* LXIX (4) 517-535. old. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2022.4.517>
- Ékes Ildikó (2009):** Az atipikus munka és jövője. *Munkaügyi Szemle* 53 (1) 66–71
- Fahlbeck, Reinhold (1998):** Towards a Revolutionised Working Life. The Information Society and the Transformation of the Workplace, *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 1998 (3) 247–266 old.
- Finna Henriett – Forgács, Tamás (2010):** a rugalmas foglalkoztatási formákról, *Információs társadalom* 10. évfolyam, 1. szám 77 – 94. old
- Gósi Zsuzsanna –Magyar Márton–Kovács István Attila (2024):** Szerződések vonzásában – Jellemző-e a munkaszerződés a sportszektorban? *Taylor – Gazdálkodás és szervezéstudományi folyóirat* (41) 21–32. old.
- Gregor Anikó. (2017):** A részmunkaidős foglalkoztatás dilemmái. In: Kovács Mónika (szerk.) *Társadalmi nemek. Elméleti megközelítések és kutatási eredmények.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 69–84. old. Link: https://www.eltereader.hu/media/2017/03/Kovacs_Monika_szerk_Tarsadalmi_nemek__READER.pdf
- Gulyás László (2005/a):** Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 1. A német munkaerőpiac jellemzői 1998-2004. *Humánpolitikai Szemle* 2005/3. szám 84–96. old.
- Gulyás László (2005/b):** Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 2. A francia munkaerőpiac jellemzői 1998-2004. *Humánpolitikai Szemle* 2005/4. szám 89–96. old.
- Gulyás László (2005/c):** Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 3. A görög munkaerőpiac jellemzői 1998–2004. *Humánpolitikai Szemle* 2005/6. szám 87–96. old.
- Gulyás László (2006):** Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 4. A spanyol munkaerőpiac jellemzői. *Humánpolitikai Szemle* 2006/9. szám 88–96. old.
- Gulyás László (2007/a):** Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 5. A holland munkaerőpiac jellemzői. *Humánpolitikai Szemle* 2008/5. szám 87–96. old.
- Gulyás László (2007/b):** A munkaerőpiac rugalmassá tételének eszközei, különös tekintettel a munkaidő rugalmasítására. In Farkas Beáta (szerk) *A lisszaboni folyamat és Magyarország.* SZTE Gazdaságtudományi Kar közleményei. JATE-Press, Szeged. 200–214. old.

- Gulyás László (2015):** A foglalkoztatottság növelésének egy lehetséges eszköze: a munka-körmegosztás. Taylor. Gazdálkodás- és szerveztudományi folyóirat (18-19) 211–218. old.
- Hárs Ágnes (2012):** Az atipikus foglalkoztatási formák jellemzői és trendjei a kilencvenes és a kétezres években. online:<http://elorejelzes.mtakti.hu/publikaciok/Palyasugofuzetek/45/>
- Jarjabka Ákos (2010):** A foglalkoztatási formák hagyományos és új, rugalmas megoldásai. In: Karoliny Mártonné – Poór József (szerk.): Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv: Rendszerek és alkalmazások. Budapest, Complex Kiadó. 212–220 old.
- Kártyás Gábor (2008):** A munkajog új kihívásai a XXI. század elején, különös tekintettel a munkaerő-piac kettészakadására és az atipikus foglalkoztatásra, in: Kiss György – Berke Gyula – Bankó Zoltán – KajtárEdit (szerk.): Emlékkönyv Román László születésének 80. évfordulójára, Pécsi Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Pécs 193–214 old.
- Kóbor Krisztina – Mayer Ildikó (2021):** Tények és tudnivalók az atipikus foglalkoztatásról. Szociális Projektinkubátor, Közösségi Akció és Kutatás Alapítvány, Győr
- KSH (2015):** Statisztikai tükör. Munkaerőpiaci helyzetkép, 2014. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/munkaeropiac14.pdf>.
- KSH (2023):** Munkaerőpiaci folyamatok, 2023, I. negyedév Link: <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/munkaeropiaci-folyamatok-2023-i-negyedev/>
- Makó Csaba (2001):** A munkaerő szubjektív, valamint emocionális és esztétikai jellemzőinek felértékelődése a munkafolyamatokban. Vezetéstudomány 32 (12) 13–24 old.
- Malatyinszki, Szilárd (2021):** Atipikus foglalkoztatási lehetőségek a megváltozott foglalkoztatási környezetben. In: A hátrányos helyzet problematikája a helyi fejlesztés és inklúzió nézőpontjából. Kodolányi János Egyetem, Székesfehérvár. 99–105. old.
- Manuela Samek Lodovici (2021):** The impact of teleworking and digital work on workers and society. Luxembourg, European Parliament. Link: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662904/IPOL_STU\(2021\)662904_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662904/IPOL_STU(2021)662904_EN.pdf)
- Munkácsy Ferenc (2022):** Atipikus vélemény a részmunkaidős foglalkoztatásról. Opus et Educatio 9 (1) 115–122. old.
- Nádudvari Zoltán (2001):** A távmunka és a digitális munka hatása a dolgozókra és a társadalomra. Nemzetközi Statisztikai Figyelő 2021(3) 35–40 old.
- O'Brien William – Aliabadi, Fereshteh Yazdani (2020):** Does telecommuting save energy? A critical review of quantitative studies and their research methods. Energy and Buildings, (225) 1–15. old. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2020.110298>
- Ray, Jean-Emmanuel (2015):** Impacts of Digitalisation on the Regulation of Working Conditions, Keynote paper, European Labour Law Network – 8th Annual Legal Seminar – Digitalisation and Labour Law, 26-27. November 2015. The Hague, The Netherlands
- Vámosi Tamás (2020):** A családbarát aspektus és atipikus foglalkoztatás jellemzői a déldunántúli régió munkáltatói esetében. Új Munkaügyi Szemle I(1) 55–68

GULYÁS LÁSZLÓ

egyetemi tanár,

állományon kívüli kutató, Szegedi Tudományegyetem
external researcher, University of Szeged

ORCID: 0000-0001-5751-2945

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

VEZÉRFONAL A SZINTÉZISÍRÁSHOZ II/2. A DEMOKRATIKUS KÍSÉRLET ELBUKÁSA 1944–1948 MÁSODIK RÉSZ: NAGY FERENC KORMÁNYÁNAK HIVATALBA LÉPÉSÉTŐL A KÉT MUNKÁSPÁRT EGYESÜLÉSÉIG, 1946. FEBRUÁR 4-TŐL 1948. JÚLIUS 12-IG

*LEADINGYARN FOR SYNTHESIS II/2
THE FAILURE OF DEMOCRATIC EXPERIMENT 1945–1948
SECOND PART: From FEBRUARY 4 of 1946 to JULY 12 of 1948*

ABSTRACT

At the end of 1944, at the beginning of 1945, the Red Army conquered Hungary. By the summer of 1948, the Hungarian communist emerging from domestic illegality or returning from emigration in Moscow built up their dictatorship. All this happened on Stalin's order, and with the help of the Soviet Union.

In this study, we present a second stage of this process. The starting point of the section we are examining is February 4 of 1946, The Ferenc Nagy government assumed office. In while its end point is July 12 of 1948, when the two workers' parties – MKP and SZDP – merged.

Kulcsszavak: Magyarország története a 20. században, diktatúra, kommunizmus,

Keynotes: history of Hungary in the 20th century, dictatorship, communism

1. Nagy Ferenc kormányának tevékenysége, 1946. február 4–1947. május 30.

1.1. Az 1946-os év első felének koalíciós küzdelmei

Az 1946. február 4-én lépett hivatalba Nagy Ferenc négypárti koalíciós kormánya, ez 18 politikusból állt, ebből 10 főt a FKGP, 4 főt a MKP, 3 főt az SZDP, míg 1 főt a NPP delegált. Az MKP azon törekvése szempontjából, hogy előkészítse a későbbi hatalomátvételt nagyon fontos volt, hogy az alábbi három kulcspozíciót bir-

tokolta: Rákosi Mátyás (miniszterelnök-helyettes), Nagy Imre (belügyminiszter), Gerő Ernő (közlekedési miniszter). Itt jegyezzük meg, hogy Nagy Imrét néhány héten belül – 1946. március 20-tól a nála jóval keményebb kezű Rajk László váltotta fel a belügyminiszteri poszton.

Nagy Ferenc miniszterelnök hivatalba lépése után három területen azonnal konfrontálódott koalíciós partnereivel.¹ Az első terület az államigazgatási pozíciók birtoklásának arányosítása volt. Nagy Ferenc arra törekedett, hogy az államigazgatás különböző pozíciói betöltése során a nemzetgyűlési választások eredményének megfelelő arányok alakuljanak ki a kisgazdák és a baloldali pártok között. Jól mutatja az 1946 februári helyzetet, hogy a főjegyzők esetében a posztok 60%-át birtokolták a baloldaliak, de a Magyar Államrendőrség vezetői pozíciói esetében is hasonló aránytalanságok voltak. Gyakorlatilag – a főispánok kivételével – minden vezetői poszton baloldali túlsúly volt. Nagy Ferenc kinevezésekkel akarta ezeket a helyzeteket arányosítani. Ennek megakadályozása miatt volt fontos a MKP számára, hogy a Nagy Imrét (majd Rajk Lászlót) ültették be a belügyminiszteri székbe.

A második terület, ahol Nagy Ferenc összecsapott a kommunistákkal a földkérdés volt. A miniszterelnök kezdeményezte a földosztás során elkövetett túlkapások orvoslását, válaszképpen a MKP kiadta a „*Földet vissza nem adunk jelszót!*”. Ráadásul a Nemzeti Paraszt Párt a földkérdésben szorososan felzárkózott a kommunisták mellé. Veres Péter – a párt elnöke – a párt nagyválasztmányának márciusi ülésén kijelentette, hogy: „*Nem üjtjük őket (mármint a kisgazdákat – G.L.) agyon, de tessék becsületesen vállalni azt, hogy ők reakciósook. Húzódjanak a Nemzetgyűlés jobb oldalára, szépen oda, ahová társadalmilag is tartoznak*”²

A harmadik terület az 1945 decemberében a Tildy-kormány által életre hívott Gazdasági Főtanács körüli küzdelmek voltak.³ Amikor 1945 decemberében megalakult ez a szervezet, elnöke Tildy Zoltán lett, mint miniszterelnök, tagjai az iparügyi miniszter Bán Antal (SZDP) és a közlekedésügyi miniszter Gerő Ernő (MKP), míg a főtitkári széklet a Miniszterelnökség államtitkára Vas Zoltán (MKP) kapta meg. Mint látható GT-ben már meg megalakulásakor egyértelmű volt az MKP túlsúlya, így nem meglepő módon az MKP által delegált politikusok a Tildy-kormányt megkerülve az MKP és a Szovjetunió gazdasági érdekeit érvényesítették. A GT elnöke, a mindenkori miniszterelnök volt, így Nagy Ferenc hivatalba lépésekor automatikusan megkapta ezt a posztot, ennek következtében rendszeresen konfrontálódott Vas Zoltánnal.

Annak érdekében, hogy a FKGP-t elszigetelje a koalíción belül, Rákosi 1946. március 5-én bejelentette, hogy megalakult a Baloldali Blokk, azaz az MKP, az SZDP, az NPP és a Szakszervezeti Tanács szövetsége. A Baloldali Blokk rögtön ultimátumot intézett a kisgazdákhoz: követelték az általuk szélső jobboldalinak minősített képviselők eltávolítását a pártból, valamint a földreform védelmét, a közgazdaság megtisztítását, az olaj- és bauxitbányák államosítását, a nehézipar kulcsezemeinek állami kezelésbe vételét és a bankok állami felügyelet alá helyezését.

A Blokk 1946. március 7-én tömegtüntetést rendezett Budapesten, ezen 300 000 fő vett részt, ahol „*Ki a nép ellenségeivel a koalícióból*” jelszóval meneteltek.

Nagy Ferenc és az FKGP vezetése meghátrált: 1946. március 11-én az FKGP-ből kizártak 20 képviselőt. Ez volt a Rákosi-féle szalámitaktika első sikere, a következő 1–2 évben a kommunisták felmorzsolták a kisgazdákat, és velük együtt a többi polgári pártot. A kizárt 20 képviselő, élükön Sulyok Dezsővel, 1946. március 15-én megalakították a Magyar Szabadságpártot (MSZP).⁴

Rákosiék 1946 tavaszán a koalíciós küzdelmek során alkalmazott stratégiája 5 részből épült fel, ezek az alábbiak voltak: népbíróságok tevékenysége, számukra hasznos törvények elfogadtatása, a rendeleti kormányzás erőltetése, B-listázás és népítéletek kiprovokálása.

A népbíróságok tevékenységét már korábban kitértünk. Itt csupán megismételjük, hogy a népbíróságok 1945. február 3. és 1950. április 1. között 59 429 ember ügyében jártak el. Ezek közül 26 997 főt találtak bűnösnek. 499 főt ítélték halálra, ebből 189 főt ténylegesen is kivégeztek.

A második részstratégia lényege az 1946. évi VII. tc. a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény megalkotása és 1946. március 12-i kihirdetése volt. A törvény kimondta, hogy: „*1. §(1) Büntett miatt büntetendő, az aki az 1946: I. törvénycikkben megalkotott demokratikus államrend vagy a demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesít. (2) Büntettet követ el az is, aki az (1) bekezdésben meghatározott mozgalomban vagy szervezkedésben részt vesz, vagy azt elmozdítja.*”

A törvénnyel az MKP olyan eszköz birtokába jutott, amely lehetővé tette számára, hogy a demokratikus államrend védelmének álarcában fellépjen az FKGP és a polgári pártok ellen, és azon személyek ellen, akiket el akart takarítani a hatalom megszerzéshez vezető útból. Ezt a törvényt alkalmazták az összes nagy koncepciós perben (Magyar Közösség pere, Rajk-per), illetve a Budapesten, Debrecenben, Győrött, Szegeden és Pécsen működő népbírósági külön tanácsok ez alapján 1946 tavasza és 1950 eleje között 12 276 ember ügyében jártak el.⁵

A harmadik részstratégia a rendeleti kormányzás volt. A kommunisták arra törekedtek, hogy parlament súlyát csökkentsék és a „rendeleti kormányzásra” kerüljön át a hangsúly. Ennek érdekében megnövelték a pártközi értekezletek szerepét. Ezek az értekezletek a négypartú koalíció egyeztetőfórumaként működtek. Csak-hogy az üléseken a pártok nem a parlamenti arányuk szerint vettek részt, hanem paritásos alapon. Ez azt eredményezte, hogy a tanácskozásokon a Baloldali Blokk három pártja rendszeresen leszavazta a kisgazdapártot. Az ily módon megszülető döntéseket, már egyeztetett álláspontként vitték tovább a kormányülésre, és a felhatalmazási törvényt alkalmazva így kerültek kiadásra a kormányrendeletek. Magyarul a politikai kérdések nem a kormány ülésein dőltek el, hanem a pártközi értekezleteken. A kormány olyan kormányrendeleteket adott ki, amelyeknek lényegi elemeiről nem ő döntött.

Negyedik részstratégiaként alkalmazták a népitéletek kiprovokálását. Ennek forgatókönyve egyszerű volt: az MKP gondosan a háttérben maradva kisebb-nagyobb népgyűléseket szervezett vidéken, ahol beépített emberei segítségével fel-tüzeltelte a hangulatot a „régis rendszer elnyomói” ellen, ezután a feldühödött tömeg megrohanta a község vagy a városházát. Ez gyakran a tettlegeséig fajult, sőt lincselés is történt: Kunmadarason a feldühített tömeg 1946. május 20–21-én 3 embert gyilkolt meg, míg Miskolcon 1946. július 30-án szintén 3 embert lincseltek meg. Minkét esemény egyértelmű zsidóellenes éllel bírt. Az MKP sajtója ezt az a miskolci program esetében az alábbi módon tálalta: a „*munkáspárt fegyvelme-zett felvonulását antiszemita, fasiszta jellegű provokációra*” változtatták „*gyanús fasiszta és nyilasbarát idegenek*”. Rákosi azonnal politikai hasznot próbált húzni a történetből, Miskolc után statáriális bíróságot és akasztást követelt. Egyetértünk Gyarmati Györggyel, hogy az MKP ezekkel a népgyűlésekkel elsősorban az FKGP-nak üzent: „*Ti a Parlamentben, mi az utcán vagyunk többségben!*”⁶

Az ötödik részstratégia a B-listázás volt.⁷ Ennek beindítását lehetővé tévő párt-közi megállapodás 1946. május 6-án jött létre, ezt követte az 1946. május 19-én kihirdetett 5000/1946. számú „*Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések*” elnevezésű kormányrendelet. A B-listázás okait két részre oszthatjuk. Egyrészt létezett egy racionális gazdasági ok. Egyrészt az 1938–1941 közötti revíziós sikerekkel, és a háborús adminisztráció bevezetésével nagyjából megduplázódott a közalkalmazottak száma, ezen emberek fizetésének az előteremtése a vesztes háború után a költségvetés számára megoldhatatlan feladattá vált. Másrészt politikai motivációkat kell keresnünk. Rákosiék kiszagdaellenes stratégiájának fontos eleme volt az FKGP hatalmi háttérének gyöngítése. Ezen háttér egyik oszlopa azt volt, hogy a közigazgatási és egyéb állami funkciókban – különösen vidéken – olyan emberek ültek, akik az FKGP támogatói voltak. A kommunisták számára egyértelmű volt a feladat, ezeket az embereket el kell távolítani állásaikból és kommunista kádereket kell a helyükbe ültetni. Ezt a logikát Zöld Sándor – az MKP által delegált belügyi államtitkár – saját elvtársai előtt elmondott beszédében az alábbi módon fogalmazta meg: „*Általában szívesen használják a B-lista elnevezést a leépítéssel kapcsolatban. Azonban tudniuk kell az elvtársaknak azt, hogy elsősorban nem a fölös alkalmazottak leépítéséről, B-listáról van szó, hanem a reakciós elemeknek az államapparátusból való kiszorításáról. Szívesen állítják be úgy a dolgot, hogy nincs szó másról, csak az 1938-as létszámra való apasztásáról az államapparátusnak. Ha erre az álláspontra helyezkednénk, abban az esetben pl. nem lehetne a pénzügyi igazgatás vonalán a tisztogatást végrehajtani, mert a pénzügyi igazgatásban jelenleg kb. ezer fővel kevesebb ember dolgozik, mint 1938-ban.*”

Nézzük meg hogyan történt a B-listázás konkrét lebonyolítása: a feladat végrehajtására ún. B-lista bizottságokat állítottak fel. Ezek döntöttek az egyes közszolgálati tisztségeket betöltő személyek minősítéséről, valamint arról, hogy közülük – a bizottsági minősítés fényében – kit bocsátanak el. A háromtagú B-lista

bizottságok elnökét a miniszterelnök, egy-egy tagját pedig az illetékes miniszter, valamint a Szakszervezeti Tanács jelölte ki. Nagyon fontos rögzítenünk, hogy a B-lista bizottságok többségében MKP–SZDP-delegáltakból álltak, akik a gazdasági szempontok érvényesülése helyett a kisczapatpárttal szimpatizáló tisztségviselők eltávolítására.

fókuszáltak. Ezt megkönnyítette, hogy a kormányrendelet szövege elég lazán volt megfogalmazva. A rendelet szerint a közalkalmazottak létszámának csökkentésekor mindazon személyeket el kellett bocsátani, akiknek „[...] a hivatali működése az ország demokratikus szellemű újjáalakítását tevőlegesen nem szolgálja [...]”, vagy „[...] a hivatalukkal járó feladatok kifogástalan elvégzéséhez szükséges rátermettség vagy szorgalom hiánya miatt szolgáltatukat a megkívánt mértékben nem látják el”.

A B-lista bizottságok a megvizsgált személyeket három kategóriába sorolták be. Az első a politikai értelemben megbízhatók (mármint az MKP számára) csoportja, kapta az az „A” minősítést. A második kategóriába – ez jelölték B-vel – kerültek azok, akiket el kell bocsátani, de, egy éven belül visszavehetők, ez volt a „B” minősítés. A harmadik kategóriát – ezt jelölték C-vel – azok alkották, akik politikai szempontból megbízhatatlanok, ezért el kell bocsátani őket, és semmilyen körülmények között nem alkalmazhatók később sem. Azoknak, akik B, vagy C minősítés kaptak, semmiféle jogorvoslati lehetőséget sem biztosítottak.

A B-lista bizottságok munkájának eredményeképpen 1946 és 1947 között elbocsátott személyek száma Gyarmati György számításai szerint 87 ezer fő volt. Ha az elbocsátott személyek köréhez hozzáadjuk a családtagokat is, akkor több mint negyedmillió ember került egzisztenciális krízisbe az intézkedés nyomán.

Az elbocsátott személyek helyét Rajk László belügyminiszterként szakképzettség és közigazgatási tapasztalat nélküli „demokratikus népi káderekkel” – az MKP tagjai, és szimpatizánsa – töltötte fel. Ezek felkészületlenségét jól mutatja, hogy munkába állásukkal egyidőben kezdték a gyorstalpaló közigazgatási tanfolyamokat. A B-listázás megvalósítása az MKP javára változtatta meg a hatalmi viszonyokat. Itt kell felhívni a figyelmet, arra, hogy a B-listázás bár túlnyomórészt a közigazgatás területén történt, valójában kiterjedt az élet egyéb területeire is. Például a magyar hadseregen belül lezajló B-listázás során a bizottságok döntései alapján összesen 15 014 főt (a közlegénytől a tábormokig) távolítottak el az eredetileg 40 000 fős Honvédség kötelékéből, ebből 61 tábormok volt (ez a tábormoki kar 27 %-a)⁸

Az FKGP a ránehezülő nyomást úgy próbálta meg kezelni, hogy 1946 májusában ellentámadásba ment át, követelésekkel állt elő a Baloldali Blokkal szemben. Újra elővette a közélet – különös tekintettel a közigazgatás – arányosításának követelését, illetve szorgalmazta a törvényhatósági bizottsági választások minél előbb megtartását. A Baloldali Blokk védekezésre kényszerült. Ebből a szorult helyzetből a SZEB új parancsnokának, Szvidirov tábormok (ő váltotta fel ezen poszton Vorosilov marsallt), levele húzta ki a baloldalt. Szvidirov a szovjet katonák

ellen elkövetett merényletekre hivatkozva követelte a KALOT és más társadalmi szervezetek feloszlását, a reakciós tisztviselők leváltását, a „papok uszításának” megállítását. Rajk László – belügyminiszter⁹ – azonnal eleget tett a SZEB „kérsé- nek” 1946. július elején kb. 1500 társadalmi egyesületet – köztük a KALOT-ot és a Cserkészszövetséget – oszlattott fel. Ezzel súlyos csapást mért a civil társadalomra, amely inkább a kisgazdákat, illetve a polgári pártokat támogatta

1.2. Egy rövid „tregua dei”, avagy a koalíciós küzdelmek felfüggesztés

Az FKGP és a Baloldali Blokk folyamatos küzdelme koalíciós krízishez vezetett, a kormány és a Nemzetgyűlés munkája gyakorlatilag lehetetlenné vált. Ebben a helyzetben Tildy Zoltán köztársasági elnök, 1946 júliusában rábeszélte a pártokat egy olyan egység megkötésére, amely elnapolta a vitás kérdések megoldását.

Tildy közvetítési kísérlete azért járt sikerrel, mert másik két tényező is szükségesség tette a koalíciós küzdelmek felfüggesztését.¹⁰ Egyrészt egyre jobban elmélyült a gazdasági válság, melyből az új fizető eszköz, a forint 1946. augusztus 1-jén történő bevezetése jelentette a kiutat.¹¹ Viszont ahhoz, hogy a pengőt fel tudják váltani a forinttal a pártok együttműködésére volt szükség.

Másrészt küszöbön állt a győztes nagyhatalmak párizsi béke-előkészítő értekezletének összeülése (a megnyitásra 1946. július 29-én került sor. A koalíciós kormány mind a négy pártja úgy vélte, hogy a magyar békefeltételek megfogalmazására pozitív hatása lesz annak, ha a nagyhatalmak egy alacsonyabb intenzitású magyar belpolitikai küzdelmet látnak. Itt jegyezzük meg, hogy ez a várakozás megalapozatlannak bizonyult. Jól mutatja ezt, hogy a nagyhatalmak már 1946. szeptember 5-i ülésükön úgy döntöttek, hogy helyreállítják a második bécsi döntés előtt magyar-román határt. Ráadásul ekkor már azt is sejteni lehetett, hogy a cseh-szlovák-magyar és jugoszláv-magyar határ esetében is hasonló döntés fog születni.

Ez a fejlemény gyakorlatilag véget vetett a belpolitikai tregua dei-nek, már szeptember első felében újra kezdődtek az éles belpolitikai küzdelmek.

1.3. Az 1946-os év második felének koalíciós küzdelmei

A szeptemberi pártpolitikai küzdelmek negatív eseményekkel indultak a kommunisták számára. A NPP-ben Veres Péter, elnök arra kényszerült, hogy a párt különféle irányvonalai között ellensúlyozzon, ugyanis a jobbszárny kísérletet tett arra, hogy a párt lazítson az MKP-hoz fűződő szoros kapcsolatán. A párt balszánya – Darvas József (alelnök) és Erdei Ferenc – nehezen verte vissza ezt a próbálkozást. Az SZDP-ben hasonló események játszódtak le, a párt jobb szárnyának vezetője, Peyer Károly szintén arra törekedett, hogy pártját némileg eltolja az MKP-tól. Ráadásul – szinten szeptemberben – a kisgazdák a tőlük kizárt 20 képviselőből megszerveződő Magyar Szabadságpárt képviselőivel közösen a Nemzetgyűlésben leszavazták Rajk László belügyminiszter egyik előterjesztését.

Rákosiék ezekre a számukra veszélyt jelentő fejleményekre agresszív ellentámadással válaszoltak. 1946 szeptember 29-e és október 1-je között megtartott III.

kongresszusokon meghirdették a „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból! jelszavat. Gyakorlatilag ezzel nyíltan meghirdették a kispárt és a polgári pártok hatalomból történő eltávolításának programját. Ennek jegyében a Baloldali Blokk 1946 októberében egy memorandumban követelte a kispártot önmegtisztulását. Az ezt követő pártközi értekezlet a helyhatósági választások kiírásáról eredménytelenül zárult. De ezzel párhuzamosan Rajk titokban ajánlatot tett Nagy Ferencnek, a kommunisták hozzájárulnak a választások megtartásához, de a jegyzőket az addig gyakorlattal szemben nem a megválasztott képviselőtestületek választják meg, hanem a jegyzők állami tisztviselőkké válnak, és felülről nevezik ki őket. A kinevezési jogkör pedig a belügyminiszter – azaz Rajk László – gyakorolná. Ezt azt jelentette volna, hogy a választások eredménye ellenére hiába kerül a kispárt a képviselő testületekben többségbe, a hatalom nagy részét a felülről, a kommunista belügyminiszter által kinevezett jegyzők birtokolnák. Nagy Ferenc elutasította Rajk ajánlatát, és ettől fogva a kispárt arra az álláspontra helyezkedtek, hogy kivárják a párizsi békeszerződés aláírását és az ezt követően a szovjet hadsereg kivonulását és, csak azután tartják meg a helyhatósági választásokat. Abban bíztak, hogy a szovjetek kivonulása után legyőzik a kommunistákat a helyhatósági választásokon.

A jobb oldal pozícióit tovább erősítette, hogy az 1946. március 15-én megalakuló Magyar Szabadságpárt, amely akkor nem kapott rögtön működési engedélyt – és ennek következtében csak a Nemzetgyűlésben politizálhatott – 1946 őszén a SZEB-től megkapta az ország egészére vonatkozó működési engedélyt. Ennek következtében 1946. november 24-én a budapesti Sportcsarnokban Sulyok Dezső beszédével zászlót bontott, majd megkezdte a vidéki pártszervezetek kiépítését. Ez újabb fenyegetést jelentett a kommunisták számára.

2. A szalámi taktika felgyorsítása

2.1. A Magyar Közösség pere, 1947 tavasza

Mint azt már korábban bemutattuk, a szalámi taktika első lépésére akkor került sor, amikor Rákosiék 1946 márciusában arra kényszerítették az FKGP-t, hogy 20 képviselőjüket (Sulyok Dezső és társai) kizárják. A második nagy lépés a Magyar Közösség pere volt 1947 első felében.¹²

A per megszervezése azzal indult, hogy a KATPOL (Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya, amely 1945 márciusában alakult meg Pálffy György vezetésével), 1946 decemberében őrizetbe vett tucatnyi személyt. Ezek túlnyomó része az 1925-ben alapított irredenta szervezet a Magyar Testvéri Közösség tagja volt. A német megszállás után (1944. március 19.) a szervezett szigorú illegálitásban tevékenykedett, majd működését a szovjet megszállás után is folytatta. A szervezett soraiban nagy számú olyan katonatiszt volt, aki 1945 előtt szolgált a magyar hadseregben. Például 1946 nyarától látogatta az összejöveleteket Dálnoki Veress Lajos vezérezredes.

A közvélemény a Szabad Nép 1947. január 5-ei számából értesült az összeesküvésekről. Az újság arról adott tájékoztatást hivatalos belügyi információk alapján, hogy: „Az államvédelmi szervek az utolsó hetekben veszedelmes és széles kiterjedésű köztársaság ellenes összeesküvést lepleztek le. [...] Az összeesküvés céljával a köztársaság és demokratikus állami rendszerünk erőszakos úton való megdöntését, „jogfolytonosság“ alapján a Horthy-rendszer visszaállítását tűzte ki.” A letartóztatottak nagy részét (a civileket) Pállfyék átadták az AVO-nak, ahol veréssel kikényszerítettek olyan vallomásokat, melyek arról szóltak, hogy „köztársaság-ellenes összeesküvést” terveztek.

Ezen a ponton Rákosiék összekötötték az „összeesküvőket” az FKGP-val. A koncepció azt volt, hogy a Magyar Közösség együttműködést alakított ki a kisgazda párttal. Ezen kijelentés jegyében 1947 januárjában a kisgazdapárt országgyűlési képviselői közül nyolc főt – Jaczkó Pál¹³, Hám Tibor¹⁴, Saláta Kálmán¹⁵, Vatai László¹⁶, Kiss Sándor¹⁷, Horváth János¹⁸, Gyulai László¹⁹, Vörös Vince²⁰ – tovább Mistéthy Endrét²¹ (Nagy Ferenc kormányában építési- és közmunka miniszter) meggyanúsították az összeesküvésben való részvétellel. Az FKGP vezetése ismét meghátrált – akárcsak a 20 képviselő korábbi kizárása alkalmával –, ahelyett, hogy megkérdőjelezte volna a tagjaival szemben megfogalmazott vádat, 1947. január 15-én kizárta őket pártból, és mentelmi joguk felfüggesztéséhez is hozzájárult. Így a megvádolt politikusokat – kivéve Saláta Kálmánt, aki külföldre szökött – az AVO letartóztatta. A következő hónapokban összesen 260 főt vett őrizetbe az AVO, és a következő hetekben 2450 főt vett nyilvántartásba az AVO.

A kisgazdák csak néhány héttel később változtattak álláspontjukon, 1947. február 7-én Kovács István²² (az FKGP egyik képviselője) az országgyűlés ülésén felolvasta a párt tiltakozást kifejező kiáltványát: „A leghatározottabban állást foglalunk a parasztság vezetőinek egymásután történő alaptalan rágalmozásával szemben, őket legteljesebb bizalmunkról biztosítjuk és ha kell, az ország egész parasztsága egy emberként áll ki értük. [...] Minden erőnkkel azon vagyunk, hogy a magyar demokrácia ellen történt aljas merényletet a maga tiszta valóságában felfedjük, de nem tűrhetjük, hogy az összeesküvés elitelendő tényét pártunk szétbontására használhassák ki.”

Az FKGP tiltakozása ellenére 1947 tavaszán sor került a tárgyalásra. A vád szerint a Magyar Testvéri Közösség célja a Magyar Köztársaság megdöntése volt, akár fegyveres erővel is, továbbá célul tűzték ki a Horthy-rendszer visszaállítását, sovinizták, revizionisták, fasiszták és fajvédők voltak. A vádlottak nagy száma – 229 főt helyeztek vád alá – miatt nem lehetett egy perben felelősségre vonni őket, ezért 7 perre bontották szét az összeesküvés ügyét. Az első pert a Földalatti Fővezérség és a Hetes Bizottság (az összeesküvés ezen két vezető szervét az AVO konstruálta meg a kihallgatások során) összesen tizenhárom tagja ellen indították, melynek első, nyílt tárgyalására 1947. február 27-én indult. Április 16-án kihirdetett elsőfokú ítéletben mindannyiukat bűnösnek mondták ki szervezkedés büntetében. Ezért Donáth Györgyöt²³, Dálnoki Veress Lajost és András Sándort²⁴ kötél

által halálra, míg a többiek egy évtől életfogytiglani terjedő kényszermunkára, illetve hosszú börtönbüntetésre ítélték. A másodfok csak Donáth György halálos ítéletét hagyta jóvá, akit 1947. október 23-án fel is akasztottak. A további 6 perben 1 halálos ítélet született – Püskösthelyi Lászlót²⁵, volt vezérkari százados a britek számára folytatott kémkedésért végezték ki²⁶ –, de a többiekre hosszú börtönbüntetéseket szabtak ki.

Rákosiék számára a perek és az ott kiszabott büntetések azt eredményezték, hogy legnagyobb politikai ellenfelüket, az FKGP-t jelentős mértékben meggyengítették.

2.2. Kovács Béla kiiktatása

A Magyar Közösség perével szoros összefüggésben – de mondhatjuk azt is, hogy gyakorlatilag annak részeként – került sor Kovács Bélának (a FKGP főtitkára) végleges eltávolítására a politikai életből.

Kovács Bélát 1945-ben választották meg pártársai az FKGP főtitkárának, mind pozíciójának, mind tehetségének köszönhetően a kiszabott egyik fajsúlyos vezetője volt, aki élesen szemben állt a kommunistákkal. A támadást ellene a kommunisták 1947. január 20-án indították meg, azzal, hogy Rákosi és Szakasits felkérésére Nagy Ferenc miniszterelnököt. A találkozó során azt fejtegették neki, hogy Kovács Béla a párt főtitkáraként politikailag felelős azért, hogy a letartóztatott kiszabott politikusok összeesküvésbe vettek részt, ezért Kovács Bélának le kell mondania főtitkári posztjáról, de minimum a vizsgálat lezárultáig szabadságra kell mennie. Nagy Ferenc ekkor még megtagadta a kérés teljesítését, de néhány nappal később meghátrált. Kovács Béla 1947. január 29-én „önként” 4 hét szabadságot kért. Azonban ezután Rákosiék nem álltak le, a közvélemény a *Szabad Nép* január 31-ei számából már Kovács Béla összeesküvésben való „döntő felelősségéről” értesülhetett. Ezt követően a nemzetgyűlés 1947. február 6-ai ülésén Révai József már a büntetőjogi felelősségre vonásáról, vagyis a bíróság elé állításáról beszélt. A kommunisták azt követelték, hogy mondjon le a főtitkárságról. Ezzel párhuzamosan a budapesti népfőügyészség nemzetgyűléstől Kovács mentelmi jogának felfüggesztését kérte. Ez heves vitákat váltott ki az országgyűlésben, ennek megoldására öt képviselő olyan indítványt terjesztett be, hogy a nemzetgyűlés állítson fel egy 25 tagú bizottságot, ami kivizsgálja a Magyar Közösséggel kapcsolatos ügyeket. Bár a bizottságot megszavazták, de felállítására nem került sor. Helyette február 8-án egy kéttagú pártközi vizsgálóbizottság alakult meg a kiszabott Hompola Mihály²⁷ (az FKGP országgyűlési képviselője) és Ries István²⁸ (aki, az SZDP képviselőjében Nagy Ferenc kormányának igazságügy minisztere volt) részvételével. Rövid vizsgálódás után Ries arra az álláspontra helyezkedett, hogy szükségesnek látja Kovács Béla AVO általi kihallgatását. Ez ellen Hompola tiltakozott, ezért a kommunisták arra kényszerítették, hogy mondjon le bizottsági tagságáról. Az erős kommunista nyomás ellenére a nemzetgyűlés mentelmi bizottsága úgy döntött, hogy nem függeszti fel Kovács mentelmi jogát. Nagy Ferenc azonban ennek ellenére meghátrált,

rábeszélte Kovácsot, hogy mondjon le a főtítkárságról. Kovács 1947. február 22-én megtette ezt, de azt kijelentette, hogy az összeesküvésben nem vett részt.

Ez egy komoly meghátrálás volt, ezt kihasználva Rákosiék egy olyan megállapodásra kényszerítették Nagy Ferencet, amely rögzítette, hogy: „*Kovács Béla nemzetgyűlési képviselőt az államvédelmi osztály kihallgathatja, de vele szemben sem letartóztatást, sem őrizetbevételt nem alkalmazhat [...] a nyomozati eljárást legkésőbb 48 órán belül befejezi.*” Ezt követően 1947. február 25-én Kovács Béla megjelent az AVO központjában – Andrassy út 60 –, ahol megkezdődött kihallgatása. De a kommunisták kijátszották a megállapodást, este 6 óra körül, megjelentek a székházban a szovjet hadsereg katonai elhárításának tisztjei és őrizetbe vették Kovácsot, előbb a lakására vitték, ahol házkutatást tartottak, majd magukkal hurcolták. Gyakorlatilag elrabolták. Másnap a Szabad Népből és több más napilapban sajtóközlemény jelent meg, amely az alábbi módon ismertette az eseményeket: „*A szovjet megszálló hatóságok február 25-én Budapesten földalatti, szovjetellenes, fegyveres terrorista csoportok alakításában és a szovjet hadsereg ellen irányuló kémkedés szervezésében való aktív részvétele miatt letartóztatták Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt főtítkáráét.*²⁹ *Kovács Béla tevékenyen vett részt olyan földalatti, szovjetellenes, fegyveres csoportok megalakításában, amelyeknek tagjai terrorcselekményeket, gyilkosságokat követtek el Magyarországon területén a szovjet hadsereg tagjai ellen.*”

Másnap Varga Béla – a nemzetgyűlés kiscsapatja elnöke – az alábbi módon jelentette be Kovács Béla elrablását: „*T. Nemzetgyűlés! A nemzetgyűlés tudomására hozom azt a közismert tényt, hogy Kovács Béla nemzetgyűlési képviselőt a szovjet katonai hatóságok folyó hó 25-én őrizetbe vették.*”

Kovács Bélát 1947. május 22-ig a szovjet állambiztonsági szerv Városligeti fasoron lévő épületében tartották fogva. Ezen időszak alatt 12 alkalommal kihallgatták. Ezt követően előbb Sopronban, majd Ausztriában a neunkircheni börtönben, utána a Baden bei Wien-i szovjet főparancsnokságon raboskodott 1951-ig. Ezen év szeptemberében vitték ki a Szovjetunióba, ahol 25 év kényszermunkára ítélték, ezt azonban nem töltötte le, 1955 novemberében visszaszállították Magyarországra, ahol a magyar hatóságok továbbra is börtönben tartották, végül 1956. április 23-án szabadon bocsátották.

2.3. Nagy Ferenc megbuktatása, 1947 májusa

Kovács Béla eltávolítása után, még folytak a Magyar Közösség elleni perek, amikor Rákosi úgy döntött, hogy tovább folytatja az FKGP ellen a szalámi taktikát. Ennek jegyében a támadás következő célpontját 1947 áprilisában Sztálinnak írt levélében az alábbi módon határozta meg: „*Nagy Ferenc miniszterelnök mindenféleképpen részt vett az összeesküvésben, sőt feltételezhető, hogy a legutóbbi időszakban ő adott politikai tanácsokat az összeesküvőknek.*”

Ezt azt jelentette, hogy Rákosi következő célpontja Nagy Ferenc miniszterelnök lett.

1947 májusában a kommunisták három területen is összeütközésbe kerültek a kisgazdákkal. Egyrészt az egyházak háttérbe szorítása érdekében Ortutay Gyula – vallás- és közoktatási miniszter – indítványozta az addig kötelező hittantanoktatás eltörlését, és helyette fakultatív vallásoktatás bevezetését. De az egyházak – katolikus és protestáns – tiltakozása miatt ezt levették a napirendről. Másrészt a kommunisták folytatni akarták az államosítás folyamatát, ennek következő lépéseként a bankok államosítását jelölték meg. A kisgazdák nem támogatták ezt a tervet, de Rákosiék az általuk uralt Gazdasági Főtanács elfogadta az erre vonatkozó javaslatot. De a kisgazdák ekkor még megtudták akadályozni, hogy a nemzetgyűlés napirendre tűzze ezen kérdés megtárgyalását. A harmadik terület Kovács Béla ügye volt, Nagy Ferenc, Georgij Makszimovics Puskinhoz – a Szovjetunió budapesti követe – levelet intézett, melyben azt követelte, hogy a szovjetek bocsássák szabadon a kisgazdák főtítkárait.

Ezekkel konfliktusokkal terhelt helyzetben, Nagy Ferenc 1947. május 14-én szabadságra utazott Svájcba. Rákosi ezt azonnal kihasználta, miniszterelnök-helyettesként május 28-án rendkívüli minisztertanácsi ülést hívott össze, amelyen ismertette Szviridov altábornagy miniszterelnökhöz küldött levelét, ebben az alábbiakat írta: *„A Puskin követ úrhoz fordultakkal kapcsolatban, melyben Kovács Bélát a magyar hatóságokhoz való átadását kéri [sic!] van szerencsém közölni, hogy az illetékes szovjet szervek még nem fejezték be a kihallgatást, és ezért a magyar hatóságoknak Kovács Béla átadására irányuló kérelmét ez idő szerint nem teljesíthető.”* Miközben a minisztertanácsi ülésezett, az AVO letartóztatta Kapocs Ferencet³⁰ – miniszterelnök titkárait – azzal az indokkal, hogy két társával Kovács Béla megszojtetési tervén dolgozott, amelyről állítólag tudott a miniszterelnök is.

Másnap – május 29 – összeült az FKGP Politikai Bizottsága, és hosszas vita után úgy döntött, hogy haza hívják Svájcból Nagy Ferencet. A következő napon Balogh István (Balogh páter) az FKGP színeiben miniszterelnökségi államtitkár az FKGP és a kormány nevében azt javasolta, hogy Nagy Ferenc mondjon le. A kommunisták elsősorban a lemondásra helyezték a hangsúlyt. Így többszöri telefonbeszélgetés után gyorsan megszületett a kompromisszum: Nagy Ferenc lemond – de Svájcban marad –, cserébe kiengedik hozzá 5 éves fiát. A csere június 2-án a svájci határon megtörtént.

De Rákosiék nem várták meg a lemondó levél átadását, már május 31-én lemondatták Nagy Ferenc-kormányát. Sőt nyomásukra ugyanezen napon Tildy Zoltán köztársasági elnök kinevezte Dinnyés Lajost miniszterelnökké, aki kormánya tagjaival még aznap este letette az esküt.

Dinnyést az FKGP jobb szárnya az alábbi képpel jellemezte: olyan mint, a dinya, kívül zöld belül vörös. Pedig ők nem is tudhatták, hogy Dinnyés korábban be akart lépni az MKP-be, de taktikai okokból azt mondták neki, hogy több haszonnal jár, ha az FKGP-ben marad. A haszonszerzés ideje május 31-én jött el, Rákosiék egy olyan kisgazda politikus ültettek a miniszterelnöki székbe, aki az ő érdekeiket szolgálta.

A fenti dátumok ismeretében nagyon fontos leszögeznünk, hogy a Dinnyés-kormány közjogilag törvénytelenül került hatalomra, mivel Dinnyés Lajos esküjének időpontjában Nagy Ferenc még nem mondott le.

A Nagy-Dinnyés cserét elfogadó FKGP újabb súlyos vereséget szenvedett a kommunistáktól. Ismételt meghátrálásuk mértékét még azzal is fokozták, hogy június 3-án Nagy Ferencet kizárták a kisgazda pártból.

3. Dinnyés Lajos kormányának időszaka, 1947. május 31.–1948. december 10.

3.1. A kormányzás első szakasza, 1947. május-augusztus

Dinnyés Lajos 1947. június 10-én mondta el miniszterelnöki programbeszédét az országgyűlésben.³¹ Külpolitikában a szomszéd népekkel való barátságos viszony megszilárdítását jelölte meg célként, míg belpolitikában a legfontosabb teendőnek a három éves terv elindítását nevezte, illetve szükségesnek látta a bankok államosítását. Mint látható ezek a belpolitikai súlypontok kifejezetten a gazdasági életről szóltak, ezzel szemben Sulyok Dezső –

az MSZP elnökeként, az ellenzék egyik vezetője – arról beszélt, hogy a magyar demokratikus állam valójában látszat demokrácia, amely egyre inkább rendőr-állammá kezd válni, ahol a rendőrség befolyása egyre nagyobb a közéletre, és várható ezen állapot szigorodása.³² Ezen jóslata gyorsan valósággá vált, hiszen a kommunisták a Dinnyés-kormányban – hasonlóan az összes addigi koalíciós kormányhoz – megszerezték a belügyi tárcát, és Rajk László ezen miniszteri szék birtokosa kemény kézzel fogott hozzá a belpolitikai viszony kommunisták javára történő megváltoztatásához.

A Dinnyés-kormány külpolitikáját áttekintve két dolgot kell megemlítenünk. Egyrészt a párizsi békeszerződés ratifikációját. A Párizsban 1947. február 10-én aláírt békeszerződést becikkelyezésének feladatát az országgyűlés némi vita után 1947. június 24-én elvégezte. Ezt követően a szerződés szeptember 15-én hatályba lépett. Ennek lennie kellett volna egy komoly belpolitikai következményének, ugyanis a szerződés 22. paragrafusa kimondta, hogy a Vörös Hadseregnek 90 napon belül ki kell vonulnia Magyarországról, csak egy olyan mértékű kisebb erő maradhat az ország területén, amelyet biztosítja, a Szovjetunió és az Ausztria egy részét megszállva tartó szovjet egységek közötti ellátási kapcsolatot. Az országgyűlésben ülő ellenzéki erők ettől Rákosiék komoly meggyengülését várták.

A külpolitika másik fontos fejlemény az volt, hogy a magyar politikai elitnek állás kellett foglalnia, arra fejleményre, hogy George Marshall – az USA külügy-minisztere – által 1947. június 5-én meghirdetett tervre. A Marshall-terv meghirdette az Európai Újjáépítési Programot (European Recovery Program, ERP), amely komoly gazdasági segítséget ígért a háború által sújtott európai államok számára. A terv részleteinek megtárgyalására egyeztető fórumot hívtak össze Párizsba, 1947. július 12-ére. Elméletileg a magyar kormánynak kellett eldön-

tenie, hogy részt vesz-e ezen a tárgyaláson. Csakhogy 1947-ben a magyar állam – és a többi közép-európai állam – szuverenitását erősen korlátozta a szovjet katonai és politikai jelenlét. Így a magyar választ az határozta meg, hogy Sztálin a Marshall-tervet úgy minősítette, hogy az az USA gazdasági és politikai terjeszkedési kísérletének eszköze, és így komoly veszélyt jelent a közép-európai szovjet érdekszférára. Ezért 1947 júliusában a Szovjetunió elutasította részvételét a programban, majd „megkérte” az érdekszférájába tartozó közép-európai államokat, hogy ne vegyenek részt a párizsi egyeztetéseken, azaz maradjanak távol a Marshall-tervtől. A Dinnyés-kormány engedelmessé vált, 1947. június 11-én úgy döntött, hogy Magyarország kimaradt az Európai Újjáépítési Programból, az összes közép- és kelet-európai ország – amely a szovjet érdekszféra tagja volt – ugyanígy döntött.

Ehelyett a Dinnyés-kormány a 3 éves terv bevezetésén dolgozott. A kötött – központilag irányított – gazdaságra történő átállásról az MKP-SZDP egyeztetések Gerő Ernő vezetésével már 1947 februárjában megkezdődtek, de csak a Marshall segély elutasítása után gyorsultak fel. Ezt nagy mértékben elősegítette, hogy Dinnyés Lajos, az új miniszterelnök teljes egészében beállt az MKP-SZDP gazdasági irányvonalába, jól mutatja ezt – mint már említettük –, hogy június 10-i miniszterelnöki programbeszédében kormánya egyik legfontosabb feladatának a 3 éves terv beindítását jelölte meg. A kisgazda párt ellenállásának hiányában már 1947 júliusában megszületett az 1947. évi XVII. törvény, mely előírta a hároméves tervet: „*1. §. Magyarország gazdasági és szellemi felemelkedésének meggyorsítása, valamint demokratikus rendjének megszilárdítása céljából és a lakosság életszínvonalának javítására [...] hároméves gazdasági tervet kell alkalmazni, amely a termelőerők fokozását, okszerű felhasználását és a különböző termelési ágak összhangját a nép egyeteme érdekében biztosítja.*”

Ezt követően XVII. törvény mentén kiadott 8530/1947. kormányrendelet kimondta: 3 éves terv kidolgozására és végrehajtásának ellenőrzésére a Tervgazdasági Tanácsot és Országos Tervhivatalt (OT) kell létrehozni. Az OT első elnökévé Vajda Imrét³³ (az SZDP egyik másodvonalbeli politikusa, aki a későbbiek során támogatta a két munkáspárt egyesülését) nevezték ki, 1949-ben Vas Zoltán váltotta őt ezen a poszton. A miniszterelnök felügyelete alatt működő OT feladata lett a hároméves terv kidolgozása és végrehajtásának ellenőrzése. De a folyamat nem állt meg ezen a ponton a következő években az OT hatásköre bővült, illetve az irányítása alá kerülő vállalatok száma megnövekedett. A kormány 1948 novemberéig összesen 780 üzemet államosított, s az intézkedés következtében a foglalkoztatottnak immár háromnegyed része dolgozott az állami szektorban.

Ilyen előzmények után, 1947. augusztus 1-jén elindult a 3 éves terv, melynek fő célkitűzései az alábbiak voltak: a második világháborús károk helyreállítása, a gazdaság újjáépítése, a mezőgazdasági termelés közelítse meg az utolsó békeév (1938) szintjét, az ipari termelés 27%-al haladja meg az 1938. évi szintet.

3.2. A kék cédulás választások, 1947. augusztus 31.³⁴

Az 1945. évi VIII. törvénycikk alapján 1945. november 5-én megtartott választások után 1945. november 29-én megalakuló Nemzetgyűlés mandátumának hosszáról a törvény így rendelkezett: „*a nemzetgyűlés megbízatása első összejelésétől számított 4 (négy) évre szól*”. Azaz a következő választásokat 1949 végén kellett volna megtartani. Csakhogy Rákosiék úgy ítélték meg a Nagy Ferenc 1947. június 2-i lemondtatása után kialakult helyzetet, hogy a kisgazda párt annyira megrendült, hogy egy előrehozott választás esetében az MKP meg tudja verni a FKGP-t. Június első hetében Rákosi Mátyás kijelentette, hogy: „*[...] amennyiben a Kisgazdapártnak azok a tagjai, akiket a Nagy Ferenc–Varga Béla-féle pártvezetőség hozott be a nemzetgyűlésbe, nehézségeket fognak támasztani a hároméves terv útjába, a Kommunista Párt is követelni fogja a választások megtartását.*”

Rákosi, Farkas Mihályra bízta, hogy az MKP-t felkészítse a választásra. Farkas Mihály már 1947. június 13-án a közigazgatásban dolgozó kommunista párttagok számára tartott eligazítást, melyen azt fejtegette, hogy a siker érdekében a lehető legtöbb „reakciós elemet” ki kell zárni a választásból. Ennek első számú eszköze volt a választójogról szóló 1945. évi VIII. törvénycikk módosítása a kommunisták érdekei szerint. Az ezzel kapcsolatos munkálatokat Rajk László által irányított Belügyminisztérium végezte el. A két munkáspárt 1947 júliusának elején egyeztetett a Rajk-féle tervezetről. Ezt követte a minisztertanácsi egyeztetés, végül Rákosiék a nemzetgyűlés 1947. július 23-i ülésén az ellenzéki pártok tiltakozása ellenére elfogadtatták választójog módosítására vonatkozó 1947. évi XXII. tc-t.

Ezt a korábbi törvényhez képest jelentős mértékben szűkítette a választójogot. Míg 1945-ben mintegy harminc szélsőjobbaldalinak minősített szervezetnek a vezetőit, addig 1947-ben a korábban választmányi tagokat is megfosztották választójoguktól függetlenül attól, hogy igazolták-e őket. Az egyhelyben lakási cenzusként 1947. május 1-jét jelölték meg, mellyel kizárták a Felvidékről áttelepített magyarok tömegeit is (ennek magyarázata abban rejlik, hogy a kommunisták reakciósoknak tartották a Felvidékről kitelepítetteket). Kiesett a választójogból továbbá az is, aki a Magyar Közösségben tisztséget, vagy választmányi tagságot viselt vagy „*aki a felszabadító hadsereg elől az ország területéről Németország vagy a németek által megszállott valamely más ország területére távozott, kivéve, ha az 1945. évi október hó 31. napja előtt visszatért.*”

Jól mutatja jogfosztás mértékét, hogy az 1945-ös szabályozás következtében 150 ezer fő került ki a választói névjegyzékből, ezzel szemben 1947-ben ez szám nagyjából 700 ezer főre emelkedett. Gyakorlatilag az MKP a választójogi törvény átírásával elérte, hogy a korábban választásra jogosultak mintegy 10 százalékát távol tartsa a szavazóurnáktól. Értelemszerűen arra törekedtek, hogy ez a 10 % döntő többsége az általuk „fasisztának és reakciónak” minősített emberek közül kerüljenek ki. Valójában ezek a jogfosztottak nagy valószínűséggel a kisgazda pártra, illetve a polgári pártokra szavaztak volna. Ehelyett kimaradtak a választói névjegyzékből. Ehhez még az is hozzájárult, hogy Farkas Mihály utasította az ún.

Összeíró Bizottságok – ezek készítették el a választói névjegyzéket –, kommunista tagjait, hogy akiről feltételezhető, hogy az ellenzékre szavaz hagyják ki a névjegyzékből. Szintén fontos volt, hogy az MKP által szervezett házmesterek egyszerűen nem kézbesítették a választáshoz szükséges papírokat, s ezeket szinte lehetetlen volt beszerezni a procedúra miatt.

A fenti történések ellen az ellenzéki pártok – a PDP kivételével – egy közös beadványban tiltakoztak Tildy Zoltán köztársasági elnöknel. Ezen a ponton meg kell állnunk és ismertetnünk kell, hogy 1947 nyarán a kormánypártok mellett (MKP, FKGP, NPP, SZDP) mellett, milyen további ellenzéki pártok működtek. Ezek az alábbiak voltak:

- Magyar Szabadságpárt (MSZP), elnök: Sulyok Dezső,
- Demokrata Néppárt (DNP), elnök/főtitkár Barankovics István,
- Független Magyar Demokrata Párt (FMDP), elnök: Balogh István,
- Keresztény Női Tábor (KNT), elnök: Slachta Margit,
- Magyar Függetlenségi Párt (MFP), elnök Pfeiffer Zoltán.
- Magyar Radikális Párt (MRP), elnök: Csécsy Imre
- Polgári Demokrata Párt (PDP), elnök: Bródy Ernő

A Független Magyar Demokrata Párt (FMDP), új párt volt az FKGP-ből kivált képviselők Balog Istvánnal az élükön 1947. július 20-án alapították meg.

Míg a Magyar Függetlenségi Pártot 1947. július 27-én alapította meg az FKGP-ből kilépő Pfeiffer Zoltán és köre.

Bár mindkét pártot az FKGP-ből kilépő politikusok alapították meg, Balogh pártja együtt akart működni az MKP-val, míg Pfeiffer harcos antikommunizmust hirdetett meg.

Visszatérve az eseményekhez: az ellenzéki pártok tiltakozásához a Magyar Katolikus Püspöki Kari Konferencia is csatlakozott. Tildy azonban figyelmen hagyta tiltakozásukat. A legfajszúlyosabb politikus, aki kizártak a választásokból a Magyar Szabadságpárt vezetője Sulyok Dezső volt. Őt a választójogi törvény azon szakaszával sikerült kizárni, amely kimondta, hogy azok, akik a Horthy-korszakban a kormánypártok országgyűlési képviselői voltak, nem indulhatnak a választásokon. Sulyok az 1935-ös választásokon a Nemzeti Egység Pártjának (NEP) nem hivatalos jelöltjeként, de annak pártlistáján jutott be a Országgyűlésbe. Sulyok ugyan 1937-ben átlépett az FKGP-ba, és beült annak parlamenti frakciójába, s egyik élharcosává vált a jobbratolódás ellen küzdő kis csoportnak. De az MKP vezetői azt, hogy Sulyok egy rövid ideig a NEP képviselője volt felhasználták politikai ellehetetlenítésére. Sulyok Dezső ezek után 1947. július 21-én bejelentette, hogy pártja, a Magyar Szabadságpárt önként feloszlik. Tartva a személye ellen irányuló további retorzióktól a választások után két héttel Ausztriába, majd onnan az USA-ba menekült. A Szabadságpárt feloszlása jelentősen megnövelte Rákosiék esélyeit a választások megnyerésére. Ugyanis a feloszlás előtt úgy tűnt, hogy Sulyok pártja a 15–20 %-os eredményre számíthat. Ez azt is jelentette, hogy

a polgári pártok (DNP, MFP, MFDP, MSZP, KNT) és az FKGP együtt el tudták volna érni egy kb. 60–65 %-os eredményt.

Az MKP azonban nem elégedett meg a korábban bemutatott technikák alkalmazásával, Farkas Mihály ötletét felhasználva egy választási csalást lehetővé tevő eszközt is beépítettek a választójogi törvénybe. Ez volt a kék cédula, melynek lényege az volt, hogy aki nem tartózkodik a választás napján lakóhelyén, máshol is leadhatja szavazatát. Pontosabban fogalmazva: nem maga a kék cédulával történő szavazás volt a csalás, hanem az, hogy visszaélve ezzel a lehetőséggel egy ember többször szavazott.

Rákosiék a szocdemeket is bevonták a választási csalás előkészületeibe. Ennek motivációja az volt, hogy lebukás esetén megoszoljon a politikai felelősség a két munkáspárt között. A Szociáldemokraták is kaptak 60 ezer előre kinyomtatott kék cédulát, de két nappal a választások előtt az MKP közölte velük, hogy mégsem fogják használni a kék cédulás trükköt. Az SZDP vezetése hitt a kommunistáknak és páncélszekrénybe elzárta saját kék céduláit. Ezzel szemben a választások előtt az MKP több ezer aktivistát képzett ki. Ezek meg voltak győződve arról, hogy a nép ügyét szolgálják a reakciók ellen.

A szavazás napján – 1947. augusztus 31. – az MKP bevetette a kék cédulákat. Az aktivisták teherautókkal keresték fel a szavazóköröket. Általában egy-egy aktivista 10–20 darab kék cédulát kapott. Ez azt jelentette, hogy ennyi alkalommal tudott szavazni. A lebukást úgy próbálták elkerülni, hogy az adott város határában leszálltak a teherautókról, és kisebb csoportokra oszolva adták le voksukat, üzemi kirándulásra vagy munkavégzésre hivatkozva. Rajk, mint belügyminiszter utasította a rendőröket, hogy ha egy-egy szavazókörben a kék cédulás szavazók lebuknak, ne lépjenek fel ellenük. A szociáldemokraták megpróbálták a csalások ellen fellépni. Ries István igazságügy-miniszter azonnal utasította az ügyészeket, hogy ha kék cédulás csalásról érkezik bejelentés azonnal vizsgálják ki. Erre Rajk azonnal lépett a választójogi törvényre hivatkozva kiutasította az ügyészeket a szavazókörökből, erre válaszul Ries lemondott.

Azt, hogy végül is hány kék cédulás szavazat került leadásra nem tudjuk pontosan megmondani. A legalacsonyabb becslés Péter Gáboré – az AVO vezetője –, aki egy jelentésében 62 981 ilyen szavazatról írt. Ezzel szemben létezik olyan becslés, mely szerint ez a szám elérhette a 200 ezer darabot is. Az biztos, hogy a csalások miatt a részvételi arány meghaladta a 100 %-ot.

Mint a táblázatból látható bár az MKP csak 22,50%-ot kapott mégis megnyerte a választásokat. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az ellenzék nagyon széttagolt volt. A FKGP az 1945. évi választások szerzett 57,03 %-hoz képest rendkívül visszaesett, mindössze csak 15,34 %-ot szerzett. Egyértelmű, hogy ezt Rákosiék szalámi taktikája okozta.

Viszont arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az FKGP és a polgári ellenzéki pártok összesített szavazata 54,62% volt. Ami nagyon közel áll az FKGP által 1945-ben megszerzett 57,03%-hoz. Ezt az jelentette, hogy az 1947. évi választá-

sokon a szavazók abszolút többsége a kisgazda-polgári értékrendre voksolt, csak-hogy ezen szavazatszám több párt között oszlott meg.

Az 1947. augusztus 1-jei választások végeredménye

SZERVEZET	SZAVAZATOK		MANDÁTUMOK	
	SZÁMA (db)	ARÁNYA (%)	SZÁMA (db)	ARÁNYA (%)
Magyar Kommunista Párt (MKP)	1 111 01	22,50	100	24,33
Független Kisgazda Párt (FKGP)	766 000	15,34	68	16,55
Szociáldemokrata Párt (SZDP)	742 171	14,86	67	16,30
Demokrata Néppárt (DNP)	824 259	16,5	60	14,60
Magyar Függetlenségi Párt (MFP)	670 751	13,43	49	11,92
Nemzeti Paraszpárt (NPP)	413 409	8,28	36	8,76
Független Magyar Demokrata Párt (FMDDP)	262 109	5,25	18	4,38
Magyar Radikális Pár (MRP)t	85 535	1,71	6	1,46
Keresztény Női Tábor (KNT)	69 363	1,39	4	0,97
Polgári Demokrata Párt (PDP)	49 740	1,00	3	0,73
Összesen	4 994 338	100,00	411	100,0

Forrás: a szerző saját szerkesztése

3.3. A kormányzás második szakasza, 1947. szeptember 23-tól

3.3.1. A többpártrendszer felszámolásának újabb szakasza, 1947 ősze

A választások után Rákosiék úgy terveztek, hogy ismét ugyanazon 4 párt (MKP, SZDP, NPP, FKGP) fog kormányt alakítani, amely 1945 novemberében is kormányra jutott. De két körülmény ezt erősen kétségessé tette. Egyrészt mind az FKGP, mind az SZDP nem akart koalíciós kormányt alakítani az MKP–NPP kettőssel. Az SZDP ellenzéki szerepre készült, míg a kisgazdák egy FKGP–DNP–MFP–KNT koalíciós kormányban gondolkodtak. Ha ezen koalíció megalakulásával párhuzamosan az SZDP valójában átment volna ellenzékbe, akkor 411 tagú parlamentben a polgári koalíció 181 mandátuma áll volna szemben a MKP–NPP blokk 136 mandátumával. Sőt az is elképzelhető volt, hogy az SZDP ötödiként csatlakozik a koalícióhoz, ez esetben a mandátum szám így alakult volna: $181+67=248$.

Rákosiék elvégezték ezen számításokat, és szemük előtt felrémlt egy olyan koalíciós kormány hivatalba lépésének veszélye, amelyből a kommunista párt kimarad. Bár azt is valószínűsíthetjük, hogy a SZEB mindenféleképpen megaka-

dályozta volna egy ilyen forgatókönyv megvalósulását. Ráadásul az erőszakszervezetek – BM, AVO – egyértelműen kommunista kézben voltak.

A kommunisták a fenti forgatókönyv meghíúsítás érdekében 2 stratégiai lépést tettek. Első lépés: Tildy Zoltán segítségével – aki az FKGP-s politikusként került a köztársasági elnöki székbe –, beavatkoztak a kisgazda nagyválasztmány ülésébe, ahol végül a párt baloldali irányvonala (Dobi – Dinnyés páros) kerekedett felül. Második lépés: a szociáldemokrata politikusokat gyűlések – szeptember 2-án a Hősök Terén tartottak több százezres tömeggyűlést – és újságcikkek sorával nyomás alá helyezték. A fenti két lépés következtében a párt jobb szárnyát legyőzte a párt kommunistákkal együtt menetelni akaró balszárnya.

Ezen előzmények után ismét egy olyan kormány lépett hivatalba, melyet a kommunisták domináltak. 1947. szeptember 27-én ismét Dinnyés Lajos lett a miniszterelnök, így a kormányprogramja gyakorlatilag megegyezett előző kormányának programjával (úgy mint a 3 éves terv végrehajtása, a bankok államosítása, etc.). Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy a Rajk László megőrizte belügyminiszteri székét.

A szociáldemokratákkal és a kisgazdákkal szembeni akciókkal párhuzamosan Rákosi már szeptember 2-án megtámadta a Pfeiffer Zoltán által vezetett Magyar Függetlenségi Pártot. Kijelentette, hogy az egy fasiszta párt, amely a magyar demokrácia legnagyobb ellensége, és a lehető legkeményebb fellépést helyezte kilátásba velük szembe, azt fejtegette, hogy el kell őket távolítani a parlamentből. Ezzel szinte párhuzamosan Pfeiffer a Választási Bizottsághoz fordult, petíciójában kétségbe vonta a választások eredményét, és új választás kiírását követelte.

Az MKP harcos fellépését felerősítette, hogy 1947 szeptemberében a lengyelországi Szklarska Poreba üdülőhelyén a Szovjet Kommunista Pártja (SZKP) és hat közép-európai ország (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Bulgária és Magyarország) kommunista pártjai, továbbá a francia és olasz kommunista párt megalakították a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (KOMINFORM). Zsdanov – az SZKP nevében – a nemzetközi helyzetről tartott előadásában kijelölte a testvérpártok által követendő irányvonalat, mely szerint a világ két részre oszlik – kommunista tábor versus imperialisták –, és minden kommunista párt feladata az USA által vezetett imperialisták elleni küzdelem, mind a nemzetközi színpadon, mind saját hazájában. A tanácskozáson az MKP-t képviselő Farkas Mihály és Révai József ezzel az ideológiai és stratégiai útmutatással tértek haza, és rögtön hozzáfogtak annak megvalósításához, a már szeptember eleje óta célkeresztben lévő MFP ellen bevetették a párt öklét az AVO-t.

Az AVO nyomozói azzal az indokkal, hogy az MFP a választási kampány során számos esetben meghamisította az ajánlasyűjtő íveket nyomozást indítottak. Ennek során 9 ezer jegyzőkönyvet vettek fel ezekről az állítólagos választási csalásokról. A következő lépésként a koalíciós kormány pártjai és az ez ügyben hozzászó csatlakozó Magyar Radikális Párt petíciót fogalmaztak meg, hogy a bíróság semmisítse meg a MFP mandátumait. Ezzel párhuzamosan Rákosiék utcai tömegmegmozdulásokat szerveztek, amelyek követelték az MFP betiltását. Ilyen előz-

mények után 1947. október 20-án kezdődött meg az ún. petíciós per, melynek tárgyalásain Pfeiffer – az MFP elnökeként – képviselte pártját. A per során hatalmas nyomást helyeztek Pfeifferre, aki sejtve, hogy mi lesz a várható ítélet – melybe bőven belefért letartóztatása is –, 1947. november 4-én egy amerikai diplomata, James McCargar segítségével, feleségével és lányával külföldre menekült. 1947. november 13-án már az USA-ban tartózkodott, ahol beszédet mondott, melyben felvázolta az MKP-nak a diktatúra kiépítése érdekében elkövetett bűneit. A per végén a bíróság feloszlatta a Magyar Függetlenségi Pártot, és megsemmisítette parlamenti mandátumait.

A Pfeiffer pártjának megsemmisítése után nem állt le a KMP többi pártot felörlő gépezete. A Demokrata Néppárt került sorra, amely az 1947. augusztus 31-i választásokon 60 mandátumot szerzett. Rákosiék rendőrségi és adminisztratív eszközökkel támadták a DNP vidéki szervezeteit. Ezek eredményeképpen 1947 végére a párt vidéki szervezetei – Győr és Vas megye kivételével, ahol a párt legerősebb volt – beszüntették tevékenységüket, helyi politikusaik passzivitásba vonultak. A KMP ezzel párhuzamosan az DNP-nek a parlamentben ülő vezető politikusait is támadta, a Budapesti Főügyészség több képviselő mentelmi jogának felfüggesztését kérte. A Parlament mentelmi bizottsága – melyet Farkas Mihály vezetett –, minden esetben eleget tett a kérésnek, és kiadta az adott képviselőt. Az ügyészségi eljárás után ezeket a képviselőket a Parlament megfosztotta mandátumuktól. Így vesztette el mandátumát Ugrin József, Berkes János, Keresztes Sándor és Szabados Pál. Barankovics István – az NDP elnöke megpróbált szembeszállni az MKP-val, de ez sikertelen volt, a párt lassan felmorzsolódott. Bár a DNP végleges kiiktatásra csak 1948 őszén került sor. Itt kell megemlítenünk, hogy Barankovics és Mindszenty között éles konfliktus alakult ki, ezért az érsek nem támogatta az DNP munkáját.

A Polgári Demokrata Párt (PDP) és a Magyar Radikális Párt (MRP) felszámolására 1947 őszén még nem került sor. Ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a PDP 3, míg az MRP 6 mandátummal rendelkezett a 411 tagú Parlamentben. Viszont a Keresztény Női Tábor –, amely 4 mandátummal rendelkezett –, legfontosabb politikusát, Slactha Margitot, retorziók érték. 1947. október 28-án Parlament elmondott beszédéért – amelyet az MKP a magyar külpolitika érdekeit sértőnek minősített – 60 napra kizárták az országgyűlés munkájából.

3.3.2. A többpártrendszer felszámolásának utolsó előtti szakasza: a két munkáspárt egyesülése, 1948. június 12.–június 14.

3.3.2.1. Közvetlen előzmények 1948 tavaszán

A színpalak mögött Rákosi Mátyás és elvtársai már 1945-től kezdve tudatosan készültek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (SZDP) felszámolására. Ebben legfontosabb szövetségesük Marosán György – az SZDP egyik vezető politikusa – volt, aki a párt jobb oldali vezetőivel 1948. február 18-án számolt le, amikor

az összvezetőségi ülésen bejelentette, hogy több politikusnak – 35 főnek, köztük Kéthly Annának, Szeder Ferencnek, Szélig Imrének, Bán Antalnak – le kell mondania vezetőségi tagságáról. A döntést Marosán azzal indokolta, hogy ezek a politikusok „egységbontó és munkásáruló” magatartást követnek, de valójában arról volt szó, hogy a kommunistákkal kapcsolatban „az együttműködni, de nem egyesülni” elvet akarták követni.

Az első olyan alkalomra, amikor Rákosi nyilvánosan beszélt az SZDP további sorsának alakulásáról 1948 márciusában került sor. Rákosi a MKP funkcionáriusok előtt előbb arról beszélt, hogy ki kell szorítani a politikai életből az ellenzéki pártokat, majd ezt követően azt fejtegette, hogy fokozatosan át kell alakítani a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot (MNFF). oly módon, hogy a benne részvevő pártoknak csak fővárosi szervezetei lennének, míg vidéken csak a kommunista párt működhetne.³⁵ Ez az SZDP-re nézve is súlyos csapást helyezett kilátásba.

1948 tavaszán a kommunisták kezdeményezésére, a két párt egyesülésének előkészítésére egyrészt felállítottak egy közös politikai bizottságot, másrészt egy közös szervező bizottságot. A közös politikai bizottság tagjai a kommunisták részéről az alábbiak voltak: Farkas Mihály, Gerő Ernő, Rajk László, Rákosi Mátyás, Révai József. Míg a szociáldemokratákat az alábbi politikusok képviselték: Marosán György, Rónai Sándor, Szakasits Árpád és Vajda Imre. A közös szervező bizottság tagjai a kommunisták részéről az alábbiak voltak: Apró Antal, Farkas Mihály, Kádár János, Kovács István. Míg a szociáldemokratákat az alábbi politikusok képviselték: Harustyák József, Marosán György, Révész Ferenc.

A közös politikai bizottság 1948. március 19-i ülésén arról döntött, hogy kiküld egy „*albizottságot*” az egyesüléssel létrejövő párt programtervezetének kidolgozására. Az egyesülés folyamatának fontos lépése volt, amikor ez a közös politikai bizottság 1948. április 12-i ülésén úgy döntött, hogy az egyesüléssel létrejövő új párt neve Magyar Dolgozók Pártja (MDP) legyen, „mert ez nevében összefogja az egész magyar dolgozó népet, a munkásokat, parasztokat, a haladó értelmiséget, a dolgozók minden rétegét.”³⁶ Jól mutatja a tényleges helyzetet, hogy az MKP minden az egyesülést érintő kérdésben kikérte az SZK(b)P vezetőinek véleményét. Erre 1948 májusában került sor Kádár János és Rajk László moszkvai útja során.³⁷

3.3.2.2. Az egyesülést kimondó kongresszus, 1948. június 12.–június 14.

A két munkáspárt egyesülése technikailag valójában egy hosszabb folyamat volt. A közös szervező bizottság tagjai eljátszották, hogy a kezdeményezés mindkét pártban alulról indult el. A pártdemokrácia látszatát keltve először a kis pártalapszervezeteknél rendezték meg az egyesítő taggyűléseket, amelyeken azonban a felsőbb szervek által előre kijelölt új vezetőséget kellett „megválasztani”. Ezután került sor a városi és megyei egyesítő gyűlésekre, ahol megválasztották a kongresszusi küldötteket, de oly módon, hogy felülről kijelölték, hogy kit kell küldötté választani.

Ilyen előzmények után 1948. június 12-én a két párt külön-külön tartott kongresszust. Az MKP az Országházban rendezte meg IV. kongresszusát, ahol a küldöttek Rákosi javaslatára a jóváhagyták az egyesülést a szociáldemokratákkal. Ezzel párhuzamosan az SZDP az Újvárosházán tartott XXXVII. kongresszusán, Marosán György javaslatára megszavazták a párt megszüntetéséről szóló határozatot. Ez is jól mutatja, hogy nem igazi egyesülés történt, hanem az SZDP beolvadt az MKP-ba. Ezután 15 órakor került sor a Hősök terén egy MKP–SZDP közös nagygyűlésre, ahol több tízezres tömeg előtt bejelentették a két párt egyesülését. A napot az Operaházban tartott ünnepség zárta.

Június 13-án vette kezdetét az ún. egyesülési kongresszus, mely két napig tartott. Ennek során a küldöttek elfogadták az MKP és az SZDP egyesüléséről szóló határozatot, elfogadták az MDP programnyilatkozatát, szervezeti és működési szabályzatát és megválasztották a Központi Vezetőség (KV) tagjait. Az elnöki posztra – amely csupán egy kirakatküldetés volt – Szakasits Árpád, míg a tényleges hatalmat jelentő főtitkári posztra Rákosi Mátyás szavazták meg. Fontos pozíciókat kaptak: Farkas Mihály, Gerő Ernő, Kádár János, Marosán György, Rajk László.

A pártegyesülés az MKP által hangoztatott munkásegység megvalósításának propagandaszólama mögött a meggyengített, meggyengült, megosztott Szociáldemokrata Párt bekebelezése zajlott le. Az MDP megalakulásával megtörtént a fordulat (ezért nevezik a történészek 1948-t a „fordulat évének”), felgyorsult az a folyamat, amelynek végpontja az állampárt megszületése, és a totális a diktatúra kiépítése.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. február 5.–1946. november 15. Szerkesztette a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Szücs László. Magyar Országos Levéltár. Budapest 2003. Nagy Ferenc kormánya többször átalakult, ezek tevékenységéről lásd Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. november 22. –1947. május 31. A és B kötet. Szerkesztette a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Szücs László és G. Vas István. Magyar Országos Levéltár. Budapest 2008.
- 2 Izsák Lajos (1998): Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990. Kulturtrade Kiadó. Budapest. 61. old.
- 3 A Nemzeti Emlékezet Bizottsága Gazdaságtörténeti Munkacsoportja 2014 nyarán kezdte meg kutatásait az 1944 és 1990 közötti időszak magyar gazdaságában végbe ment folyamatok mind teljesebb megismerésének céljából. Ennek a kutatómunkának az eredményeként született meg az alábbi tanulmánykötet, Bank Barbara – Germuska Pál szerk. (2017): Lépések a gazdasági teljhatalom felé. NEB. Budapest. A kötetben belül a GT-vel az alábbi tanulmány foglalkozik Germuska Pál: Adalékok a magyarországi gazdasági intézményrendszer 1945–1948 közötti változásaihoz.
- 4 Izsák Lajos (1981): A Magyar Szabadság Párt megalakulása és tevékenysége 1946–1947. Történelmi Szemle 1981/2. szám 204–226. old.
- 5 Gergely Jenő – Izsák Lajos (2000): A huszadik század története. Pannonica Kiadó. Budapest. 246. old.
- 6 Gyarmati György (2011): A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. ÁBTL – Rubicon. 76. old.
- 7 A témakörben fontosnak tarjuk Rappai Vivien Regina szócikkét, lásd <https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/tisztogatas-a-kozigazgatasban-a-b-listazas>
- 8 Lásd Okváth Imre (1998): Bátya a béke frontján. Magyarország haderőpolitikája és katonai stratégiája 1945–1956. Aquila Könyvkiadó. Budapest, Ez a monográfia levéltári statisztikák alapján tételesen dokumentálja a Honvédség létszámleépítéseit, a szovjetizálás folyamatát, valamint a tiszti kar „B”- és „C”-listázásának pontos adatait és fázisait.
- 9 Rajk László 1946. március 20-án váltotta Nagy Imrét a belügyminiszteri székben.
- 10 Gyarmati (2011) 76–77. old.
- 11 Bertók Krisztina – Bódi-Schubert Anikó – Iványiné Mészáros Krisztina – Tóth Csaba szerk. (2021): 75 éves a forint 75 év–75 történet. Magyar Nemzeti Bank. Budapest.
- 12 A témakörben alapműnek tekintjük Szekér Dóra két könyvét Szekér Nóra (2010): A Magyar Testvéri Közösség története; „Norma” Nyomdász Kft. Hódmezővásárhely, illetve Szekér Nóra (2017): Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története; Jaffa Kiadó. Budapest.
- 13 Életrajzát lásd <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/jaczko.htm>
- 14 Életrajzát lásd <https://www.arcanum.com/cs/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/h-75B54/ham-tibor-75C06/>

- 15 Életrajzát lásd a Történelmi Tárban https://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5734&catid=86:s&Itemid=67
- 16 Életrajzát lásd <https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=656880&date=2024-08-18>
- 17 Életrajzát lásd <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kiss-sandor-76460/>
- 18 Életrajzát lásd <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/cece/reformatus-temeto/dr-horvath-janos>
- 19 Életrajzát lásd <https://www.nevpont.hu/palyakep/gyulai-laszlo-0c4cf>
- 20 Életrajzát lásd <https://kronologia-archivum.retorki.hu/tudastar/szemelyek/voros-vince>
- 21 Életrajzát lásd http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/misteth_1.htm
- 22 Életrajzát lásd <https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/kovacs-istvan>
- 23 Életrajzát lásd https://hu.wikipedia.org/wiki/Don%C3%A1th_Gy%C3%B6rgy
- 24 Életrajzát lásd <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/a-a-744F8/andras-sandor-74610/>
- 25 Életrajzát lásd https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%BCnk%C3%B6sthy_L%C3%A1szl%C3%B3
- 26 Perréről lásd <https://jeltelenul.hu/punkosti-laszlo-es-tarsai-bunugye>
- 27 Életrajzát lásd <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/h-75B54/hompola-mihaly-75E1D/>
- 28 Életrajzát lásd Strassenreiter Erzsébet (1988): Ries István 1885–1950. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. Különlenyomat a Párttörténeti Közleményekből.
- 29 A Szabad Nép itt helytelenül fogalmazott, ekkor már Kovács Béla, február 22-i lemondása miatt nem volt főtítkár.
- 30 Életrajzát lásd <https://drkapocsferenc.hu/rolam-irtak-nektek-szol/kapocs-ferenc-kuzdelmes-elete/>
- 31 Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1947. június 2–szeptember 19.; szerk., jegyz., bev. Szűcs László. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok. Budapest. 2000.
- 32 Sulyok Dezső beszédét lásd a Nemzetgyűlés 1947. évi június hó 12-én tartott ülésén a Dinnyés kormány bemutatkozását követő vita során, a Nemzetgyűlési Értesítő szövegében; AB Független, Budapest. 1982 (szamizdat).
- 33 Életrajzát lásd <https://kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/vajda-imre>
- 34 A témakörben alaplűnek tekintjük az alábbi két könyvet, Szerencsés Károly (1992): A kék cédulás hadművelet – Választások Magyarországon. Ikva Könyvkiadó. Budapest, illetve Szerencsés Károly – Földesi Margit (2001): Halvány kék választás – Magyarország – 1947: Tanulmány és válogatott dokumentumok. Kairosz Kiadó. Budapest. A Gyurkovics Tibor előszavával megjelent kötet, a bevezető történelmi tanulmány mellett 85 korabeli forrást, dokumentumot ad közre, amelyekből pontosan rekonstruálhatóak az események.
- 35 Izsák (1998) 99. old.

- 36 Az indoklást idézi Tóth Judit: A két munkaspárt egyesülése. <https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/a-ket-munkaspart-egyesulese>
- 37 Gyarmati (2011) 125. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Forrásközlések

- Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1947. június 2.–szeptember 19.;** szerk., jegyz., bev. Szűcs László. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok. Budapest. 2000.
- Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. február 5.–1946. november 15.** Szerkesztette a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Szűcs László. Magyar Országos Levéltár. Budapest 2003.
- Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. november 22. –1947. május 31. A és B kötet.** Szerkesztette a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Szűcs László és G. Vas István. Magyar Országos Levéltár. Budapest 2008.

Könyvek

- Bertók Krisztina – Bódi-Schubert Anikó – Iványiné Mészáros Krisztina – Tóth Csaba szerk. (2021):** 75 éves a forint 75 év – 75 történet. Magyar Nemzeti Bank. Budapest.
- Gergely Jenő – Izsák Lajos (2000):** A huszadik század története. Pannonica Kiadó. Budapest.
- Gyarmati György (2011):** A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. ÁBTL – Rubicon. Budapest.
- Izsák Lajos (1998):** Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944 –1990. Kulturtrade Kiadó. Budapest.
- Okvách Imre (1998):** Bástya a béke frontján. Magyarország haderőpolitikája és katonai stratégiája 1945–1956. Aquila Könyvkiadó. Budapest,
- Strassenreiter Erzsébet (1988):** Ries István 1885–1950. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. Különlenyomat a Párttörténeti Közleményekből.
- Szekér Nóra (2010):** A Magyar Testvéri Közösség története; „Norma” Nyomdász Kft. Hódmezővásárhely, illetve Szekér Nóra (2017): Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története; Jaffa Kiadó. Budapest.
- Szerencsés Károly (1992):** A kék cédulás hadművelet – Választások Magyarországon. Ikva Könyvkiadó. Budapest.
- Szerencsés Károly – Földesi Margit (2001):** Halvány kék választás – Magyarország – 1947: Tanulmány és válogatott dokumentumok. Kairosz Kiadó. Budapest

Tanulmánykötetek

Bank Barbara – Germuska Pál szerk. (2017): Lépések a gazdasági teljhatalom felé. NEB. Budapest.

Tanulmánykötetben megjelent tanulmányok

Germuska Pál (2017): Adalékok a magyarországi gazdasági intézményrendszer 1945–1948 közötti változásaihoz. In Bank – Germuska (2017) 11–75. old.

Folyóiratban megjelent tanulmányok

Izsák Lajos (1981): A Magyar Szabadság Párt megalakulása és tevékenysége 1946–1947. Történelmi Szemle 1981/2. szám 204–226. old.

